

Congress on Historical Research
Proceeding Book

19-21 December 2025

Editorial Board

Mehmet Korkud Aydın
Tekin İdem
Cem Karakılıç
Ümmügülsüm Candeg er
Ramazan Şen

Anakara Yayıncılık

CHR- 2025

ISBN

978-625-96079-1-7

Congress on Historical Research Proceeding Book

(Tarihsel Araştırmalar Kongresi Bildirileri Kitabı)

19-21 December 2025

Ankara/ Türkiye (Online)

Editorial Team

Mehmet Korkud Aydın

Tekin İdem

Cem Karakılıç

Ümmügülsüm Candeğer

Ramazan Şen

All rights reserved. No Part of the Book May Be Reproduced by Any Method,
Electronic or Mechanical, Without the Written Permission of the Copyright Owner
and Publisher.

Open Access This book is licensed under a Creative Commons Attribution-
NoCommercial-Non-Derivative 4.0 International License

30.12.2025

Book: 1850

ISBN: 978-625-8566-11-6

Anakara Yayıncılık

İletişim

Anakara Yayıncılık Eğitim Araştırma ve Danışmanlık Şirketi
İvedik OSB Mahallesi 1462. Cad. No:5 /D Yenimahalle Ankara

About Congress

Title

Congress on Historical Research (CHR 2025)

(Tarihsel Araştırmalar Kongresi)

Date:

19-21 December, 2025

Place:

Ankara/ Türkiye

Organisation by:

Uluslararası Toplum Araştırmaları Merkezi (UTAMER)

PARTICIPANTS' COUNTRIES (12 Countries) Türkiye, India, Malaysia, Iran, Iraq, Kazakhstan, Germany, Uzbekistan, Pakistan, Tunisia, Azerbaijan, Romania

Total Participants: 67 (Türkiye: 21, Other Countries: 46)

Accepted Article: 66

Rejected Article:8

Accepted Article (Türkiye): 22

Accepted Article (Other Countries): 44

COMMITTEES

Organizing Committee

President of the Congress

Assoc. Prof. Mehmet Korkud AYDIN- Kırıkkale University / Türkiye

Organizing Committee

Prof. Dr. Mustafa Müjdecı- Kırıkkale University / Türkiye

Assoc. Prof. Ümmügülsüm Candeğer- Osmaniye Korkutata University/ Türkiye

Assoc. Prof. Tekin İdem- Batman University/ Türkiye

Assistant Professor Dr. Zafer Benzer-Harran University/ Türkiye

Assistant Professor Dr. Cem KARAKILIÇ- Çankırı Karatekin University/ Türkiye

Dr. Muhabbet DOYRAN- Istanbul Aydın University / Türkiye

Dr. Bedri Şahin- Independent Researcher/ Germany

Scientific Committee

Prof. Dr. Mesut Aydın- Inonu University/Türkiye

Prof. Dr. Recep Dünder- Inonu University/Türkiye

Prof. Dr. Hamdi Önay- Inonu University/Türkiye

Prof. Dr. Sevinç Aliyeva İsrafilqızı, Azerbaijan State Pedagogical University - Azerbaijan

Prof. Dr. Merziye Necefova, Azerbaijan National Academy of Sciences / Azerbaijan

Prof. Dr. Saumya Chakrabarti- Visva-Bharati University/ India

Prof. Dr. Rahmi Doğanay- Fırat University/Türkiye

Prof. Dr. Erdal Açıkşes- Munzur University/Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Müjdecı- Kırıkkale University/Türkiye

Prof. Dr. Abdullayev Muzrobjon Gulomovich/ Andican State University/ Uzbekistan

Assoc. Prof. Dr. Aynur Gazanfargizi, Hazar University/ Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. İsmail Efe- Kirikkale University/Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Dilek Ulusal- Kirikkale University/Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Nursal Kumaş- Uludağ University/ Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Emine Meliha Kurtdas Inonu University/ Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Gülşah Eser Harran University/ Türkiye

Assistant Professor Dr. Güllü Karanfil, Comrat State University/ Moldova

Assistant Professor Dr. Cemal Karadaş- Inonu University/Türkiye

Assistant Professor Dr. Aylin Nalçacı İkiz- Kirikkale University/Türkiye

Assistant Professor Dr. Fatih Kaya- Inonu University/ Türkiye

Assistant Professor Dr. Özcan Ekici- Dicle University/ Türkiye

Assistant Professor Dr. Şihmehmet Yiğit- Osmaniye Korkutata University/ Türkiye

Dr. İsmail Yıldız- MEB/Türkiye

Dr. Ramazan Sen - Kirikkale University,/ Türkiye

Dr. Manu R. Chakraborty, Researcher- India

Lecturer Abdulkadir Akkurt - Kirikkale University/ Türkiye

TARİHSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
(Congress on Historical Research - CHR 2025)

30.12.2025

Konu: Akademik Teşvik ve Doçentlik Kriterleri

İlgili Makama:

Tarihsel Araştırmalar Kongresi, 19-21 Aralık 2025 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Kongremize 12 farklı ülkeden 67 araştırmacı toplam 66 bildiri ile katılmıştır. (44 Bildiri- Hindistan, Malezya, İran, Irak, Kazakistan, Almanya, Özbekistan, Pakistan, Tunus, Azerbaycan, Romanya, 22 Bildiri ise Türkiye'den kabul edilmiştir.) Kongremiz Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğinin 16 Ocak 2020 tarihinde değişikliğe uğrayan ilgili maddesinde yer aldığı şekli ile: "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarından fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." ifadesine uygun olarak düzenlenmiştir. Ayrıca Harran Üniversitesi tarafından Dr. Öğr. Üyesi Zafer Benzer, Sempozyum Düzenleme Kurulumuzda görevlendirilmişlerdir. Bu hali ile Tarihsel Araştırmalar Kongresi, Doçentlik Kriterlerini de sağlamaktadır. Bilgilerinize sunarız.

Doç. Dr. Mehmet Korkud Aydın

Uluslararası Toplum Araştırmaları Merkezi Başkanı

Kongre web sitesi:

<https://www.utacongress.org>

UTAMER

CONGRESS ON HISTORICAL
RESEARCH

19-21 DECEMBER 2025
ANKARA/ TÜRKİYE

CALENDAR

Abstract Submission Deadline	December 01, 2025
Congress Program Announcement	December 15, 2025
Full Text Submission Deadline	December 25, 2025

www.utacongress.org

Congress on Historical Research (UTAMER Congress)

Online Congress Program

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of "Meeting ID or Personal link Name" and solidify the session.
- 15 minutes are allocated for each presentation.
- Participants can attend all online sessions as listeners.
- The Head of the session is responsible for the conduct and management of the sessions.
- Please check your device's camera and microphone and connection settings before connecting to the session.
- Please join at least 5 minutes before your session starts

Opening Session

**Türkiye Local Time: 17:00
December 19, 2025 Friday
Zoom Id: 881 2837 1008
Password: 174460**

Head of Session: Assoc. Prof. Özcan Ekici		
Türkiye Local Time: 19:00-21:00 December 19, 2025 Friday Zoom Id: 890 5963 1791 Password: 728526		
AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Korkud Aydın	Kırıkkale University/ Türkiye	Historiography of the Early Turkish Republic
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Korkud Aydın	Kırıkkale University/ Türkiye	Regulating Language, Constructing Citizenship: The "Citizen, Speak Turkish!" Campaign
Assoc. Prof. Tekin İdem Assoc. Prof. Mikail Kolutek	Batman University/ Türkiye Hatay Mustafa Kemal University/ Türkiye	Discussion of the 1948 Budget in the Grand National Assembly of Türkiye
Assoc. Prof. Mikail Kolutek Assoc. Prof. Tekin İdem	Batman University/ Türkiye Hatay Mustafa Kemal University/ Türkiye	A Study on the Evaluation of the 1949 Budget
Assoc. Prof. Özcan Ekici	Dicle University/ Türkiye	The Educator's Identity in the 21st Century: The Role of the Teacher in Balancing the Preservation of National Identity With the Development of Global Identity
Assoc. Prof. Özcan Ekici	Dicle University/ Türkiye	The Role of Cultural History in Shaping National Identity
Duygu Harman	Batman University/ Türkiye	Leadership and Justice in Amir Timur: The Dynamics of Pardon and Punishment

Head of Session:
Assoc. Prof. Dr. Ali Farhadov

Türkiye Local Time: 14:00-15:45
December 20, 2025 Saturday
Zoom Id: 880 6754 1776
Password: 707638

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
---------	-------------	-------------

Assoc. Prof. Dr. Ali Farhadov	National Museum of Azerbaijani History, Azerbaijan	Mirza Yousuf Khan Tabrizi, His Life and Struggle For Constitutional Rights
Zeynaddin Baydarov	Institute of History and Ethnology of Azerbaijan National Academy of Sciences/ Azerbaijan	The South Caucasus in Seljuk-Byzantine Relations: Strategic Interests And Conflicts
Baghishov Elbrus	Baku State University/ Azerbaijan	Armenian Question" in the Caucasus Policy of the Russian Empire
Tarana Alivardiyeva	Baku State University/ Azerbaijan	The Role of Heydar Aliyev in the Formation of the Modern Azerbaijani State
Baghirova Ulviyya Ibrahim	Baku State University/ Azerbaijan	Reconfiguring Georgia's Political Trajectory: Transformations After The 2008 Rusia-Georgia War
Balamirza Mammadli	Baku State University/ Azerbaijan	France's Attitude to the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict (1992-2020) In Azerbaijani Historiography

Head of Session:
Prof. Dr. Fuzuli BAYAT

Türkiye Local Time: 16:00- 18:15
December 20, 2025 Saturday
Zoom Id: 842 0548 0490
Password: 436353

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
---------	-------------	-------------

Prof. Dr. Fuzuli BAYAT	AMEA Institute/ Azerbaijan	The Historical and Symbolic Relations Between the Muğ/Magi Tradition and Kızılbaş-Bektashi Faith
Ganira Mirzakhanli	Baku Business University/ Azerbaijan	International Activities and Cultural Diplomacy of the Heydar Aliyev Foundation
Mehdiyeva Nasrin Famil	Baku State University/ Azerbaijan	Historical and Geopolitical Aspects of Territorial and Border Issues in the South Caucasus (1922-1991)
Ziyad Əmrahov	AMEA Institute/ Azerbaijan	The Reflection of the Numerical Dynamics and Ethnic Composition of the Population of Nakhchivan Region (1850-1917) in the Sources
Sarishan Adishova	Ph.D Candidate, Baku State University/ Azerbaijan	Emigration and Its Importance in the Kachagh Resistance of Karabakh, Zangezur, Western Azerbaijan in the 1920s-1930s
Seyyed Morteza Hosseini	Tahran Shahid Beheshti (SBU) University, Iran	Examples of Enlightenment and Innovative Thought and Movement in Southern Azerbaijan and Tabriz.
Asmar Shukurlu	Baku State University/ Azerbaijan	Evolution and Strategic Importance of Educational Cooperation Between Kazakhstan and Azerbaijan

Head of Session:

Dr. Bedri Şahin

Türkiye Local Time: 19: 00-20: 30

December 20, 2025 Saturday

Zoom Id: 852 0557 7645

Password: 826518

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Bedri Şahin	Independent Researcher- China Expert/ Germany	The Transformation of the Ancient Chinese Tributary System into the Modern Debt Diplomacy Practiced by the People's Republic of China: The Case of Africa
Dr. Bedri Şahin	Independent Researcher- China Expert/ Germany	Periods in Chinese Maritime History and an Analysis of the Competition Between the People's Republic of China and the United States in the Maritime Domain
Hatice Şengelen	Sociologist and Family Counselor/Germany	From Ethnological Exhibition to Dehumanized Display: The Reproduction of Colonial Ideology in the Phenomenon of Human Zoos
Yusuf Özçelik	Caucasus Expert Master of Arts Humboldt University Berlin / Germany	German Settlement in Azerbaijan
Zafer Topak	Independent Researcher/ Germany	Historical Origins and Geopolitical Dynamics of Russia-Ukraine Relations
Nur Çelik Efşan	Phd Student, Gümüşhane University	From Pre-Modern to Post Modern: an Assesment in the Context of Sovereignty, the Nation-State and Globalization
Ammar Ayoub	Researcher- Tunisia	Tunisian Higher Education History
Kamran Chaudhry	Independent Researcher/ Pakistan	History of Pakistani Cinema (Lollywood) and its Social Implications

Head of Session: Assoc. Prof. Gülşah ESER		
Türkiye Local Time: 10:00-11:45 December 21, 2025 Sunday Zoom Id: 834 4104 2838 Password: 022852		
AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE

Adnan Özdemir	Batman University	An Examination of the Political Role of Diyarbakır Members of Parliament in the Turkish Grand National Assembly, Specifically in the 1965 General Elections of the Republic of Türkiye
Assistant Professor Turan SEZAN	Mardin Artuklu University	A Republican Intellectual in Turkish Sports History: The Multifaceted Contributions of Nizamettin Kırşan
Assistant Professor Canan SARIYAR SEZAN	Batman University	
Mahmut Çetinkaya	Batman University	The Position and Role of Diyarbakır Members of Parliament in the Turkish Grand National Assembly in the Context of the 1961 General Elections and the Political Developments of the 12th Legislative Period (1961-1965)
Dr. Hacı Veli Gök	Republic of Turkey Ministry of Interior	Debates and Amendments on the Police Duties and Powers Law in The Turkish Grand National Assembly (1934-1948)
Assoc. Prof. Nilgün Nurhan Kara	İzmir Kâtip Çelebi University	Commercial Life in Aleppo Trade Representative and Consul Reports Before The 1929 Economic Depression
Assistant Professor Serpil AYTÜRE KARAKAŞ	Bitlis Eren University	Propaganda and Coinage in the Hellenistic Kingdoms

Head of Session:
Assoc. Prof. Ümmügülsüm Candeğer

Türkiye Local Time: 12:00- 13:45
December 21, 2025 Sunday
Zoom Id: 889 6203 0176
Password: 114764

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Neşe LİCELİ AKBULUT Assoc. Prof. Ümmügülsüm CANDEĞER	Osmaniye Korkut Ata University	Ottoman Civilization Studies (Osmed) Journal Index
Assistant Professor Murat Özata	Giresun University	The Dissolution of the Ottoman Empire and Mandate Debates in The American Press (1919-1920)
Assistant Professor Suat Özdağ	Bitlis Eren University	The Importance of the Locarno Treaty and Recommendations for World Peace by The Republican Period Historian and Writer Ahmed Şükrü Esmer (1937)
Dr. Muhabbet Doyran	Istanbul Aydın University	Comparison of Traditional and AI-Supported Historical Research: Methods, Impacts, and Future Perspectives
Assistant Professor Yusuf BUDAK	Iğdır University	An Important Family in Abbasid and Seljuk States Organisation: Benî Jahîr

Head of Session:
Prof. Dr. Mansurov Uluğbek Umaroviç

Türkiye Local Time: 14:00- 16:00
December 21, 2025 Sunday
Zoom Id: 844 0807 3640
Password: 428748

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
---------	-------------	-------------

Prof. Dr. Mansurov Uluğbek Umaroviç	Uzbekistan	Ottoman Civilization Studies (Osmed) Journal Index
Prof. Dr. Abdullayev Muzrobjon Gulomovich	Uzbekistan	The Dissolution of the Ottoman Empire and Mandate Debates in The American Press (1919-1920)
Dr. Makhkamov Azizbek Komiljonoğlu	Uzbekistan	The Importance of the Locarno Treaty and Recommendations for World Peace by The Republican Period Historian and Writer Ahmed Şükrü Esmer (1937)
Dr. Hoshimjonov Sharofiddin Kozimjonoğlu	Uzbekistan	Comparison of Traditional and AI-Supported Historical Research: Methods, Impacts, and Future Perspectives
Assoc. Prof. Ubaydullayev O'ktamjon Qodirovich	Andijan State University/ Uzbekistan	Said Ahroriy and Jadid Modernism in Turkestan
Dr.Sinan İlze	Independent Researcher/ Germany	The Role of Government Incentives in Daimler's Electric Vehicle Development
G. Sh. Kapbarova	South Kazakhstan Pedagogical University named after Uzbekali Zhanibekov, Shymkent, Republic of Kazakhstan. PhD doctoral student/ Kazakhstan	Migration Processes and Demographic Policy in the Southern Region of Kazakhstan (Based on Materials from South Kazakhstan / Turkistan Region)
Hojiyev Rasulbek Boynazaroğlu	Independent Researcher/ Malaysia	A General Assessment of the Non-Aligned Movement.

Head of Session:
Assistant Professor Turan SEZAN

Türkiye Local Time: 16:00-18:00
December 21, 2025 Sunday
Zoom Id: 932 8734 9135
Password: 225493

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
---------	-------------	-------------

Assistant Professor Turan SEZAN	Mardin Artuklu University	Discussions on Gymnastics Schools in the İdman Magazine
Assistant Professor Canan SARIYAR SEZAN	Batman University	
Mudhafar Ahmed Khorsheed	Independent Researcher/ Iraq	Korya Market in Kirkuk: History, Culture and Social Life.
Assoc. Prof. Ahmet Özturhan	Batman University	Mongol Customs and Traditions Mentioned in Juwayni's Tarikh-i Jahan-Gusha
Assoc. Prof. Ahmet Özturhan	Batman University	Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Khanate of Bukhara According to the Name-i Hümayun Registers (Subhan Kulu Period)
Assoc. Prof. Hanife Alaca	Batman University	
Saad F. Oumar	Independent Researcher/ Iraq	The Islamization Process of Kosovo During the Ottoman Period: Causes and Consequences
Yousef Hamzeh	Independent Researcher/ Iraq	The Kurchi Institution in the Safavid Army: An Examination Based on Periodical Sources and Travelogues
Hosein Feizollahi	Independent Researcher/ Iran	Turkish-Portuguese Conflicts in the Persian Gulf According to Mir'âtü'l-Memâlik
Wafiq Ezra	Independent Researcher/ Malaysia	The Colonial Period and the Birth of the Federation of Malaysia (1874 - 1963)

Head of Session:
Dr. Harsha Tiwary

Türkiye Local Time: 18:30- 20:30
December 21, 2025 Sunday
Zoom Id: 925 5678 795049
Password: 478312

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Anamika Moktan,	Assistant Professor, Department of Economics & Politics, Visva-Bharati Shantiniketan, West Bengal, India.	Women's Work in India: A Historical Study of Participation and Employment Quality
Dr Somenath Ghosh,	Regional Manager Monitoring and Evaluation, Magic Bus India Foundation. /India	Understanding the Formation of Urban Slums and its persistence: Discussions based on some Historiographical, theoretical and conceptual insights in the context of India
Dr. Debalina Saha	Assistant Professor, Amity University Kolkata and Late. Rabindra N. Bhattacharya /India	Power Sector Reform and Cross-Country Experience: A Review
Supatra De Sarkar	Student, M.Sc. Economics, Amity University Kolkata and Supatra De Sarkar, Assistant Professor, Amity University Kolkata/India	Diaspora of Young Minds: A study on Brain Drain and Education in India
Dr Surajit Ghosal Dr. KK Khuntia	Associate Professor, Amity University Kolkata /India Amity University Kolkata/India	Continuities and Ruptures: Colonial Legacies and Postcolonial Transformations in India's Socio-Economic Fabric
Dr. Harsha Tiwary	Assistant Professor, Amity University Kolkata/India	An Economic perspective of Labour laws in India

Head of Session: Dr Sriparna Chatterjee		
Türkiye Local Time: 21:00- 22:15 December 21, 2025 Sunday Zoom Id: 766 5649 7659 Password: 499472		
AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE

<p>Aparna Chatterjee</p> <p>Dr Shri Krishan Rai</p>	<p>PhD Scholar, National Institute of Technology, Durgapur/India</p> <p>Associate Professor & HOD Department of Humanities and Social Sciences, National Institute of Technology, Durgapur, West Bengal /India</p>	<p>The Question of Identity: Through the lens of Abdulrazak Gurnah and Jhumpa Lahiri</p>
<p>Dr. Madhuri Hazra</p>	<p>Assistant Professor, St. Xaviers College, Burdwan, West Bengal. /India</p>	<p>Narrating the Nation: Collective Memory, Myth-Making, and Identity Politics in Modern South Asian History</p>
<p>Dr. Rakhiparna Ghosh</p>	<p>State Aided College Teacher Raniganj Girls' College West Bengal/India</p>	<p>From Fictional Heroines to Political Subjects: Proto-Feminist Reading of Jane Austen and Charlotte Brontë</p>
<p>Dr. Sriparna Chatterjee</p>	<p>Guest Faculty, Biswa Bangla Biswabidyalay, Bolpur, West Bengal/India</p>	<p>The Aesthetics of Silence: Remembering Morichjhapi in Amitav Ghosh's The Hungry Tide</p>

Closing Session of Symposium

**Türkiye Local Time: 18:00
December 17, 2023 Sunday
Zoom Id: 810 5008 0395
Password: 551961**

ABSTRACTS

Queen Marie of Romania, The Town Of Balchik, And The Issue Of Southern Dobruja

George UNGUREANU (Invited Speaker)
Centrul Universitar Pitești/ Romania

Abstract

Beautiful, intelligent, sensitive, and energetic, Queen Marie of Romania earned a tremendous reputation among her subjects during World War I as a fierce fighter for the Great Union, but especially, in the dramatic year of 1917, as the "mother of the wounded, the sick, and the orphans," never hesitating to watch over the bedsides of suffering peasant soldiers. At the invitation of the painter Alexandru Satmari, in 1924, the queen visited again, after almost a decade, the small port town of Balchik, in Southern Dobruja (a territory obtained in 1913 from Bulgaria, temporarily lost in 1916-1918, then regained and eventually lost for good in 1940), and was fascinated by the picturesque and exotic nature of the places and their inhabitants (Turks, Bulgarians, and various other ethnicities). In the following years, a chic royal residence was built here, and numerous Romanian cultural and public figures (primarily painters), including many women, made Balchik a favourite place for vacation or artistic creation. The main developments in Southern Dobruja within interwar Romania inevitably had an impact on Balchik, but the rise of this small border town also influenced, especially in the years 1938-1940, certain Romanian approaches to the territorial dispute with neighbouring Bulgaria.

Keywords: (Castle of) Balchik, Bulgaria, Dobruja, Queen Marie, Romania.

Historiography of the Early Turkish Republic

Assoc. Prof. Mehmet Korkud Aydın

Kırıkkale University/ Türkiye

Abstract

The historiography of the Early Republican Period constitutes a fundamental field of inquiry for understanding the conceptual and ideological framework of the nation-state building process in Türkiye. This historiography was shaped not merely as an effort to produce a narrative about the past, but also as a process of knowledge production directly connected to the political objectives of the new regime, its vision of modernization, and its project of social transformation. Historical studies written in the early years of the Republic aimed to establish a new historical continuity centered on the concepts of national sovereignty, secularism, and modernization by maintaining a distanced relationship with the Ottoman past.

In this context, early Republican historiography largely relied on a state-centered perspective; political revolutions, legal regulations, and institutional transformations constituted the main axis of historical narrative. History was regarded as an instrument that strengthened the legitimacy of the new regime and redefined society around a modern national identity. In this process, an emphasis on rupture rather than continuity came to the fore, and the Ottoman past was often addressed through discourses of backwardness and dissolution.

While early Republican historiography presents a normative framework shaped in line with the political conditions and ideological priorities of the period, it also played a decisive role in the institutionalization of modern historiography in Türkiye. In this respect, this historiography constitutes an important reference field that both reflects the intellectual world of the early years of the Republic and enables an understanding of the developmental trajectory of the discipline of history in Türkiye.

Keywords: historiography, nation-building, modernization

Regulating Language, Constructing Citizenship: The “Citizen, Speak Turkish!” Campaign

Assoc. Prof. Mehmet Korkud Aydın

Kırıkkale University/ Türkiye

Abstract

The “Citizen, Speak Turkish!” campaign presents a noteworthy example in terms of demonstrating how language policies were associated with the construction of citizenship in the early Republican period. Making itself felt particularly in urban centers and public spaces during the 1930s, this campaign reveals that language was regarded not only as a means of communication but also as one of the fundamental elements of national identity and political belonging. From the perspective of the Republican administration, a public sphere shaped around a common language was considered one of the important instruments for ensuring the social cohesion of the modern nation-state.

The campaign can be read as part of the transition process from a multilingual and multiethnic social structure to a homogenized understanding of citizenship based on national unity. In this context, the compulsory use of Turkish in public spaces enabled the penetration of the state’s language and identity policies into society through individuals’ everyday practices. However, this process functioned not only as a pedagogical or cultural orientation but also as a form of regulatory and disciplinary intervention.

The “Citizen, Speak Turkish!” campaign demonstrates that language policies could produce exclusionary outcomes as well as inclusive ones. For groups who did not know Turkish or who used different languages in their daily lives, the campaign created a mechanism that tied participation in the public sphere to certain norms. In this respect, the campaign reveals that in the early Republican period, citizenship was constructed not merely as a legal status but as a form of identity defined through language, behavior, and belonging.

Keywords: Language, Citizen, Identity, Republic

1948 Yılı Bütçesinin TBMM’de Görüşülmesi

Assoc. Prof. Tekin İDEM

Batman University/ Türkiye

Assoc. Prof. Mikail KOLUTEK

Hatay Mustafa Kemal University/ Türkiye

Özet

Bu çalışmada 1948 yılı Bütçe Kanunu görüşmelerinin TBMM’de ele alınması incelenmiştir. Parlamenter sistem, iktidarın halktan toplanan vergilerin nasıl kullanılacağı meselesinden doğmuş bir siyasal sistemdir. Dolayısıyla parlamentoların en önemli vazifelerinden birisi hükümetin hazırlamış olduğu bütçeyi millet adına denetlemesi olmuştur. Kamu kaynaklarının adil ve şeffaf biçimde kullanılıp kullanılmadığı, belirtilen hedeflere ne derece ulaşıldığını millet adına denetlemek parlamentonun vazifesidir. 1946 yılında yapılan çok partili seçim sonrasında TBMM’de ilk defa örgütlü bir muhalefet yer almıştır. Muhalefet partisi olan Demokrat Parti’den en önemli beklentilerden birisi de millettten toplanan vergilerin CHP Hükümetleri tarafından nasıl harcadığının millet adına denetlenmesi olmuştur.

1948 yılı bütçesinin hazırlanması sürecinde DP, Meclis’e sunulan bütçeyi 1947 yılı hedeflerine ulaşılamaması, artan bütçe açığı, borçlanma ile denk bütçe tutturulmaya çalışılması ve dolaylı vergiler vasıtasıyla halkın vergi yükü altında ezildiği gerekçeleriyle ciddi bir eleştiriye tabi tutmuştur. İktidar ise bu eleştirilerin temel nedeni olarak II. Dünya Savaşı bitmesine rağmen henüz tam olarak barış ortamının tesis edilememesine ve milli savunma harcamalarının bütçede ilk sırada yer alması olarak açıklamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, TBMM, Hasan Saka Hükümeti, Demokrat Parti, Denetim.

Discussion of the 1948 Budget in the Grand National Assembly of Türkiye

Abstract

This study examines the discussion of the 1948 Budget Law in the Grand National Assembly of Turkey. The parliamentary system is a political system that arose from the issue of how taxes collected from the people should be used. Therefore, one of the most important duties of parliaments has been to audit the budget prepared by the government on behalf of the people. It is the duty of parliament to audit, on behalf of the people, whether public resources are being used fairly and transparently and to what extent the stated goals are being achieved. After the multi-party elections held in 1946, an organized opposition took its place in the Grand National Assembly of Turkey for the first time. One of the most important expectations from the

opposition party, the Democratic Party, was to monitor, on behalf of the people, how the taxes collected from the people were spent by the CHP governments.

During the preparation of the 1948 budget, the DP seriously criticized the budget presented to the Assembly on the grounds that the 1947 targets had not been met, the budget deficit had increased, attempts had been made to balance the budget through borrowing, and the people were being crushed under the burden of indirect taxes. The government, on the other hand, attempted to explain that the main reasons for this criticism were the failure to establish a complete peace environment despite the end of World War II and the fact that national defense expenditures ranked first in the budget.

Keywords: Budget, Grand National Assembly of Turkey, Hasan Saka Government, Democratic Party, Oversight.

1949 Yılı Bütçesinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma

Assoc. Prof. Mikail KOLUTEK

Hatay Mustafa Kemal University/ Türkiye

Assoc. Prof. Tekin İDEM

Batman University/ Türkiye

ÖZET

Demokratik rejimlerde devlet adına tahakkuk ettirilen gelirlerin nereye harcanacağı, bu gelirlerin önemli bir kısmını oluşturan vergilerin hangi oranlarda alınacağı, hükûmetlerin vaat etmiş oldukları programa ne kadar uygun davranıp davranmadığını denetleme yetkisi parlamentoya aittir. İlk olarak İngiltere’de ortaya çıkan vergiye rıza gösterme ve bütçe hakkı uygulamaları zamanla birçok ülkeye yayılmıştır. I. Meşrutiyet’ten itibaren Osmanlı Devleti bütçeleri de parlamento tarafından onaylanmış ve bu gelenek Cumhuriyet döneminde TBMM tarafından da devam ettirilmiştir.

Bu çalışmada 1949 yılı bütçesi, giderlerin kurumlar arasındaki dağılımı, 1948 yılına göre değişimler ve Hükûmetin teklifine karşılık TBMM Bütçe Komisyonu’nda son halinin nasıl kabul edildiği açısından irdelenmeye çalışılmıştır. 1949 yılının bütçesinin de II. Dünya Savaşı bitmiş olmasına rağmen önceki yıllarda olduğu gibi savunma harcamalarının ön planda tutulduğu bir bütçe olduğu görülmektedir. 1948 yılına göre devlet borçlarında bir azalma görülen 1949 yılı bütçesinde dikkat çeken bir diğer husus da TBMM Bütçe Komisyonu tarafından Hükûmetin teklif ettiği bütçeye neredeyse her kurum için müdahale edilmesidir. 27 Gider kaleminden sadece 4’ünde Hükûmetin hazırladığı bütçeye ekleme yapılırken 23’ünde ise Hükûmetin teklif ettiği rakamlar düşürülmüştür. Bu durum TBMM’nin etkili bir denetim mekanizması vazifesi gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmış olup çalışmanın ana kaynağını TBMM Zabıt Cerideleri oluşturmuştur. Bununla birlikte telif ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, TBMM, Denetim, CHP, DP.

A Study on the Evaluation of the 1949 Budget

Abstract

In democratic regimes, the authority to determine where revenues collected on behalf of the state are spent, the rates at which taxes—which constitute a significant portion of these revenues—are levied, and whether governments are adhering to their promised programs lies with parliament. The practices of consent to taxation and budgetary rights, which first emerged in England, have spread to many countries over time. Starting with the First Constitutional Era, the budgets of the Ottoman Empire were also approved by parliament, and this tradition was

continued by the Grand National Assembly of Turkey during the Republican era.

This study examines the 1949 budget, the distribution of expenditures among institutions, changes compared to 1948, and how the final version was approved by the Grand National Assembly Budget Committee in response to the Government's proposal. It is seen that the 1949 budget, despite the end of World War II, was a budget that prioritized defense expenditures, as in previous years. Another noteworthy aspect of the 1949 budget, which saw a decrease in public debt compared to 1948, is that the Grand National Assembly Budget Committee intervened in the budget proposed by the Government for almost every institution. Of the 27 expenditure items, additions were made to the budget prepared by the Government in only 4, while the figures proposed by the Government were reduced in 23. This situation is important in that it shows that the Grand National Assembly of Turkey served as an effective control mechanism.

The study employed the document analysis technique from qualitative research methods, with the main source being the Turkish Grand National Assembly Minutes. In addition, copyrighted and research works were also utilized.

Keywords: Budget, Turkish Grand National Assembly, Oversight, CHP, DP.

Millî Kimlik Oluşumunda Kültürel Tarihin Yeri

Assoc. Prof. Özcan EKİCİ

Assoc. Prof. Dr., Dicle University, Türkiye

Özet

Millî kimlik oluşumunda kültürel tarih, toplumsal belleğin şekillenmesinde merkezi bir rol oynar. Tarihî anlatılar, mitler, gelenekler ve edebî eserler, bir toplumun ortak değerlerini ve geçmiş deneyimlerini bireylerin zihninde somutlaştırır. Bu süreç, sadece geçmiş hatırlamakla kalmaz; aynı zamanda geleceğe yönelik bir aidiyet ve birlik duygusunun inşasına katkıda bulunur. Kültürel tarih, farklı sosyal grupların deneyimlerini bir araya getirerek ulusal bir anlatı oluşturur ve böylece millî kimlik, sürekli olarak geçmişle etkileşim içinde biçimlenen dinamik bir yapı haline gelir. Ayrıca, kültürel hafıza ve tarihî bilinç, toplumsal değişim ve modernleşme süreçlerinde kimliğin korunması ve yeniden yorumlanmasında önemli bir araç olarak işlev görür. Bu bağlamda millî kimlik, yalnızca geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda toplumun değerlerini ve hedeflerini yeniden inşa eden sürekli bir kültürel süreçtir. Bu doğrultuda, çalışmanın temel amacı, öğretmen görüşleri doğrultusunda Millî Kimlik Oluşumunda Kültürel Tarihin önemini belirleyebilmektir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen ile gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2025-2026 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır il merkezinde görev yapmakta olan 16 Tarih ve Sosyal Bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılar, amaçlı ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Veri toplama sürecinde, araştırmacı tarafından geliştirilen ve alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda şekillendirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler ışığında kültürel unsurların millî kimliğin şekillenmesinde belirleyici olduğunu; tarihsel olaylar ve kolektif hafızanın bu süreçte kimlik algısını güçlendirdiğini göstermektedir. Ayrıca, farklı etnik ve bölgesel kimliklerin millî kimlik algısına etkisi ile modernleşme ve küreselleşmenin kültürel tarihin etkisini dönüştürdüğü ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milli Kimlik, Kültür, Kültürel Tarih, Tarih, Sosyal Bilgiler

The Role of Cultural History in Shaping National Identity

Abstract

Cultural history plays a central role in shaping collective memory and in the formation of national identity. Historical narratives, myths, traditions, and literary works embody a society's shared values and past experiences in the minds of individuals. This process not only preserves the memory of the past but also fosters a sense of belonging and unity toward the future. Cultural history integrates the experiences of different social groups to create a national narrative, making national identity a dynamic structure that is continually reshaped through interaction with the past. Furthermore, cultural memory and historical consciousness serve as essential tools for preserving and reinterpreting identity amid social change and modernization. In this context, national identity is not merely a reflection of the past but an ongoing cultural process that continuously reconstructs a society's values and aspirations. Accordingly, the main aim of this study is to examine the significance of cultural history in the formation of national identity based on teachers' perspectives. The research was conducted using a phenomenological design, a qualitative research method. The study group consisted of 16 History and Social Studies teachers working in the city center of Diyarbakır during the 2025–2026 academic year. Participants were selected using purposeful criterion sampling. During the data collection process, a semi-structured interview form, developed by the researcher and refined based on the feedback of field experts, was employed. The findings indicate that cultural elements play a decisive role in shaping national identity, while historical events and collective memory strengthen identity perception. Furthermore, the results reveal that different ethnic and regional identities influence the perception of national identity, and that modernization and globalization reshape the impact of cultural history.

Keywords: National Identity, Culture, Cultural History, History, Social Studies

21. Yüzyılda Eğitimci Kimliği: Ulusal Kimliğin Korunması ile Küresel Kimlik Gelişiminin Dengelenmesinde Öğretmenin Rolü

Assoc. Prof. Dr Özcan EKİCİ

Dicle University, Türkiye

Özet

21. yüzyılda eğitimci kimliği, ulusal kimliğin korunması ile küresel kimlik gelişiminin dengelenmesini gerektiren çok katmanlı bir sorumluluk alanı olarak öne çıkmaktadır. Öğretmen, bir yandan öğrencilerin kültürel miraslarını, tarihsel bilinçlerini ve yerel değerlerini yaşatmalarına rehberlik ederken, diğer yandan küreselleşmenin gerektirdiği çok kültürlü bakış açısı, eleştirel düşünme, dijital okuryazarlık ve evrensel vatandaşlık gibi becerilerin kazanılmasını destekler. Bu ikili rol, eğitimcinin hem kültürel aktarıcı hem de dünya ile bütünleşmeyi kolaylaştıran bir öğrenme lideri olmasını gerektirir. Dolayısıyla modern öğretmen, ulusal kimliği tehdit etmeyen; aksine onu güçlendiren, fakat aynı zamanda öğrencilerin küresel etkileşim ortamında etkin ve uyumlu bireyler olarak yetişmesini sağlayan dengeli bir pedagojik yaklaşım geliştirmek zorundadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, 21. yüzyılda eğitimin bir parçası olarak öğretmenin, ulusal kimliğin korunması ile küresel kimlik gelişiminin dengelenmesindeki rolünü belirlemektir. Araştırma temel nitel araştırmaya uygun olarak gerçekleşmiştir. Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2025-2026 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır il merkezinde görev yapmakta olan 22 Sosyal Bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılar, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Veri toplama sürecinde, araştırmacı tarafından geliştirilen ve alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda şekillendirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, 21. yüzyılda öğretmenin görevi yalnızca bilgi aktarmakla sınırlı olmayıp, ulusal kimliği yaşatırken öğrencilerin küresel dünyaya uyumunu destekleyecek bütüncül bir eğitim anlayışı geliştirmeyi de içerdiiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu dengeyi kurabilen eğitimcilerin, hem kültürel kökleri sağlam hem de farklılıklarla etkileşime açık bireylerin yetişmesine katkı sağlayarak çağdaş eğitimin temel hedeflerini gerçekleştirmiş oldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretmen, Ulusal Kimlik, Küresel Kimlik

The Educator's Identity in the 21st Century: The Role of the Teacher in Balancing the Preservation of National Identity with the Development of Global Identity

Abstract

In the 21st century, the educator's role emerges as a multifaceted responsibility that requires balancing the preservation of national identity with the development of a global identity. Teachers guide students in maintaining their cultural heritage, historical awareness, and local values, while also supporting the acquisition of skills necessitated by globalization, such as multicultural perspectives, critical thinking, digital literacy, and global citizenship. This dual responsibility positions the educator as both a cultural transmitter and a learning leader who facilitates students' integration into the wider world. Therefore, the modern teacher must adopt a balanced pedagogical approach that not only safeguards but also reinforces national identity, while simultaneously enabling students to become effective and adaptable individuals in a globally interconnected environment. In this context, the main objective of the study is to identify the teacher's role—within the framework of 21st-century education—in balancing the preservation of national identity and the development of a global identity. The research was conducted in accordance with the principles of basic qualitative methodology. The study group consisted of 22 Social Studies teachers working in the city center of Diyarbakır during the 2025–2026 academic year, selected through convenience sampling. Data were collected using a semi-structured interview form developed by the researcher and refined with input from field experts. The findings indicate that the role of the teacher in the 21st century extends beyond the mere transmission of knowledge and encompasses the development of a holistic educational approach that supports students' adaptation to the global world while preserving national identity. Educators who successfully maintain this balance contribute to the formation of individuals who are both culturally grounded and open to engaging with diverse perspectives, thereby fulfilling the core aims of contemporary education.

Keywords: Education, Teacher, National Identity, Global Identity

Emir Timur'da Liderlik ve Adalet: Bağışlama ve Cezalandırma Dinamikleri

Duygu HARMAN

MA Student, Batman University

Özet

Bu çalışma, Timur İmparatorluğu'nun kurucusu Emir Timur'un liderlik anlayışını, özellikle bağışlama (affetme) ve cezalandırma pratikleri çerçevesinde incelemektedir. Emir Timur, askeri dehâsı ve sert disiplini ile bilinen bir hükümdar olmasının yanı sıra, hanedan üyelerine, devlet ricaline ve farklı topluluklara yönelik uyguladığı stratejik bağışlamalar ile dikkat çekmiştir.

Çalışmada, onun "rasti, rusti" (doğruluk kurtuluştur) prensibi ile şekillenen adalet anlayışı, hanedan mensuplarına yönelik nispeten yumuşak (hapisle sınırlı, maddi cezalar) yaklaşımı, ancak orduda disiplinsizliğe ve ihanete karşı kesin ve ağır cezaları karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Bu ikili yaklaşım, Timur'un siyasi istikrarı sağlama, otoritesini pekiştirme ve sosyal düzeni koruma stratejisinin bir parçası olarak yorumlanmaktadır. Bildiri, Emir Timur'un pragmatik liderlik modelinin, kişisel sadakati ve devletin sürekliliğini merkeze alan bir yönetim felsefesine nasıl dönüştüğünü tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Emir Timur, Liderlik ve Adalet, Bağışlama (Af), Stratejik Yönetim, Hanedan İdaresi

Leadership and Justice in Amir Timur: The Dynamics of Pardon and Punishment

Abstract

This study examines the leadership approach of Amir Timur, the founder of the Timurid Empire, within the framework of his practices of pardon and punishment. While renowned for his military genius and strict discipline, Timur also drew attention with his strategic acts of clemency towards dynasty members, state officials, and various communities.

The study comparatively analyzes his sense of justice, shaped by the principle of "rasti, rusti" (truth is salvation), his relatively lenient approach towards dynasty members (limited to imprisonment, financial penalties), and his firm and severe punishments for indiscipline and betrayal within the army. This dual approach is interpreted as part of Timur's strategy to ensure political stability, consolidate his authority, and maintain social order. The paper discusses how Timur's pragmatic leadership model transformed into a governance philosophy centered on personal loyalty and the continuity of the state.

Keywords: Amir Timur (Tamerlane), Leadership and Justice, Pardon (Clemency), Strategic Governance, Dynasty Management

Mirza Yusuf Han Tebrizi, Hayati ve Anayasal Haklar Uğrunda Mücadelesi

Associate Professor Ali Farhadov

National Museum of Azerbaijani History, Azerbaijan

Özet

Kaçar devletinin Astarhan'da, Tiflis'te ve Paris'te diplomatik temsilcisi ve adalet bakanı olarak görev yapan Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve Tebrizi (1823-1895), İran'ın sosyal ve politik sorunlarını dile getiren ve çözmeye çalışan seçkin bir aydıydı. Mirza Yusuf Han, İran'da anayasal ve demokratik fikirleri, din adamlarının siyasete karışmaması gerektiğini savunan ilk düşünürdü. O, "Yek Kelime" eserinde anayasa talebini öne sürmüş, "Akhter" gazetesinde İran'daki istibdat rejimini eleştiren makaleler yazmıştı. Kaçar veliahdı Muzaffereddin Mirza'ya ve Nasreddin Şah'a şöyle yazıyordu: "İran'da zulüm ve kişisel haklardan mahrumiyet hüküm sürdüğü sürece, İran ilerlemeden ve huzurdan çok uzak olacak ve ayaklar altında sürüklenecektir. İran'da kanun hüküm sürmeli, herkes bu kanuna uymalı, insanlar kanun önünde eşit olmalıdır. Kanun önünde şah ile dilenci eşittir."

Mirza Yusuf Han, "Yek Kelime" eserinde 1789 tarihli Fransızca "İnsan ve Vatandaş Hakları Beyanname"ni Farsçaya çevirmiş, devletin temelini milli irade olduğunu belirtmiştir. Din özgürlüğünü savunan Mirza Yusuf Han, fıkhıta (İslam hukuku) gayrimüslimler ve Müslümanlar için farklı hükümler konulmasını eleştirmiş, bütün vatandaşları eşit haklı sayan Fransız kanunlarını üstün görmüştür. Burada düşünürün, dünyevi kanunları şeriatın üzerinde tuttuğu anlaşılmaktadır. Ancak İslam hukukuna göre Müslümanlarla gayrimüslimler vergi, evlilik, ibadet, seçim vb. hukuki konularda şeriat karşısında eşit olamazlardı. Mirza Yusuf Han, Avrupa ülkelerinin İran'dan üstünlüğünün sebebini laik ve demokratik anayasada görmüştür. Ona göre ülke, bir kişinin –hükümdar veya müctehidin– arzu ve istekleriyle değil, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetilmelidir. Mirza Yusuf Han bu fikirlerini kanıtlamak için hadis ve Kur'an ayetlerinden örnekler vermiş, Kur'an'ın "Şura" (Danışma) ilkesinin buna işaret ettiğini göstermiştir.

Düşünürün bu fikirleri, XX. yüzyılın başında meşrutiyeti destekleyen ilerici ruhban sınıfının ve *Congress on Historical Research 19-21 December 2025 Ankara/ Türkiye*

diğer aydınların temel dayanak noktası olmuştur. Veliht Muzaffereddin Mirza'ya –"İran'ı kanunlar değil, saraydakilerin arzuları yönetiyor"– diyen Mirza Yusuf Han, yıllarca hapis ve sürgün hayatı yaşamış, 1895 yılında Kazvin hapishanesinde dövülerek öldürülmüştür. M.F. Ahundzade, Mirza Yusuf Han'ın "Yek Kelime" eserini çok takdir etmiş, ancak onun "ölmüş bir millet için" yazıldığını belirtmiştir. Feth Ali Şah Kaçar'ın oğlu Celaleddin Mirza, Mirza Yusuf Tebrizi'ye büyük değer vermiş ve şöyle demiştir: "Eğer İran'da beş akıllı adam varsa, onlardan biri sizsiniz ve eğer iki kişi varsa, yine de biri sizsiniz." Böylesine değerli bir aydının şah rejimi tarafından yok edilmesi, Kaçarlarda laik ıslahatçılığın yok olmasına ve sonunda bu hanedanlığın iktidardan kovulmasına yol açmıştır.

Anahtar kelimeler: Mirza Yusuf Han Tebrizi, Kaçarlar, Anayasal haklar.

Mirza Yousuf Khan Tabrizi, His Life And Struggle For Constitutional Rights

Abstract

Mirza Yousuf Khan Mostashar al-Dowleh Tabrizi (1823-1895), who served as a diplomatic representative of the Qajar state in Astrakhan, Tiflis (Tbilisi), and Paris, and as the Minister of Justice, was a prominent enlightened intellectual who articulated and sought to solve Iran's social and political problems. Mirza Yousuf Khan was the first thinker to put forward constitutional and democratic ideas in Iran, and the necessity for religious figures not to interfere in politics. He advanced the demand for a constitution in his work "Yek Kalameh" and wrote articles criticizing the despotic regime in Iran in the newspaper "Akhtar". He wrote to the Qajar Crown Prince Mozaffer al-Din Mirza and to Naser al-Din Shah: "As long as tyranny and deprivation of personhood prevail in Iran, Iran will remain far from progress and security, and will crawl on its feet. Law must prevail in Iran, everyone must obey this law, people must be equal before the law. The Shah and the beggar are equal before the law."

In his work "Yek Kalameh", Mirza Yousuf Khan translated the French "Declaration of the Rights of Man and of the Citizen" of 1789 into Persian, stating that the foundation of the state is the national will. Mirza Yousuf Khan, a defender of religious freedom, criticized the imposition of different rules for non-Muslims and Muslims in fiqh (Islamic jurisprudence) and

favoured the French laws that considered all citizens to have equal rights. Here, it is evident that the thinker placed secular laws above Sharia. However, according to Islamic law, Muslims and non-Muslims could not be equal before Sharia in legal matters such as taxation, marriage, worship, election, etc. Mirza Yousuf Khan saw the reason for the superiority of European countries over Iran in their secular and democratic constitutions. According to him, the country should not be governed by the wishes and desires of one person – the ruler or a mujtahid (high-ranking religious scholar) – but through representatives elected by the people. Mirza Yousuf Khan provided examples from hadiths and verses of the Quran to prove these ideas, indicating that the Quran's principle of "Shura" (Consultation) points to this.

These ideas of the thinker became the main support for the progressive clerics and other intellectuals who supported the constitutional movement (Mashruteh) at the beginning of the 20th century. Mirza Yousuf Khan, who told Crown Prince Mozaffer al-Din Mirza that "Iran is governed not by laws, but by the desires of those in the palace," spent years in prison and exile, and was beaten to death in the Qazvin prison in 1895. M.F. Akhundzade highly valued Mirza Yousuf Khan's work "Yek Kalameh", but stated that it was written "for a dead nation." Jalal al-Din Mirza, the son of Fath Ali Shah Qajar, highly regarded Mirza Yousuf Tabrizi and said: "If there are five sensible men in Iran, you are one of them, and if there are two, you are still one of them." The destruction of such a valuable intellectual by the Shah's regime led to the demise of secular reformism within the Qajars and ultimately to the overthrow of this dynasty.

Keywords: Mirza Yousuf Khan Tabrizi, Qajars, Constitutional rights.

The South Caucasus in Seljuk-Byzantine Relations: Strategic Interests and Conflicts

Zeynaddin Baydarov

Institute of History and Ethnology of Azerbaijan National Academy of Sciences (PhD candidate)/ Azerbaijan

Abstract

The Seljuk threat to the Byzantine Empire in the South Caucasus represents a critical period in the history of medieval geopolitics. In the 11th century, the Seljuk Turks, driven by their expansionist ambitions, advanced into the South Caucasus, challenging Byzantine control over vital territories. This confrontation was a crucial aspect of the broader conflict between the Byzantine Empire and the Seljuks, which culminated in the Battle of Manzikert in 1071. The Seljuk invasion not only posed a direct military threat to Byzantine sovereignty but also jeopardized its strategic alliances with local Christian kingdoms like Armenia and Georgia. Byzantium's response to the Seljuk threat involved a combination of military campaigns, diplomatic maneuvering, and attempts to solidify control over the South Caucasus. However, the loss of key territories and the weakening of Byzantine authority in the face of the Seljuks significantly altered the balance of power in the region. This abstract aims to explore the strategic interests of the South Caucasus for both the Byzantines and the Seljuks, the nature of the conflicts that emerged, and the broader implications of this confrontation on the political dynamics of the region.

Keywords: Seljuks, Byzantine Empire, South Caucasus, Political relations, Strategic interests, Military conflicts.

“Armenian Question” in the Caucasus Policy of the Russian Empire

Baghishov Elbrus

PhD student of Baku State University/ Azerbaijan

Abstract

This thesis examines the emergence and development of the “Armenian question” within the Caucasian policy of the Russian Empire at the turn of the 18th–19th centuries. The study argues that the “Armenian question” did not historically exist as an independent political phenomenon, but evolved as a component of the broader “Eastern Question,” which shaped the strategic objectives of European powers and Russia. The research highlights how internal transformations in Russia—such as the establishment of centralized autocracy and the subordination of the church to the state—strengthened the empire’s expansionist orientation.

With the ascension of Peter I, Russia’s foreign policy increasingly targeted the Caucasus due to its advantageous geopolitical position and rich natural resources. The weakening of regional political structures and the conflicting interests of neighboring powers enabled Russia to assert its influence more effectively. In this context, the Armenian Gregorian Church aligned its aspirations with Russian imperial goals, seeking to establish Armenian statehood not in its historical territories under Ottoman rule, but in the lands north of the Araz River—territories historically belonging to Azerbaijan.

The thesis concludes that the “Armenian question” was not an organically developed historical issue, but rather a geopolitical construct employed by the Russian Empire to advance its strategic objectives in the South Caucasus. The findings contribute to a deeper understanding of imperial policy-making, regional ethnopolitical transformations, and the long-term consequences of Russian expansionism in the Caucasus.

Keywords: Armenian Question, Caucasus Policy, Russian Empire.

The Role of Heydar Aliyev in the Formation of the Modern Azerbaijani State

Tarana Alivardiyeva
Baku State University/ Azerbaijan

Abstract

The article analyzes the main directions of Heydar Aliyev's political, economic, and foreign economic policies in Azerbaijan during the period of 1993–1995. Special emphasis is placed on his efforts to strengthen internal stability and restore the country's state independence. A significant part of the study focuses on economic and oil-sector reforms, including the effective application of the "oil diplomacy" concept, which enabled Azerbaijan to gain a notable position in the system of international relations. The article also examines the signing of the 1994 "Contract of the Century," one of the most pivotal events in the country's modern history, which secured Azerbaijan's economic sovereignty and enhanced its international standing. The study highlights that political pragmatism, diplomatic skill, and the strong will of Heydar Aliyev were decisive factors in achieving these results.

Keywords: Heydar Aliyev, Political stability, Independence, State governance, Economic reforms, 1993–1996, National security, Attempted coup.

Reconfiguring Georgia's Political Trajectory: Transformations After The 2008 Russia–Georgia War

Baghirova Ulviyya Ibrahim

Baku State University/ Azerbaijan

Abstract

The aftermath of the 2008 Russia–Georgia war produced a far-reaching transformation of Georgia's political system, foreign-policy orientation, and socio-economic development. Although the active military phase lasted only a few days, the conflict fundamentally altered Georgia's security environment and accelerated its shift toward Euro-Atlantic integration. The loss of effective control over Abkhazia and South Ossetia, Russia's recognition of their independence, and the deep political polarization that followed reshaped the country's strategic priorities. Domestically, the post-war period was marked by growing public dissatisfaction, mass protests, and the first peaceful transfer of power in Georgia's modern history during the 2012 parliamentary elections. Externally, Georgia intensified cooperation with NATO and the European Union, seeking stronger security guarantees and international support for its territorial integrity. Despite persistent challenges—including unresolved conflicts, economic vulnerabilities, and complex relations with Russia—Georgia continues to pursue democratic consolidation and deepen its integration with Western political and security structures. This abstract summarizes the key political, economic, and foreign-policy developments that characterize Georgia's trajectory in the post-2008 era.

Keywords: Georgia, Russia, 2008 war, South Caucasus, Abkhazia, South Ossetia, Political transformation, Foreign policy.

France's Attitude to the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict (1992-2020) in Azerbaijani Historiography

Balamirza Mammadli

PhD student, Baku State University, Azerbaijan

Abstract

This paper explores how Azerbaijani historiography interprets France's attitude toward the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict from 1992 to 2020. As a co-chair of the Minsk Group, France officially positioned itself as a neutral mediator, however, Azerbaijani historians frequently highlight the group's prolonged inability to achieve substantive progress and identify France's political, cultural, and diaspora-related ties with Armenia as key factors undermining the mediation process. The study analyzes historical research in Azerbaijan to trace how interpretations of France's role evolved over time, culminating in strong criticism during the Second Karabakh War, when French statements and parliamentary resolutions were widely regarded as openly supportive of Armenia. By examining these narratives, the paper demonstrates that Azerbaijani historiography views France's stance as a significant element shaping both the stagnation of peace negotiations and the broader geopolitical landscape of the South Caucasus.

Keywords: France, Diplomatic relations, Mediation, Conflict resolution; Armenia-Azerbaijan conflict; OSCE Minsk Group; Azerbaijani historiography.

Muğ/Magi Geleneği ile Kızılbaş-Bektaşî İnançları Arasındaki Tarihsel ve Sembolik İlişkiler

Prof. Dr. Fuzuli BAYAT

Head of Department, AMEA Folklore Institute/ Azerbaijan

Özet

Bu akademik çalışma, kadim Azerbaycan coğrafyasında, özellikle Med Devleti içinde dini bir zümre olarak ortaya çıkan Muğ/Magi geleneği ile Anadolu ve Azerbaycan sahasında tarihsel süreçte köklü ve kurumsal bir kimlik kazanan Kızılbaş-Bektaşî inanç sistemi arasındaki derin ilişkileri kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel tezi, bu iki yapı arasında yalnızca yüzeysel bir benzerlikten veya doğrudan, kesintisiz bir tarihsel akrabalık ilişkisinden ziyade; kültürel hafıza, sembolizmin yeniden yorumlanması ve ortak coğrafi kökler vasıtasıyla şekillenen karmaşık bir “mistik süreklilik” ilişkisinin var olduğudur.

Bu bağlamda, Muğ/Magi ezoterizminin ve bilgeliğinin, İslamiyet sonrası dönemde de etkisini sürdürerek özellikle Muğan Ovası'nda (Muğların kendi adlarını verdikleri bölge) ortaya çıkan marjinal sufi akımların teşekkül ettiği bir zemin hazırladığı ve bu zeminin Kızılbaş irfanının formasyonunda kritik bir rol oynadığı değerlendirilmektedir. Çalışma, Muğ öğretisindeki “ateş” ve “aydınlık” gibi kozmik ve metafizik kavramların, Kızılbaş-Bektaşî doktrininde merkezi bir yer edinen “nur” ve “ışık” metaforuna sembolik dönüşümünü analiz edecektir.

Dahası, bu dönüşümün kurumsal bir yansıması olarak, Muğ bilgelerinin ve ruhani önderlerinin tasavvufi bir kimlik kazanarak, mutasavvıfların dilinde ve şiirinde sıklıkla anılan karizmatik “Pir-i Muğan” (Muğların Piri) figürüne nasıl evrildiği süreci detaylı bir şekilde incelenecektir. Ayrıca Muğ/Magi kahinlerinin, İslami literatürde önceleri “Mecusi” kimliği üzerinden ele alınışından, tasavvuf terminolojisindeki yol gösterici “pir” ve “mürşid” kavramlarına uzanan anlamsal seyri de titizlikle irdelenecektir.

Metodolojik açıdan makale, karşılaştırmalı tarihsel analiz ve özellikle sembollerin ve metinlerin derin anlam katmanlarını ortaya çıkarmaya odaklanan sembolik hermeneutik (yorumbilim) yöntemlerine dayanmaktadır. Antik döneme ait kaynaklar (Herodot, Strabon, Plutarkhos), İslami literatürün temel taşları (Kur'an, hadisler, erken dönem tarih yazımı), Divan edebiyatı

ve tasavvufi metinler, modern akademik araştırmalar ile birlikte karşılıklı etkileşim içinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Muğ/Magi, Kızılbaşlık-Bektaşılık, Mistik Süreklilik, Kültürel Hafıza, Sembolizm, Pir-i Muğan, Muğan Ovası.

The Historical and Symbolic Relations Between the Muğ/Magi Tradition and Kızılbaş-Bektashi Faith

Abstract

This academic study aims to comprehensively examine the profound connections between the Mug/Magi tradition, which emerged as a religious stratum in the ancient geography of Azerbaijan, particularly within the Median Empire, and the Kızılbaş-Bektaşi belief system, which gained a deep-rooted and institutional identity in Anatolia and Azerbaijan throughout historical processes. The central thesis of this work posits that the relationship between these two structures is not based merely on superficial resemblance or a direct, uninterrupted lineage, but rather on a complex bond of “mystical continuity,” shaped through cultural memory, the reinterpretation of symbolism, and shared geographic origins.

In this context, it is argued that the esotericism and wisdom of the Mug/Magi tradition persisted into the post-Islamic era, establishing a critical foundation in the Mughan Plain (the region named after the Mug) where marginal Sufi currents formed. This foundation is assessed as having played a pivotal role in the formation of the Kızılbaş intellectual tradition (irfan). The study will analyze the symbolic transformation of cosmic and metaphysical concepts like “fire” and “light/radiance” found in the Mug doctrine, into the central metaphors of “nur” (divine light) and “light” within the Kızılbaş-Bektaşi doctrine.

Furthermore, the research will meticulously investigate the process by which Mug sages and spiritual leaders gained a Sufi identity and evolved into the charismatic figure of “Pir-i Mugan” (The Pir/Elder of the Mug), frequently referenced in the language and poetry of mystics. Additionally, the semantic trajectory of the Mug/Magi soothsayers, from their initial designation as “Mecusi” in Islamic literature to their integration as the guiding terms “pir” and “mürşid” within Sufi terminology, will be scrupulously examined.

Methodologically, the article relies on comparative historical analysis and symbolic

hermeneutics, a method specifically focused on revealing the deep semantic layers of symbols and texts. The source base is broad to illuminate this multi-layered relationship, encompassing ancient sources (Herodotus, Strabo, Plutarch), fundamental Islamic literature (Qur'an, Hadiths, early historical writing), Ottoman Divan literature, and Sufi texts, which will be analyzed in reciprocal interaction with modern academic studies.

Keywords: Mug/Magi, Kızılbaşism-Bektashism, Mystical Continuity, Cultural Memory, Symbolism, Pir-i Mugan, Mughan Plain.

International Activities and Cultural Diplomacy of the Heydar Aliyev Foundation

Ganira Mirzakhanli

Baku Business University/ Azerbaijan

Abstract

This study examines the international activities and cultural diplomacy initiatives of the Heydar Aliyev Foundation as a central component of Azerbaijan's contemporary soft power strategy. Since its establishment, the Foundation has implemented a wide range of cultural, humanitarian, and educational projects across Europe, Asia, and the Americas, aiming to promote Azerbaijan's national identity, safeguard its cultural heritage, and strengthen intercultural dialogue. Through restoration of historical monuments, organization of international exhibitions, support for multicultural events, and dissemination of information about Azerbaijan's history—including the realities of the Khojaly genocide—the Foundation has emerged as a significant actor in global public diplomacy. By analyzing key projects, strategic objectives, and partnerships, this article highlights how the Foundation contributes to enhancing Azerbaijan's international image and expanding the country's visibility in global cultural and humanitarian platforms.

Keywords: Cultural Diplomacy, Heydar Aliyev Foundation, Azerbaijan.

Historical and Geopolitical Aspects of Territorial and Border Issues in the South Caucasus (1922–1991)

Mehdiyeva Nasrin Famil

Baku State University/ Azerbaijan

Abstract

The years 1922–1991 represented a distinct stage in the South Caucasus in terms of the formation and development of territorial and border issues. During this period, the process of border delimitation was based not on historical and ethnic realities but on political expediency, which laid the foundation for long-term disputes in the region. Although the Moscow and Kars Treaties of 1921 established the legal basis for border arrangements, they failed to fully resolve the existing conflicts. In the 1920s–1930s, the administrative-territorial divisions of the USSR deepened border problems among Azerbaijan, Armenia, and Georgia, while Armenia's deliberate territorial claims and the deportation of the Azerbaijani population further complicated the situation. Despite the appearance of stability during the 1960s–1980s, border disputes continued. By the late 1980s, in the context of the political crisis within the USSR, the Karabakh issue flared up, and Armenia's unfounded claims turned into armed conflict. With the dissolution of the USSR in 1991, territorial and border disputes escalated to the level of interstate confrontation.

Overall, territorial and border issues in the South Caucasus were not merely historical-administrative disputes but also geopolitical problems of strategic significance within the framework of regional stability and the system of international relations.

Keywords: South Caucasus, Soviet period, Azerbaijan, Georgia, Border issues, Territorial disputes.

Naxçıvan Qəzasının Əhalisinin Say Dinamikası və Etnik Tərkibinin (1850-1917-Ci İllər) Mənbələrdə Əksi

Assoc. Prof. Dr Ziyad Əmrahov

AMEA Institute of History and Ethnology/ Azerbaijan.

Özet

Məqalədə İrəvan quberniyasının əsas qəzalarından biri olan Naxçıvan qəzasının 1850-1917-ci illər arasında əhalisinin say dinamikası və etnik tərkibi dövrün mənbələri əsasında araşdırılır. Dövrün mənbələrinin araşdırılması göstərir ki, İrəvan quberniyası təşkil ediləndə, onun ilk qəzalarından biri Naxçıvan qəzası idi. Rusiya hakimiyyət orqanları İrəvan quberniyası təşkil edildikdən sonra da bölgəyə digər millətlərin, xüsusilə də ermənilərin köçürülməsi istiqamətində planlarını davam etdirmişdir. Bununla belə, Rusiya hakimiyyət orqanları bölgənin etnik mənzərəsinin gəlmələrin xeyrinə dəyişdirməyə nail ola bilməmiş, qəzanın hakim etnosunun yenə də Azərbaycan türkləri olaraq qalmışdır. Bunu 1850-1917-ci illər arasında bölgədə aparılmış kameral təsvirlər, rusdilli mənbələr açıq şəkildə sübut edir. Məqalədə bütün bunlar dövrün rusdilli mənbələri əsasında araşdırılaraq, uzun müddət ermənilər tərəfindən Naxçıvana qarşı irəli sürülmüş saxta məlumatlar ifşa edilmişdir.

Anahtar Kelimələr: Azərbaycan, İrəvan quberniyası, Naxçıvan qəzası, Əhali, Etnik tərkib

The Reflection in the Sources of the Population Number Dynamics and Ethnic Composition of the Nakhchivan District (1850–1917)

Abstract

In the article, the population number dynamics and ethnic composition of the Nakhchivan district, which was one of the main districts of the Erivan Governorate, between 1850 and 1917 are studied on the basis of the sources of the period. The examination of the sources of the period shows that when the Erivan Governorate was established, one of its first districts was the Nakhchivan district. After the establishment of the Erivan Governorate, the Russian authorities continued their plans aimed at resettling other nationalities, especially Armenians, into the region. Nevertheless, the Russian authorities were not able to change the ethnic picture

of the region in favor of the newcomers, and the dominant ethnic group of the district remained Azerbaijani Turks. This is clearly proven by the cameral descriptions carried out in the region between 1850 and 1917 and by Russian-language sources. In the article, all these issues are examined on the basis of Russian-language sources of the period, and false information that had long been put forward by Armenians against Nakhchivan is exposed.

Keywords: Azerbaijan, Erivan Governorate, Nakhchivan district, Population, Ethnic composition.

1920-1930'larda Karabağ, Zengezur ve Batı Azerbaycan'ın Kaçak Direnişinde Göç ve Önemi

Sarishan Adishova

Ph.D Candidate, Baku State University, Azerbaijan

Özet

Tarihsel olarak Karabağ, Zengezur ve Batı Azerbaycan toprakları, direniş hareketinin aktif olarak var olduğu bölgeler olarak özel bir öneme sahip olmuştur. Bildiğimiz gibi, halk direnişinin silahlı savunmasının temel yöntemi olan kaçakçılık, onun geniş bir coğrafi alanı kapsamasının önemli unsurlarından biriydi. Bu faktör, bahsettiğimiz her bölgede gerçekleşen direnişin birbiriyle yakın ilişki içinde olmasında büyük rol oynamıştır. Tüm bunlara ek olarak, halk direnişinin kaçakçılık yoluyla ilerlemesi ve mevcut koşulların yarattığı durum nedeniyle başka ülkelerin topraklarına göç etmesi, direnişin yeni bir kanadının oluşmasına da yol açmıştır. Özellikle Karabağ, Zengezur ve Batı Azerbaycan gibi sınır arazilerindeki her bölgede direniş operasyonları yürütülürken komşu ülkelerin topraklarına göçler yaygınlaşmıştır.

Direniş süreçlerinin Sovyet iktidarına yöneldiği 1920'ler ve 1930'larda, siyasi durumun keskinleşmesinin göçü kaçınılmaz kılan nedenlerden biri olduğu unutulmamalıdır. Göçmen kaçakçılığına en çok bu yıllarda başvurulması tesadüf değildir. Karabağ, Zengezur ve Batı Azerbaycan kaçakçılık hareketi mensuplarının sığınma için tercih ettiği en uygun alternatifler arasında İran ve Türkiye gibi komşu ülkeler sayılabilir. Ayrıca, bir kısmı Gürcistan'a devredilen Azerbaycan topraklarında yaşanan direniş hareketi süreçleri, kaçak hareketi mensuplarının Gürcistan'da yaşanan süreçlerle yakından bağlantılı olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, makalenin dikkat çekmek istediği temel noktalardan biri, halk direniş hareketinin kaçakçılık yoluyla gelişimi temelinde oluşan yeni kanat -göçmen direnişi- ve gelişim süreçleri hakkında bilgi vermektir. Ayrıca, göçmen direnişini şekillendiren, etkileyen ve yönlendiren nüansların incelenmesi, makalenin incelemeye çalıştığı önemli konular arasındadır. Halk direniş hareketinin ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkan göçmen direnişi, kaçakçılık temelinde şekillendiği ve ana kanatlarından birini oluşturduğu için bilimsel araştırmada güncel bir konu olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Zengezur, Batı Azerbaycan, Kaçak, Göç.

Emigration and its Importance in the Kachagh Resistance of Karabakh, Zangezur, Western Azerbaijan in the 1920s-1930s

Abstract

Historically, the territories of Karabakh, Zangezur, and Western Azerbaijan have been of particular importance as regions where the resistance movement actively existed. As we know, the main method of armed defense of the people's resistance, the kachagh movement, was one of the important elements in its coverage of a wide geographical area. This factor played a major role in the close connection of the resistance taking place in each of the regions we mentioned. In addition to all this, the advancement of the popular resistance through the method of kachagh, as well as emigration to the territories of other countries due to the situation caused by the current circumstances, has also led to the formation of a new wing of the resistance. In particular, emigration to the territories of neighboring states has become common during the implementation of resistance operations in each of the regions located in the border areas such as Karabakh, Zangezur and Western Azerbaijan.

It should be noted that in the 1920s and 1930s, when the resistance processes were directed towards the Soviet government, the acute political situation was one of the reasons that made emigration inevitable. It is no coincidence that emigrant kachaghs was most often resorted to in these years. Neighboring states such as Iran and Turkey could be considered the most favorable alternatives chosen for kachaghs by the members of the Karabakh, Zangezur, and Western Azerbaijan popular movement. In addition, the resistance movement processes taking place in the Azerbaijani lands, part of which was given to Georgia, caused the members of the kachagh movement to be closely connected with the processes taking place in Georgia. Thus, the main points that the article wants to bring to attention are the new wing of the popular resistance movement formed on the basis of the development of kachagh movement - the emigrant resistance, as well as providing information about its development processes. In addition, the review of the nuances that shape, influence, and direct the emigrant resistance is among the important issues that the article tries to explore. The emigrant resistance, which emerged as an integral part of the popular resistance movement, can be considered one of the current topics in scientific research by forming one of its main wings on the basis of kachagh movement.

Keywords: Karabakh, Zangezur, Western Azerbaijan, Kachagh, Migration.

Güney Azerbaycan ve Tebrizde Maarifçi ve Yenilikçi Düşünce ve Hareketten Örnekler

Seyyed Morteza Hosseini

Shahid Beheshti University (SBU) Tehran, PhD candidate in contemporary Iranian history.
Iran,

Özet

İslam dünyasında Müslümanları orta çağın uykusundan uyandırıp yeniden hayat vermek isteyen ilk ve en önemli kültürel- toplumsal hareket, yenilikçilik hareketi olmuştur. yenilikçilik arapça olan bu sözün tam anlamında (Cedid arapçada yeni ve modern anlamındadır) Müslümanları fikirde eski hurafe dolu dinçilik, ekonomide eski feodalizm elinde felakete uğrayıp son derecede yoksun kalmış ve toplumsal kültürde cehalete tutsak olan müslümanları bu karanlık hayattan kurtarmak istiyordu. yenilikçilik hareketini başlatan Tatar Türkleri olup bütün islam dünyasında da bu hareketin en çok aydınlar ve çalışanları Türkler olmuşlardır. İranda da yenilikçilik hareketini Kafkasya ve Osmanlı ülkeleri etkisi altında benimseyip onun üzerinde Çalışan aydınlar aynı başka Müslüman ülkelerin çoğu gibi Türkler özellikle Güney Azerbaycan Türkleri olmuşlardır. Bu yazıda bu konuyla ilgili bazı düşünceler ve bilgilere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Maarifçi, Yenilikçi, Azerbaycan, Tebriz, İran.

Examples from the Educationalist and Reformist Thought and Movement in South Azerbaijan and Tabriz

Abstract

In the Islamic world, the first and most important cultural-social movement that aimed to awaken Muslims from the sleep of the Middle Ages and give them new life was the reformist movement. Reformism, in the full meaning of this word of Arabic origin (jadid, which means new and modern in Arabic), sought to rescue Muslims—who had fallen into disaster and extreme poverty in the economy under the control of old feudalism, who were trapped in ignorance in social and cultural life, and who were dominated in thought by old superstition-filled religiosity—from this dark life. The reformist movement was initiated by the Tatar Turks,

and throughout the Islamic world the intellectuals and activists of this movement were mostly Turks. In Iran as well, the intellectuals who adopted and worked on the reformist movement under the influence of the Caucasus and the Ottoman lands, as in many other Muslim countries, were Turks, especially the Turks of South Azerbaijan. In this article, some thoughts and information related to this subject will be presented.

Keywords: Educationalist, Reformist, Azerbaijan, Tabriz, Iran.

Evolution and Strategic Importance of Educational Cooperation Between Kazakhstan and Azerbaijan

Asmar Shukurlu

Baku State University/ Azerbaijan

Abstract

The study examines the historical development and strategic significance of educational relations between Azerbaijan and Kazakhstan. The research was conducted through qualitative analysis of official agreements, intergovernmental documents, and institutional cooperation frameworks signed between the two countries, particularly since the 2017 “Agreement on Cooperation in the Field of Education” between the Ministries of Education of Azerbaijan and Kazakhstan. The findings reveal that educational collaboration has evolved from a governmental initiative into a sustainable institutional partnership encompassing joint research projects, student exchange programs, and the establishment of specialized scientific centers such as the Azerbaijan–Kazakhstan Center for Science and Education. These developments demonstrate the strengthening of bilateral academic networks, the expansion of double-degree programs, and increased academic mobility. Moreover, the cooperation contributes to the goals of the Organization of Turkic States (OTS) and supports the implementation of the “Turkic World Vision – 2040” by promoting shared educational standards and responding collectively to non-traditional regional challenges such as energy transition and sustainable development. The results underscore that Azerbaijan–Kazakhstan educational integration is not only an academic process but also a strategic tool for enhancing regional stability and cultural unity.

Keywords: Azerbaijan, Kazakhstan, Education, Cooperation, Academic, Sustainable, Regional.

Kadim Çin Geleneğindeki Haraç Sisteminin Modern Dünyadaki Çin Devletinin Uyguladığı Borç Diplomasisi Sistemine Dönüşü: Afrika Örneği

Dr. Bedri Şahin

Independent Researcher; Political Science and International Relations, Germany

Özet

Bu çalışma, kadim Çin haraç sisteminin tarihsel kökenlerini, ideolojik temellerini, işleyişini inceleyerek, modern Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2013'te ilan edilen Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında uyguladığı borç temelli diplomasi ile arasındaki süreklilik, dönüşüm unsurlarını Afrika kıtası bağlamında analiz etmektedir. Haraç sistemi, Zhou Hanedanı'ndan itibaren Han, Ming ve Qing dönemlerinde olgunlaşmış; Tianxia dünya görüşü temelinde imparatorun evrensel üstünlüğünü hediyeler, diplomatik ritüeller, asimetrik karşılıklılık ve Konfüçyüsçü normların yayılması yoluyla pekiştirmiştir. Vassal devletler ticaret ayrıcalıkları, güvenlik garantileri ve kültürel meşruiyet elde ederken, Çin ekonomik ve kültürel hegemonya kurmuştur. 20. yüzyılda Batı emperyalizminin zorlayıcı askeri diplomasisi ve eşitsiz anlaşmalarıyla çöken sistem, “yüzyılın utancı” tarihsel anlatısı aracılığıyla Çin'in modern dış politikasında ekonomik araçların stratejik rolünü güçlendirmiştir. Günümüzde BRI, 1 trilyon doları aşan taahhütlerle altyapı kredileriyle benzer asimetrik ilişkileri yeniden üretmekte; “borç tuzağı diplomasisi” kavramı Batı merkezli eleştirilerde baskın olsa da, AidData sözleşme veritabanı, Chatham House raporları ve empirik analizler bu iddianın büyük ölçüde mit olduğunu, Çin'in G20 Common Framework'e katılımı ve çok sayıda borç yapılandırmasıyla sürdürülebilirlik odaklı yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Afrika bağlamında, 2000-2023 arası kümülatif 182 milyar dolar kredi hacmiyle Angola, Etiyopya, Kenya, Zambiya, Cibuti incelenmiştir. Bu örnekler, Çin kredilerinin istihdam, bağlantılık, kalkınma katkısını gösterirken, kaynak teminatlı bağımlılık, şeffaflık eksikliği, borç risklerini de vurgular; 2025 gelişmeleri, FOCAC 2024 zirvesi sonrası büyük ölçekli projelerden yeşil enerji, dijital altyapı, küçük ölçekli girişimlere kayışı işaret etmektedir. Teorik çerçevede Joseph Nye'in yumuşak güç, David Kang'ın Doğu Asya hiyerarşi teorisi ve Pádraig Carmody'nin bağımlılık eleştirileri kullanılarak, ekonomik araçların hegemonik işlevi tartışılmış; karşılıklı fayda ve sürdürülebilir modellerin Çin-Afrika ilişkilerinin geleceği için önemi vurgulanmıştır. Çalışma, uluslararası akademik standartlara uygun nesnel bir değerlendirme sunarak, jeopolitik rekâbet bağlamında diyalog, iş birliği önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Haraç Sistemi, Borç Diplomasisi, Kuşak ve Yol Girişimi, Afrika Vakaları, Yumuşak Güç, Neo-Tributary Sistem.

The Transformation of the Ancient Chinese Tributary System into the Modern Debt Diplomacy Practiced by the People’s Republic of China: The Case of Africa

Abstract

This study meticulously examines the historical origins, ideological foundations, and operational mechanisms of the ancient Chinese tributary system, conducting a comparative analysis of the elements of continuity and transformation between it and the debt-based diplomacy practiced by the modern People’s Republic of China (PRC) under the Belt and Road Initiative (BRI) announced in 2013, within the context of the African continent. The tributary system, maturing from the Zhou Dynasty through the Han, Ming, and Qing eras, reinforced the emperor’s universal supremacy grounded in the Tianxia worldview through symbolic gifts, diplomatic rituals, asymmetric reciprocity, and the dissemination of Confucian norms. While vassal states gained trade privileges, security guarantees, and cultural legitimacy, China established economic and cultural hegemony. Collapsed in the 20th century by Western imperialism’s coercive military diplomacy and unequal treaties, the system strengthened the strategic role of economic instruments in China’s modern foreign policy through the historical narrative of the “century of humiliation” Today, BRI reproduces similar asymmetric relationships via infrastructure loans exceeding \$1 trillion in commitments; although the concept of “debt trap diplomacy” dominates Western-centered critiques, AidData contract databases, Chatham House reports, and empirical analyses reveal this claim to be largely a myth, demonstrating China’s sustainability-oriented approach through participation in the G20 Common Framework and numerous debt restructurings. In the African context, a cumulative loan volume of \$182 billion from 2000-2023 is examined through cases including Angola, Ethiopia, Kenya, Zambia, and Djibouti. These examples highlight Chinese loans’ contributions to employment, connectivity, and development while underscoring resource-backed dependencies, lack of transparency, and debt risks; 2025 developments signal a post-FOCAC 2024 summit shift from large-scale projects to green energy, digital infrastructure, and small-scale initiatives. Employing theoretical frameworks of Joseph Nye’s soft power, David Kang’s East Asian hierarchy theory, and Pádraig Carmody’s dependency critiques, the hegemonic function of economic instruments is discussed; the importance of mutual benefit and sustainable models for the future of China-Africa relations is emphasized. The study offers an objective evaluation aligned with international academic standards, providing recommendations for dialogue and cooperation in the context of geopolitical competition.

Keywords: Tributary System, Debt Diplomacy, Belt and Road Initiative, African Cases, Soft Power, Neo-Tributary System.

Çin Denizcilik Tarihindeki Dönemler ve Denizcilik Alanındaki Çin Devleti ile Amerika Arasındaki Rekâbetin Analizi

Dr. Bedri Şahin

Independent Researcher; Political Science and International Relations, Germany

Özet

Çin denizcilik tarihi, antik dönemlerden günümüze uzanan yükseliş ve gerileme döngülerini içeren, teknolojik inovasyonlar, diplomatik stratejiler ve jeopolitik etkileşimlerle belirlenen karmaşık bir süreçtir. Bu akademik çalışma, Neolitik Çağ kökenlerinden Qing, Han, Tang, Song, Yuan ve Ming hanedanlıklarına kadar uzanan dönemde, muson rüzgârlarının etkin kullanımıyla oluşturulan geniş ticaret ağlarını, haraç sistemi temelli yumuşak güç yaklaşımlarını ve Zheng He'nin (1405-1433) yedi ikonik hazine seferini incelemektedir. Ming sonrası Haijin izolasyonist politikaları ve Qing Hanedanı'ndaki (1644-1912) teknolojik atalet, Afyon Savaşları (1839-1860) ile Çin-Japon Savaşı (1894-1895) yenilgileri sonucunda stratejik zayıflığa yol açmıştır. Modern evrede, 1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti bünyesinde People's Liberation Army Navy (PLAN), Sovyet desteği ve Xi Jinping'in "Çin Rüyası" vizyonu altında kapsamlı modernizasyon geçirerek, 2025 itibarıyla dünyanın en büyük deniz filosuna sahip olmuştur. Güney Çin Denizi (GÇD), 1947 dokuz çizgili harita temelli egemenlik iddiaları, yapay ada inşası ve People's Armed Forces Maritime Militia (PAFMM) aracılığıyla uygulanan gri bölge taktikleriyle, Çin'in "mavi ulusal toprak" algısının merkezindedir. ABD-Çin denizcilik rekâbeti, ABD'nin 2011 Asya'ya Yeniden Dengeleme Stratejisi, Freedom of Navigation Operations (FONOPs), QUAD ve AUKUS ittifakları bağlamında yoğunlaşmakta; Alfred Thayer Mahan'ın deniz gücü teorisi analitik çerçevesinde değerlendirildiğinde, Çin'in yükselişi Graham Allison'ın Thucydides Tuzağı hipotezini somutlaştırmakta ve potansiyel çatışma risklerini artırmaktadır. Uluslararası akademik veritabanları ile güncel savunma raporları temelinde gerçekleştirilen bu analiz, tarihsel dönemlerin nesnel değerlendirmesini sunarak, kriz yönetiminde diyalog mekanizmaları, ASEAN arabuluculuğu ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) uyumunun kritik önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin Denizcilik Tarihi, Zheng He Seferleri, People’s Liberation Army Navy (PLAN), Güney Çin Denizi Egemenlik İddiaları, ABD-Çin Stratejik Rekabeti, Mahan Deniz Gücü Teorisi.

Periods in Chinese Maritime History and an Analysis of the Competition Between the People’s Republic of China and the United States in the Maritime Domain

Abstract

The maritime history of China encompasses a complex trajectory of ascent and decline from ancient times to the present, shaped by technological innovations, diplomatic strategies, and geopolitical interactions. This academic study examines the extensive trade networks established through the effective utilization of monsoon winds from Neolithic origins through the Qin, Han, Tang, Song, Yuan, and Ming dynasties, alongside tribute system-based soft power approaches and Zheng He’s (1405-1433) seven iconic treasure voyages. Post-Ming isolationist Haijin policies and technological inertia during the Qing Dynasty (1644-1912) led to strategic weaknesses, resulting in defeats in the Opium Wars (1839-1860) and the Sino-Japanese War (1894-1895). In the modern era, the People’s Liberation Army Navy (PLAN), established under the People’s Republic of China in 1949, has undergone comprehensive modernization with Soviet support and Xi Jinping’s “Chinese Dream” vision, possessing the world’s largest naval fleet as of 2025. The South China Sea (SCS) stands at the center of China’s “blue national territory” perception, underpinned by the 1947 nine-dash line-based sovereignty claims, artificial island construction, and gray-zone tactics implemented through the People’s Armed Forces Maritime Militia (PAFMM). The U.S.-China maritime rivalry intensifies in the context of the U.S. 2011 Asia Rebalancing Strategy, Freedom of Navigation Operations (FONOPs), QUAD, and AUKUS alliances; when evaluated within the analytical framework of Alfred Thayer Mahan’s sea power theory, China’s rise concretizes Graham Allison’s Thucydides Trap hypothesis, heightening potential conflict risks. Conducted on the basis of international academic databases and current defense reports, this analysis offers an objective assessment of historical periods while emphasizing the critical importance of dialogue mechanisms, ASEAN mediation, and compliance with the United Nations Convention on the Law of the Sea

(UNCLOS) in crisis management.

Keywords: Chinese Maritime History, Zheng He Voyages, People's Liberation Army Navy (PLAN), South China Sea Sovereignty Claims, U.S.-China Strategic Rivalry, Mahan Sea Power Theory.

Etnolojik Gösteriden Dehümanize Teşhire: İnsanat Bahçeleri Fenomeninde

Sömürgeci İdeolojinin Yeniden Üretimi

Hatice Şengelen

Independent Researcher/ Germany

Özet

Bu makale, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa’da yaygınlık kazanan insanat bahçeleri (human zoos) ve canlı etnolojik gösteriler olgusunu, sömürgeci ideolojinin kültürel, bilimsel ve görsel temsiller yoluyla yeniden üretimi bağlamında incelemektedir. Avrupa merkezli dünya fuarları, kolonyal sergiler ve hayvanat bahçelerine entegre edilen “etnografik köyler”, sömürgeleştirilen coğrafyalardan getirilen insanların kamusal alanda teşhir edilmesini meşrulaştıran önemli ideolojik aygıtlar olarak işlev görmüştür (Blanchard vd., 2002). Makale, insanat bahçelerinin yalnızca popüler eğlence biçimleri olmadığını; aksine bilimsel ırkçılık, sosyal Darwinizm ve “uygarlaştırma misyonu” söylemleriyle iç içe geçmiş çok katmanlı iktidar pratikleri olduğunu savunur (Gould, 1996; Sánchez-Gómez, 2013). Antropoloji, etnoloji ve fizyonomi gibi disiplinlerin erken dönem formları, bu sergiler aracılığıyla Batı-dışı bedenleri ölçülebilir, sınıflandırılabilir ve hiyerarşik olarak aşağı konumlandırılabilir “nesnelere” haline getirmiştir. Böylece insan bedeni, bilimsel söylem ve görsel kültür aracılığıyla dehümanize edilmiştir (Foucault, 1975). Çalışmada özellikle Belçika (Tervuren 1897 ve Expo 58), Fransa (Paris 1889, 1900, 1931 Kolonyal Sergisi) ve Britanya örnekleri üzerinden vaka analizleri yapılmaktadır. Bu örnekler, sömürgeci devletlerin kendi kamuoylarını ikna etmek, emperyal projelere toplumsal rıza üretmek ve “medeniyet-vahşet” ikiliğini görünür kılmak için insanat bahçelerini nasıl kullandığını ortaya koymaktadır (Coombes, 1994). Sergilenen bireylerin gündelik yaşam pratikleri teatral bir biçimde yeniden kurgulanmış, “doğal” ve “ilkel” olarak sunulan bu temsiller Batı modernitesinin üstünlüğünü pekiştiren bir karşıtlık üretmiştir. Makale ayrıca, insanat bahçelerinde sergilenen bireylerin tamamen pasif özneler olmadığını; sınırlı da olsa performans, direniş ve ajans biçimleri geliştirdiklerini kabul eder. Ancak bu ajansın, sömürgeci güç ilişkileri, ekonomik zorunluluklar ve ırkçı yapılar tarafından ciddi biçimde sınırlandığı

vurgulanır (Qureshi, 2011). Bu durum, “rıza” kavramının kolonyal bağlamda yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Son olarak çalışma, insanat bahçelerinin mirasının günümüz Avrupa’sında müzecilik, kolektif hafıza ve dekolonizasyon tartışmaları bağlamında nasıl yeniden ele alındığını inceler. Kolonyal sergilerin ardılları olan müzelerin, geçmişteki teşhir pratikleriyle yüzleşme, iade politikaları geliştirme ve temsil edilen topluluklarla diyalog kurma sorumluluğu taşıdığı savunulmaktadır (Bennett, 1995; Hicks, 2020). Bu bağlamda insanat bahçeleri, yalnızca geçmişin bir utancı değil; güncel eşitsizliklerin ve ırksal hiyerarşilerin tarihsel kökenlerini anlamak için kritik bir analiz alanı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsanat bahçeleri; Etnolojik gösteriler; Sömürgecilik; Dehümanizasyon; Bilimsel ırkçılık; Görsel kültür; Kolonyal sergiler; Müzecilik; Kolektif hafıza; Avrupa sömürge tarihi

From Ethnological Exhibition to Dehumanized Display: The Reproduction of Colonial Ideology in the Phenomenon of Human Zoos

This article examines the phenomenon of human zoos and live ethnological exhibitions, which became widespread in Europe from the mid-nineteenth century to the second half of the twentieth century, within the context of the reproduction of colonial ideology through cultural, scientific, and visual representations. Europe-centered world fairs, colonial exhibitions, and “ethnographic villages” integrated into zoological gardens functioned as significant ideological apparatuses that legitimized the public display of people brought from colonized regions (Blanchard et al., 2002). The article argues that human zoos were not merely forms of popular entertainment; rather, they constituted multilayered practices of power deeply intertwined with scientific racism, social Darwinism, and discourses of the “civilizing mission” (Gould, 1996; Sánchez-Gómez, 2013).

Early forms of disciplines such as anthropology, ethnology, and physiognomy transformed non-Western bodies into measurable, classifiable, and hierarchically subordinated “objects” through these exhibitions. In this way, the human body was dehumanized through scientific discourse and visual culture (Foucault, 1975). The study conducts case analyses with particular reference to examples from Belgium (Tervuren 1897 and Expo 58), France (Paris 1889, 1900, and the 1931 Colonial Exhibition), and Britain. These cases reveal how colonial states used human zoos to persuade their domestic publics, generate social consent for imperial projects, and render visible the civilization–savagery binary (Coombes, 1994). The everyday life practices of the exhibited individuals were theatrically reconstructed, and these representations—presented as “natural” and “primitive”—produced a contrast that reinforced the perceived superiority of Western modernity.

The article also acknowledges that the individuals displayed in human zoos were not entirely passive subjects; rather, they developed forms of performance, resistance, and agency, albeit within severe constraints. However, this agency was significantly limited by colonial power relations, economic necessity, and racist structures (Qureshi, 2011). This situation necessitates

a reconsideration of the concept of “consent” within the colonial context. Finally, the study explores how the legacy of human zoos is being re-evaluated in contemporary Europe within debates on museology, collective memory, and decolonization. It argues that museums, as successors to colonial exhibitions, bear the responsibility to confront past practices of display, develop restitution policies, and engage in dialogue with the communities that were once represented (Bennett, 1995; Hicks, 2020). In this regard, human zoos represent not merely a shameful episode of the past but a critical field of analysis for understanding the historical roots of contemporary inequalities and racial hierarchies.

Keywords: Human zoos; Ethnological exhibitions; Colonialism; Dehumanization; Scientific racism; Visual culture; Colonial exhibitions; Museology; Collective memory; European colonial history

Azerbaycan'da Alman Yerleşimi

Yusuf Özçelik

Specialist in Central Asia and the Caucasus (Master of Arts, Humboldt University of Berlin)

Özet

Rusya Çarlığı'nın Güney Kafkasya'daki işgal, kolonizasyon ve Hristiyanlaştırma politikaları bağlamında Azerbaycan ve Kafkasya'da kurulan Alman yerleşimleri incelenmektedir. Helenendorf (Göygöl), Annenfeld (Şəmkir) ve Traubefeld (Tovuz) gibi Alman kolonileri, Rusya'nın askerî fetihlerini izleyen dönemde uyguladığı nüfus mühendisliği stratejisinin örnekleri olarak ele alınmaktadır. Çalışma, bu yerleşimlerin yalnızca tarımsal ve ekonomik kalkınma girişimleri değil, aynı zamanda hukukî, ideolojik ve dinsel bir dönüşüm sürecinin parçası olduğunu ileri sürmektedir.

18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında Rusya, Azerbaycan hanlıklarıyla ilhak değil, himaye esasına dayalı anlaşmalar imzalamıştır. Karabağ, Şirvan, Revan, Şeki ve Kuba gibi bağımsız siyasal yapılar olan hanlıklarla yapılan bu düzenlemelere göre hanlıkların iç özerkliğini tanıma karşılığında Rusya dış koruma taahhüt etmekteydi. Ancak Rusya, İran ile imzaladığı Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarını gerekçe göstererek, bu himaye anlaşmalarını tek taraflı biçimde feshetmiş ve hanlıkları ilga etmiştir.

Müslüman Türk nüfusun çoğunlukta olduğu bu coğrafyada, imparatorluğa sadık Hristiyan toplulukların iskânı, sınır güvenliği ve idarî kontrolün temel araçlarından biri olarak benimsenmiştir. Alman yerleşimcilerin gelişi ise bu politikanın özgün ve tamamlayıcı bir boyutunu oluşturmuştur. 1819'da kurulan Helenendorf ve Annenfeld ile 1837'de tesis edilen Georgsfeld, planlı iskân ve imparatorluk desteğiyle şekillenmiş koloniler olarak dikkat çekmektedir. Alman kolonileri, Rusya'nın Müslüman bir coğrafyada kalıcı bir Hristiyan varlığı tesis etme iradesinin simgesel ve ideolojik temsilcileri olarak da işlev görmüştür.

Alman yerleşimcilerin Kafkasya'yı, özellikle de Ararat Dağı çevresini "Kudüs Hasreti" olarak nitelendirilen dinsel ideoloji çerçevesinde kutsal bir mekân olarak tahayyül etmeleri, Pietist ve

mesihyanik dünya görüşleriyle birleşerek kolonizasyon sürecine eskatolojik bir boyut kazandırmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Azerbaycan'daki Alman yerleşimlerini, hukukî ihlallerle şekillenmiş bir ilhak sürecinin ardından uygulanan Rus kolonizasyon politikasının ayrılmaz bir parçası olarak ele almakta; bölgedeki demografik dönüşümü askerî, hukukî, ideolojik ve dinsel boyutlarıyla bütüncül bir perspektiften analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Alman, Yerleşimci

German Settlement in Azerbaijan

Abstract

German settlements established in Azerbaijan and the Caucasus are examined within the context of the Russian Tsardom's policies of occupation, colonization, and Christianization in the South Caucasus. German colonies such as Helenendorf (Göygöl), Annenfeld (Şəmkir), and Traubenfeld (Tovuz) are addressed as examples of the population engineering strategy implemented by Russia in the period following its military conquests. The study argues that these settlements were not merely agricultural and economic development initiatives, but also part of a legal, ideological, and religious transformation process.

At the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth century, Russia signed agreements with the Azerbaijani khanates based not on annexation but on protection. According to these arrangements concluded with khanates such as Karabakh, Shirvan, Erivan, Shaki, and Quba—-independent political entities—Russia undertook to provide external protection in return for recognizing the internal autonomy of the khanates. However, by citing the Gulistan (1813) and Turkmenchay (1828) treaties signed with Iran, Russia unilaterally annulled these protection agreements and abolished the khanates.

In this geography, where the Muslim Turkic population constituted the majority, the settlement of Christian communities loyal to the empire was adopted as one of the main instruments of border security and administrative control. The arrival of German settlers constituted a distinctive and complementary dimension of this policy. Helenendorf and Annenfeld, founded in 1819, and Georgsfeld, established in 1837, stand out as colonies shaped by planned settlement and imperial support. German colonies also functioned as symbolic and ideological representatives of Russia's will to establish a permanent Christian presence in a Muslim geography.

The German settlers' imagination of the Caucasus—especially the area around Mount Ararat—as a sacred space within the framework of a religious ideology described as “Longing for Jerusalem,” combined with Pietist and messianic worldviews, endowed the colonization process with an eschatological dimension.

In conclusion, this study addresses the German settlements in Azerbaijan as an integral part of *Congress on Historical Research 19-21 December 2025 Ankara/ Türkiye*

Russian colonization policy implemented after an annexation process shaped by legal violations, and analyzes the demographic transformation of the region from a holistic perspective through its military, legal, ideological, and religious dimensions.

Keywords: Azerbaija, German, Settler.

Rusya-Ukrayna İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri ve Jeopolitik Dinamikleri

Zafer Topak

Independent Academic, Department of History, Düren, NRW, Germany

Özet

Rusya-Ukrayna ilişkilerinin tarihsel arka planı, 9. yüzyılda bugünkü Ukrayna topraklarında, Kiev merkezli olarak kurulan Kievan Rus devletiyle başlamaktadır. Bu devlet, Doğu Slavlarının ortak siyasi ve kültürel çekirdeğini oluşturmuş; zaman içinde Belarus ve Rusya'nın batı bölgelerine yayılmıştır. Kiev, Rus kimliğinin beşiği ve kalbi olarak kabul edilmekte olup, 988 yılında Büyük Knez Vladimir'in önderliğinde gerçekleşen toplu Hıristiyanlaşma, Ortodoks inancının benimsenmesiyle bölgenin dinî kimliğini kalıcı biçimde belirlemiştir. 11. yüzyıldaki Büyük Ayrılık, Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki kopuşu getirmiş; Katolik dünyası, Ortodoks Rusları gerçek Hıristiyanlıktan sapmış olarak görerek düşmanca bir tutum geliştirmiştir. Bu dinî rekâbet, sonraki yüzyıllarda jeopolitik çatışmaların zeminini hazırlamıştır. 13. yüzyılda Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın liderliğindeki Altın Orda İmparatorluğu'nun işgâli, Rus knezliklerini parçalamış ve uzun süreli bir boyunduruk dönemi başlatmıştır. İşgâl sırasında kuzey knezlikleri, özellikle Moskova Knezliği, Altın Orda'ya bağlı bir idari yapı haline gelerek Ortodoks inancını korumayı başarmış; buna karşılık batı ve güney knezlikleri Litvanya Büyük Dükalığı ile Polonya Krallığı egemenliğine girerek Katolikliğin zorla yayıldığı bir sürece maruz kalmıştır. 15. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun 1453'te İstanbul'un düşüşüyle sona ermesi, Moskova'yı Ortodoks Hıristiyanlığın yeni hamisi konumuna yükseltmiştir. Büyük İvan'ın 1472'de son Bizans imparatorunun yeğeni Sophia Paleologos ile evliliği, Moskova'nın kendini "Üçüncü Roma" ilan etmesini sembolik olarak pekiştirmiştir. 1547'de IV. Ivan'ın Rusya Çarlığı'nı ilan etmesiyle başlayan toprak genişlemesi, 17. yüzyılda bugünkü Ukrayna'nın büyük kısmını Rusya idaresine katmıştır. 1917 Ekim Devrimi'ne kadar ayrı bir Ukrayna devleti veya bağımsız bir Ukrayna ulusal kimliği resmi olarak var olmamış; bu ayrılık, Bolşevik rejiminin etnik ve idari politikalarıyla ortaya çıkarılmıştır. Bu uzun tarihsel süreç, günümüzdeki Rusya-Ukrayna gerilimlerini dini miras, kültürel bütünlük ve toprak egemenliği algıları üzerinden açıklamakta; Ortodoks kimliğinin korunması ve Kievan Rus mirasının ortak kabulü, çatışmanın derin jeopolitik köklerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kievan Rus, Ortodoks Hıristiyanlık, Altın Orda İşgâli, Moskova Knezliği, Üçüncü Roma İddiası, Ukrayna Ulusal Kimliği.

Historical Origins and Geopolitical Dynamics of Russia-Ukraine Relations

Abstract

The historical background of Russia-Ukraine relations commences in the 9th century with the establishment of the Kievan Rus' state centered in Kyiv, within the territories of present-day Ukraine. This polity formed the common political and cultural nucleus of the Eastern Slavs, gradually expanding into Belarus and the western regions of modern Russia. Kyiv is regarded as the cradle and heart of Russian identity, where the mass Christianization led by Grand Prince Vladimir in 988 permanently shaped the region's religious character through the adoption of Orthodox Christianity. The Great Schism of 1054 between the Eastern and Western churches precipitated a rupture, leading the Catholic world to view Orthodox Russians as deviating from true Christianity and fostering a hostile attitude. This religious rivalry laid the groundwork for subsequent geopolitical conflicts. In the 13th century, the invasion led by Batu Khan, grandson of Genghis Khan, under the Golden Horde Empire fragmented the Rus' principalities and initiated a prolonged period of subjugation. During this era, the northern principalities, particularly the Moscow Principality, preserved Orthodox faith while functioning as an administrative entity under Golden Horde suzerainty; in contrast, the western and southern principalities fell under the Lithuanian Grand Duchy and Polish Kingdom, undergoing forced Catholicization. The fall of the Byzantine Empire in 1453 with the conquest of Constantinople elevated Moscow to the role of protector of Orthodox Christianity. Grand Duke Ivan III's marriage in 1472 to Sophia Paleologos, niece of the last Byzantine emperor, symbolically reinforced Moscow's declaration as the "Third Rome." The proclamation of the Tsardom of Russia by Ivan IV (the Terrible) in 1547 accelerated territorial expansion, incorporating much of present-day Ukraine under Russian administration by the 17th century. Until the 1917 October Revolution, no independent Ukrainian state or distinct national identity existed officially; this separation emerged through the Bolshevik regime's ethnic and administrative policies. This extended historical trajectory elucidates contemporary Russia-Ukraine tensions through the lenses of religious heritage, cultural unity, and perceptions of territorial sovereignty;

the preservation of Orthodox identity and the shared legacy of Kievan Rus constitute the profound geopolitical roots of the conflict.

Keywords: Kievan Rus, Orthodox Christianity, Golden Horde Invasion, Moscow Principality, Third Rome Claim, Ukrainian National Identity.

Pre Modernden Post-Moderne: Egemenlik, Ulus Devlet ve Küreselleşme Bağlamında Bir Değerlendirme

Nur Çelik Efşan

PhD candidate, Department of Political Science and Public Administration, Gümüşhane University, Türkiye.

Özet

Egemenlik kavramı siyasal iktidarın kaynağı olarak siyasi tarihte el değiştirmiştir. Kavram, yönetim biçimi ister bir kişinin tekelinde olsun (monarşi), isterse bir grup ayrıcalıklı sınıfa ait olsun (aristokrasi), bir devletin siyasal meşruiyetine temel oluşturmaya kaynaklık etmektedir. Ancak egemenlik kavramının devlet üzerindeki fonksiyonunun değerlendirilmesi için devletleşme sürecinin başladığı tarım devriminin sonu ve kurumsallaşma ihtiyacının belirlediği pre modern zamandan modern zamana geçişin değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu noktada egemenin zaman içerisinde modern devletin kurucu unsuru olduğu ve hatta modern devletle bütünleştiği ancak post modern anlayışla transformasyona uğradığı görülmektedir. Postmodern yaklaşımda kapitalizmdeki yükselişle beraber küreselleşmenin egemenin sınırlarını değiştirdiği; ulus devletle bütünleşik kabul edilen egemenliğin bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle farklı bir boyuta ulaştığı siyasal bir söylem olarak uluslaşmadan tekrar bireyleşmeye ve milliyetçilik söyleminde değişime yol açtığı görülmektedir. Bu çalışmanın konusu pre modern dönemden post modern döneme uzanan sosyolojik değişimler ekseninde egemenin yapı ve niteliğinde olmasa da fonksiyonu ve aidiyeti konusunda yaşadığı dönüşümün incelenmesidir. Çalışmada egemenlik kavramının sahipleri Orta Çağ düzleminde irdelenerek modern devletin kurucu unsurları ortaya konacaktır. Ayrıca egemenin zaman içerisinde devrimler yoluyla el değiştirerek ulus devletleşmeye olan katkısına değinilecektir. Sonuç olarak küreselleşme etkisiyle ulus devlet ve egemen kavramlarının hakimiyet alanının daralarak ulus üstü yapılanmalara zaruri teslimiyetinden bahsedilecektir. Varılan sonuçta dünyada hiçbir devletin artık küreselleşmeden etkilenmeyişinin mümkün olmadığı, diğer yandan küreselleşmeye bağlı meydana gelen sorunların da ulus devletin başrol oynaması ile çözülebileceği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Ulus devlet, Küreselleşme, Pre modern, Post modern.

From Pre-Modern To Post Modern: An Assessment In The Context Of Sovereignty, The Nation-State And Globalization

Abstract

The concept of sovereignty has shifted throughout political history as the source of political power. Whether the form of government is monopolized by one person (monarchy) or belongs to a privileged class (aristocracy), the concept serves as the basis for a state's political legitimacy. However, to evaluate the function of the concept of sovereignty on the state, it is important to consider the transition from the pre-modern era, when the agricultural revolution marked the beginning of the state-building process and the need for institutionalization emerged, to the modern era. At this point, it is seen that the sovereign became a founding element of the modern state over time and even integrated with the modern state, but underwent a transformation with the postmodern understanding. In the post modern approach, it is seen that with the rise of capitalism and globalisation, the boundaries of sovereignty have changed; that sovereignty, which was considered integrated with the nation-state, has reached a different dimensions with the developments in information and communication technologies, leading to a shift from nation-building to individualism and a change in the discourse of nationalism as a political discourse. This study examines the transformation of sovereignty, not in its structure and nature, but in its function and affiliation, within the context of sociological changes extending from the pre-modern to the post modern era. The study will explore the holders of the concept of sovereignty within the medieval context, revealing the founding elements of the modern state. Furthermore, it will address how sovereignty shifted through revolutions over time, contributing to the formation of nation-states. Finally, the study will discuss the narrowing of the sphere of influence of the nation-state sovereignty due to the impact of globalization, necessitating their submission to supranational structures. The conclusion reached is that no state in the world can remain unaffected by globalization, while simultaneously demonstrating that the problems arising from globalization can be solved through the leading role of the nation-state.

Keywords: Sovereignty, Nation-state, Globalization, Pre-modern, Post-modern.

Türkiye Cumhuriyeti 1965 Genel Seçimleri Özelinde Diyarbakır Milletvekillerinin TBMM'deki Siyasi Rolünün İncelenmesi

Adnan Özdemir

Batman University, Türkiye

Özet

Bu makelenin amacı, Türkiye'de gerçekleştirilen 1965 Genel Seçimleri sonucunda Diyarbakır'dan seçilen Milletvekillerinin siyasi durumlarını ortaya koymaktır. Mevcut literatür incelendiğinde bu alanda bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bu nedenle bu araştırma bu alandaki eksikliği gidereceği düşünülmektedir. Bu çalışmada derleme ve arşiv araştırması yöntemi kullanılmıştır. Örneklem olarak Diyarbakır'dan o yıllarda seçilmiş olan 7 milletvekilidir. Bunlar Adalet Partisi'nden Aydın Turgut Artuç ile Hasan Değer; Cumhuriyet Halk Partisinden Nedim Metin Cizreli ile Fevzi Kalfagil; Yeni Türkiye Partisi'nden Yusuf Azizoğlu ile Ali Recai İskenderoğlu; Türkiye İşçi Partisi'nden Tarık Ziya Ekincidir. Literatüre ve arşiv taraması kapsamında elde edilen araştırma bulguları infografik ve tablolar şeklinde gösterilmiştir. Araştırma sonucu göstermiştir ki 1965 Türkiye Genel Seçimleri'nde seçilmiş olan Diyarbakır Milletvekillileri siyasi olarak etkin rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: TBMM, Diyarbakır, Milletvekili, 1965 Seçimleri.

An Examination of the Political Role of Diyarbakır Members of Parliament in the Turkish Grand National Assembly, Specifically in the 1965 General Elections of the Republic of Türkiye

Abstract

The aim of this article is to reveal the political status of the Members of Parliament elected from Diyarbakır as a result of the 1965 General Elections held in Türkiye. When the existing literature is examined, it is seen that there is no study in this field. For this reason, it is considered that this research will eliminate the deficiency in this area. In this study, compilation and archival research methods were used. The sample consists of seven members of parliament who were elected from Diyarbakır in those years. These are Aydın Turgut Artuç and Hasan Değer from the Justice Party; Nedim Metin Cizreli and Fevzi Kalfagil from the Republican People's Party; Yusuf Azizoğlu and Ali Recai İskenderoğlu from the New Türkiye Party; and Tarık Ziya Ekinci from the Workers' Party of Türkiye. The research findings obtained within the scope of the literature review and archival research are presented in the form of infographics and tables. The results of the research have shown that the Members of Parliament elected from Diyarbakır in the 1965 General Elections of Türkiye played an active political role.

Keywords: Grand National Assembly of Türkiye, Diyarbakır, Member of Parliament, 1965 Elections.

Türk Spor Tarihinde Bir Cumhuriyet Aydını: Nizamettin Kırşan'ın Çok Yönlü Katkıları

Assistant Prof. Turan SEZAN

Mardin Artuklu University, Türkiye

Assistant Prof. Canan SARIYAR SEZAN

Batman University, Türkiye

Özet

Nizamettin Kırşan, 1896 yılında İstanbul'da doğmuştur. Türkiye'de beden eğitimi ve spor alanının gelişimine önemli katkılar sunmuş bir eğitimci ve spor yöneticisidir. Stockholm Beden Terbiyesi Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra Millî Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda öğretmenlik yapmış, ardından Gazi Terbiye Enstitüsü'nde beden terbiyesi muallimi olarak görev almıştır. 26 Mart 1956 – 19 Eylül 1957 tarihleri arasında Gençlik ve Spor Genel Müdürü olarak Türk sporunun kurumsallaşma sürecine yön vermiştir. Kırşan, uluslararası spor organizasyonlarında da aktif rol üstlenmiş; 1936 Berlin Olimpiyatları'na Türk kafesinde yönetici olarak katılmış, 1956 Melbourne Olimpiyatları'nda ise katile başkanlığı görevini yürütmüştür.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de sporun gelişmesine katkı sağlayan isimlerden biri olan Nizamettin Kırşan'ın spor tarihine sunduğu katkıları gözler önüne sermektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden arşiv tarama yöntemi kullanılmış olup, çalışmanın kaynağını ise Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, çeşitli kitap, tez ve makaleler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Spor Tarihi, Beden Terbiyesi, Nizamettin Kırşan.

A Republican Intellectual in Turkish Sports History: The Multifaceted Contributions of Nizamettin Kırşan

Abstract

Nizamettin Kırşan was born in Istanbul in 1896. He was an educator and sports administrator who made significant contributions to the development of physical education and sports in Turkey. After graduating from the Stockholm Institute of Physical Education, he worked as a teacher in various schools affiliated with the Ministry of National Education, and then served as a physical education teacher at the Gazi Training Institute. Between March 26, 1956, and September 19, 1957, he served as the Director General of Youth and Sports, guiding the institutionalization process of Turkish sports. Kırşan also played an active role in international sports organizations; he participated as an administrator in the Turkish delegation at the 1936 Berlin Olympics and served as the head of the delegation at the 1956 Melbourne Olympics.

The aim of this study is to highlight the contributions of Nizamettin Kırşan, one of the figures who contributed to the development of sports in Turkey, to the history of sports. This study utilizes the archival research method, a qualitative research approach, and its sources consist of the Presidential State Archives, various books, theses, and articles.

Keywords: Turkish Sports History, Physical Education, Nizamettin Kırşan.

1961 Genel Seçimleri ve 12. Yasama Dönemi (1961-1965) Siyasal Gelişmeleri Bağlamında Diyarbakır Milletvekillerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Konumu ve Rolü

Mahmut Çetinkaya

Batman University, Türkiye

Özet

Bu çalışma, 1961 Genel Seçimleri sonrasında oluşan 12. Yasama Dönemi (1961-1965) sürecinde, Diyarbakır milletvekillerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) içindeki konumunu, siyasal faaliyetlerini ve temsil anlayışlarını tarihsel-analitik bir yöntemle incelemektedir. 1960 Askerî Müdahalesi'nin ardından kabul edilen 1961 Anayasası ile Türkiye'de yeniden şekillenen parlamenter sistemde, Diyarbakır milletvekilleri yerel bölgesel talepleri ulusal siyasete taşımada önemli bir rol üstlenmişlerdir. Çalışma, Diyarbakır'ın TBMM'deki temsil gücünü ve milletvekillerinin bölgesel taleplerini ulusal düzeyde nasıl yansıttıklarını temel inceleme konusu yapmaktadır.

Çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde, Diyarbakır milletvekillerinin parti dağılımları, yasama süreçlerindeki etkinlikleri, Meclis konuşmaları, komisyon faaliyetleri, önerge ve kanun teklifleri gibi parlamenter performanslarını detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Bu amaçla, TBMM Tutanak Dergileri, arşiv belgeleri ve dönemin diğer birincil kaynakları kullanılarak içerik analizi yöntemiyle veri toplanmıştır. Çalışma, literatürde genellikle ulusal siyasal gelişmeler üzerine yapılan çalışmalardan farklı olarak, belirli bir ilin vekil grubunun parlamentodaki konumuna odaklanarak bölgesel temsiliyetin dinamiklerine özgün bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışma, Diyarbakır milletvekillerinin demokratikleşme, anayasal düzenin yerleşmesi ve parlamenter kültürün gelişimine katkılarını 12. Yasama Dönemi'nin siyasal gelişmeleri ışığında ele almaktadır. Araştırma, bölgesel aktörlerin Türkiye'nin siyasal yeniden yapılanma sürecindeki rolüne derinlikli bir bakış açısı sunarak, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine ve parlamenter temsil anlayışına dair önemli bir analiz yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1961 Genel Seçimleri, Diyarbakır, TBMM, Temsiliyet, 12. Yasama Dönemi, Siyasal Tarih.

The Position and Role of Diyarbakır Deputies in the Grand National Assembly of Türkiye in the Context of the 1961 General Elections and the Political Developments of the 12th Legislative Term (1961–1965)

Abstract

This study examines the position, political activities, and representation approach of Diyarbakır deputies in the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) during the 12th Legislative Term (1961-1965) following the 1961 General Elections, using a historical-analytical method. In the context of the parliamentary system reshaped by the 1961 Constitution after the 1960 Military

Intervention, Diyarbakır deputies played a significant role in bringing local and regional demands to the national political agenda. The study primarily investigates the parliamentary representation power of Diyarbakır and how its deputies articulated regional interests at the national level.

Within a qualitative research framework, the study analyzes the deputies' party affiliations, legislative activities, parliamentary speeches, committee work, motions, and draft laws in detail. Data were collected through content analysis of primary sources, including TBMM Proceedings, archival documents, and contemporary records. Unlike the existing literature, which predominantly focuses on national political developments, this research emphasizes the role of a specific group of deputies from a single province, offering an original contribution to the dynamics of regional representation.

The study also explores the contributions of Diyarbakır deputies to democratization, the consolidation of constitutional order, and the development of parliamentary culture in light of the political developments of the 12th Legislative Term. By providing an in-depth perspective on the role of regional actors in Turkey's political restructuring process, this research offers significant insights into the evolution of democratic practices and parliamentary representation in the country.

Keywords: 1961 General Elections, Diyarbakır, Grand National Assembly of Turkey (TBMM), Representation, 12th Legislative Term, Political History.

Polis Vazife ve Salahiyet Kanununun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Müzakereleri ve Değişiklikleri (1934–1948)

Hacı Veli GÖK

Republic of Turkey Ministry of Interior/ Türkiye

Özet

Bireylerin en temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında güvenlik kavramı önemli bir yer işgal etmektedir. Zira bahse konu temel ihtiyaçlar ile güvenlik arasında organik bir bağ mevcuttur. Güvenliğin tesis edilmemesi durumunda insanların temel ihtiyaçlarını sağlıklı bir şekilde karşılaması mümkün değildir. Buradan hareketle insanlar, ilk çağlardan beri bireysel ve toplumsal güvenliği sağlamak adına yazılı ve yazısız çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan güvenlik, devletin kamu düzeni ve güvenliğini sağlama faaliyetleri içerisinde temel kamu hizmeti olup devlet, toplumsal huzur ve güvenliği ise kolluk vasıtası ile gerçekleştirmektedir. Bu noktada bir kolluk görevlisi olan polise önemli bir misyon yüklenmiştir. İç güvenliğe önem verilen erken Cumhuriyet Dönemi'nde güvenlik ile ilgili önemli yasal düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu düzenlemeler kapsamında 4 Temmuz 1934 tarihinde kabul edilen Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu önem arz etmektedir. 10 Nisan 1845 tarihinde kurulan Polis Teşkilatı çeşitli düzenlemeler ile günümüze kadar güvenlik anlamında çalışmalarını devam ettirmiştir. Polis Teşkilatını ilgilendiren çeşitli kanun ve düzenlemeler bulunmakla birlikte bu konuda yapılan ve temel taşlardan birisini teşkil eden kanun ise Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu bahse konu tarihler arasında kanunlaşması ve tadilleri ile birlikte üç kez TBMM'de müzakere edilmiştir. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu ile ilgili TBMM'de birtakım düzenlemelere gidilmesi şüphesiz ki Türk Polis Teşkilatının çağın gereklerine ayak uydurması hassasiyeti ile ilgilidir. Özellikle dönem koşullarına göre gelişen yeni suçlara karşı önlem alma gerekliliği ile kişi hak ve hürriyetleri üzerindeki kısıtlılığın giderilmek istenmesi bu değişikliklere temel dayanak olmuştur. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun beşinci maddesinin (A) fıkrasının değiştirilmesi ve Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun on sekizinci maddesinin ilgası bu hassasiyetler göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir. Tüm bunlar ışığında bu çalışma tek parti iktidarı döneminde Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun yasalaşması, kanunda yapılan düzenlemeler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki müzakerelerini kapsamaktadır. Çalışma ile Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun tek parti iktidarı dönemindeki gelişim süreci dönem koşulları ışığında ayrıntıları ile ortaya konulmaya çalışılmış ve Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'na TBMM penceresinden bakmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Polis, Türk Polis Teşkilatı, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tek Parti Dönemi.

Debates and Amendments on The Police Duties and Powers Law in the Turkish Grand National Assembly (1934–1948)

Abstract

The concept of security plays a crucial role in meeting individuals' most basic needs. There is an organic link between these basic needs and security. Without security, it is impossible for people to properly meet their basic needs. Therefore, since ancient times, people have implemented various written and unwritten regulations to ensure individual and social security. Furthermore, security is a fundamental public service within the state's activities to maintain public order and security, and the state maintains social peace and security through law enforcement. In this regard, the police, as law enforcement officers, were assigned a crucial mission. The early Republican era, when internal security was prioritized, saw significant legal regulations regarding security. Within this framework, the Law on Police Duties and Powers, adopted on July 4, 1934, is of particular importance. Founded on April 10, 1845, the Police Department has continued its security operations through various regulations to the present day. While there are various laws and regulations concerning the Police Department, the law enacted in this regard, which constitutes one of its cornerstones, is the Police Duties and Powers Law. The Police Duties and Powers Law was debated in the Turkish Grand National Assembly (TBMM) three times between these dates, including its enactment and amendments. The introduction of certain amendments to the Police Duties and Powers Law in the TBMM undoubtedly reflects the Turkish Police Department's commitment to keeping pace with the demands of the times. The need to take precautions against new crimes arising from the prevailing circumstances of the time, and the desire to eliminate restrictions on individual rights and freedoms, served as the primary basis for these amendments. The amendment of Article 5 (A) of the Police Duties and Powers Law and the repeal of Article 18 of the Police Duties and Powers Law were undertaken with these sensitivities in mind. In light of these considerations, this study covers the enactment of the Police Duties and Powers Law during the single-party government, the amendments made to the law, and its debates in the Grand National Assembly of Turkey. This study attempts to provide a detailed account of the development of the Police Duties and Powers Law during the single-party government, in light of the prevailing circumstances of the period, and aims to examine the Police Duties and Powers Law from the perspective of the Turkish Grand National Assembly.

Keywords: Police, Turkish Police Department, Police Duties and Powers Act, Turkish Grand National Assembly, Single Party Era.

1929 Ekonomik Buhranı Öncesinde Halep Ticaret Mümessil ve Şehbender Raporlarında Ticari Hayat (1927-1928)

Nilgün Nurhan Kara

Izmir Katip Celebi University, Türkiye

Özet

Tarih boyunca önemli bir liman şehri olan İzmir ilinde Cumhuriyetin ilk yıllarında yayınlanan T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası ticari faaliyetler açısından veriler sunmaktadır. Burada yer verilen yazılardan biri de 1929 Ocak ayında yayınlanmış olmakla birlikte 1925, 1926 ve 1927 yılına ait Halep Ticaret Mümessillerinin ve Şehbenderlerinin Raporlarına dayanan bilgilerdir. Bu raporda Halep başta olmak üzere bölge iktisadi hayatına dair bu dönem ait veriler sunulmaktadır. Bu veriler içerisinde satılan ürünlerin isimleri, fiyatları, kıymetleri, kiloları cinslerine kadar pek çok farklı yönleriyle ele alındığı görülmektedir. Ayrıca yazının başlangıcında dönemin şartlarına da değinilmek suretiyle genel bir değerlendirme de yapılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde canlı bir ticarete sahne olan Halep'te Fransız mandası altında kaldığı bu süreçte hâkim olan havanında aktarıldığı görülmektedir. Fransız mandasının hüküm sürdüğü dönem için mevcut ticari hayatın "ölü" olarak nitelenmesi ve geçmişle kıyaslanmayacak kadar gerilediğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca hazırlanan raporlarla bölgede hakim olan ticari hayata da dikkat çekilmektedir. Bu dönemde görülen kuraklık veya çekirge felaketi gibi üretimi azaltan hususlara da dikkat çekildiği görülmektedir. Bu çalışmada başta T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası'nda yer alan rapor üzerinden yapılacak değerlendirmelerle birlikte, konu ile ilgili arşiv, makale, kitap, süreli yayınlar ve diğer çalışmalarla birlikte konu etüt edilecektir.

Anahtar Kelimeler: T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Halep, Ticaret, Şehbender.

Commercial Life in Aleppo Trade Representative and Consul Reports Before the 1929 Economic Depression

Abstract

The T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası published in the early years of the Republic of İzmir, which has been an important port city throughout history, provides data on commercial activities. One of the articles included here, published in January 1929, is based on the reports of Aleppo Trade Representatives and Constables for the years 1925, 1926, and 1927. This report presents data on the economic life of the region, particularly Aleppo, for this period. This data covers a wide range of aspects, including the names, prices, values, and weights of products sold. The beginning of the article also provides a general overview of the conditions of the period. The article also begins with a general assessment of the conditions of the period, addressing the current situation. This demonstrates the prevailing atmosphere in Aleppo, a vibrant commercial hub within the Ottoman Empire, during its time under French mandate. The period of French mandate is characterized as "dead," highlighting its relative decline compared to the past. The reports also draw attention to the prevailing commercial life in the region. Issues such as drought and locust plagues, which reduced production during this period, are also highlighted. This study will examine the topic, primarily through evaluations based on the report published in the T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası as well as through relevant archives, articles, books, periodicals, and other studies.

Keywords: T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Aleppo, Trade, Şehbender.

Hellenistik Dönem Krallıklarında Propaganda ve Sikke

Serpil AYTÜRE KARAKAŞ
Bitlis Eren University/Türkiye

Özet

Antik çağda sikkeler, ekonomik değişim aracı olmasının yanı sıra etkili birer iletişim ve propaganda aracı olarak da hizmet etmiştir. Sikkeler üzerindeki tasvirlerin kolay anlaşılabilir olması nedeniyle otoriteler, politikaları ve imajları hakkındaki mesajlarını, hakimiyetleri altında olan farklı toplumlara iletebilmiştir. Bu iletişim gücüne ek olarak sikkeler, egemenlerin meşruiyet ve hanedan kimliğinin sembolik temsili yönünü de yansıtmaktaydı. Hanedanlığı hakkında güçlü bir gelenek yaratma çabası taşıyan Hellenistik krallar, sikkelerin bu temsil gücünü kullanarak kendilerini III. Aleksandros'un halefi ve mirasçısı olarak ima etmişlerdir. Ayrıca sikkelerinin tasarımında kullandıkları imgelerle tanrısal bağlantılarını ve zaferlerini de vurgulamışlardır. Seleukos, Ptolemaios ve Pontos krallıklarına ait belirli sikke tiplerinin ele alındığı bu çalışmada sikkeler üzerinde kullanılan imgelerin politik ve dini yönleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sikke, Propaganda, Politika, Hellenistik

Propaganda And Coinage In The Hellenistic Kingdoms

Abstract

In antiquity, coins served not only as a medium of economic exchange but also as an effective tool for communication and propaganda. Because the depictions on coins were easily understandable, authorities were able to convey messages about their policies and image to the different societies under their rule. In addition to this communicative power, coins also reflected the symbolic representation of the legitimacy and dynastic identity of the rulers. Hellenistic kings, striving to create a strong tradition for their dynasty, used this symbolic power of coins to imply that they were the successors and heirs of Alexander III. They also emphasized their divine connections and victories through the imagery used in their coin designs. This study, focusing on specific coin types from the Seleucid, Ptolemaic, and Pontic kingdoms, examines the political and religious aspects of the imagery used on these coins.

Keywords: Coinage, Propaganda, Kingship, Hellenistic Period.

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları (Osmed) Dergisi Dizini

Neşe LİCELİ AKBULUT

Student, Osmaniye Korkut Ata Üniğersity/ Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ümmügölsüm CANDEĞER

Osmaniye Korkut Ata University/ Türkiye

Özet

Dizin alışmaları derleme tarzında bir çalışma olup konuyla ilgili yeni çalışmalar için önemli bir basamaktır. Bu amaçla Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi'nin 2015-2025 yılları arasında yayımladığı tüm makaleler incelenerek araştırmacıların literatür tarama süreçlerini kolaylaştıracak kapsamlı bir dizin oluşturmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda derginin resmi yayın platformu olan DergiPark'ta yer alan Arşiv bölümü ayrıntılı biçimde taranmış, her cilt ve sayıdaki makaleler tek tek incelenmiş; yazar adı, makale başlığı, cilt, sayı ve sayfa aralığı ile makalenin konusunun hangi alan kapsamında olduğunu gösteren bir tablo hâline getirilerek düzenli bir veri elde edilmiştir. Bu tablo sayesinde makaleler arasında arama, sıralama, filtreleme gibi işlemler kolaylaştırılmıştır. Açık erişim imkânı sayesinde tüm makalelere doğrudan ulaşılmış, böylece güvenilir ve doğrulanabilir bir dizin hazırlanmıştır.

Dizinin içerik analizi sonucunda; Orta ağ tarihine ilişkin 10 makale, Yeni ağ dönemine ilişkin 51 makale, Yakın ağ dönemine ilişkin 181 makale, ayrıca 16 kitap kritiği ve 1 editör değerlendirmesi olmak üzere toplam 259 çalışma tespit edilmiştir. Dergi, Aralık ayında yayımlanacak 27. sayısıyla birlikte yayın hayatına devam etmektedir.

Bu yönüyle çalışma, yalnızca makale listesi hazırlamak değil; aynı zamanda bu liste aracılığıyla araştırmacılara kapsamlı, erişilebilir ve kullanışlı bir kaynakça sunmayı hedeflemektedir. Böylece konu odaklı örneğin destanlardan eğitim tarihine, vakıf ekonomisinden temettuat ve nüfus defterlerine, hurufat kayıtları gibi birincil kaynaklara dayalı özel alanlarda tarama yapmak isteyen araştırmacılar için derginin tüm içeriğini tek çatı altında, toplayarak araştırmacılara zaman kazandırıcı ve yeni akademik çalışmalara başvuru kaynağı sunmak amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi, Bibliyografya, Literatür Tarama.

Ottoman Civilization Studies (Osmed) Journal Index

Abstract

This study presents a comprehensive index of all articles published in the *Journal of Ottoman Civilization Research* between 2015 and 2025, aiming to facilitate literature review processes for scholars working in related fields. The Archive section of the journal's official platform, DergiPark, was systematically examined, and each volume and issue was reviewed in detail. Author names, article titles, volumes, issues, page ranges, and thematic classifications were compiled into an organized dataset designed to enable effective searching, sorting, and filtering. Through open-access availability, all publications were directly consulted, ensuring the reliability and verifiability of the index. Content analysis identified 259 works in total, including 10 articles on Medieval History, 51 on Early Modern History, 181 on Modern History, along with 16 book reviews and 1 editor's evaluation.

Beyond listing articles, this index aims to serve as a comprehensive and accessible reference tool. It brings together the journal's entire scholarly output under a single structure, offering researchers an efficient resource for thematic inquiries in areas such as epic literature, educational history, waqf economics, *temettuat* and population registers, and primary-source-based studies including *hurufat* records. The index ultimately provides a time-saving, verifiable, and practical foundation for future academic research.

Keywords: *Journal of Ottoman Civilization Research*, Bibliography, Literature Review.

Amerikan Gazetelerinde Osmanlı'nın Dağılışı ve Mandaterlik Tartışmaları (1919–1920)

Assistant Professor Murat Özata

Giresun University, Türkiye

Özet

Bu bildiri, 1919–1920 yılları arasında Amerikan basınında Osmanlı Devleti'nin geleceğinin nasıl tartışıldığını ve özellikle Türkiye üzerinde bir Amerikan mandası kurulması fikrinin hangi söylemsel, diplomatik ve politik çerçeveler içinde şekillendiğini incelemektedir. The Washington Post, The New York Times, Chicago Daily Tribune, The Atlanta Constitution, Los Angeles Times, Detroit Free Press ve Boston Daily Globe gibi dönemin önde gelen gazetelerindeki haberler, Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası dönemde “çökmüş”, idari ve askerî kapasitesi tükenmiş, uluslararası müdahale olmaksızın toparlanamayacak bir imparatorluk olarak sunulduğunu göstermektedir. Özellikle 1919 İzmir işgali, Amerikan basınında geniş yankı bulmuş ve sıklıkla “Türk egemenliğinin sona erişiminin başlangıcı” olarak çerçevelenmiştir. Bu süreçte hem Avrupalı devletlerin hem de Osmanlı elitlerinin Amerika Birleşik Devletleri'ni İstanbul ve Anadolu'da en uygun mandater güç olarak değerlendirmesi dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Amerikan kamuoyunda askerî personel ihtiyacına, olası bir çatışmanın büyümesine, maliyetlere ve mandanın doğuracağı uzun vadeli sorumluluklara yönelik belirgin tereddütler öne çıkmaktadır. Bildiri, söz konusu tartışmaların yalnızca Osmanlı Devleti'nin uluslararası sistemde yeniden konumlandırılmasını değil, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş sonrası küresel düzende nasıl bir rol üstleneceğine, hangi sınırlar içinde hareket edeceğine ve iç–dış politika gerilimlerini nasıl yöneteceğine dair erken ipuçlarını ortaya koyduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışma, basın söylemini hem bir kaynak hem de bir aktör olarak konumlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Basını, Mandaterlik, İzmir'in İşgali, Amerikan Dış Politikası.

The Dissolution of the Ottoman Empire and Mandate Debates in the American Press (1919–1920)

Abstract

This paper examines how the future of the Ottoman Empire was discussed in the American press between 1919 and 1920, with particular emphasis on the discursive, diplomatic, and political frameworks in which the idea of establishing an American mandate over Turkey took shape. News coverage in leading newspapers of the period—such as *The Washington Post*, *The New York Times*, *Chicago Daily Tribune*, *The Atlanta Constitution*, *Los Angeles Times*, *Detroit Free Press*, and *Boston Daily Globe*—portrayed the Ottoman Empire as a “collapsed” state in the postwar era, one whose administrative and military capacity had been exhausted and which could not recover without international intervention. The 1919 occupation of İzmir received extensive attention in the American press and was frequently framed as the beginning of the end of “Turkish sovereignty.” During this period, both European powers and Ottoman elites increasingly viewed the United States as the most suitable mandatory authority for Istanbul and Anatolia. Nevertheless, significant hesitation emerged within American public opinion regarding the military manpower required, the risk of escalating conflict, the financial burden, and the long-term commitments a mandate would entail. The study argues that these debates not only shaped the international repositioning of the Ottoman Empire, but also offered early insights into the role the United States would assume in the postwar global order, the limits of its engagement, and the tensions between its domestic and foreign policy orientations. Accordingly, the paper positions press discourse as both a source and an active actor in this historical process.

Keywords: American Press, Mandate, Occupation of İzmir, U.S. Foreign Policy.

Cumhuriyet Dönemi Tarihçi Yazar Ahmed Şükrü Esmer'in Kaleminden Locarno Antlaşması'nın Önemi ve Dünya Barışı İçin Tavsiyeler (1937)

Assistant Professor Suat ÖZDAĞ

Bitlis Eren University/ Türkiye

Özet

Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi tarihçi yazar Ahmed Şükrü Esmer tarafından kaleme alınan ve 1937 yılında "Her Ay" dergisinde yayımlanan "Dünün Tarihi, Bugünün Tahlili: Locarno" isimli makale ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı; Esmer tarafından yazılan "Locarno" adlı makalenin analiz edilerek, Locarno Antlaşması'nın dünya barışı açısından önemi ve yazarın dünya barışının sağlanıp Avrupa'da sükûnetin hâkim olması için tavsiyeleri değerlendirilmiştir. Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanlar ile imzalanan Versailles Antlaşması çok ağır şartlar içermektedir. Bu durumun farkında olan Avrupa Devletleri, başta Fransa olmak üzere Avrupa'da kalıcı barışı sağlamak ve Almanya'nın kendi sınırlarında kalıp yeniden bir yayılmacı politika takip etmesini engellemek için 1925 yılında Locarno Antlaşması'nı imzalamışlardır. Avrupa'daki barışı garanti altına almak ve sınırları korumak için Almanya, Fransa, Büyük Britanya, Belçika, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya arasında imzalanan bu antlaşma; 1925'ten 1930'a kadar Batı Avrupa'nın siyasi iklimini önemli ölçüde iyileştirmiş ve sıklıkla "Locarno Ruhu" olarak adlandırılan barışçıl çözümlerin sürdürülmesi yönündeki beklentileri beslemiştir. Locarno Antlaşmalarının en önemli sonucu, Almanya'nın 1926'da Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesi olmuştur. 1936 yılına gelindiği zaman, Nazi Almanya'sı Renanya'ya girerek bu antlaşmayı fiilen bitirmiştir. Almanya'nın bu işgali girişimi Avrupa'da barışı tehlikeye sokmuş ve İkinci Dünya Savaşı'na gidişin en önemli habercisi olmuştur. Esmer yazmış olduğu bu makalede; Locarno'nun önemini açıklamış ve dünya barışı için bir takım tavsiyelerde bulunmuştur. Doküman analiz yöntemi kullanılan bu çalışmada, Esmer'in makalesi içerik analizi yapılarak değerlendirilmiş, İkinci Dünya Savaşı öncesi dünyada ve Avrupa'da yaşanan gelişmeler açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma hazırlanırken, konunun anlaşılması ve nesnel bir değerlendirme yapılabilmesi için döneme ait gazete haberleri, konuyla ilgili kitaplar ve tetkik eserler incelenerek çalışma oluşturulmuştur. Elde edilen bilgiler ışığında; Locarno Antlaşması'nın Avrupa ve dünya barışına çok önemli katkılar sağladığı, bu barış

havasının ortadan kalkması ile yeni bir dünya savaşına gidişin hızlandığı ve devletlerarasında güven sorunu yaşandığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Dünya Barışı, Türkiye, Locarno Ruhu, Savaş.

The Importance of the Locarno Treaty and Recommendations for World Peace by the Republican Period Historian and Writer Ahmed Şükrü Esmer (1937)

Abstract

This study examines the article "Yesterday's History, Today's Analysis: Locarno," written by Republican-era historian and author Ahmed Şükrü Esmer and published in the magazine "Her Ay" in 1937. The purpose of this study is to analyze Esmer's article "Locarno," assessing the importance of the Locarno Treaty for world peace and the author's recommendations for achieving world peace and maintaining peace in Europe. As is well known, the Treaty of Versailles signed with Germany after World War I contained very harsh conditions. Aware of this situation, European powers, especially France, signed the Locarno Treaty in 1925 to ensure lasting peace in Europe and to prevent Germany from remaining within its borders and pursuing an expansionist policy again. This treaty, signed by Germany, France, Great Britain, Belgium, Italy, Poland, and Czechoslovakia to guarantee peace in Europe and protect its borders, significantly improved the political climate in Western Europe from 1925 to 1930 and fostered expectations for continued peaceful solutions, often referred to as the "Locarno Spirit." The most significant outcome of the Locarno Treaties was Germany's admission to the League of Nations in 1926. By 1936, Nazi Germany had invaded the Rhineland, effectively ending the treaty. This German invasion jeopardized peace in Europe and was the most significant precursor to the escalation to World War II. In this article, Esmer explained the significance of Locarno and offered several recommendations for world peace. This study, using document analysis, evaluated Esmer's article through content analysis, attempting to explain developments in the world and Europe before World War II. To understand the topic and provide an objective assessment, the study was developed by examining newspaper reports from the

period, books, and research works on the subject. In light of the information obtained, it was concluded that the Locarno Treaty made significant contributions to European and world peace, and that the dissolution of this peaceful atmosphere accelerated the escalation to a new world war and created a lack of trust between states.

Keywords: Europe, World Peace, Türkiye, Locarno Spirit, War.

Geleneksel ve Yapay Zekâ Destekli Tarih Araştırmalarının Karşılaştırılması: Yöntemler, Etkiler ve Gelecek Perspektifleri

Dr. Muhabbet Doyran

İstanbul Aydın University/ Türkiye

Özet

Tarih araştırmaları, geçmişteki toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal süreçleri sistematik bir şekilde inceleyen bilimsel bir disiplindir. Bu alandaki çalışmaların temel amacı, geçmişi doğru ve çok yönlü biçimde anlamak, bu doğrultuda günümüzü açıklayabilmek ve geleceğe dair sağlam ve güvenilir bilgi birikimi oluşturmaktır. Geleneksel tarih araştırmalarında arşiv belgeleri, yazılı kaynaklar, sözlü tanıklıklar, görsel materyaller derinlemesine ve sistemli olarak analiz edilmektedir. Bu süreçte birincil ve ikincil kaynaklar titizlikle incelenmekte, belgelerin içerikleri bağlamlarına oturtularak yorumlanmaktadır. Ancak bu tür araştırmalar zaman açısından oldukça zahmetli olmakta, belgelerin temin edilmesi, okunması ve yorumlanması aşamaları, araştırmacılar açısından önemli zorluklar yaratmaktadır. Son yıllarda yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin tarih araştırmalarına dâhil edilmesi, bu alanda yeni olanaklar sunmuş ve araştırmalara hız ile verimlilik kazandırmıştır. YZ; büyük veri analizi, doğal dil işleme ve makine öğrenmesi gibi gelişmiş teknikleri sayesinde geniş veri kümelerini hızlı ve etkili bir şekilde tarayabilmekte, belgeler arasında bağlantılar kurarak araştırmacılara anlamlı tarihsel çıkarımlar yapma olanağı tanımaktadır. Özellikle optik karakter tanıma (OCR) teknolojileri, eski yazma eserlerin ve basılı belgelerin dijital ortama aktarılmasını kolaylaştırmakta; araştırmacılar, çok sayıda kaynağa erişim olanağı sağlamaktadır. YZ ayrıca, metinlerin anlamsal analizini yaparak olaylar arasındaki ilişkileri kurabilmekte, tarihsel süreçleri çeşitli yönleriyle değerlendirmeye katkı sunmaktadır. Ancak YZ'nin tarih disiplinine getirdiği bu yeniliklerin yanında bazı önemli sorunları da bulunmaktadır. Özellikle YZ sistemlerinin beslendiği veri setlerinde yer alan önyargıların tarih yazımına yansıma riski bulunmaktadır. Bu durum, bazı tarihsel anlatıların öne çıkmasına, bazılarının ise geri planda kalmasına yol açabilmektedir. Ayrıca, YZ'nin insan zihni gibi neden-sonuç ilişkilerini tarihsel bağlamda tam anlamıyla kavrayamaması, tarih araştırmalarında yalnızca destekleyici bir araç olarak

değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Tüm bu nedenlerle çalışmamızda, YZ teknolojilerinin tarih araştırmalarında nasıl bir rol oynadığını, sunduğu olanakları, sağladığı kolaylıkları ve beraberinde getirdiği metodolojik, etik ve güvenilirlik sorunlarını çok yönlü bir biçimde ele almayı amaçladık. Böylece hem geleneksel tarihçilik ilkelerini, hem de teknolojik gelişmeleri hesaba katarak tarih araştırmalarına bütüncül bir bakış açısı sunmayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Etik boyut, Dijital arşiv, Metodoloji, Tarih araştırmaları, Yapay zekâ.

Comparison of Traditional and AI-Supported Historical Research: Methods, Impacts, and Future Perspectives

Abstract

Historical research is a scientific discipline that systematically examines past social, cultural, economic, and political processes. The main goal of studies in this field is to understand the past accurately and in a multidimensional manner, explain the present accordingly, and build a solid and reliable accumulation of knowledge for the future. In traditional historical research, archival documents, written sources, oral testimonies, and visual materials are deeply and systematically analyzed. In this process, primary and secondary sources are meticulously examined, and the contents of documents are interpreted by placing them within their context. However, such research is quite time-consuming; the stages of obtaining, reading, and interpreting the documents pose significant challenges for researchers. In recent years, the inclusion of artificial intelligence (AI) technologies in historical research has offered new possibilities and brought speed and efficiency to studies in this field. Thanks to advanced techniques such as big data analysis, natural language processing, and machine learning, AI can quickly and effectively scan large data sets, establish connections between documents, and provide researchers with the opportunity to make meaningful historical inferences. Especially optical character recognition (OCR) technologies facilitate the digitization of old manuscripts and printed documents, allowing researchers to access a wide range of sources. Moreover, AI can conduct semantic analysis of texts, establish relationships between events, and contribute to the evaluation of historical processes from various perspectives. However, alongside these innovations that AI brings to the discipline of history, it also introduces some significant issues. In particular, the biases present in the datasets used to train AI systems pose a risk of reflecting such biases in historical narratives. This situation may lead to the prominence of certain

historical accounts while others are marginalized. Furthermore, since AI cannot fully grasp cause-effect relationships within historical contexts as the human mind does, it must be considered merely a supportive tool in historical research. For all these reasons, our study aims to comprehensively examine the role of AI technologies in historical research, the opportunities they offer, the conveniences they provide, and the methodological, ethical, and reliability issues they bring along. In doing so, we aim to present a holistic perspective to historical research by taking into account both traditional historiographical principles and technological developments.

Keywords: Artificial Intelligence, Digital Archive, Ethical Dimension, Historical Research, Methodology.

Abbâsî ve Selçuklu Devlet Teşkilatında Önemli Bir Aile: Benî Cehîr

Yusuf Budak

Assistant Professor, Iğdır University/ Türkiye

Özet

XI-XII. yüzyıllar arasında Abbâsîler’de vezirlik yapan Benî Cehîr ailesinin ilk üyesi İbn Cehîr’dir. Musul’da Ukayliler’in hizmetinde bulunan İbn Cehîr, Kureyş b. Bedrân’ın kendisini tutuklatacağı haberini alınca Mirdâsî Emîri Muizzüdevle’nin yanına gitti. Bir süre burada vezirlik yaptıktan sonra ayrılıp Mervânî emîrinin yanına gidip burada vezirlik yaptı. Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh’ın nitelikli bir vezir aradığını duyunca hilâfet makamına mektup gönderip bu vazifeye talip oldu. Bu talep kabul görünce Bağdat’a gidip Fahrüddeve lakabını alarak vezirlik makamına oturdu. Kâim-Biemrillâh’tan sonra Muktedî Biemrillâh döneminde de vezirlik yapan İbn Cehîr, Bağdat’ta çıkan olaylardan sorumlu tutularak Nizâmülmülk tarafından azledildi. İbn Cehîr, Sultan Melikşâh tarafından Diyarbekir’i ele geçirmesi için görevlendirildi. Bunun üzerine İbn Cehîr, Diyarbekir, Meyyâfârikîn ve Cizre’yi ele geçirerek Mervânîlere son verdi. İbn Cehîr’in oğlu Amîdüddeve’de Benî Cehîr ailesinin bir başka önemli ismi olarak öne çıktı. Amîdüddeve, Nizâmülmülk’ün kızıyla evlenerek siyaseten önemli biri konuma ulaştı. Abbâsî hilâfetinde ilk zamanlarda Dîvânü’z-zimâm reisliğine getirilen Amîdüddeve, sonraları Nizâmülmülk’ün, Muktedî’den ricacı olmasıyla vezirlik makamına getirildi. Muktedî onun Selçuklulara yakınlığından dolayı görevden azletti. Bunu üzerine Melikşâh, halifeye elçi gönderip Benî Cehîr ailesinin İsfahan’a gönderilmesini istedi. Amîdüddeve, İsfahan’a gelince sultan onu Diyarbekir valiliğine atadı. Sonraları Nizâmülmülk’ün aracılığıyla yeniden Abbâsî hilâfetine vezir oldu. Müstazhir-Billâh devrinde de yaklaşık on yıl bu görevi sürdürdü. Benî Cehîr ailesinin bir diğer önemli ismi Kıvâmeddin, hilâfet kâtibi olarak hizmet etti. Sonra Müstazhir-Billâh, kendisini vezirlik makamına getirdi. Nizâmeddin Ebû Nasr, ise bu aileden bilinen son yönetici kişi olarak Halife Müsterşid-Billâh zamanında üstâdüddâr olarak hizmet verdi. Sonrasında Muktefî-Liemrillah tarafından vezirlik makamına getirildi.

Anahtar Kelimeler: Benî Cehîr, Selçuklu, Abbâsî, Nizâmülmülk, Kâim-Biemrillâh.

An Important Family in Abbasid and Seljuk States Organisation: Benî Jahîr

Abstract

Ibn Jahîr was the first member of the Benî Jahîr family who served as vizier under the Abbāsids between the XI-XIIth centuries. Ibn Jahîr, who was in the service of the Ukaylids in Mosul, went to the Mirdāsīd Emir Muizz al-Dawla when he received the news that Quraysh b. Bedrān would have him arrested. After serving as a vizier here for a while, he left and went to the Mervānīd emir and served as a vizier here. When he heard that the Abbāsīd Caliph Kāim-Biamrillāh was looking for a qualified vizier, he sent a letter to the caliphate and aspired for this position. When this request was accepted, he travelled to Baghdad and took the nickname Fakhr al-Dawla and took the position of vizier. Ibn Jahîr, who served as vizier during the reign of Muqtadi Biamrillāh after Kāim-Biamrillāh, was dismissed by Nizām al-Mulk after being held responsible for the incidents in Baghdad. Ibn Jahîr was assigned by Sultan Malikshāh to capture Diyarbekir. Ibn Jahîr then conquered Diyarbekir, Meyyāfārikīn and Jizre and put an end to the Marwānīds. Ibn Jahîr's son Amīd al-Dawla came to the fore as another important name of the Benî Jahîr family. Amīd al-Dawla married Nizām al-Mulk's daughter and reached a politically important position. Amīd al-Dawla, who was appointed as the head of Dīvān al-zimām in the Abbāsīd caliphate in the early days, was later appointed as a vizier after Nizām al-Mulk's request to Muqtī. Muqtadir dismissed him because of his closeness to the Seljuks. Thereupon, Melikshāh sent an envoy to the caliph and asked for the Benî Jahîr family to be sent to Isfahan. When Amīd al-Dawla arrived in Isfahan, the sultan appointed him as the governor of Diyarbekir. Later, through the intervention of Nizām al-Mulk, he became a vizier of the Abbāsīd caliphate again. He remained in this position for about ten years during the reign of al-Mustazhir-Billāh. Another prominent member of the Benî Jahîr family, Qwāmed al-Dīn, served as the clerk of the caliphate. Then al-Mustazhir-Billāh appointed him as vizier. Nizām al-Dīn Abū Nasr, the last known ruler from this family, served as ustād al-Dīr during the reign of Caliph Murshid-Billāh. He was later appointed as vizier by Muqtafī-Liemrillah.

Keywords: Benî Jahîr, Seljuk, Abbāsīd, Nizām al-Mulk, Kāim-Biemrillah.

Epidemiological Situation and Healthcare Policy in Andijan City (1919–1924)

Mansurov Ulugbek Umarovich

University of Business and Science/ Uzbekistan

Abstract

This article examines the epidemiological situation in Andijan city during the period from 1919 to 1924, the main causes of the spread of infectious diseases, and the healthcare policies implemented to combat them. Based on archival documents, periodical publications, and contemporary medical reports, the study analyzes the sanitary conditions of the city and evaluates the effectiveness of measures taken against infectious diseases such as cholera, typhus, smallpox, malaria, and enteric fever. The article also provides a scholarly assessment of the organization of medical care in Andijan under the Turkestan Soviet government, highlighting issues related to the shortage of medical personnel and the restoration of healthcare infrastructure.

Keywords: Andijan, Epidemic, Healthcare, Sanitation, Medical policy, Turkestan, 1919–1924.

Emir Timur ve Timurlular Döneminde Tarımsal İlişkilerde Vergi Politikası

Prof. Dr. Muzrobjon Abdullayev
Andican State University/ Uzbekistan

Özet

Makalede, Emir Timur'un devletindeki vergi politikası, saltanatın tarım sektöründeki mevcut vergiler ve bunların toplanma usulleri tarihî kaynaklara dayanarak incelenmiştir. Emir Timur'un çiftçi hanelerine karşı adil bir vergi politikası uyguladığına dair somut örnekler sunulmuştur. Timurlular döneminde vergi politikasındaki dönüşüm süreçleri, Maveraünnehir ve Horasan Timurlu hükümdarları tarafından uygulanan tarımsal vergilerin miktarı hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Emir Timur, Timurlular, Vergi, Vergi sistemi, Haraç, Toprak mülkiyeti, "Timur Tüzükleri," Maveraünnehir, Horasan, Çiftçiler, Tarım.

Tax Policy in Agricultural Relations during the Period of Amir Timur and the Timurids

Abstract

In the article, the tax policy in the state of Amir Timur, the existing taxes in the agricultural sector of the reign, and the methods of their collection are examined on the basis of historical sources. Concrete examples are presented regarding the fact that Amir Timur applied a fair tax policy toward peasant households. Information is also provided on the transformation processes in tax policy during the Timurid period and on the amounts of agricultural taxes applied by the Timurid rulers of Transoxiana and Khorasan.

Keywords: Amir Timur, Timurids, Tax, Tax system, Kharaj, Land ownership, "Timur's Regulations", Transoxiana; Khorasan; peasants; agriculture.

History of National Minorities and Foreigners Repressed in the Uzbek SSR Victims of the “Great Terror” (1937–1938)

Maxkamov Azizbek Komiljon ugli –

PhD, History teacher of ASU/ Uzbekistan

Abstract

This study examines the repression of national minorities and foreign citizens in the Uzbek SSR during the peak of the Stalinist “Great Terror” (1937–1938). Focusing on the mechanisms of mass arrests and rapid sentencing procedures, the article reconstructs how “foreign” origin, cross-border ties, ethnic identity, language, and previous migration became key markers of suspicion in NKVD investigative practice. Using archival-investigative files, NKVD–party correspondence, court/extra-judicial materials, and memory-book (*xotira kitobi*) publications, the research identifies the main categories of victims (minority communities, “former” social groups, repatriates, émigrés, and foreign specialists), typical accusation patterns (espionage, sabotage, “nationalist” underground networks), and the geography of arrests across major urban and industrial-agricultural centers of the republic. Particular attention is paid to the “national operations” logic and its local adaptation in Uzbekistan, showing the interaction between all-Union directives and republican-level implementation. The article also highlights the long-term consequences: demographic losses, destruction of community elites, forced assimilation pressures, and the post-Soviet politics of memory and rehabilitation. By integrating micro-histories of individual cases with a broader institutional analysis, the study contributes to the historiography of Soviet terror, minority history, and archival memory work in Central Asia.

Keywords: Uzbek SSR, Great Terror, NKVD, National minorities, Foreigners, Repression, Archival-investigative files, Memory books, Rehabilitation, Soviet Uzbekistan.

Türkistan'da Sanayinin Gelişimi, Mülk Sahibi Sınıfı ve Sovyet Hükümetinin Ekonomik Politikası

Assoc. Prof. Hoshimjonov Sharofiddin Kozimjon o'g'li

Andican State University/ Uzbekistan

Özet

Özbekistan'daki mevcut ekonomik reformlar döneminde, özel mülkiyeti korumak, girişimcilik faaliyetlerini genişletmek ve ekonomi alanlarında devlet katılımını kademeli olarak azaltmak yolu izlenmiştir. Böyle bir durumda, tarihsel hataları anlamak, yani aşırı devlet müdahalesinin nasıl olumsuz sonuçlara yol açtığını incelemek, bugünün ekonomik politikası için bir uyarı deneyimi görevi görmektedir. Bugün, Özbekistan'ın bağımsız bir devlet olarak tarihini derinlemesine analiz etmesi, gerçekçi bir değerlendirme yapması ve ulusal ekonomik evrimi anlaması bir zorunluluk haline gelmiştir. Sömürge dönemindeki ekonomik politikanın izleri mevcut ekonomik sistemde de önemli ölçüde korunmuştur ve bu da bu dönemde gerçekleştirilen özel mülkiyetin tasfiyesi sürecini bilimsel bir yaklaşımla yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Ayrıca, sömürge politikasının Türkistan ekonomisine olumsuz etkisini, yerel ekonomik yapılara ve sosyal katmanlara verdiği zararı ortaya çıkarmak günümüz açısından önem taşımaktadır. Özellikle, Türkistan'daki pamuk endüstrisinin, merkezi Rusya endüstrisinin ihtiyaçlarına dayalı olarak, tek yönlü gelişimi - yalnızca hammadde üretimi ve işlenmesinin ilk aşamasıyla sınırlı kalması - bugün Özbekistan'ın hammadde ihracatına bağımlı bir ekonomiden yenilikçi üretime ve tam değer zinciri oluşturmaya geçiş ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu tarihsel deneyim, ekonomik ve ulusal toparlanmada stratejik bir ders işlevi görmektedir. 1917 Ekim Devrimi, Rus İmparatorluğu'nun sömürge bölgelerinde, özellikle de Türkistan bölgesinde sosyo-ekonomik düzeni kökten değiştirmek için tarihi bir dönüm noktası oldu. Bu bölge daha önce tarımsal-sömürge biçiminde gelişmiş ve çoğunlukla ham pamuk üretirken Rus endüstrisinin çıkarlarına hizmet etmiştir. 20 yüzyılın başlarına gelindiğinde, bölgede kapitalist ilişkiler güçleniyor ve yerel girişimcilik ile mülk sahibi sınıfı oluşmaya başlıyordu. Devrimden sonra, bu kesim, Sovyet hükümetinin "sınıfsız bir toplum" kurma fikrine aykırı bir sosyal güç olarak tanımlandı. Bolşevikler, tarımda ve sanayide özel mülkiyeti ortadan kaldırma planını uygulamaya çalıştılar. Yüzyıllar boyunca şekillenen toprak mülkiyeti ilişkileri tarım sektöründe bu planın uygulanmasını çok yavaşlatmışken, yeni gelişmekte olan endüstrilerin zorla devlete devredilmesi nispeten daha kolay gerçekleşti. Sovyet hükümetinin bu politikası iki aşamaya ayrılabilir: ilk olarak - işçi denetimi yoluyla özel mülk sahiplerinin sanayi işletmeleri ve atölyelerinde devlet kontrolü kuruldu, ardından - işletmeler tamamen millileştirildi ve mülk sahibi sınıfın tasfiyesi gerçekleştirildi. Bu süreç sınıf mücadelesi fikri altında yürütülmüş olsa da, pratikte ekonomik krize, üretimde keskin düşüşe, enflasyona ve halkın sosyal hoşnutsuzluğuna yol açtı. Sovyet hükümetinin 1917-1920 yıllarındaki ekonomik politikası, Türkistan bölgesinde faaliyet gösteren girişimciler ve mülk sahipleri sınıfına ağır bir darbe vurdu. "İşçilerin çıkarlarını" korumak adına yürütülen bu politika, pratikte endüstriyel üretimi felç etti, piyasa ilişkilerini yok etti ve yerel ekonomik kalkınmanın yıllar içinde oluşan altyapısını bozdu. Bu tarihsel dönem, Türkistan'da girişimcilik özgürlüğünün nasıl ideolojik baskı altında yok edildiğini gösteren önemli bir aşamadır. Bu husus, bugün Özbekistan'da serbest girişimcilik, mülkiyet hakları, özel sektörün gelişimiyle ilgili siyasi görüşleri ve

ekonomik reformları tarihsel köklere bağlamaya yardımcı olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Millileştirme, Bolşevikler, Mülk sahibi kesim.

Industrial Development in Turkestan, the Property Class and the Economic Policy of the Soviet Government

Abstract

In Uzbekistan, during the current period of economic reforms, the focus has been on protecting private property, expanding entrepreneurial activity, and gradually reducing state involvement in economic sectors. In such circumstances, understanding historical mistakes, namely studying the negative consequences of excessive state intervention, serves as a cautionary experience for today's economic policy. Today, as an independent state, Uzbekistan needs to deeply analyze its history, realistically assess it, and understand the evolution of its national economy. Traces of colonial-era economic policies are still significantly present in the current economic system, necessitating a scientific re-examination of the process of abolishing private ownership implemented during that period. Moreover, from today's perspective, it is crucial to uncover the negative impact of colonial policies on Turkestan's economy and the damage inflicted on local economic structures and social strata. Specifically, the one-sided development of Turkestan's cotton industry based on central Russian industrial needs - limited only to raw material production and initial processing stages - now necessitates Uzbekistan's transition from an economy dependent on raw material exports to one focused on innovative production and creating a complete value chain. This historical experience serves as a strategic lesson in national economic revitalization. The October Revolution of 1917 became a historical turning point for radically changing the socio-economic system in the colonial territories of the Russian Empire, particularly in the Turkestan region. This area had previously developed in an agrarian-colonial form, primarily growing cotton as raw material to serve Russian industrial interests. By the early 20th century, capitalist relations had intensified in the region, and a local entrepreneurial and propertied class had begun to form. After the revolution, this very stratum was identified as a social force opposing the Soviet government's idea of building a "classless society." The Bolsheviks sought to implement a plan to abolish private property in agriculture and industry. While centuries-old land ownership relations significantly slowed the implementation of this plan in the agrarian sector, it was relatively easier to forcibly transfer the newly emerging industrial sectors to state ownership. This Soviet government policy can be analyzed in two stages: initially, state control was established in private owners' industrial enterprises and workshops through workers' oversight; subsequently, enterprises were fully nationalized, and the eradication of the propertied class was observed. Although this process was carried out under the guise of class struggle, in practice, it led to economic crisis, sharp decline in production, inflation, and social discontent among the population. The Soviet government's economic policy from 1917-1920 dealt a severe blow to the entrepreneurial and propertied class operating in the Turkestan region. This policy, conducted under the pretext of protecting "workers' interests," effectively paralyzed industrial production, destroyed market relations, and disrupted the infrastructure of local economic development that had formed over years. This historical period is a crucial stage in demonstrating the ideological pressure under which entrepreneurial freedom was eliminated in Turkestan. This aspect helps connect current political views on developing free enterprise, property rights, and the private sector, as well as economic reforms in Uzbekistan, with their historical roots.

Keywords: Turkestan, Nationalization, Bolsheviks, Property class

Daimler'in Elektrikli Araçlardaki Gelişimi ve Devlet Teşviği

Dr. Sinan İlze

Independent Researcher/ Germany

Özet

Daimler AG, Gottlieb Daimler ve Carl Benz'in kurucu babalarının isimleri, ayrılmaz bir şekilde otomobilin yaratılışıyla bağlantılıdır. Otomobilin tarihi, 1886'da Daimler'in ilk motorlu arabası ve Carl Benz'in üç tekerlekli aracı ile başladı. En başından beri Daimler'in otomobilleri kalite, güvenlik ve konfor için lider araçlar olarak konumlandırıldı. 1990'lardan itibaren batarya teknolojilerindeki gelişmeler, çevresel kaygılar ve devlet teşvikleriyle EV'ler yeniden popülerlik kazandı; 2010 civarında Nissan Leaf gibi kitlesel pazarla buluşan modeller ve Tesla'nın etkisi sektörü hızla büyüten ana etkenler oldu. Günümüzde batarya maliyetlerinin düşmesi ve şarj altyapısının gelişmesi EV dönüşümünü mümkün kılmaktadır.

Elektrikli araçlar konusunda Daimler, erken dönemden itibaren alternatif tahrik sistemlerine yatırım yapmıştır. 1990'lardan itibaren elektrikli ve yakıt hücreli prototipler geliştirmiş, 2000'li yıllarda hibrit ve tam elektrikli modelleri test etmiştir. B-Class Electric Drive, yakıt hücreli GLC F-CELL ve EQ serisi (EQC, EQA, EQS gibi) Daimler'in elektrikli mobiliteye geçişteki önemli adımlarıdır. Daimler, bugün lüks segmentte elektrikli araç dönüşümünde öncü markalardan biri olarak kabul edilmektedir. Elektrikli araçların (EV) yaygınlaşmasında devlet destekleri kritik bir rol oynamaktadır. Dünya genelinde birçok ülke elektrikli araçlara yönelik satın alma teşvikleri, vergi indirimleri, şarj altyapısı yatırımları ve Ar-Ge destekleri sağlamaktadır. Bu devlet politikaları, Daimler'in (Mercedes-Benz Group) elektrikli araç stratejisini doğrudan etkilemiştir. Devlet destekleri sayesinde tüketici talebinin artması, Daimler'in elektrikli araçlara yaptığı büyük Ar-Ge yatırımlarının ekonomik olarak sürdürülebilir olmasını sağlamıştır. Ayrıca Daimler, batarya teknolojileri ve şarj altyapısı alanlarında devlet destekli projelerde ve kamu-özel iş birliklerinde aktif rol almıştır.

Sonuç olarak, Daimler'in tarihsel mirası lüks ve mühendislik mükemmelliği ile başlayıp günümüzde sürdürülebilir mobiliteye doğru büyük bir dönüşümle devam etmektedir. Elektrikli ve hibrit araçlara yapılan yatırımlar, Daimler'in otomotiv endüstrisinin elektrikleşmesindeki rolünü güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Daimler, Elektrikli Araç, Devlet Desteği.

Daimler's Development in Electric Vehicles and Government Incentives

Abstract

Daimler AG is inseparably connected with the creation of the automobile through the names of its founding fathers, Gottlieb Daimler and Carl Benz. The history of the automobile began in 1886 with Daimler's first motorized car and Carl Benz's three-wheeled vehicle. From the very

beginning, Daimler's automobiles were positioned as leading vehicles in terms of quality, safety, and comfort. From the 1990s onward, developments in battery technologies, environmental concerns, and government incentives led to a renewed popularity of electric vehicles (EVs); around 2010, mass-market models such as the Nissan Leaf and the influence of Tesla became the main factors that rapidly expanded the sector. Today, the decrease in battery costs and the development of charging infrastructure make the EV transformation possible

With regard to electric vehicles, Daimler has invested in alternative propulsion systems from an early period. Since the 1990s, it has developed electric and fuel-cell prototypes and tested hybrid and fully electric models in the 2000s. The B-Class Electric Drive, the fuel-cell GLC F-CELL, and the EQ series (such as EQC, EQA, and EQS) represent important steps in Daimler's transition to electric mobility. Today, Daimler is regarded as one of the leading brands in the transformation toward electric vehicles in the luxury segment. Government support plays a critical role in the widespread adoption of electric vehicles (EVs). Many countries around the world provide purchase incentives, tax reductions, investments in charging infrastructure, and R&D support for electric vehicles. These state policies have directly affected Daimler's (Mercedes-Benz Group's) electric vehicle strategy. Thanks to government support, the increase in consumer demand has ensured the economic sustainability of Daimler's large R&D investments in electric vehicles. In addition, Daimler has taken an active role in state-supported projects and public-private partnerships in the fields of battery technologies and charging infrastructure.

In conclusion, Daimler's historical legacy, which began with luxury and engineering excellence, continues today with a major transformation toward sustainable mobility. Investments in electric and hybrid vehicles strengthen Daimler's role in the electrification of the automotive industry.

Keywords: Daimler; Electric Vehicle, Government Support.

Kazakistan'ın Güney Bölgesindeki Göç Süreçleri ve Demografik Politika (Güney Kazakistan / Türkistan Bölgesi Materyalleri Temelinde)

G. Sh. Kapbarova

PhD doctoral student., South Kazakhstan Pedagogical University named after Uzbekali Zhanibekov, Shymkent, Republic of Kazakhstan.

ORCID ID: 0000-0001-8476-4259

Özet

Bu makale, Kazakistan'ın güney bölgesindeki göç süreçlerini tarihsel, demografik ve sosyo-politik açıdan bütüncül bir biçimde incelemeye yöneliktir. Araştırma, Güney Kazakistan Bölgesi ile günümüzdeki Türkistan Bölgesi ve Şimkent kenti sınırları içerisinde gerçekleşen göç hareketlerini, XX. yüzyılın başından bağımsız Kazakistan dönemine kadar olan zaman dilimi çerçevesinde ele almaktadır. Sovyet döneminde uygulanan kolektifleştirme, kıtlık, zorunlu iskânlar ve sürgünlerin bölgenin demografik ve etnik yapısı üzerindeki belirleyici etkileri ortaya konulmaktadır. Bunun yanı sıra sanayileşme ve kentleşme sürecinde gerçekleşen iç göçün temel özellikleri analiz edilmektedir. Bağımsızlık yıllarında görülen göç, etnik geri dönüş (repatriasyon) ve iç göç süreçleri devletin demografik politikası bağlamında değerlendirilmekte; bu süreçlerin nüfus artışı, iş gücü potansiyelinin oluşumu ve toplumsal gelişim üzerindeki etkileri açıklanmaktadır. Makalede istatistiksel veriler ve bilimsel çalışmalar temelinde göç tarihinin bölgesel düzeyde incelenmesinin bilimsel ve pratik önemi gerekçelendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç tarihi, Demografik politika, Güney Kazakistan, Repatriasyon, Göç, Kentleşme, Etnik kimlik.

Migration Processes and Demographic Policy in Southern Kazakhstan (Based on Materials from the South Kazakhstan / Turkistan Region)

Abstract

This article is aimed at examining the migration processes in the southern region of Kazakhstan in a holistic manner from historical, demographic, and socio-political perspectives. The research addresses the migration movements that took place within the boundaries of the South Kazakhstan Region and today's Turkistan Region and the city of Shymkent, within the time frame extending from the beginning of the twentieth century to the period of independent Kazakhstan. The determining effects of collectivization, famine, forced settlements, and deportations implemented during the Soviet period on the demographic and ethnic structure of the region are revealed. In addition, the main characteristics of internal migration that occurred during the process of industrialization and urbanization are analyzed.

The migration processes observed during the years of independence, ethnic return (repatriation), and internal migration are evaluated within the context of the state's demographic policy; and the effects of these processes on population growth, the formation of labor potential, and social development are explained. In the article, the scientific and practical importance of examining migration history at the regional level is justified on the basis of statistical data and scientific studies.

Keywords: Migration history, Demographic policy; South Kazakhstan, Repatriation, Migration, Urbanization, Ethnic identity.

Said Ahroriy and Jadid Modernism in Turkestan

Assoc. Prof. Ubaydullayev O'ktamjon Qodirovich —

Andijan State University/ Uzbekistan

Abstract

This paper examines the Jadid reformist agenda of Said Ahroriy (Muhammad Said Abdurashidkhoja o'g'li Ahroriy) through archival materials and contemporary press evidence, tracing his activities from the late imperial and revolutionary years to the early Soviet period. It focuses on Ahroriy's role as an organizer, editor, and educator who sought to translate Jadid modernist ideas into institutional practice. Particular attention is paid to his participation in establishing *Turk O'chog'i* in Tashkent (1918), launching the newspaper *Turk So'zi*, and promoting youth mobilization through the *Turk Izchilar To'dasi*, where civic discipline, literacy, vocational training, and physical–military instruction were framed as tools of national renewal. The article situates these initiatives within a volatile political environment marked by competing elite groups, Bolshevik consolidation, and intensifying social discontent in Turkestan. It also follows Ahroriy's later trajectory in Bukhara, including his editorial work for *Buxoro Axbori*, diplomatic assignment to Baku, and the increasingly precarious conditions that culminated in his arrest, secret execution in 1931 under RSFSR Criminal Code Article 58, and posthumous rehabilitation in 1957. By foregrounding Ahroriy as a representative yet distinct Jadid actor, the study argues that Jadid reformism in Turkestan functioned not only as a discourse of enlightenment but also as a practical program of institution-building—one that became especially vulnerable under early Soviet security regimes.

Keywords: Said Ahroriy; Jadidism; Turkestan; educational reform; press and print culture; youth organizations; *Turk O'chog'i*; *Turk So'zi*; repression and rehabilitation.

A General Assessment of the Non-Aligned Movement.

Nabil bin Omar

Independent Researcher/ Malaysia

Abstract

The Non-Aligned Movement (NAM) emerged during the Cold War as a collective political initiative aimed at preserving the autonomy of newly independent states in an international system dominated by bipolar power structures. Formally institutionalized at the Belgrade Conference in 1961, the movement brought together countries primarily from Asia, Africa, the Middle East, and Latin America that sought to avoid formal alignment with either the Western or Eastern blocs. This paper offers a general assessment of the Non-Aligned Movement by examining its historical foundations, ideological principles, and evolving role in international relations.

At its core, the Non-Aligned Movement was grounded in principles such as sovereignty, territorial integrity, non-intervention, peaceful coexistence, and opposition to imperialism and colonial domination. While often perceived as a passive stance, non-alignment in practice represented an active diplomatic strategy that allowed member states to maneuver between competing global powers while pursuing national interests and development goals. During the Cold War, NAM functioned as a platform for collective bargaining, amplifying the voices of smaller states in global forums such as the United Nations.

Following the end of the Cold War, the relevance of the Non-Aligned Movement has been widely debated. The disappearance of the bipolar system challenged the original rationale of non-alignment; however, the movement adapted by redefining its agenda around issues such as economic inequality, development, South–South cooperation, and reform of global governance institutions. In the contemporary international system—characterized by multipolarity, regional conflicts, and renewed great power competition—the Non-Aligned Movement continues to serve as a forum for political coordination and diplomatic dialogue among developing countries.

This study argues that despite its limitations and internal heterogeneity, the Non-Aligned Movement retains analytical and practical significance for understanding the strategies of states seeking strategic autonomy in an evolving global order.

Keywords: Non-Aligned Movement, Cold War, International relations, Strategic autonomy.

Tunisian Higher Education History

Ammar Ayoub

Researcher-Tunisia

Abstract

The history of higher education in Tunisia reflects the country's broader political, social, and cultural transformations from the pre-colonial period to the present day. Higher learning in Tunisia has deep roots in Islamic scholarship, most notably represented by the University of al-Zaytuna, which for centuries functioned as a central institution for religious, legal, and linguistic education in North Africa. During the French colonial period (1881–1956), the traditional educational system was gradually marginalized, while modern higher education institutions modeled on the French system were introduced to serve colonial administrative needs.

Following independence, higher education became a key instrument of nation-building and modernization. The Tunisian state prioritized the expansion of universities as part of a broader development strategy, emphasizing secular education, scientific disciplines, and the training of administrative and technical elites. From the 1960s onward, universities played a significant role in social mobility, particularly through increased access for students from rural and lower-income backgrounds. However, rapid expansion also generated structural challenges, including overcrowding, graduate unemployment, and tensions between educational output and labor market demands.

In the late twentieth and early twenty-first centuries, higher education reforms in Tunisia were shaped by globalization, international cooperation, and alignment with European educational frameworks such as the Bologna Process. At the same time, universities became important arenas of political expression and social contestation, particularly during periods of political crisis. Overall, the historical evolution of Tunisian higher education demonstrates the complex interaction between tradition and modernity, state policy and social demand, and education and political change.

Keywords: Tunisian higher education, Educational history, Post-colonial education, University reforms.

İdman Mecmuasında Jimnastik Ekol Tartışmaları

Assistant Prof. Turan SEZAN

Mardin Artuklu University, Türkiye

Assistant Prof. Canan SARIYAR SEZAN

Batman University, Türkiye

Özet

İdman Mecmuası, 1913–1914 yılları arasında Osmanlı spor hayatının en önemli yayınlarından biri olarak ortaya çıkmış ve modern beden terbiyesi anlayışının şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Türk basın ve spor tarihi bağlamında barındırdığı bir dizi ilk nedeniyle de ayrı öneme sahip olan İdman Mecmuası, dönem spor yayınlarından farklı olarak bütün spor dallarıyla ilgili yazılar ve haberler yayımlamıştır. Bu açıdan Türk spor tarihinin ilk kapsamlı spor dergisi olma özelliğini taşımaktadır.

Bu bildirinin temel amacı İdman Mecmuasında yer alan jimnastik tartışmalarını iki ana tema çerçevesinde incelemektir. Birinci tema, Osmanlı gençliğinin bedensel eğitimi için önerilen İsveç jimnastik ekolünün kuramsal temelleri, amaçları ve uygulama biçimleridir. İkinci tema ise Alman jimnastik ekolünün beden terbiyesi anlayışı doğrultusunda savunduğu yöntemler ve bu yaklaşımın İsveç ekolüyle karşılaştırmalı olarak dergide nasıl tartışıldığıdır. Bu kapsamda, her iki ekolün Osmanlı beden terbiyesi anlayışı üzerindeki etkileri İdman Mecmuasındaki metinler üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmış olup, çalışmanın kaynağını ise İdman Mecmuasının yayımlanmış olan tüm sayıları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İdman Mecmuası, Spor Basını, Jimnastik.

Discussions on Gymnastics Schools in the İdman Magazine

Abstract

The İdman Magazine emerged as one of the most important publications in Ottoman sports life between 1913 and 1914 and played a decisive role in shaping the modern understanding of physical education. It is also of particular importance due to a number of firsts it contained in the context of Turkish press and sports history. Unlike other sports publications of the period, the İdman Magazine published articles and news on all sports branches. In this respect, it is the first comprehensive sports magazine in Turkish sports history.

The main purpose of this paper is to examine the gymnastics discussions in the İdman Magazine within the framework of two main themes. The first theme is the theoretical foundations, aims, and application methods of the Swedish gymnastics school proposed for the physical education

of Ottoman youth. The second theme is the methods advocated by the German school of gymnastics in line with its understanding of physical education, and how this approach is discussed in the journal in comparison with the Swedish school. In this context, the influence of both schools on the Ottoman understanding of physical education is evaluated through the texts in the *İdman Mecmuası* (Sports Journal). The study employs document analysis, a qualitative research method, and its source consists of all published issues of the *İdman Mecmuası*.

Keywords: *İdman Magazine, Sports Press, Gymnastics.*

Kerkük'te Korya Pazarı: Tarih, Kültür ve Toplumsal Yaşam

Mudhafar Ahmed Khorsheed

Independent Researcher/ Iraq

Özet

Kerkük'te Korya Pazarı, şehrin tarihî ve kültürel dokusu içinde önemli bir ticaret ve sosyal yaşam merkezi olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı döneminden itibaren şekillenen bu pazar, Kerkük'ün ekonomik hayatında belirleyici bir rol oynamış; esnaf, zanaatkâr ve tüccarların buluşma noktası olmuştur. Korya Pazarı'nda özellikle dokumacılık, bakırcılık, baharatçılık ve gıda ticareti gibi geleneksel meslekler yoğunlaşmış, bu durum pazarın yerel üretimle doğrudan bağlantılı bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Pazar, yalnızca ticari bir alan değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin kurulduğu ve güçlendiği bir mekân olmuştur. Farklı etnik ve dinî grupların bir arada faaliyet göstermesi, Kerkük'ün çok kültürlü yapısını yansıtan önemli bir unsur olarak dikkat çeker. Günlük hayatın ritmi, pazar etrafında şekillenmiş; haberleşme, dayanışma ve kültürel aktarım bu mekân üzerinden gerçekleşmiştir.

Zamanla modernleşme ve şehirleşme süreçlerinden etkilenen Korya Pazarı, geleneksel işlevlerinin bir kısmını yitirse de tarihî kimliğini korumayı başarmıştır. Bu yönüyle Korya Pazarı, Kerkük'ün tarihsel hafızasını ve toplumsal sürekliliğini temsil eden önemli bir kültürel miras niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kerkük, Korya Pazarı, Dokumacılık, Zanaat, Ticaret.

Korya Market in Kirkuk: History, Culture, and Social Life

Abstract

Korya Market in Kirkuk stands out as an important center of trade and social life within the city's historical and cultural fabric. Shaped since the Ottoman period, this market has played a decisive role in Kirkuk's economic life, serving as a meeting point for shopkeepers, artisans, and merchants. Traditional professions such as weaving, copperwork, spice trading, and food trade have been particularly concentrated in Korya Market, ensuring that the market has a structure directly linked to local production. The market was not only a commercial area but also a place where social relationships were established and strengthened. The coexistence of different ethnic and religious groups is a notable feature reflecting Kirkuk's multicultural structure. The rhythm of daily life was shaped around the market; communication, solidarity, and cultural transmission took place through this space.

Although affected by modernization and urbanization processes over time, Korya Market has managed to preserve its historical identity despite losing some of its traditional functions. In

this respect, Korya Market represents an important cultural heritage that embodies Kirkuk's historical memory and social continuity.

Keywords: Kirkuk, Korya Market, Weaving, Craftsmanship, Trade.

Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı Arasındaki Diplomatik İlişkiler (Subhan Kulu Dönemi)

Ahmet Özturhan

Assoc. Prof., Batman University/ Türkiye

Hanife Alaca

Assoc. Prof., Batman University/ Türkiye

Özet

Name-i Hümayun defterleri hükümdarların birbirlerine yazdıkları mektupları içermesinden dolayı hiç şüphesiz en önemli Osmanlı arşiv kaynakları içerisinde yer alır. Bu defterler cülus tebrikleri, işbirliği ve yapılan fetihlerin haberleri konularının yanı sıra sulh, ticaret gibi anlaşmaları içeren ahidnameleri de kapsamaktadır. Bu minvalde söz konusu defterlerde yer alan mektupların bir kısmı Osmanlı-Buhara arasındaki diplomatik ilişkileri ihtiva etmektedir.

Bu çalışmada Name-i Hümayun Defterlerine göre, III. Ahmed-Subhan Kulu Han döneminde iki devlet arasında karşılıklı gönderilen mektuplar ele alınacaktır. İlk mektup, Subhan Kulu Han tarafından elçi Kurcubaşı Küçük Hacı Ali aracılığıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Bu mektup, iki devletin İslam dünyasındaki ortak sorumluluklar ve karşılıklı saygı temelinde ilişkilerin sürdürüldüğünü göstermektedir. Mektupta, Osmanlı sultanının halifelik makamı ve İslam dünyasının lideri olarak yüceltilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca, İslam birliğinin korunması, Müslümanların birlik içinde hareket etmesini dair temenniler yer almaktadır. Subhan Kulu, mektubunda Osmanlı'ya hem siyasi hem de dini anlamda bağlılığını, saygısını ve ittifak niyetini resmi bir şekilde bildirmiştir.

İkinci mektup ise, III. Ahmed'in tahta çıkmasına müteakip Türkistan sahasında hüküm süren Subhan Kulu Han'a gönderilen belgedir. Bu mektupta, geçmişte Osmanlı sultanlarının Subhan Kulu Han'ın atalarıyla da dostluk içerisinde olduğunu vurgulamakta ve bu siyasi çizginin yeni padişahın tahta çıkmasıyla birlikte devam ettirilmesi istendiği ifade edilmektedir. Bu belge, Osmanlı'nın bölgeyle olan diplomatik ve siyasal ilişkilerini ortaya koymasından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak bu mektuplar, Osmanlı-Buhara ilişkilerinin siyasi, dini ve diplomatik boyutların

bir arada değerlendirilmesine olanak sağlayarak, her iki devletin karşılıklı saygı ve işbirliği temelinde gelişen ilişkileri anlama bakımından önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Buhara Hanlığı, III. Ahmed, Subhan Kulu Han, Name-i Hümayun, Diploması.

Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Khanate of Bukhara According to the Name-i Hümayun Registers (Subhan Kulu Period)

Abstract

The Name-i Hümayun registers undoubtedly rank among the most important Ottoman archival sources, as they contain letters exchanged between rulers. These registers include congratulatory messages upon accession to the throne, reports on cooperation and conquests, as well as treaties covering matters such as peace and trade. In this context, some of the letters in these registers cover the diplomatic relations between the Ottoman Empire and Bukhara.

This study will examine the letters exchanged between the two states during the reign of Ahmed III and Subhan Kulu Khan, based on the Name-i Hümayun Defterleri. The first letter was sent to Istanbul by Subhan Kulu Khan via the ambassador Kurcubaşı Küçük Hacı Ali. This letter shows that relations between the two states were based on shared responsibilities and mutual respect in the Islamic world. The letter draws attention to the exaltation of the Ottoman sultan as the caliph and leader of the Islamic world. It also expresses wishes for the preservation of Islamic unity and for Muslims to act in unity. In his letter, Subhan Kulu officially declared his political and religious allegiance, respect, and intention to form an alliance with the Ottomans.

The second letter is a document sent to Subhan Kulu Khan, who ruled over Turkestan following the accession of Ahmed III. This letter emphasizes that Ottoman sultans had maintained friendly relations with Subhan Kulu Khan's ancestors in the past and expresses the desire for this political line to continue with the accession of the new sultan. This document is of great importance in terms of revealing the Ottoman Empire's diplomatic and political relations with the region.

In conclusion, these letters constitute an important source for understanding the relations between the two states, which developed on the basis of mutual respect and cooperation, by allowing the political, religious, and diplomatic dimensions of Ottoman-Bukhara relations to

be evaluated together.

Keywords: Khanate of Bukhara, Ahmed III, Subhan Kulu Khan, Name-i Hümayun, Diplomacy.

Cüveynî'nin Târîh-i Cihân-Güşâ'sında Geçen Moğol Âdet ve Gelenekleri

Assoc. Prof. Ahmet ÖZTURHAN

Batman University/ Türkiye

Özet

Hâce Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin “Târîh-i Cihangüşâ” adlı eseri, Moğol İmparatorluğu'nun siyasi tarihini aktarmanın ötesinde, onun sosyal ve hukuki dokusunu oluşturan adet ve ananeleri de ölümsüzleştiren bir kaynaktır. Bu çalışma, eserde kayıt altına alınan Moğol törelerinin, devletin işleyişini nasıl şekillendirdiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Moğol siyasi geleneğinin merkezinde yer alan kurultay ve han seçimi süreçleri, Cüveynî'nin tasvirlerinde ayrıntılı olarak karşımıza çıkar. Hanın ölümünün ardından toplanan hanedan üyeleri, yeni hükümdarın belirlenmesi kadar, tahta çıkış ritüelleri ve matem adetleri gibi derin bir kültürel protokolü de uygularlardı. Bu uygulamalar, iktidarın meşruiyetinin ve sürekliliğinin törel bir çerçevede nasıl tesis edildiğini gösterir.

Eserde, Moğol yasasının (yasa/yasun) cezai hükümlerine dair verilen örnekler de dikkat çekicidir. Hırsızlık, askeri itaatsizlik ve ihanet gibi suçlara getirilen son derece sert ve caydırıcı cezalar, düzeninin ve disiplinin nasıl katı bir şekilde korunduğuna işaret eder. Cüveynî'nin naklettiği vakalar, bu yazılı olmayan hukuk sisteminin pratikteki yansımalarını anlamamıza olanak tanır.

Cüveynî'nin bizzat gözlemci veya yakın tanık olduğu konulardan biri de, Moğol fetih politikaları ve ele geçirilen şehirlere uygulanan muameledir. Teslimiyetin koşulları, direnişin bedeli ve savaş sonrası uygulamalar, değişmez törelere göre şekillenirdi. Bu tutum, yalnızca bir askeri strateji değil, aynı zamanda psikolojik bir hakimiyet aracı ve siyasi bir mesajdı.

Sonuç olarak, “Târîh-i Cihangüşâ”, Moğol İmparatorluğu'nun görkemini yalnızca fethettiği topraklarla değil, tüm bir yönetim ve yaşam sistemini düzenleyen köklü adetleriyle de anlamamızı sağlar. Bu bildiri, Cüveynî'nin eserini, Moğol tarihinin dinamiklerini daha iyi anlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Cüveynî, Cihangüşâ, Moğol, Âdet, Töre, Kurultay, Moğol hukuku, İlhanlılar.

Mongol Customs and Traditions Mentioned in Cüveynî's Târîh-i Cihân-Güşâ

Abstract

Hâce Alaaddin Ata Melik Cüveynî's work, "Târîh-i Cihangüşâ," is a source that immortalizes not only the political history of the Mongol Empire but also the customs and traditions that formed its social and legal fabric. This study aims to examine how the Mongol customs recorded in the work shaped the functioning of the state.

The kurultay and khan selection processes, which were central to the Mongol political tradition, are presented in detail in Juwayni's descriptions. After the death of the khan, the members of the dynasty gathered and followed a deep cultural protocol, including the determination of the new ruler, the coronation rituals, and the mourning customs. These practices demonstrate how the legitimacy and continuity of power were established within a customary framework.

The examples given in the work regarding the criminal provisions of Mongol law (yasa/yasun) are also noteworthy. The extremely harsh and deterrent penalties imposed for crimes such as theft, military insubordination, and treason indicate how strictly order and discipline were maintained. The cases narrated by Juwayni allow us to understand the practical reflections of this unwritten legal system.

One of the topics Cüveynî personally observed or witnessed firsthand was the Mongol conquest policies and the treatment of captured cities. The terms of surrender, the price of resistance, and post-war practices were shaped according to unchanging customs. This approach was not merely a military strategy but also a tool of psychological domination and a political message.

Consequently, "Târîh-i Cihangüşâ" allows us to understand the grandeur of the Mongol Empire not only through the lands it conquered, but also through its deep-rooted customs that regulated an entire system of governance and life. This paper aims to better understand the dynamics of Mongol history through Juwayni's work.

Keywords: Juwayni, Cihangüşâ, Mongol, Custom, Tradition, Kurultay, Mongol law, Ilkhanids.

Osmanlı Döneminde Kosova'nın İslamlaşma Süreci: Nedenler ve Sonuçlar

Saad F. Oumar

Independent Researcher/ Iraq

Özet

Osmanlı döneminde Kosova'nın İslamlaşma süreci, XV. yüzyılda bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle başlamış ve birkaç yüzyıl boyunca kademeli olarak devam etmiştir. Bu sürecin temel nedenleri arasında Osmanlı idarî sisteminin sağladığı istikrar, tımar düzeni, şehirleşme faaliyetleri ve sosyal-ekonomik imkânlar yer almaktadır. Müslüman olan yerli halk, vergi yükünün azalması, idarî görevlerde yer alma imkânı ve toplumsal yükselme gibi avantajlar elde etmiştir. Ayrıca tekke ve zaviyeler, camiler ve medreseler aracılığıyla İslam'ın kültürel ve dinî yönü bölgeye yayılmıştır. Zorla din değiştirme politikası yerine, uzun vadeli ve gönüllülüğe dayalı bir dönüşüm süreci hâkim olmuştur.

İslamlaşmanın sonuçları Kosova'nın toplumsal ve kültürel yapısında belirgin değişimlere yol açmıştır. Müslüman nüfusun artışıyla birlikte şehir dokusu Osmanlı-İslam mimarisiyle şekillenmiş, yeni bir idarî ve sosyal düzen ortaya çıkmıştır. Bu süreç, Kosova'da çok dinli ve çok kültürlü bir toplum yapısının oluşmasına katkı sağlamış, bölgenin Balkanlar'daki Osmanlı varlığının önemli merkezlerinden biri hâline gelmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, İslam, Osmanlı, Fütihat, İskân.

The Islamization Process of Kosovo During the Ottoman Period: Causes and Consequences

Abstract

The Islamization process in Kosovo during the Ottoman period began with the region coming under Ottoman rule in the 15th century and continued gradually over several centuries. The main reasons for this process included the stability provided by the Ottoman administrative system, the tımar system, urbanization activities, and socio-economic opportunities. The local population that converted to Islam gained advantages such as reduced tax burdens, opportunities to hold administrative positions, and social advancement. In addition, the cultural and religious aspects of Islam spread throughout the region through tekkes, zaviyas, mosques, and madrasas. Rather than a policy of forced conversion, a long-term and voluntary transformation process prevailed.

The results of Islamization led to significant changes in Kosovo's social and cultural structure. With the increase in the Muslim population, the urban fabric was shaped by Ottoman-Islamic architecture, and a new administrative and social order emerged. This process contributed to the formation of a multi-religious and multicultural society in Kosovo, making the region one of the important centers of Ottoman presence in the Balkans.

Keywords: Kosovo, Islam, Ottoman, Conquest, Settlement.

Safevî Ordusunda Kûrçilik Müessesesi: Dönem Kaynakları ve Seyahatnameler Üzerinden Bir İnceleme

Yousef Hamzeh

Independent Researcher/ Iraq

Özet

Kûrçilik müessesesi, devletin askerî ve siyasî yapısında önemli bir yere sahip olan seçkin bir askerî sınıfı ifade etmektedir. Kûrçiler, özellikle Safevî şahlarının sarayını ve şahsını korumakla görevli olup, büyük ölçüde Kızılbaş unsurlardan teşkil edilmiştir. Bu müessese, merkezî otoritenin güçlendirilmesi ve hanedanın güvenliğinin sağlanması açısından stratejik bir işlev üstlenmiştir.

Dönem kronikleri, resmî belgeler ve seyahatnameler, kûrçilerin teşkilatlanması, görev alanları ve sosyal statüleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Özellikle İranlı tarihçiler ile Osmanlı ve Avrupalı seyyahların eserlerinde kûrçilerin saray törenlerindeki rolleri, askerî seferlere katılımları ve maaş sistemleri üzerinde durulmaktadır. Bu kaynaklar, kûrçiliğin yalnızca askerî bir görev değil, aynı zamanda nüfuz ve itibar sağlayan bir statü olduğunu ortaya koymaktadır.

Zamanla Safevî devlet yapısındaki dönüşümler, kûrçilik müessesesinin işlev ve öneminde değişimlere yol açmıştır. Buna rağmen kûrçiler, Safevî ordusunun elit unsurlarından biri olarak devletin askerî geleneğinde kalıcı bir iz bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kûrçî, Safevi, Kızılbaş, Saray.

The Institution of Kurçilik in the Safavid Army: An Examination Based on Contemporary Sources and Travelogues

Abstract

The Kurçilik institution refers to an elite military class that held an important place in the military and political structure of the state. The Kurçîs were primarily responsible for protecting the palace and person of the Safavid shahs and were largely composed of Kızılbaş elements. This institution played a strategic role in strengthening central authority and ensuring the security of the dynasty.

Contemporary chronicles, official documents, and travelogues provide detailed information about the organization, duties, and social status of the Kûrçîs. The works of Iranian historians, Ottoman and European travelers, in particular, focus on the roles of the kurds in court ceremonies, their participation in military campaigns, and their salary systems. These sources reveal that being a kurd was not only a military duty but also a status that conferred influence and prestige.

Over time, transformations in the Safavid state structure led to changes in the function and importance of the kurçî institution. Nevertheless, the kurçîs left a lasting mark on the military tradition of the state as one of the elite elements of the Safavid army.

Keywords: Kurçî, Safavid, Kızılbaş, Palace.

Mir'âtü'l-Memâlik'e Göre Basra Körfezi'nde Türk-Portekiz Çatışmaları

Hosein Feizollahi

Independent Researcher/ Iran

Özet

Bu çalışma, Osmanlı denizci, bilim insanı ve edebiyatçısı Seydi Ali Reis'in "Mir'âtü'l-Memâlik" adlı seyahatnamesini temel alarak, 1552-1553 yıllarında Basra Körfezi'nde Osmanlı ve Portekiz donanmaları arasında vuku bulan deniz savaşlarını analiz etmektedir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın yetiştirmesi olan ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından bölgedeki Osmanlı filosunun komutasına getirilen Seydi Ali Reis, sayıca üstün ve Fernandez de Menesez komutasındaki Portekiz donanmasına karşı iki büyük muharebeye girmiştir. Çalışmada, bu çatışmaların taktiksel ayrıntıları, "Fil Fırtınası" gibi ağır doğa koşullarının etkisi ve Osmanlı kuvvetlerinin taktiksel üstünlüğü ele alınmaktadır. Seydi Ali Reis'in, ağır kayıplara rağmen Portekiz deniz gücüne önemli darbeler vurmayı başardığı, ancak sonrasında yaşanan şiddetli bir fırtınanın filoyu dağıtarak Hindistan sahiline sürüklediği ortaya konulmaktadır. Bildiri ayrıca, söz konusu askerî harekâtın, seyyahın eserinde nasıl bir bilimsel gözlem, edebî üslup ve dinî referanslarla zenginleştirilerek aktarıldığını incelemekte; metnin hem bir tarihî kayıt hem de çok yönlü bir entelektüelin perspektifini yansıtan değerli bir edebî eser olduğunu vurgulamaktadır. Nihai olarak, Portekiz tehdidinin kalıcı bertarafının, on yıllar sonra Safevî Hükümdarı Şah I. Abbas döneminde gerçekleştiği ve Gambron limanının Bandar Abbas adını aldığı not düşülerek, bölgedeki güç mücadelesinin uzun vadeli seyrine dair bir çerçeve sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seydi Ali Reis, Mir'âtü'l-Memâlik, Osmanlı Deniz Tarihi, Portekiz-Osmanlı Deniz Savaşları, 16. Yüzyıl, Basra Körfezi, Askerî Tarih.

Turkish-Portuguese Conflicts in the Persian Gulf According to Mir'âtü'l-Memâlik

Abstract

This study analyzes the naval battles that took place between the Ottoman and Portuguese fleets in the Persian Gulf in 1552-1553, based on the travelogue "Mir'âtü'l-Memâlik" by the Ottoman sailor, scientist, and writer Seydi Ali Reis. Trained by Barbaros Hayreddin Pasha and appointed by Sultan Suleiman the Magnificent to command the Ottoman fleet in the region, Seydi Ali Reis engaged in two major battles against the numerically superior Portuguese fleet commanded by Fernandez de Menesez. The study examines the tactical details of these clashes, the impact of severe weather conditions such as the "Elephant Storm," and the tactical superiority of the Ottoman forces. It reveals that Seydi Ali Reis managed to deal significant blows to the

Portuguese naval power despite heavy losses, but that a violent storm subsequently scattered the fleet and drove it towards the coast of India. The paper also examines how the traveler enriched his account of this military operation with scientific observations, literary style, and religious references, emphasizing that the text is both a historical record and a valuable literary work reflecting the perspective of a multifaceted intellectual. Ultimately, it is noted that the permanent elimination of the Portuguese threat occurred decades later during the reign of Safavid ruler Shah Abbas I, and that the port of Gambron was renamed Bandar Abbas, providing a framework for the long-term course of the power struggle in the region.

Keywords: Seydi Ali Reis, Mir'atü'l-Memalik, Ottoman Naval History, Portuguese-Ottoman Naval Wars, 16th Century, Persian Gulf, Military History.

History of Pakistani Cinema (Lollywood) and its Social Implications

Kamran Chaudhry

Independent Researcher/ Pakistan

Abstract

The history of Pakistani cinema, commonly known as Lollywood, is closely intertwined with the country's political developments, cultural transformations, and social debates since independence in 1947. Emerging primarily in Lahore, Pakistani cinema initially developed under the strong influence of Indian cinema while gradually forming its own narrative traditions, aesthetic styles, and thematic concerns. During the 1950s and 1960s, often regarded as the "golden age," Lollywood produced films that emphasized romance, music, and social harmony, reflecting optimism associated with nation-building and post-independence identity formation.

From the 1970s onward, political instability, state censorship, and the Islamization policies of the 1980s significantly reshaped cinematic production. Film content increasingly focused on themes such as morality, honor, violence, and social conflict, while creative freedom was constrained by ideological and regulatory pressures. These transformations affected not only the artistic quality of films but also their social function, as cinema became a medium through which dominant values and power relations were reinforced. At the same time, popular films continued to provide spaces for negotiating issues related to class, gender roles, urbanization, and cultural change.

The decline of Lollywood in the 1990s, marked by reduced production and audience engagement, was followed by a revival in the early twenty-first century. This revival introduced new genres, improved production standards, and a renewed engagement with contemporary social issues such as identity, migration, and generational conflict. Overall, the evolution of Pakistani cinema illustrates how film has functioned both as a mirror of social realities and as an active agent shaping public perceptions, cultural norms, and collective memory in Pakistan.

Keywords: Pakistani cinema, Lollywood, Popular culture, Social change.

The Colonial Period and the Birth of the Federation of Malaysia (1874 - 1963)

Wafiq Ezra

Independent Researcher/ Malaysia

Abstract

The colonial period played a decisive role in shaping the political, economic, and administrative foundations that eventually led to the birth of the Federation of Malaysia in 1963. British involvement in the Malay Peninsula began formally with the Pangkor Treaty of 1874, which marked the start of indirect colonial rule through the residential system. This arrangement transformed traditional Malay political structures by subordinating local rulers to British advisors, while integrating the region into the global capitalist economy through tin mining, rubber plantations, and commercial agriculture.

Colonial governance also produced profound demographic and social changes. Large-scale migration of Chinese and Indian laborers altered the ethnic composition of the peninsula, creating a plural society structured along economic and communal lines. British policies institutionalized ethnic divisions by linking specific communities to particular economic roles, a legacy that would later shape political negotiations and constitutional arrangements. In North Borneo and Sarawak, different administrative models under British chartered companies and colonial administration further diversified the colonial experience.

Following the Second World War, rising nationalist movements, labor activism, and anti-colonial sentiments accelerated constitutional reforms. The Malayan Union proposal of 1946, although short-lived, triggered strong political mobilization among the Malay population and led to the formation of the United Malays National Organisation (UMNO). Subsequent developments culminated in the independence of the Federation of Malaya in 1957 and its later expansion to include Sabah, Sarawak, and Singapore in 1963, resulting in the establishment of the Federation of Malaysia.

The colonial legacy left enduring influences on Malaysia's political system, ethnic relations, and state structure, demonstrating the long-term impact of imperial rule on post-colonial nation-building processes.

Keywords: British colonialism, Malaya, Decolonization, Federation of Malaysia.

Women's Work in India: A Historical Study of Participation and Employment Quality

Assistant Professor Dr. Anamika Moktan,

Department of Economics & Politics, Visva-Bharati Shantiniketan, West Bengal, India.

Abstract

Since Independence, the country has witnessed major improvements in women's education, health, and social mobility. However, these gains have not translated into a substantial improvement in their economic participation of women. Women's Labour Force Participation Rate (LFPR) and Work Participation Rate (WPR) have remained among the lowest globally. Moreover, a large proportion of women continue to be engaged in low-productivity jobs and are often concentrated in the informal sector. India remains significantly behind in closing the gender gap in this domain. This study attempts to understand the long-view analysis of how women's employment patterns in India have evolved over the past seven decades, drawing on data from the Census of India, the National Sample Survey (NSSO), and the Periodic Labour Force Survey (PLFS). The findings reveal three striking and persistent trends. First, despite the increase in education among women, the workforce participation rate among women has shown sluggish improvement since the 1950s. The participation rate has increased particularly during the times of economic distress, and these gains have often been short-lived. Recent PLFS data shows a slight rise in women's participation, but much of this growth appears to be in job quality jobs. Next, the nature of women's employment has remained largely unchanged over time. Most of the women remains concentrated in informal and low-paid forms of employment — domestic work, home-based production, construction labour, petty trading, and other activities with limited stability or protection. Third, despite social progress and economic transformation, the quality of women's employment has improved only modestly. Looking across these decades, it becomes clear that structural barriers continue to limit women's opportunities in the labour market. The study shows that meaningful progress requires policies that not only encourage women to participate but also guarantee access to work that is secure, dignified, and genuinely productive.

Keywords: Women, Work, India, History.

Understanding the Formation of Urban Slums and its persistence: Discussions based on some Historiographical, theoretical and conceptual insights in the context of India

Dr Somenath Ghosh

Regional Manager Monitoring and Evaluation, Magic Bus India Foundation/ India

Abstract

This paper examines the historical trajectory of urbanization and the emergence of slums in India across different periods. It begins by analysing the nature of urban growth and the process of “slummization” during the colonial era through a historiographical lens, and then compares these patterns with the post-independence urbanization process. The paper subsequently explores the factors contributing to slum formation, organized into two broad categories: factors that increase the supply of underprivileged populations into slums, and structural constraints that prevent slum dwellers from exiting slum settlements. These are discussed in alignment with the historical evolution of India’s urbanization.

Based on studying the structural constraints that reinforcing the persistence of slums the study, further, investigates this by developing a conceptual framework, which is then empirically tested using path analysis within a structural equation modelling (SEM) approach. The findings suggest that during the later colonial period, slums expanded gradually alongside increasing urbanization. Earlier in the colonial era, processes such as deurbanization and re-urbanization, along with the migration of absentee landlords to urban centres, contributed significantly to the growth of colonial cities, and consequently, to the development of slums. These early slums largely served the interests of the British administration and the elite classes.

In contrast, the study delves into understanding the post-independence period, which witnessed far more rapid urbanization, accompanied by a sharp rise in slum populations. This was driven not only by large-scale migration of the poor attracted to formal sector opportunities but also by informal sector pull factors, consistent with Lewisian and Harris–Todaro migration frameworks. The paper also provides an analytical discussion on how push factors contribute to slum formation in urban areas.

Beyond supply-side dynamics, the study elaborately explained several structural barriers—such as high housing prices, inadequate urban planning, various socio-economic traps, investment constraints, and rising costs of living—that also play a critical role in the proliferation of slums. And, within the SEM analysis done based on the conceptual framework built upon the structural constraint, it is observed that urbanization process and economic growth are strongly interlinked. Both exert a positive influence on cost of living, economic inequality, and service and manufacturing sector expansion, as well as employment generation. These, in turn, affect the workforce participation rate of slum populations and contribute to the overall increase in slum settlements. This suggests that the historically shaped process of urbanization has been inherently exclusionary, leading to what can be described as the “urbanization of poverty” happening in India.

Keywords: Urban Slums, Urbanization in India, Historiography, Socio-Economic Inequality.

Power Sector Reform and Cross-Country Experience: A Review

Assistant Professor Debalina Saha

Amity University Kolkata and Late. Rabindra N. Bhattacharya

Abstract

In the first six decades of its incipience the power supply industry gained maturity to form vertically integrated large scale production units, mostly state owned. By the end of the 20th Century these structures started experiencing a state of flux. As a result, most of the countries across the world initiated power sector reforms to obtain a more efficient industry structure. This paper is an attempt to capture this process of mutation as it occurred in different parts of the globe. We make an analysis of the various power sector literatures that emanated during this period, that study morphology of the reform procedure and its aftermath on the power sector in particular and the economy as a whole. We find that the Latin American countries like Chile entered the reform paradigm much earlier than the rest of the world. The USA and the UK followed subsequently and the developing countries in Asia joined later. We present the empirical methodology and output of a few studies. Our study shows that in most of the cases the power sector reform has improved production efficiency though it was at the cost of losing the economies of vertical integration.

Keywords: Reform, Cross- Country, India.

Diaspora of Young Minds: A study on Brain Drain and Education in India

Supatra De Sarkar

Student, M.Sc. Economics, Amity University Kolkata and Supatra De Sarkar, Assistant Professor, Amity University
Kolkata/ India

Abstract

Brain drain is a significant challenge for many developing countries, including India. This phenomenon refers to the migration of highly qualified professionals, especially in fields such as science, technology, engineering, and mathematics (STEM), to countries that offer educational opportunities, better jobs and higher salaries for students. While several factors contribute to brain drain, education has been identified as an important contributing factor in the Indian context. On the one hand, where limited access to high-quality education and research opportunities in India may spur talented individuals to seek better opportunities abroad, higher education and career prospects in countries such as the United States, Canada, and the United Kingdom, on other hand, can cause Indian professionals to leave their homeland. This article examines the relationship between education and brain drain in India and explores why educated people choose to leave the country and the impact this has on the Indian economy, such as loss of skilled labour, waste of brainpower, and impact on the education sector. It also looks at the government policies aimed at retaining professionals and promoting reverse brain drain. In summary, this paper argues that education is a major cause of brain drain in India and that addressing this issue requires a holistic approach that addresses the root causes of the problem. The findings of this study have important implications for policymakers, educators, and other stakeholders involved in the brain drain in India.

Keywords: Brain, Education, India.

Continuities and Ruptures: Colonial Legacies and Postcolonial Transformations in India's Socio-Economic Fabric

Associate Professor Dr Surajit Ghosal,

Amity University Kolkata

Abstract

This paper examines the continuities and ruptures that have shaped India's socio-economic fabric across the colonial (1757-1947) and postcolonial (1947-present) periods. It argues that colonial rule fundamentally restructured India's economy and society through extractive policies, agrarian commercialization, and integration into global capitalism, while simultaneously reconstituting social hierarchies and modes of knowledge. Land revenue systems such as the Permanent Settlement, Ryotwari, and Mahalwari displaced subsistence economies and promoted export-oriented agriculture, contributing to deindustrialization and regional inequalities. Socially, colonial governance produced new categories of class and identity through institutions of education, law, and bureaucracy, embedding Western epistemologies within indigenous structures and generating enduring forms of social differentiation.

The paper further explores how postcolonial India sought to address these inherited distortions through state-led development, democratic institutions, and constitutional reforms. Nehruvian planning, public sector expansion, and the Green Revolution marked significant departures from colonial economic priorities; yet, the persistence of unequal agrarian relations and social hierarchies limited the transformative outcomes. While affirmative action, educational expansion, and political mobilization enabled greater participation by subaltern groups, caste, class, and regional disparities continued to shape access to power and resources. The liberalization reforms of the 1990s introduced new dynamics of growth and mobility, alongside fresh forms of inequality.

Abstract: Colonial Legacies, Postcolonial Transformations, India.

An Economic Perspective of Labour Laws in India

Assistant Professor Dr. Harsha Tiwary

Amity University Kolkata

Abstract

The paper focuses on the evolution of Indian labour laws, which primarily address the nature of labour, working conditions of labourers, and the wage system from ancient India to modern India. Rapid industrialisation exposed workers to exploitation, necessitating legal protection and state intervention. According to the study, traditional Indian labour policies were based on the Dharma principle, which emphasised shared rights and duties between employers and workers. Many modern labour welfare laws, such as minimum living wages, social security, and worker protection, have their origins in ancient Indian philosophy, illustrating India's long-standing dedication to labour welfare. Finally, the study argues that the evolution of labour law in India represents a continuous effort to strike a balance between economic progress and workers' rights. It emphasises that robust labour regulations are still necessary for inclusive economic and social growth in a modernising India. The paper also addresses recent alterations, particularly the unification of various labour laws into four labour codes, with a particular emphasis on the New Wage Code (2022).

Keywords: Economy, Law, India.

The Question of Identity: Through the lens of Abdulrazak Gurnah and Jhumpa Lahiri

Aparna Chatterjee

PhD Scholar, National Institute of Technology, Durgapur, West Bengal/ India

Dr. Shri Krishnan Rai

National Institute of Technology, Durgapur, West Bengal/ India

Abstract

This paper presents a comprehensive reflection of the identity crisis portrayed in the novels of Abdulrazak Gurnah and Jhumpa Lahiri. It analyses the problems of rootlessness and the eclectic identity crises faced by the immigrants of America, the African people, and the inhabitants of the Gulf. The creative worlds of the authors engage with the subjects of immigration, homelessness and alienation. For this study the text selected are- *By the Sea*, *Admiring Silence* and *Desertion* by Gurnah and from Lahiri are *The Namesake*, *The lowlands* and *The Whereabouts*. Thus, this paper will study together the perspective of identity crisis of two separate continents, tied to the same string voicing for their own country's people with the help of history, culture and politics of their continents through their own literary competencies and experiences in the shadow of myriad, postcolonial cartographies and the lingering aftershocks of colonies staging a transnational and intergenerational conversation.

Keywords: Identity crisis, Alienation, Homelessness and migration.

Narrating the Nation: Collective Memory, Myth-Making, and Identity Politics in Modern South Asian History

Assistant Professor Madhuri Hazra

Xaviers College, Burdwan, West Bengal/ India

Abstract

Nation-making in South Asia has relied not only on political transformation or territorial restructuring but also on the creation of compelling cultural narratives that define how communities understand their past. This paper examines how India, Pakistan, and Bangladesh have shaped distinctive national identities through the intertwined processes of memory production, myth-making, and selective historiography. By drawing on approaches from cultural history, memory studies, and political anthropology, the study explores how states cultivate narratives of antiquity, heroic sacrifice, and historical trauma to forge emotional bonds of belonging while simultaneously reinforcing particular ideological agendas. The analysis is organized around three central themes. First, the paper considers the role of myth-making and symbolic nationalism, including the use of epics, origin legends, religious icons, and national literature as tools for constructing shared cultural meaning. Second, it investigates the politics of remembrance, focusing on how events such as the 1947 Partition, the 1952 Language Movement, and the 1971 Liberation War are commemorated differently across borders, leading to divergent collective memories. Third, the study addresses identity politics, demonstrating how dominant narratives marginalize minority voices—ethnic, linguistic, and tribal—while counter-memories challenge official versions of history. Through case studies drawn from textbooks, media representations, postcolonial fiction, and oral histories, the paper argues that national identity in South Asia is negotiated rather than fixed. It shows that cultural memory functions as both a site of cohesion and a field of contestation. Ultimately, the research contributes to broader discussions on nationalism and identity formation by illustrating how storytelling practices continue to shape the historical consciousness of the region.

Keywords: Collective Memory, Myth-Making, National Identity, South Asian History, Identity Politics, Postcolonial Narratives, Cultural Representation.

From Fictional Heroines to Political Subjects: Proto-Feminist Reading of Jane Austen and Charlotte Brontë through the Lens of J.S. Mill's Idea of Female Liberty

Dr. Rakhiparna Ghosh

State Aided College Teacher Raniganj Girls' College West Bengal/ India

Abstract

In their long struggle for autonomy and freedom, John Stuart Mill's *The Subjection of Women* (1869) stood as the cornerstone for the suffrage movements that took place in England and beyond. In the work, Mill articulates the reasons for the socially created inequality and subordination of women which starts from their domestic spaces and he continues to argue against their exclusion from the public spaces. Mill's support through his work and as a member of the parliament in the earlier stages of the suffrage movement can be observed. It is also observable that the suffragists in their process of political demands would often refer to certain female writers of the nineteenth century. Banners used in their demonstrations, suffrage-era periodicals would often recognise and celebrate the literary lineage of nineteenth century women writers such as Jane Austen, the **Brontë** sisters and George Eliot as symbolic foremothers whose works prefigured the demand for women's civic personhood.

This paper looks into the fictional world of Jane Austen and Charlotte Brontë. It examines how their works articulate forms of female subjectivity, autonomy, rationality, moral agency and resistance that anticipate the feminist arguments later theorised by John Stuart Mill and subsequently taken up by the British suffrage movement. Austen wrote in the beginning of the nineteenth century and Brontë is a contemporary of Mill who did not live longer to experience the movement. Their novels construct the intellectual, ethical, and psychological foundations of female autonomy and citizenship and supply the cultural logic that helped the suffrage activism. This paper argues through a proto-feminist reading of Austen's *Pride and Prejudice*, *Emma*, *Persuasion* and Brontë's *Jane Eyre* that these nineteenth century novels dramatize the tension between customs, traditions and female individuality and freedom.

Keywords: Proto-Feminist Reading, Female, Liberty

**The Aesthetics of Silence: Remembering Morichjhapi in Amitav Ghosh's
*The Hungry Tide***

Dr. Sriparna Chatterjee

Guest Faculty, Biswa Bangla Biswabidyalay, Bolpur, West Bengal/ India

Abstract

This paper examines Amitav Ghosh's *The Hungry Tide* as a literary intervention into the silences of official historiography, with particular emphasis on the Morichjhapi incident of 1979. By foregrounding absence, fragmentation, and narrative restraint, the novel constructs what may be termed an *aesthetics of silence* through which suppressed histories of state violence and subaltern suffering are remembered and rearticulated. Drawing on theories of memory, trauma, and counter-historiography, the paper argues that Ghosh deliberately avoids a direct mimetic reconstruction of the Morichjhapi massacre, instead embedding it within marginal narratives, oral testimonies, and archival gaps. This narrative strategy resists both sensationalism and historical closure, compelling the reader to confront the ethical limits of representation itself. The paper further explores how silence in the novel operates not as erasure but as a charged political and aesthetic device that exposes the mechanisms of historical amnesia and state-sponsored forgetting. By situating Morichjhapi within the ecological and cultural landscape of the Sundarbans, *The Hungry Tide* links environmental precarity with human dispossession, suggesting that marginalized histories, like the tides themselves, continually resurface despite attempts at suppression. Ultimately, the paper contends that Ghosh's novel transforms fiction into a counter-archive that restores visibility to an event excluded from dominant historical discourse.

Keywords: Memory, Trauma, Silence, Massacre, Morichjhapi.

FULL PAPERS

Abbâsî ve Selçuklu Devlet Teşkilatında önemli Bir Aile: Benî Cehîr
An Important Family In Abbasid And Seljuk States Organisation: Benî
Jahîr

Yusuf Budak

Assistant Professor, Iğdır University/ Türkiye

Giriş

Vezerlik kurumu, İslâm ve Türk-İslâm devlet teşkilâtında idarî yapının oluşumunda merkezi bir rol üstlenmiştir. Etimolojik olarak Farsça kökenli olan ve Avesta'daki *vicira* ile Pehlevîce *v(i)çir* terimlerinden Arapçaya geçen “vezir” kavramı, Arapça'da *v-z-r* köküyle ilişkilendirilerek “hükümdarın yükünü üstlenen ve ona yardımcı olan” anlamını kazanmıştır. Bu etimolojik dönüşüm, vezirliğin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda idarî ve siyasî muhtevasının da genişlemesine zemin hazırlamıştır. Devlet teşkilâtı içerisinde vezir, hükümdarın en yakın yardımcısı ve temsilcisi olarak idarî, siyasî ve hukukî yetkileri büyük ölçüde uhdesinde bulunduran en üst düzey görevli konumuna yükselmiştir. Bu yönüyle vezirlik, salt bir danışmanlık makamı olmaktan çıkarak devlet işlerinin sevk ve idaresinde fiilî sorumluluk taşıyan temel bir kurum hâline gelmiştir. (Hândmîr, 2023, s. 21).

Bu kurumsal dönüşüm en belirgin biçimde Abbâsîler döneminde gerçekleşmiştir. Erken İslâm siyasetindeki istişare geleneğine dayanan danışmanlık anlayışından ayrılan vezirlik, Abbâsîler devrinde teşkilâtlı bir yapıya kavuşarak yetkileri belirlenmiş bir idarî makam hüviyeti kazanmıştır. Özellikle Mehdî-Billâh döneminden itibaren vezirler, devlet yönetiminin merkezinde yer almış; Bermekîler ve Fazl b. Sehl gibi nüfuzlu şahsiyetler aracılığıyla geniş siyasî, askerî ve malî yetkilerle donatılmıştır. Bununla birlikte askerî dengelerdeki değişim, hanedan içi mücadeleler ve yeni idarî kurumların ortaya çıkışı, vezirliğin nüfuzunu dönemsel olarak artırmış veya sınırlandırmış; böylece vezirlik, Abbâsî siyasal yapısının dinamiklerine bağlı olarak değişken bir güç alanı içerisinde varlığını sürdürmüştür (Ayaz, 2013, s. 80).

Fahrüddeve İbn Cehîr

Hayatı ve Abbâsî Vezirliği: XI–XII. yüzyıllar arasında Abbâsîler’in vezirlik makamını büyük ölçüde tekellerine alan Benî Cehîr ailesinin bilinen ilk temsilcisi İbn Cehîr’dir¹. Asıl adı Fahrüddeve Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed olan İbn Cehîr, 398 (1007–1008) yılında Musul’da doğmuştur (Özaydın, 1992, s. 447). Musul’a hâkim olan Ukaylîler’in hizmetinde bulunduğu dönemde Bizans imparatoruna elçi olarak gönderilmesi, onun erken dönemde diplomatik kabiliyetleriyle öne çıktığını göstermektedir. Ukaylî Emîri Kureyş b. Bedrân’ın kendisini tevkif etmeyi planladığını fark etmesi üzerine Musul’dan ayrılan İbn Cehîr, Halep’e giderek Mirdâsî Emîri Muizzüddeve’nin himayesine girmiş ve burada vezirlik görevine tayin edilmiştir. Daha sonra Malatya üzerinden Âmid’e geçen İbn Cehîr, Mervânî Emîri Nasrüddeve Ahmed’in vezirliğini üstlenmiş; Nasrüddeve’nin vefatının ardından yerine geçen oğlu Nizâmeddin döneminde de bir süre bu görevini sürdürmüştür (İbnu’l-Esîr, 1987, Cilt 10, s. 34). İbn Cehîr’in siyâsî tecrübesi ve idarî birikimi, onu Abbâsî merkezî yönetimi açısından da cazip bir aday hâline getirmiştir. Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh’ın, Selçuklu sultanı nezdinde itibarı bulunan ve aynı zamanda halifeliğin haklarını savunabilecek güçlü bir vezir arayışında olduğunu öğrenen İbn Cehîr, halifeye bir mektup göndererek bu göreve talip olmuştur. Talebinin kabul edilmesi üzerine Bağdat’a giden İbn Cehîr, şehir halkı tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmış; ardından düzenlenen resmî kabul merasiminde 1062 yılında “Fahrüddeve” lakabıyla Abbâsî vezirliğine tayin edilmiştir (İbnu’l-Esîr, 1987, Cilt 10, s. 38-39; Sıbt İbnü’l-Cevzî, 2011, s. 102; İbnü’l-‘Adîm, 2011, s. 97; İbnü’l-Verdî, 2017, s. 33; el-Huseynî, 1999, s. 42; Ahmed b. Mahmûd, 1977, s. 129) Fahrüddeve İbn Cehîr, Abbâsî vezirliği süresince Bağdat merkezli idarî yapının güçlendirilmesine yönelik önemli faaliyetlerde bulunmuş; özellikle çevredeki emîrlerin halifeye bağlılığını tesis etmede etkin bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde sergilediği başarılı hizmetlere rağmen, altı yıllık görev süresinin ardından 460 (1067–1068) yılında vezirlik makamından azledilmiştir (Özaydın, 1992, s. 448)

Selçuklu Hizmetinde Faaliyetleri ve Vefatı: Azlin ardından vezirlik görevini oğlu Amîdüddeve vekâleten yürütmüş; ertesi yıl Selçuklu veziri Nizâmülmülk’ün tavassutu ve Nûruddevle Dübeyş b. Mezyed’in şefaathçisi olmasıyla Fahrüddeve yeniden görevine iade edilmiştir (İbnu’l-Esîr, 1987, Cilt 10, s. 65; İbnü’l-Cevzî, 2014, s. 93-94; Budak, 2025, s. 167) Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh’ın 467 (1075) yılında vefat etmesi üzerine Fahrüddeve, halifelığe geçen

¹ İbnu’l-Esîr, Cüheyr ismini kullanır (İbnu’l-Esîr, 1987, Cilt 10, s. 33).

Muktedî-Biemrillâh için biat merasimini organize etmiş ve onun hilâfeti döneminde de vezirlik görevini sürdürmüştür (İbnu'l-Esîr, 1987, Cilt 10, s. 95-96) Ancak Bağdat'ta meydana gelen asayiş sorunları ve idarî karışıklıklar kendisine atfedilince, Selçuklu siyasetinin belirleyici aktörü konumundaki Nizâmülmülk'ün talebiyle 471 (1078-1079) yılında ikinci kez azledilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Nizâmülmülk, Bağdat şahneliğine yeniden tayin edilen Sa'düddeve Gevherâyin'e (İbnü'l-Cevzî, 2014, s. 106), Benî Cehîr ailesine mensup şahısların tevkif edilerek cezalandırılmaları yönünde talimat vermiştir. Söz konusu durumu haber alan Amîdüddeve, aile mensuplarının affedilmesini sağlamak amacıyla Selçuklu başkenti İsfahan'a gitmiş (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 250-251); yoğun girişimlerinin ardından Nizâmülmülk'ün rızasını alarak cezai takibin önüne geçmiştir. Buna rağmen Abbâsî halifesi, Fahrüddeve'yi yeniden vezirliğe tayin etmemiş; onun ve oğlunun gözetim altında tutulmasını emretmiştir. Ancak Nizâmülmülk'ün ısrarlı müdahaleleri neticesinde Amîdüddeve 471 (1079) yılında Abbâsî vezirliğine tayin edilmiş, Fahrüddeve'nin de hareket serbestisini kısıtlayan tedbirler kaldırılmıştır (İbn Kesîr, 1995, s. 247). Bu gelişme, Benî Cehîr ailesinin Abbâsî idarî yapısı içindeki nüfuzunun, Selçuklu siyasî desteği sayesinde devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Abbâsî vezirliğinden ayrılmasının ardından Fahrüddeve İbn Cehîr, Selçuklu merkezî yönetimiyle olan ilişkilerini sürdürmüş ve bu çerçevede Sultan Melikşah'ın hizmetinde önemli askerî-idarî görevler üstlenmiştir. Nitekim Fahrüddeve'nin, Mervânîler'in sahip olduğu servet ve zahire miktarına dair sunduğu ayrıntılı rapor üzerine Sultan Melikşah, onu 476 (1084) yılında Diyarbekir'in fethiyle görevlendirmiştir. Bu gelişme, Fahrüddeve'nin yalnızca idarî değil, aynı zamanda stratejik ve askerî konularda da güvenilir bir aktör olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Fahrüddeve, Diyarbekir seferi kapsamında önce Âmid'i kuşatmış; bir süre devam eden muhasaranın ardından şehrin fethini oğlu Zaîmürrüesâ'ya bırakarak Meyyâfârikîn (Silvan) üzerine yürümüştür. Mayıs 1085'te Âmid, aynı yılın Eylül ayında ise Meyyâfârikîn Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Bu fetihleri takiben Cezîre-i İbn Ömer (Cizre) de ele geçirilmiş ve böylece Mervânî hânedanının siyasî varlığına son verilmiştir (İbnu'l-Esîr, 1987, Cilt 10, s. 133; İbnü'l-Verdî, 2017, s. 41; el-Ömerî, 2014, s. 222). Söz konusu başarılar üzerine Fahrüddeve, 1085 yılında Sultan Melikşah tarafından Diyarbekir valiliğine tayin edilmiştir. Valiliği sırasında hutbe ve sikkelerde, sultanın ardından kendi adını zikrettirmesi, bölgede sahip olduğu geniş yetki ve nüfuzun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak Fahrüddeve, 480 (1087) yılında bu görevinden azledilmiş ve bir süre sonra Musul'a gönderilmiştir. Burada Musul nâibi sıfatıyla hareket eden Fahrüddeve, Nusaybin, Musul, Sincar ve Rahbe'yi ele geçirerek Diyârrebâ'nın tamamında Selçuklu hâkimiyetini tesis etmiştir (el-Ömerî, 2014, s. 114).

221). Bu süreçte, Musul nâibi olarak kendi adına hutbe okutması, onun bölgesel idarî otoritesinin fiilî boyutunu göstermektedir. Fahrüddeve İbn Cehîr, 483 (1090) yılında Musul'da vefat etmiş ve Tel Tevbe'de defnedilmiştir (İbn Kesîr, 1995, s. 274; İbnü'l-Verdî, 2017, s. 44). Kaynaklar, onu akıllı, ileri görüşlü ve hitabet gücü yüksek bir devlet adamı olarak tasvir eder. Dönemin şairlerinden Ebû Mansûr Ali b. Hasan'ın Fahrüddeve için kaleme aldığı kaside, onun çağdaşları nezdindeki itibarı bakımından dikkat çekicidir. Öte yandan Bağdat'ta Bâbü'lâmme'de bulunan evi, daha sonraki yıllarda Halife Müstazhir-Billâh devrinde tahrip edilmiştir (Özaydın, 1992, s. 448).

Amîdüddeve Ebû Mansûr

Hayatı ve Vezirliği: Fahrüddeve İbn Cehîr'in oğlu olan Amîdüddeve Ebû Mansûr, 435 (1043–1044) yılında doğmuştur. Babasının Abbâsî ve Selçuklu siyaset çevrelerinde kazandığı nüfuz, Amîdüddeve'nin erken yaşlardan itibaren merkezî bürokraside görev almasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed'in vefatı üzerine Amîdürresâ unvanıyla Dîvânü'z-zimâm reisliğine tayin edilmesi, onun mali ve idarî işlerdeki yetkinliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Amîdüddeve, Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından 464 (1071) yılında Selçuklu Sultanı Alparslan'a elçi olarak gönderilmiş; ayrıca sultanın Seferiyye Hatun'dan olan kızı ile veliaht Muktedî-Biemrillâh arasında gerçekleştirilen nikâh merasiminde halifenin vekili sıfatıyla görev almıştır (İbnu'l-Esîr, 1987, Cilt 10, s. 115; İbn Kesîr, 1995, s. 225; İbn Hallikân, 2024, s. 73; Kaymak, 2024, 254). Selçuklu iktidar çevreleriyle yakın ilişkiler kurmanın siyasî yükseliş açısından belirleyici olduğunun farkında olan Amîdüddeve, Rey'de Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün kızıyla evlenerek (462/1069–1070) bu çevreye doğrudan intisap etmiştir. Aynı yıl, Abbâsî halifesi tarafından başarılı hizmetleri dolayısıyla Kıvâmeddin ve Radî Emîri'l-mü'minîn lakaplarıyla taltif edilmiştir. Eşinin 470 (1078) yılında vefatı üzerine Amîdüddeve, Nizâmülmülk'ün torunuyla -bazı kaynaklara göre ise diğer kızıyla- evlenmiş ve böylece Selçuklu vezirlik ailesiyle bağlarını daha da güçlendirmiştir. Bu yakınlığın bir sonucu olarak, 472 (1079) yılında Nizâmülmülk'ün tavassutuyla Halife Muktedî-Biemrillâh tarafından Abbâsî vezirliğine tayin edilmiştir. Ancak halife, dört yıl sonra Selçuklu yönetimine aşırı derecede sadık olduğu gerekçesiyle Amîdüddeve'yi görevden alarak, kendi çıkarlarını daha iyi koruyacağına inandığı Ebû Şücâ' Rûzrâverî'yi vezir tayin etmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 256; İbn Kesîr, 1995, s. 254). Bu azil, Selçuklu–Abbâsî ilişkilerinde ciddi bir gerilime yol açmış; özellikle Nizâmülmülk'ün tepkisi son derece sert olmuştur. Kaynakların aktardığına göre Nizâmülmülk, bu gelişme

üzerine Abbâsî hilâfetine son vermeyi dahi düşünmüştür. Sultan Melikşah ise halifeye bir elçi göndererek Benî Cehîr ailesinin tamamının İsfahan'a gönderilmesini talep etmiş; bunun üzerine ailece İsfahan'a giden Benî Cehîr mensupları, hem Sultan Melikşah hem de Nizâmülmülk nezdinde büyük itibar görmüşlerdir. Sultan Melikşah, Amîdüddeve'yi 477 (1084–1085) yılında büyük bir orduyla Musul'a göndermiş; ardından 482 (1089) yılında Diyarbakır valiliğine tayin etmiştir (İbnu'l-Esîr, 1987, Cilt 10, s. 122).

Taşra Görevleri ve Ölümü: Amîdüddeve, yaklaşık iki yıl sürdürdüğü bu görev sırasında şehrin idarî yapısını düzenlemiş ve Ulucami'yi tamir ettirmiştir. Diyarbakır Ulucamii'nde yer alan ve 484 (1091) tarihini taşıyan en eski kitâbe, onun bu imar faaliyetlerinin somut bir delili olarak günümüze ulaşmıştır. Amîdüddeve, 484 (1091) yılında bir kez daha Nizâmülmülk'ün aracılığıyla Halife Muktedî-Biemrillâh tarafından, Ebû Şücâ' Rûzrâverî'nin yerine vezirliğe tayin edilmiş; Halife Müstazhir-Billâh devrinde de 493 (1100) yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Ancak aynı yıl Sultan Berkyaruk, Sultan Melikşah döneminden itibaren Diyarbakır ve Musul'un gelirlerinden devlet hazinesine pay aktarılmadığı, şehir hazinelerinin yağmalandığı ve Melik Muhammed Tapar adına hutbe okutulduğu gerekçeleriyle Amîdüddeve'yi tevkif ettirmiştir. Yapılan soruşturma neticesinde Amîdüddeve, 160.000 dinar ödemeyi kabul etmesi üzerine serbest bırakılmışsa da, aynı yıl Ramazan ayında (Temmuz 1100) Muhammed Tapar ve veziri Müeyyidülmülk'ün talebiyle vezirlikten azledilmiştir. Kendisine ait 25.000 dinara el konulmasının ardından kardeşleriyle birlikte yeniden tutuklanan Amîdüddeve, 16 Şevval 493 (24 Ağustos 1100) tarihinde Dârülhilâfe'de hapisteyken hayatını kaybetmiştir. Kaynakların aktardığına göre Amîdüddeve Ebû Mansûr, vakar ve heybet sahibi, akıllı ve ileri görüşlü bir devlet adamı olmakla birlikte, belirgin derecede gururlu bir mizaca sahipti (İbn Kesîr, 1995, s. 309). Aynı zamanda edip ve şair kimliğiyle de tanınan Amîdüddeve, çağdaşları arasında edebî yönüyle takdir edilmiş; başta Ebû Mansûr Ali olmak üzere birçok şair tarafından övülmüştür. Nitekim Ebû Mansûr Ali'nin kaleme aldığı ve "Ayniyye" adıyla bilinen kaside, onun ilmî ve siyasî şahsiyetine dair önemli ipuçları sunmaktadır (Özaydın, 1992, s. 448).

Zaîmürrüesâ Kıvâmeddin

Benî Cehîr ailesinin üçüncü önemli ferdi olan Zaîmürrüesâ Kıvâmeddin Ebü'l-Kâsım Ali b. Fahrüddeve, babası Fahrüddeve ile birlikte Diyarbakır seferine katılmış; 479 (1085) yılı Mayıs ayında Mukaddemü's-sâlâr lakabıyla tanınan Emîr Cenâhüddeve ile birlikte Âmid'i ele geçirmiştir. Meyyâfârikîn'in da fethinin ardından Mervânîler'e ait hazinelerle birlikte Sultan

Melikşah'ın huzuruna gönderilmesi, Selçuklu yönetimi nezdindeki güvenilir konumunu ortaya koymaktadır (İbnu'l-Esîr, 1987, Cilt 10, s. 132) Zaîmürrüesâ, Abbâsî Halifeleri Kâim-Biemrillâh ve Muktedî-Biemrillâh dönemlerinde Dîvânü'z-zimâm'da kâtip olarak görev yapmış; 493 (1100) yılında kardeşleriyle birlikte tevkif edilmiştir. Ertesi yıl serbest bırakılmasının ardından Hille Emîri Seyfûddevele Sadaka'nın yanına giden Zaîmürrüesâ, burada saygı ve itibar görmüştür. Nitekim üç yıl sonra Halife Müstazhir-Billâh tarafından "Kıvâmüddin" lakabıyla Abbâsî vezirliğine tayin edilmiş ve bu görevini 500 yılı Safer ayına (Ekim 1106) kadar sürdürmüştür. Söz konusu tarihte görevden alınmasının ardından yeniden Seyfûddevele Sadaka'nın yanına gitmiş; iki yıl sonra ise Ebü'l-Meâlî Hibetullah b. Muttalib'in yerine tekrar vezirliğe getirilmiştir. İleri görüşlü bir devlet adamı olarak nitelendirilen Zaîmürrüesâ, 27 Rebûlevvel 508 (31 Ağustos 1114) tarihinde vefat etmiştir. Dönemin şairlerinden Ebû Mansûr Ali'nin ona ithafen kaleme aldığı "Kâfiyye" kasidesi, Zaîmürrüesâ'nın çağdaşları nezdindeki ilmî ve siyasî itibarını göstermesi bakımından önemlidir. Ertesi yıl serbest bırakılmasının ardından Hille Emîri Seyfûddevele Sadaka'nın yanına giden Zaîmürrüesâ, burada saygı ve itibar görmüştür. Nitekim üç yıl sonra Halife Müstazhir-Billâh tarafından "Kıvâmüddin" lakabıyla Abbâsî vezirliğine tayin edilmiş ve bu görevini 500 yılı Safer ayına (Ekim 1106) kadar sürdürmüştür. Söz konusu tarihte görevden alınmasının ardından yeniden Seyfûddevele Sadaka'nın yanına gitmiş; iki yıl sonra ise Ebü'l-Meâlî Hibetullah b. Muttalib'in yerine tekrar vezirliğe getirilmiştir. İleri görüşlü bir devlet adamı olarak nitelendirilen Zaîmürrüesâ, 27 Rebûlevvel 508 (31 Ağustos 1114) tarihinde vefat etmiştir. Dönemin şairlerinden Ebû Mansûr Ali'nin ona ithafen kaleme aldığı "Kâfiyye" kasidesi, Zaîmürrüesâ'nın çağdaşları nezdindeki ilmî ve siyasî itibarını göstermesi bakımından önemlidir.

Ebü'l-Berekât el-Kâfi

Benî Cehîr ailesinin bir diğer mensubu olan Ebü'l-Berekât el-Kâfi b. Fahrüddevele, ağabeyi Amîdüddevele'nin ardından 484 (1091) yılında Diyarbekir valiliğine tayin edilmiştir. Ertesi yıl Sultan Melikşah'ın daveti üzerine Bağdat'a giderken oğlu Ebü'l-Hasan'ı vekil olarak bırakmıştır. Ancak Sultan Melikşah'ın 1092 yılında vefatının ardından başlayan taht mücadeleleri sırasında kardeşi Tutuş Diyarbekir'i ele geçirmiş; buna karşılık Nusaybin'i kendisine vermiştir (1093). Daha sonra Diyarbekir'in Türkmenler'in kontrolüne geçmesiyle birlikte Benî Cehîr ailesinin bölgede sahip olduğu siyasî nüfuz tamamen sona ermiştir. Ebü'l-Berekât el-Kâfi, bir süre Selçuklu emîri Tutuş'un vezirliğini üstlenmiş (İbn Kesîr, 1995, s. 286; Müneccimbâşî, 2000, s. 217) ardından 495 (1103) yılında Halife Müstazhir-Billâh tarafından

Abbâsî vezirliğine tayin edilmiştir. Dört yıl boyunca sürdürdüğü bu görevden azledildikten sonra, Sultan Muhammed Tapar'ın kendisi hakkındaki olumlu kanaati sebebiyle 502 (1108–1109) yılında yeniden vezirliğe getirilmiş ve 507 (1113) yılına kadar bu makamda kalmıştır. Ailenin daha sonraki nesillerinden Nizâmeddin Ebû Nasr Muhammed (bazı kaynaklarda Muzaffer b. Ali olarak da zikredilir), Halife Müsterşid-Billâh döneminde sarayda üstâdüddâr olarak görev yapmıştır. Vezir Sedîdüddeve İbnü'l-Enbârî'nin vefatının ardından Halife Muktefî-Liemrillâh tarafından 535 (1140–1141) yılında vezir tayin edilmiş; 541 (1146–1147) yılına kadar bu görevde kaldıktan sonra azledilmiştir. Azlinin ardından Bâbülezec'teki evine el konulan Nizâmeddin, 549 (1154) yılında altmışlı yaşlarında vefat etmiştir. Kaynaklar, onun özellikle hadis ilmi başta olmak üzere çeşitli ilim dallarıyla meşgul olduğunu kaydetmektedir (Özaydın, 1992, s. 448).

Sonuç

Benî Cehîr ailesi, XI–XII. yüzyıllar boyunca Abbâsî hilâfeti ile Selçuklu sultanlığı arasındaki siyasî ve idarî ilişkilerin merkezinde yer almış, vezirlik makamını uzun süre elinde tutarak dönemin devlet teşkilatında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Ailenin kurucu şahsiyeti olan Fahrüddeve İbn Cehîr, farklı siyasî merkezlerde edindiği tecrübe sayesinde Abbâsî idarî yapısına güçlü bir şekilde dâhil olmuş; Selçuklu siyasî desteğini de arkasına alarak hem Bağdat merkezli bürokraside hem de taşra idaresinde etkinlik göstermiştir. Onun Abbâsî vezirliği ile Selçuklu hizmetinde yürüttüğü askerî ve idarî faaliyetler, Benî Cehîr ailesinin çok yönlü bir devlet adamlığı geleneği geliştirdiğini ortaya koymaktadır. İbn Cehîr'in ardından oğlu Amîdüddeve'nin Abbâsî vezirliği ve Diyarbekir valiliği gibi kritik görevlerde bulunması, ailenin nüfuzunun yalnızca şahsî yeteneklere değil, aynı zamanda Selçuklu–Abbâsî güç dengeleri içinde kurulan siyasî ittifaklara dayandığını göstermektedir. Nizâmülmülk ailesiyle kurulan evlilik bağları, Benî Cehîr ailesinin Selçuklu siyaset çevreleriyle bütünleşmesini sağlamış; bu durum, ailenin Abbâsî hilâfetindeki konumunu hem güçlendirmiş hem de zaman zaman tartışmalı hâle getirmiştir. Nitekim Amîdüddeve'nin azilleri ve yeniden göreve getirilişleri, Abbâsî halifeleri ile Selçuklu sultanları arasındaki nüfuz mücadelesinin vezirlik makamı üzerinden nasıl tezahür ettiğini açık biçimde göstermektedir. Ailenin üçüncü kuşak temsilcileri olan Zaîmürrüesâ Kıvâmeddin, Ebü'l-Berekât el-Kâfi ve Nizâmeddin Ebû Nasr gibi isimlerin de vezirlik ve saray görevlerinde bulunmaları, Benî Cehîr ailesinin Abbâsî idarî yapısı içerisindeki sürekliliğini teyit etmektedir. Ancak XII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Selçuklu siyasî bütünlüğünün zayıflaması ve Abbâsî halifelerinin idarî bağımsızlıklarını artırma

yönündeki çabaları, Benî Cehîr ailesinin devlet teşkilatındaki etkinliğinin giderek azalmasına yol açmıştır. Sonuç olarak Benî Cehîr ailesi, Abbâsî ve Selçuklu devlet teşkilatının kesişim noktasında yer alan, idarî kabiliyetleri, siyasî esneklikleri ve kurdukları ittifaklar sayesinde yaklaşık bir asır boyunca vezirlik makamında belirleyici olmuş seçkin bir bürokrat ailesi olarak değerlendirilebilir. Ailenin yükselişi ve gerileyişi, Ortaçağ İslâm dünyasında vezirlik kurumunun, şahsî liyakat kadar siyasî dengelere ve güç ilişkilerine ne denli bağımlı olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

Ahmed b. Mahmud. (1977). *Selçuknâme* (Cilt 2; E. Merçil, Haz.). İstanbul: Kervan Kitapçılık.

Ayaz, F. Y. (2013). Vezir. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 79–82). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Budak, Y. (2025). Ortaçağ Irak’ında mahallî bir hanedan: Mezyedîler–I (997–1086). *Turkish Studies*, 20(Ö1), 155–171.

el-Huseynî, Sadru’-d-dîn Ebu’l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Ali. (1999). *Ahbâru’-d-devleti’s-Selçûkkiyye* (Türkçe trc. Necati Lügal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

el-Ömerî, Şihabeddîn b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (Çev. ve Notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

Handmîr, Gıyâseddin Muhammed b. Hümâmü’-d-dîn Muhammed. (2023). *Düstûru’l-vüzerâ’da Selçuklu vezirleri bahsi*. Selenge Yayınları.

İbn al-‘Adîm. (2011). *Buğyat at-Ṭalab fî târîḫ Ḥalab: Selçuklularla ilgili tercümeleri* (Yay. Ali Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İbn Hallikân, *İbn Hallikân’ın Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Simalar* (çev. Halil İbrahim Gökbörü), Ankara.

İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

İbnu’l-Esîr, Ebu’l-Hasan ‘İzzu’-d-dîn ‘Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fî’-Târîḫ Tercümesi*, X, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

İbnü'l-Cevzî. (2014). *el-Muntazam fî târihi'l-ümem'de Selçuklular* (Seçme, tercüme ve değerlendirme Ali Sevim). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (Tercüme ve Notlar: Mustafa Alican), Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

Kaymak, Suat. (2024). *Ortaçağda kadın: Hırs, tutku ve hâkimiyet*. Tülay Metin & Songül Dumlupınar Alican (Ed.). İstanbul: Kronik Yayınları.

Müneccimbâşı, Ahmed b. Lutfullâh. (2000). *Câmi'ü'd-duvel* (Cilt I; nşr. ve Türkçe trc. Ali Öngül). İzmir.

Özaydın, Abdülkerim. (1992). Benî Cehîr. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 447–449). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011). *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-âyân'da Selçuklular* (Türkçe tercüme ve değerlendirme Ali Sevim). Ankara.

**Cumhuriyet Dönemi Tarihçi Yazar Ahmed Şükrü Esmer'in Kaleminden
Locarno Antlaşması'nın Önemi ve Dünya Barışı İçin Tavsiyeler (1937)**

**The Importance of the Locarno Treaty and Recommendations for World
Peace by the Republican Period Historian and Writer Ahmed Şükrü Esmer
(1937)**

Assistant Professor Suat ÖZDAĞ

Bitlis Eren University/ Türkiye

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, barış antlaşmalarını hazırlamak üzere, 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda yenilen devletlere çok ağır şartlar içeren antlaşmalar kabul ettirilmiş ve imzalatılmıştır. İtilaf Devletleri ile Almanya arasında 28 Haziran 1919'da Versailles Antlaşması imzalanmıştır. Müttefiklerle Almanya arasındaki savaşın bittiğini ilan eden Versailles Antlaşması, Wilson'un ilan ettiği prensiplere rağmen siyasi, ekonomik ve askeri konularda ağır ve cezalandırıcı hükümler içeriyordu (Cevizliler& Öncü, 2013). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan bu anlaşmalar Avrupa'ya huzur getirmediği gibi daha çok rekabet ve çekişme getirmiştir. Fransa'nın başına çekmiş olduğu Batı Avrupa ülkelerinden özellikle Hollanda ve Belçika Almanya'nın güçlenmesinden korktuğu için onun sürekli baskı altında tutmayı tercih etmiştir. Bu baskı haliyle Almanya ve Fransa arasında gerilimin artmasına zaman zaman silahlı müdahalelerinin yapılmasına sebep olmuştur. Bu Baskıdan Kurtulmak isteyen Almanya çeşitli yollara başvurursa da bir türlü başarılı olamamıştır. Fransa'nın Almanya'yı zayıf tutmak için izlemiş olduğu tamirat borçları politikası dolayısıyla, Versailles'ın hemen ertesinden itibaren bir gerginlik ve zorlama devresine giren Fransız-Alman münasebetleri ancak, 1925 Ekim ayında imzalanan Locarno Antlaşmaları ile bir karşılıklı güven çerçevesi içine girebilmiştir. Locarno Antlaşmaları da Fransa'nın Almanya'ya karşı güvenliği sağlama çabalarının bir sonucu olmuştur. Almanya'nın baskıdan kurtulmak ve barışçıl bir sürece girmek için zaman zaman yaptığı teklifler Fransa tarafından reddedilmiştir. Birkaç defa Milletler Cemiyeti'ne taşınan bu olay barışla sonuçlandırılmamıştı. Fransa'nın Almanya'ya karşı durumunun yumuşaması üzerine Stresemann 1925 Şubat'ında Fransa, İngiltere, İtalya ve

Almanya'nın katılmasıyla bir saldırmazlık paktı imzasını Fransa'ya teklif edince, görüşmeler başladı. Görüşmeler sonucunda Avrupa'daki istikrarsızlık ve güven ve problemlerini çözüme ulaştırmak amacıyla, Almanya'nın da katılımıyla İsviçre'nin Locarno kasabasında yeni bir konferansın toplanmasına karar verilmiştir. 5-16 Ekim 1925 tarihinde toplanan konferansa Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya katılmıştır. Konferansın konusunu bir güvenlik antlaşmasının yapılması, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve oluşacak anlaşmazlıklarda başvurmak üzere hakem usulünün uygulanması oluşturmuştur (Armaoğlu, 2012, s.127-128). Konferansın sonucunda bir nihai protokol kabul edilmiş ve bu devletlerarasında antlaşmalar yapılmıştır.

1936 yılına kadar devam eden bu barış süreci Almanya'nın Ren bölgesinin işgal etmesi ve barış anlaşmalarını tanımadığını söylemesi ile bitmiştir. Mart 1936'da yaşanan diğer bir önemli gelişme ise Belçika Kralının İngiltere'yi ziyaret etmesidir. Belçika, Fransa'nın Batı blokunda en önemli müttefiklerinden biri olup, Almanya'ya karşı işbirliği yapmış ve Almanların batıdaki sınırlarını baskı altına almıştır. Almanya'nın Versailles'i bitirip Ren bölgesini işgal etmesi üzerine Belçika İngiltere ile görüşmüş ve burada tarafsız olduğunu ilan etmiştir. Belçika bu beyanında ayrıca hiçbir büyük devletin güdümünde hareket etmeyeceğini, bağımsız bir politika izleyeceğini ifade etmiştir. Bu gelişmeler üzerin İngiltere, Fransa ve Belçika bir araya gelerek yeni bir Locarno anlaşması imzalanmasını teklif etmişlerdir. Almanya ve İtalya bu teklife uzun süre cevap vermemiş ve yaklaşık bir yıl bekleyip Mart 1937'de cevap vermişlerdir. Bu iki devlet eski Locarno'nun hükmünü yitirdiğini, Belçika'nın tarafsızlığını ilan etmesiyle birlikte artık sadece Almanya ile Fransa arasında bir sınır anlaşması yapılabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca Fransa'nın Rusya ile yapmış olduğu ittifak anlaşmasının Avrupa barışına aykırı olduğunu, bundan vazgeçmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Almanya ve İtalya'nın yapmış olduğu bu teklifler İngiltere ve Fransa tarafından olumsuz karşılanmıştır (Her Ay, Mart 1937, s.39). İşte bu gelişmeleri değerlendiren bir yazı kaleme alan Ahmet Şükrü Esmer'in yazısı Mart 1937'de "Her Ay" dergisinde yayımlanmıştır.

Doküman analiz yöntemiyle hazırlanan bu çalışmada; Ahmed Şükrü Esmer Mart 1937 tarihinde "Her Ay" dergisi¹ yayımlanan "Dünün Tarihi, Bugünün Tahlili: Locarno" başlıklı makale ele

¹ 1937 yılının Mart ayında yayın hayatına başlayan dergi, aylık olarak çıkarılmış ve 7 sayı yayımlandıktan sonra Mart 1938 tarihinde yayın hayatına son vermiştir. Aylık Siyasi, İlim ve Sanat dergisi olarak İstanbul'da çıkarılan derginin sahipleri Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi'dir. Derginin amacı birinci sayıda şöyle açıklanmıştır: "Her Ay, fikir ve sanatta memleketimizin bütün otoritelerini sayfelerinde toplayabilmek düşüncesiyle çıkıyor." Derginin yazar kadrosunda dönemin tanınmış birçok fikir adamı yer almıştır (Her Ay, Mart 1937).

alınmıştır. Esmer tarafından yazılan “Locarno” adlı makale, betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi yapılan çalışmada, Locarno Antlaşması'nın dünya barışı açısından önemi ve yazarın dünya barışının sağlanıp Avrupa'da sükûnetin hâkim olması için tavsiyeleri değerlendirilmiştir. Yazar makalesinde önce Locarno Antlaşması'na giden süreci tahlil etmiş, bu anlaşmanın dünya barışına katkısı ve bozulmasını n nedenlerini anlattıktan sonra Avrupalı devletlerin izlemiş olduğu siyaseti ve barışın yeniden tesis edilmesinin yollarını açıklamaya çalışmıştır. Bu çalışma hazırlanırken dönemin basını ve tetkik eserlerden faydalanılmış olup, Esmer'in verdiği bildiler doğrultusunda Avrupa'daki devletlerin münasebetleri, barışı yeniden tesis etme çabaları ve yeni bir dünya savaşına giden süreç değerlendirilmiştir.

1. Locarno Antlaşmasına Giden Süreç

Yazar Ahmet Şükrü Esmer Locarno Antlaşması'na giden süreci uzun uzadıya ve ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. *“1925 senesinin son baharına kadar Locarno, İsviçre'nin cenubunda beş altı bin nüfuslu güzel bir kasabadan bahsedilirken anılıyordu. 1925 senesi son baharında burada Avrupa devletleri arasındaki münasebetlerin tarihinde büyük ehemmiyeti haiz olan bir konferans toplandı. Burada verilen kararlar ertesi sene Londra'da imzalanmakla beraber, bunlara Locarno muahedeleri adı verildi. Hatta Londra dış bakanlığında bu mukavelelerin imzalanma merasimine sahne olan salona Locarno ismi takıldı. Bundan sonra Locarno milletlerarası münasebetlerinde yeni bir rejim ifade etmeğe başladı. Ta ki Almanya 1936 senesi Martında Locarno muahedesini yırttı. Bundan sonra da Locarno, büyük devletlerarasındaki münasebetlere düzen vermek maksadını istihdaf eden siyasî teşebbüsler için kullanılmaya başladı. Binaenaleyh Locarno'nun manasındaki bu istihaleyi anlatmak, büyük devletlerarasındaki münasebetlerin yakın tarihini ve bu günkü vaziyetini izah etmek demektir.”*

“Avrupa devletleri arasındaki münasebetlerin tarihinde yeni bir devir açtığı söylenen Locarno niçin imzalanmıştı? Ve neden bozuldu?” Bu soruları sorduktan sonra yazar Almanya'nın çok ağır şartlarda bir anlaşma imzaladığını, topraklarının belli bir oranını kaybettiğini, bir de diğer Avrupa devletlerinin tamirat borçları adı altında Almanya'ya çok ağır yükler yüklediğini ifade etmiştir. Haliyle Almanya'nın bu borçları düzenlemek için defalarca Milletler Cemiyetine başvurduğunu, Avrupa ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunduğunu fakat bunların hiçbirinden sonuç alamadığını belirtmiştir. Fransa Almanya'yı sıkıştırmak için batıda Belçika doğuda ise Lehistan, Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya ile ittifak anlaşmaları imzalamıştır.

Fransa'nın amacı Almanya'yı her iki taraftan baskı altında tutmaktı. Fransa'nın ve müttefiki olan Belçika'nın, Almanya'ya her seferinde silahlı müdahale ile tehdit ettiğini ve 1923 yılına geldiğimizde Almanya'nın Ruhr bölgesini işgal ettiklerini söylemiştir. Fransa ve Belçika Ruhr bölgesine girdikleri zaman büyük bir protesto ile karşılaşmışlardır. Buradaki birçok kömür işçisi işi bırakmış, çiftçiler ve halk ise bölgeyi terk etmişlerdir. Bu işgal Fransa'ya ekonomik bir katkı sağlamadığı gibi büyük bir külfette getirmiştir Almanya ve İngiltere zamanla Fransa'nın bu bölgeyi işgal etmesinin amacının ekonomik olmayıp siyasi olduğunu anlamıştır. Çünkü Fransa buradaki belirli grupları kendi egemenliği altına alarak Almanya'ya karşı bölgesel bir hükümet kurmuş, bu hükümetin zamanla Almanya'dan ayrılmasını amaçlamıştır. Bu gelişmeler üzerine İngiltere ve Almanya tekrardan Fransa ile barış görüşmeleri yapmak istemiştir. Bu teklif üzerine Locarno anlaşmasına giden süreç böylece başlamıştır.

Yazar yazısında süreci şöyle anlatmaktadır: *“Ruhr buhranı devam ederken Almanlar Fransa'yla, garp hudutlarının nihaî olarak kabulü için bir teklifte bulundular. Bu teklif Almanya'nın parçalanmasına Versailles müzakereleri sırasında mani olan İngiltere'nin teşviki ile yapılmıştı. Fakat Poincaré iktidarda kaldıkça Locarno müzakereleri ilerlemedi. Mayıs 1924 seçiminde radikal sosyalist partisi kazandıktan ve Herriot da iktidara geçtikten sonradır ki Locarno muahedesinin imzasına yol açıldı. Fakat müzakereler çok uzun sürdü. Almanya garp hudutlarını nihaî olarak tanımaya, yani Alsas-Loren'i Versailles muahedesini ile olduğu gibi, kendi iradesi ile de terk etmeğe muvafakat ediyordu. Bir taraftan bu müzakereler devam ederken diğer taraftan tamirat meselesi etrafında da müzakereler yapılıyordu. Ve bu müzakereler nihayet Dawes plânının imzası ile müspet bir netice verdi. Almanya Ruhr'u Fransızların ellerinden kurtarmak için yaptığı teklifte bir adım daha ileri gitti: Garp hudutlarını, yani Fransa ile Belçika ve Almanya arasındaki hudutları kat'î ve nihaî olarak kabul etmeyi; şark hudutlarını, yani Lehistan ile arasındaki hududu kabul etmemekle beraber, şarkta çıkacak her hangi ihtilâfi silâh vasıtası ile halletmeye çalışmamayı ve hakeme müracaat etmeyi teklif etti. İngiltere de Alman teklifinin kabulünde ısrar ediyor; her halde Ruhr'un tahliyesi ile alâkadar olduğunu bildiriyordu. İşte bu şartlar altındadır ki 1925 senesi teşrinievvelinin altısında (6 Ekim) Locarno kasabasında tarihî konferans toplandı. Dış bakanları burada eski diplomasi usulü ile büyük bir masa başında toplanıp görüşmemişlerdir. İkişer, üçer, bazen çayda, bazen yemekte, bazen golf oynarken siyasî müzakere yapmışlar ve on gün içinde Locarno muahedesini hazırlanmıştı. Fakat muahedelerin yazılması sonraya bırakıldı. Ve Locarno I Kânunuevvel 1925 (1 Aralık 1925) tarihinde İngiltere dış bakanlığının bugün Locarno adı*

verilen salonunda imzalandı.”

2. Locarno Antlaşmasının İçeriği ve Önemi

Locarno Anlaşması, Avrupa barışı açısından büyük önem arz etmekteydi. Locarno Anlaşmasını imzalayan İngiltere, Fransa ve Almanya yetkililerinin açıklamaları bunu açık bir şekilde göstermektedir. Çünkü uzun yıllardır savaş içerisinde olan Avrupa kıtası, bu anlaşmayla bir barış kıtasına dönmüş, bu olumlu havada büyük gelişmeleri sağlamıştır. Anlaşmanın içeriği özetle şöyleydi

1- Almanya, Batıdaki sınırlarını yani Belçika ve Fransa ile olan sınırları kesin olarak kabul etmiştir. Ayrıca Almanya ve Belçika savaşı durmuştur. Almanya ve diğer devletler arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkarsa, bu konuda Milletler Cemiyeti'nin hakemlik yapmasını kabul etmiştir. Bu anlaşmalarda İngiltere ve İtalya garantör devletler olarak; Fransa Almanya ve Belçika arasında çıkacak herhangi bir sınır konusunda buraları korumayı taahhüt etmiştir.

2- Almanya, Fransa ve Belçika arasında çıkabilecek her türlü sorunun hakem marifetiyle çözülmesi için bir anlaşma da imzalanmıştır

3- Yine Almanya'nın Doğu sınırında bulunan Lehistan ve Çekoslovakya ile çıkabilecek her türlü sorunun hakeme havale edilmesi ve çözülmesi için bir anlaşma imzalanmıştır

Esmer, anlaşmaların önemini şöyle izah etmektedir: *“Locarno, Fransa ve Belçika'yı Almanya'ya karşı koruduğu gibi, Almanya'yı da Fransa'ya karşı korumakta idi. Almanya'nın bu mukavele ile Fransa'ya verdiği şey nedir? Hukuk bakımından hiç. Çünkü Almanya Locarno muahedesi ile Alsas-Loren'i almayacağı diyordu. Alsas-Loren'i Versailles muahedesi ile terk ettiğine göre yeniden bir şey vermemiş demektir. Locarno'nun imzası Avrupa devletleri arasındaki münasebetlerin tarihinde bir dönüm noktası olmuştur (Locarno Ruhu). Bu imzayı takip eden beş altı sene Locarno devridir. Bu devir içinde Almanya Milletler Cemiyeti'ne aza oldu. 1928 de kolektif barışın en ileri adımı olan Kellogg-Birand misakı imzalandı. Avrupa birliği için bir proje bile hazırlandı.”*

Yazar, Locarno'nun önemini izah ettikten sonra bu sürecin nasıl sekteye uğradığını ve Almanya'nın yaşadığı hayal kırıklığına şöyle açıklamıştır: *“Fakat Locarno devri Almanya'da tedrici bir hayal sukutu uyandırmaya başladı. Almanya, garp cephesinde kendisince fedakârlık addedilen şeyleri verirken şarkta bir takım müsaadekârlıklar elde edeceğini sanmıştı.*

Kendisine sömürge verilir ümidine düşmüştü. Silâh müsavatinin tanınacağına inanmıştı. Tamirat borçlarının yüklerinden kurtulacağı ummuştu. Bütün bu ümitler boşa çıktı. Locarno siyasetinin Almanya'yı hedeflerine doğru götürmeyeceği anlaşıldıkça, 1923 senesinde yaptığı bir darbe ile iktidarı eline almak isteyen bir cereyanın taraftarları daha da güçlendi. Bunlar Hitlercilerdi. Millî Sosyalist Partisi (NAZI) namı altında toplanan bu küçük zümre, Alman milletinin manevî tasfiyesine, Versailles muahedesinin yırtılmasına, Almanya'nın silahlanmasına taraftardılar. Bunlar yarı askerî bir teşkilât kurmuşlar ve en kısa yoldan Almanya'yı millî hedeflerine ulaştırmaya taraftardılar. Locarno siyasetinin uyandırdığı hayal sukutu derinleştikçe bunların kuvveti de arttı. Kuvvetlerinin ilk bariz alâmeti 1930 senesi yapılan seçimde görüldü. Bu seçimde Hitlerciler Rayhştag Meclisine yüzden fazla mebus seçtirebildiler. Hitlerciler darbeye benzeyen bir tedhiş hareketi ile 1933 senesi kânunusanisinde (Ocak 1933) iktidarı ellerine aldılar. Locarno devrinin Hitler rejimi ile beraber yürümeyeceği anlaşılmıştır. Hitler Almayasından korkan Fransa, Almanya'yı silâhsız bir halde bırakmak için çareler arıyor. Nihayet silahsızlanma konferansı inkıtaa uğruyor (1933). Almanya Milletler Cemiyetinden çekiliyor (1 Ekim 1933). Gizliden gizliye silahlandığı söyleniyor. Fransa da korku altında, emniyeti için yeni kombinezonlar aramaya başlıyor. Ve nihayet Mayıs 1935 te Sovyet Rusya ile misakı imzalıyor. Bu misakın imzalanması, Avrupa politikasını, harpten evvelki ittifaklar zamanının atmosferi içine atmıştır. Almanya, büyük harpten evvelki gibi, şarktan Rusya ve bu defa Çarlık Rusya'sından daha kuvvetli bir Sovyet Rusya ile garpten Fransa arasına sıkışmış vaziyette kalıyor. Bunun korkusu ile 1936 senesi Mart ayında Locarno muahedesini yırtarak Ren nehrinin boyalarını askerileştiriyor.”

Almanya'nın beklentilerinin boşa çıkması sonucunda Hitler Partisi'nin başa gelmesi, silahsızlanma konferansından çekilmesi, Milletler Cemiyeti'nden ayrılması zaten Locarno barışının ortadan kalkacağına işaretleriydi. Fransa'nın Rusya ile ittifak Anlaşması imzalaması bardağı taşıran son damla olmuştur. Bunun sonucunda iki büyük devlet arasında sıkışan Almanya saldırgan ve yayılcı bir politika izlemeye başlamıştır. Almanya'nın Ren bölgesini işgal etmesi Locarno barışını bitirmiştir. Ama Avrupalı devletler yine de yeni bir Locarno Anlaşması imzalamak için Almanya ve İtalya ile görüşmek istemişlerdir. Eski Locarno anlaşmalarının bitmesi Fransa, Belçika ve İngiltere Londra'da toplanarak, eski anlaşma ile girişilen taahhütlerin geçerli olduğunu ilân etmişlerdir (Mart 1936). Bu, demektir ki eğer Almanya, Fransa'ya veya Belçika'ya taarruz edecek olursa, İngiltere bu devletlere yardım edecektir. Fakat bu, ancak muvakkat bir anlaşmadır.

3. Avrupa Devletlerinin İzlediği Politikalar ve Dünya Barışı İçin Tavsiyeler

İki savaş arası dünya tarihinin ikinci dönemi yani, barış dönemi iki temel sorunun çözülmesi ile ortaya çıktı: Dawes Planı ile düzene giren tamirat borçlar sorunu ve Locarno ile çözüme bağlanan Fransa'nın güvenlik sorunu. Ancak çözümler tam ve kesin olmadıklarından Locarno Dönemi, kısa ömürlü oldu. Buna rağmen açtığı altı yıllık dönem barış ve işbirliği açısından iki savaş arası döneminin altın yıllarıdır (Sander, 1994, s.28).

Esmer yaşanan gelişmeleri ve yeni Locarno çabalarını şöyle anlatmaktadır: *“Almanya'dan korktuğu için arada dışına tırnağına kadar silahlanan Belçika da Fransa ve hatta İngiltere'den ayrılarak İsviçre gibi tam tarafsız olmak kararını vermiştir. Eski Locarno anlaşması ile ve bugün yürürlükte olan Mart 1936 Londra Anlaşması ile Belçika, İngiltere ve Fransa'ya yardım etmeyi taahhüt etmiştir. Yeni bir Locarno muahedesi imzalamak için İngiltere ve Fransa tarafından yapılan teşebbüsler (Mart 1936'da Almanya ve İtalya'ya yeni bir Locarno anlaşması yapmak için teklif sunulmuştur) uzun zaman mukabelesiz kaldıktan sonra Almanya ve İtalya nihayet geçen hafta cevaplarını vermişlerdir (Mart 1937). Cevapların mahiyeti gizli tutulmakla beraber, Almanya'nın Şark sulhunu Garp sulhundan ayırmak istediği anlaşılmaktadır. Yani Almanya garp hakkında eski Locarno'da olduğu gibi, bir taahhüde girişmek için Fransız Sovyet misakinin feshinin, hiç olmazsa Fransa'nın Sovyetlere yapacağı yardım zamanının tespitinin İngiltere ve İtalya'ya bırakılmasını istiyor ki bu da aynı yola çıkar.”* Yazar bu yeni barış sürecinin uzun bir şekilde anlattıktan sonra, Avrupa devletlerinin izlediği politikayı ve stratejiyi değerlendirilmiştir. Özellikle Almanya'nın doğu ve batı sınırlarını barış görüşmelerinde bir tuttuğunu ayrı ayrı ele almadığını eleştirmiştir. Bunun da Almanya'ya sürekli kaybettirdiğini ifade etmiştir.

Esmer, *“Fransa Garp hakkında alacağı teminata karşı Sovyet Rusya'dan vaz geçebilir mi? Çok şüpheli.”* Sorusunu sorduktan sonra Fransa'nın Rusya'dan neden vazgeçmeyeceğini ve izlediği siyasetin ne kadar doğru olduğunu tarihten örnekler vererek şöyle izah etmiştir: *“Çünkü bir defa Almanya tarafından verilecek her hangi teminat, kuru bir vaatten ibarettir. Bu kuru vaat, Almanya'nın işine elvermediği zaman bozulabilir. Nasıl ki Almanya, İngiltere ve İtalya'nın garantilerine rağmen, eski Locarno'yu yırtmıştır. Sovyet - Fransız misaki hakkında aynı şey söylenemez. Çünkü bu, Fransa için bir emniyet amili olduğu gibi, Sovyetler için de emniyet amilidir. Yani her ikisinin de işine yarar. Binaenaleyh bu anlaşmanın müeyyidesi, bir söz, hatta imzalanmış bir misak değil, coğrafya vaziyetinin icaplarıdır. Büyük harpten evvelki Fransız -*

Rus ittifakı, Fransa'yı bir felâketten kurtardı. Almanya'yı da felâkete sürükledi. Eski ittifak harpten evvelki Almanya'yı mağlûp ettiğine göre, yeni ittifak daha kolay mağlûp edebilir."

Almanya'nın gelinen süreçte Batı sınırları ile ilgili herhangi bir gelişme planının olmadığını, asıl amacının doğuda genişlemek olduğunu, Lehistan üzerinden yeni sömürgeler elde edebileceğini belirten yazar; özellikle Fransa ve Rusya ittifakının Almanya'yı rahatsız ettiğini ve bu ittifakın bozulması için Almanya'nın her türlü hamleyi yapacağını belirtmiştir

Esmer gelinen noktada İngiltere'nin izlediği siyaseti ve yakın zamanda beklediği gelişmeleri şöyle açıklamıştır. "Her halde İngiltere, Şarkta bir taahhüde girişmemekle beraber, Almanya gibi, bir Garp Locarno'su yapılması için Sovyet- Fransız misakının ilgasında ısrar etmiyor. Fakat Almanya'nın ısrarı karşısında İngiltere nasıl bir siyaset takip edecek? Bu meselede üç yol vardır:

1- Almanya'nın noktai nazarına iltihak ederek Şarkı Garpten ayırmak için Fransa üzerine tazyik yapılabilir.

2-Şarkın Garba bağlı kalmasına kendisi gibi, göz yumması için Almanya'yı tazyik edebilir.

3-Bu noktada Avrupa'nın iki zümreye ayrıldığını gören İngiltere, bu davanın idamesini ve kendisinin de arada hakemlik vazifesini görmesini işine elverişli bulabilir.

İngilizler bu hakemlik rolünü kendilerine çok yakıştıyorlar. Ve kıtasındaki kuvvetler muvazenesinde İngiltere'nin tarihî rolü de bu olmuştur." (Esmer, Her Ay, Mart 1937, s.3-12).

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra barış anlaşmalarını imzalamak için toplanan Paris Barış Konferansı'nda yenilen devletlere çok ağır şartlarda anlaşmalar imzalatıldı. Özellikle Almanya'nın imzalamış olduğu Versailles Antlaşması ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan çok zor durumda kalmasına yol açtığı gibi topraklarının %15'ini kaybetmiş bir de üzerine tamirat borçları ile mükellef kılınmıştır. Bu borçlarını ödemekte zorluk çeken Almanya, sürekli olarak Fransa tarafından baskıya maruz kalmış ve 1923 yılında ise Ruhr bölgesi Fransa ve Belçika tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalde Almanya'yı bölme amacı güden Fransa'ya karşı İngiltere barış görüşmeleri teklif etmiş, Almanya ise Fransa'nın baskısından kurtulmak için taviz vereceğini ve barışı kabul edeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Locarno'da bir araya gelen Avrupalı devletlerin dışişleri bakanları, 10 gün süren müzakereler sonucunda Locarno

Anlaşmasını kabul etmişlerdir. Böylelikle Avrupa'da bir barış iklimi başlamış ve “Locarno Ruhu” dediğimiz hava ortaya çıkmıştır. Ne yazık ki bu barış havası çok fazla devam etmemiştir. Çünkü Almanya, Locarno Anlaşmasına rağmen Fransa ve diğer Avrupa devletlerinin beklediği müsamahayı görememiştir. Ne tamirat borçlarında bir düzenlemeye gidilmiş ne de Almanya'ya silahlanması konusunda herhangi bir taviz verilmemiştir. Ayrıca Almanya'nın Doğu sınırlarında da genişlemesine müsaade edilmemiştir. Almanya Locarno Anlaşmasına rağmen kendisine hiçbir iyi niyet yaklaşımı gösterilmeyince kendi yolunu çizme kararı almıştır. Versailles ve Locarno anlaşmalarının altında ezilen Almanlar, 1923 yılında Hitler öncülüğünde başlayan Milli Sosyalist partiye destek vermeye başlamışlardır. 1933 yılında iktidarı ele geçiren Hitler ve partisi, çok farklı bir politika izlemeye başlamıştır. Almanlar, 1933 yılında Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmiş ve aynı yıl Milletler Cemiyeti'nden ayrılmışlardır. Bunun üzerine Fransa paniğe kapılmış ve 1935 yılında Rusya ile bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma Almanya'nın tepkisine neden olmuş, Almanya Versailles ve Locarno anlaşmalarını tanımadığını belirtilerek Ren bölgesini işgal etmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda İngiltere, Fransa ve Belçika bir araya gelerek yeni bir Locarno anlaşmasını tesis etmek için Mart 1936'da Almanya'ya ve İtalya'ya teklif sunmuşlardır. Almanya ve İtalya bu teklife bir yıl sonra cevap vermişlerdir. Yeni bir Locarno anlaşmasının imzalanabilmesi için Fransa ile Rusya arasında imzalanan mukavelenin iptal edilmesi ya da Fransa'nın Rusya'ya yapacağı yardımları önceden bildirilmesini talep etmişlerdir.

Bu gelişmeler ışında gelişmeleri değerlendiren yazar Ahmed Şükrü Esmer çok önemli tespitlerde bulunmuştur: Almanya'nın Doğu ve Batı siyasetini birbirine bağlamasıyla hata yaptığını, bu iki bölgenin birbirinden ayrı düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Almanya'nın Batı tarafından ziyade Doğu tarafından ilerlemek istediğini, bu yüzden Fransa ve Rusya'nın ittifakından rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Fransa'nın Rusya'dan vazgeçmeyeceğini, çünkü Almanya'ya güvenmediğini, Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'nda aynı akıllıca politikayı izleyip Rusya ile ittifakı yaptığını ve kazandığını belirttikten sonra, dünya barışı için çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Bu konuda İngiltere'nin önemli bir rol alacağını düşünen Esmer, Fransa'nın Rusya'dan ayrılmasını sağlayabilir, Almanya'nın Batı politikasından vazgeçmesini sağlayabilir ya da bu devletlerarasındaki çekişmenin İngiltere'nin işine yarayacağını ve her zaman olduğu gibi burada bir hakemlik rolü üstlenebileceğini ifade etmiştir.

Kaynakça

Armaoğlu, F. (2012). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt 2, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Cevizliler, E., & Öncü, A. S. (2013). Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9).

Esmer, A.Ş. (1937). Dünün Tarihi, Bugünün Tahlili: Locarno, *Her Ay*, Mart 1937,1-4.

Oral, S. (1994). Siyasi Tarih (1918-1994), İmge Kitapevi.

Evolution And Strategic Importance Of Educational Cooperation Between Kazakhstan And Azerbaijan

Asmar Shukurlu

Baku State University/ Azerbaijan

Introduction

The development of educational cooperation between Azerbaijan and Kazakhstan represents one of the most dynamic dimensions of bilateral relations within the post-Soviet space. As both countries share common historical roots, linguistic proximity, and cultural values, the enhancement of education-based collaboration has become a strategic tool for deepening integration in the Turkic world. The significance of this research stems from the increasing geopolitical and socio-economic importance of knowledge exchange, innovation, and human capital development between these two emerging states. Strengthening educational ties not only contributes to the modernization of national education systems but also facilitates the creation of a common intellectual space among Turkic nations.

Since the signing of the Agreement on Cooperation in the Field of Education between the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan in 2017 (e-qanun.az, 2017), bilateral collaboration has expanded rapidly. High-level meetings between education ministers, particularly the 2025 round table at ADA University dedicated to enhancing higher education cooperation (Azerbaijan Ministry of Science and Education, 2025) and the establishment of the Azerbaijan–Kazakhstan Center for Science and Education (Muallim.edu.az, 2024) have institutionalized this partnership. Furthermore, joint programs such as student exchanges, double-degree initiatives, and research projects demonstrate a long-term strategic alignment between the two countries.

The main objective of this research is to analyze the historical evolution and strategic significance of Azerbaijan–Kazakhstan educational relations, assessing how bilateral agreements have shaped academic mobility, institutional cooperation, and the integration process within the Organization of Turkic States (OTS).

The research hypothesis assumes that educational cooperation between Azerbaijan and Kazakhstan has evolved from a formal intergovernmental initiative into a strategic instrument

that enhances regional integration, supports innovation-driven development, and strengthens the collective identity of the Turkic world. This hypothesis will be tested by evaluating institutional outcomes, student and academic mobility data, and the establishment of sustainable joint research mechanisms between both states.

The strengthening of educational relations between Azerbaijan and Kazakhstan represents not only a diplomatic success but also a structural transformation in the way both nations approach knowledge, innovation, and regional cooperation. Having established the legal and political foundations of partnership, the next step has been the practical realization of these goals through institutional collaboration, academic exchanges, and shared research initiatives. This stage marks a shift from declarations of intent to measurable actions that reveal the depth and sustainability of mutual commitment. Examining these developments provides valuable insight into how educational diplomacy can evolve into a long-term mechanism for socio-economic development and cultural integration across the Turkic world.

The foundation of cooperation in the field of education between Azerbaijan and Kazakhstan was established by the Agreement on Cooperation in the Field of Education between the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, signed in 2017 (e-qanun.az, 2017). This agreement created a legal framework for student exchange, joint scientific research projects, and mutual recognition of educational documents. The intensification of cooperation has been reflected in high-level meetings attended by the ministers of science and higher education of both countries. The round table on “Expanding Cooperation in Higher Education between Azerbaijan and Kazakhstan,” organized at ADA University in March 2025 (Azerbaijan Ministry of Science and Education, 2025), can be considered the peak of this process. The event was attended by the Minister of Science and Education of Azerbaijan, Emin Amrullayev, and the Minister of Science and Higher Education of Kazakhstan, Sayasat Nurbek. As a result of the discussions, 40 Memoranda of Understanding were signed (Azerbaijan Ministry of Science and Education, 2025). These memoranda covered issues such as double-degree programs, scientific cooperation, and the expansion of academic mobility among 17 leading universities of both countries. The discussion topics included strategic directions such as “Double-Degree Programs: Effective Implementation and Impact Strategies,” “Scientific Cooperation: Promoting Innovation and Global Partnership,” and “Expanding Academic Mobility and Cultural Cooperation.” Such large-scale documentation demonstrates that cooperation has moved from the

Congress on Historical Research 19-21 December 2025 Ankara/ Türkiye 132

intergovernmental level to the university level and has gained institutional sustainability.

One of the most tangible and visible results of educational cooperation is the implementation of student exchange programs. According to the bilateral agreement, Azerbaijan and Kazakhstan carry out student exchanges in equal numbers. Based on the amendments discussed in the Parliamentary Committee on Science and Education, a total of 12 students will be exchanged annually (AZERTAC, 2024). Under this quota, 10 Azerbaijani students earned the right to study in Kazakhstan at state expense for the 2025–2026 academic year (Modern.az, 2025). These students are mainly enrolled in programs related to economics and management, humanities and social sciences, as well as technical and technological fields. Among the universities hosting Azerbaijani students are prestigious institutions such as Al-Farabi Kazakh National University (ranked 166th in the QS 2026 ranking) and L.N. Gumilyov Eurasian National University. These programs provide students with opportunities to explore the diverse yet closely related cultures of the Turkic world, experience a new academic environment, and specialize in areas crucial for the economies of both countries.

Cooperation is not limited to student mobility but also includes the establishment of specialized research centers in specific fields. One of the most important initiatives in this regard is the creation of the Azerbaijan–Kazakhstan Center for Science and Education. The center was established on the campus of the Baku Higher Oil School (BHOS) of SOCAR, based on the protocol signed between BHOS and the Atyrau University of Oil and Gas named after Safi Utebayev (Muallim.edu.az, 2024). The center will conduct research in the fields of oil and gas industry, energy, and ecology. Its activities will particularly focus on reducing carbon emissions, supporting digitalization, and promoting sustainable development initiatives. The establishment of this center reflects the intention of both countries to unite their educational and scientific potential in the oil and gas sector — which forms the backbone of their economies — and to respond jointly to global challenges such as the green energy transition.

Azerbaijan–Kazakhstan educational cooperation is an integral part of the broader integration process within the Organization of Turkic States (OTS). The OTS provides its member states with opportunities to exchange experience in the fields of science, technology, education, and culture. The organization's future development strategies, particularly the Turkic World Vision – 2040 document, prioritize the deepening of cooperation in education (Kushkumbayev, 2022). Within this framework, educational cooperation contributes to the formation of joint response

mechanisms to non-traditional threats within the regional security complex (such as climate change and food security) (Özsoy, 2024) (Kushkumbayev, 2022). Student exchanges serve to strengthen common values among Turkic peoples and foster closer ties between future generations.

In conclusion, the development of Azerbaijan–Kazakhstan educational cooperation reflects a broader trend of transforming bilateral diplomacy into knowledge-based partnership. Beyond the exchange of students and formal agreements, this collaboration demonstrates a gradual convergence of educational policies and innovation strategies that strengthen both countries' global competitiveness. The institutionalization of academic relations indicates that education is becoming a driver of economic modernization and regional leadership within Central Eurasia. Moreover, by aligning their academic agendas with the long-term priorities of the Turkic World Vision 2040, both nations are not only investing in human capital but also constructing a model of soft power grounded in shared cultural and intellectual values. This trajectory suggests that the Azerbaijan–Kazakhstan partnership may serve as a prototype for wider multilateral cooperation among Turkic states in science, technology, and sustainable development.

Conclusion

The study concludes that educational cooperation between Azerbaijan and Kazakhstan has evolved into a stable and strategically significant partnership. What began as a formal agreement has transformed into a broad network of academic exchange, joint research, and institutional collaboration. These initiatives have strengthened human capital, fostered innovation, and promoted cultural understanding between the two nations. The integration of education into the broader framework of regional cooperation highlights its role as a driving force for sustainable development and social cohesion. Ultimately, Azerbaijan–Kazakhstan educational relations exemplify how shared academic goals can serve as a foundation for regional unity, long-term stability, and the advancement of the Turkic world's intellectual potential.

References

Azerbaijan Ministry of Science and Education. (2025). Higher education opportunities of Azerbaijan and Kazakhstan discussed. . Retrieved from <https://edu.gov.az/en/newsand-updates/21922-1>

AZERTAC. (2024). Azerbaijan, Kazakhstan to conduct student exchange. . Retrieved from https://azertag.az/en/xeber/azerbaijan_kazakhstan_to_conduct_student_exchange-2998918

e-qanun.az. (2017). “Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə Qazaxıstan Respublikasının Təhsil və Elm Nazirliyi arasında təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında” Sazişə dəyişikliklər edilməsi barədə. Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/36614>

Kushkumbayev, S. &. (2022). New Kazakhstan and the future of the Organization of Turkic States: Key areas of cooperation. *PERCEPTIONS*, 27(1), 74-90.

Modern.az. (2025). 10 Azerbaijani students will receive state-funded education in Kazakhstan. . Retrieved from <https://modern.az/en/tehsil/533737/10-azerbaijani-students-willreceive-state-funded-education-in-kazakhstan/>

Muallim.edu.az. (2024). Azərbaycan–Qazaxıstan Elm və Təhsil Mərkəzi yaradılıb. Retrieved from <https://muallim.edu.az/azerbaycan-qazaxistan-elm-ve-tehsil-merkezi-yaradilib>

Özsoy, B. (2024). Relations of Azerbaijan with Central Asian Turkic States within the framework of the Organisation of Turkic States. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11(2), 1000–1013.

Mirza Yusuf Han Tebrizi, Hayati ve Anayasal Haklar Uğrunda Mücadelesi **Mirza Yousuf Khan Tabrizi, His Life and Struggle for Constitutional Rights**

Associate Professor Ali Farhadov

National Museum of Azerbaijani History, Azerbaijan

Giriş

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında İran'da ve Güney Azerbaycan'da Kaçar hanedanının istibdat yönetimine karşı güçlü bir halk özgürlük hareketi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Babîlik ve Bahailik hareketlerinin temsilcilerinin yanı sıra, C. Afgani, M. A. Talıbov, Z. Marağayî gibi Azerbaycanlı Müslüman aydınlar İslami düşüncenin yenilikçi yorumlarını, demokratik ilkeleri ve maarifçilik ideallerini yaygınlaştırmışlardır. Bu düşünürler Kaçar monarşisine, özellikle de şah yanlısı tutucu din adamlarına karşı verilen mücadelenin entelektüel temelini oluşturmuşlardır.

XIX. yüzyıl boyunca babî ve bahailerin din özgürlüğü talepleri, C. Afgani'nin tütün hareketinde Nasreddin Şah yönetimine ve Batı emperyalizmine karşı yürüttüğü faaliyetler, İslam birliği yönündeki fikirleri; ayrıca Mirza Melkum Han, M. A. Talıbov ve Z. Marağayî gibi aydınların despot Kaçar bürokrasisine karşı yürüttükleri reformist çalışmalar, İran ve Azerbaycan'da milli-dini aydınlanma sürecine büyük katkı sağlamıştır. Bu düşünürlerin eserleri anayasa hareketi, modernleşme ve demokratikleşme konusunda önemli etkiler yaratmış; XX. yüzyıl başlarında İran ve Azerbaycan toplumlarının Meşrutiyet Devrimi sürecine ciddi bir entelektüel temel sunmuştur. Bu mütefekkirler arasında seçkin bir yere sahip olanlardan biri de Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve Tebrizidir.

Mirza Yusuf Han ve anayasal mücadelesi

Mirza Yusuf Han Tebrizi, Kaçar devletinin Astarhan, Tiflis ve Paris'teki diplomatik temsilciliklerinde görev yapmış; ayrıca adliye naziri olarak da hizmet vermiş önemli bir siyasal düşünür ve maarifçidir. İran'ın toplumsal ve siyasal sorunlarını dile getiren ve bu sorunlara çözüm üretmeye çalışan ilk modernist entelektüellerden biri olan Mirza Yusuf Han, İran'da anayasal düzenin tesisi, demokratik hakların tanınması ve din adamlarının siyasete müdahalesinin sınırlandırılması gerektiğini açıkça savunan düşünürlerin başında gelmiştir

Congress on Historical Research 19-21 December 2025 Ankara/ Türkiye

(Бабаева, 1995: 5, 31).

“Yek Kelime” adlı eserinde anayasal yönetim talebini sistemleştirmiş; ayrıca “Ahter” gazetesinde Kaçar istibdadını eleştiren çok sayıda makale kaleme almıştır. Veliht Muzaffereddin Mirza’ya ve Nasreddin Şah’a hitaben yazdığı mektuplarda şu görüşleri dile getirmiştir:

“İran’da zulüm ve şahsiyet yoksunluğu sürdüğü müddetçe, ülke ilerleme ve güvenlikten mahrum kalacak, gelişmek yerine sürünmeye mahkûm olacaktır. İran’da hukuk üstün olmalı; herkes bu hukuka tabi olmalı; tüm bireyler yasa önünde eşit kabul edilmelidir. Yasa karşısında şah ile yoksul arasında hiçbir fark bulunmamalıdır.” (Həsənzadə, 2007: 338-339).

Mirza Yusuf Han, “Yek Kelime”de 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin Farsçaya çevirisini sunmuş ve devlet meşruiyetinin temelini “milli irade” olduğunu vurgulamıştır (Tabriz, 2004: 72). Din özgürlüğünün gerekliliğini savunmuş, İslam hukukunda Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında farklı hükümlerin bulunmasını eleştirmiştir. Tüm vatandaşların eşit kabul edildiği Fransız hukuk sistemini örnek göstererek bunun üstünlüğünü vurgulamıştır (Tığlı, 2012: 31).

Bu yaklaşım, düşünürün dünyevi hukuku şer’î hukuktan üstün gördüğünün açık göstergesi olarak yorumlanmıştır (Бабаева, 1995: 30). Bununla birlikte İslam hukuku, Müslüman ve gayrimüslimlerin vergi, nikâh, ibadet, siyasi haklar gibi birçok konuda eşit kabul edilmesine imkân tanımamaktaydı (Özel, 1996: 418-427). Kur’ân’ın “Hud” suresi 24. ayeti ve “Tevbe” suresi 29. ayeti gibi nasslar da bu ayrımın dini temellerine işaret etmekteydi.

Mirza Yusuf Han, Avrupa ülkelerinin İran’dan üstünlüğünü anayasal yönetime bağlamış; anayasal idarenin şariat tarafından da dolaylı biçimde desteklendiğini ileri sürmüştür. Ona göre devlet, bir hükümdarın veya bir müctehidin keyfi iradesiyle değil, halkın seçtiği temsilciler yoluyla yönetilmelidir. Bu savını desteklemek için ayetler ve hadislerden örnekler vermiş ve özellikle Kur’ân’daki “Şura” ilkesine dikkat çekmiştir. Bu görüşler XX. yüzyıl başlarında Meşrutiyet’i savunan dinî reformcular ve modernist aydınlar tarafından önemli bir teorik dayanak olarak benimsenmiştir (Uyar, 2008: 84, 86, 88).

Veliht Muzaffereddin Mirza’ya yazdığı mektuplarda, “İran’ı yasalar değil, saraydaki görevlilerin keyfi arzuları yönetmektedir” (Kabiri, 2019: 64) diyen Mirza Yusuf Han, uzun yıllar hapis ve sürgünde yaşamış; 1895 yılında Kazvin zindanında

hayatını kaybetmiştir (Həsənzadə, 2007: 341; Tərbiyə, 1967: 234-235).

M. F. Ahundzade, Mirza Yusuf Han'ın "Yek Kelime" adlı eserini yüksek takdirle karşılamış; ancak eserin "ölmüş bir millet için yazıldığını" ileri sürmüştür. Feth Ali Şah Kaçar'ın oğlu Celaleddin Mirza ise Mirza Yusuf Han'a yönelik övgüsünü şu ifadeyle dile getirmiştir: "Eğer İran'da beş akıllı insan varsa, onlardan biri sizsiniz; eğer iki kişi varsa, yine biri sizsiniz." (Həsənzadə, 2007: 340).

Mirza Yusuf Han, Mirza Feth Ali Ahundzade'nin maarifçi fikirlerini ve alfabe reformunu da desteklemiş; ancak İran'ın alfabe meselesinden daha önemli yapısal sorunları bulunduğunu vurgulamıştır. 1869'da Ahundzade'ye yazdığı mektupta, Paris'te şarkiyatçı Mirza Kazımbey ile görüştüğünü, Ahundzade'nin yeni alfabe örneğini ona sunduğunu ve Kazımbey'in bu çalışmayı övgüyle karşıladığını belirtmiştir. Bununla birlikte Mirza Yusuf Han, Kazımbey'in Hristiyanlık ve Babi inancını İslam karşısında yüceltmesini eleştirmiş ve bunu "kibir ve aşırılık" olarak nitelendirmiştir (Pзав, 1989: 115).

Ahundzade, mektuplarında İran'daki mahkeme düzenini de sert biçimde eleştirmiş; adaletin temini için Şii din adamlarının yargı mekanizmasından uzaklaştırılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Kafkasya şeyhülislamı Ahmed Salyanî'nin Mirza Yusuf Han'a destek mesajları ilettiğini kaydetmiştir (Axundzadə, 2005: 253, 255). Bununla birlikte Ahundzade, Şii fikhını Avrupa hukukuyla sentezlemeye çalışan Mirza Yusuf Han'ı eleştirerek hukuk alanında dinî otoritenin tamamen dışlanmasını savunmuştur (Algar, 1989: 186-190).

Ahundzade, "Kemalüddeve Mektupları"nın İran'da yayılmasını, "zalim mollalar" tarafından körüklenen mezhepçilik, cehalet ve taassubu ortadan kaldırmak için zorunlu görmüştür (Axundzadə, 2005: 270). O, Kaçar saray tarihçilerini ve zalim şahları öven anlayışı sert biçimde eleştirmiştir (İsmayılov, 2007: 290). Eserlerinin İran veya Hindistan'da yayımlanması için Mirza Yusuf Han'dan destek istemiş; Tahran'daki Zerdüşt topluluğu lideri Manukçi Sahib'in de bu sürece katkı sağlayabileceğini belirtmiştir (Axundzadə, 2005: 252-253).

M. Terbiyet'e göre, Mirza Yusuf Han'ın 1885'te yayımlanan "İslah-i hatt-ı İslam" (Müslüman Yazısının Islahı) adlı bir eseri de bulunmaktadır. "Ahter" gazetesinin 1879 tarihli 22. sayısında alfabe reformu hakkında bilgi verilmiş ve bu reformun Avrupa'yı taklit değil, Müslüman toplumunun gelişimini amaçladığı ifade edilmiştir (Tərbiyə, 1967: 32).

Nasreddin Şah'ın ilk Avrupa seyahati sonrası yayımladığı beyannamede tebaanın can ve mal

güvenliği garanti edilmiştir; ancak Şah, dönüşünün hemen ardından saray soytarısını halkın gözü önünde idam ettirerek bu beyannameyle çelişmiştir. Bakanları denetlemek üzere kurulan Devlet Şurası, daha kuruluşundan itibaren “Hamuşan” (suskunlar) lakabıyla anılmıştır; zira kimsenin itiraz etme gücü bulunmamaktaydı (Ağaoğlu, 2007: 134-135).

Mirza Yusuf Han'ın Kaçar rejimini eleştirdiği ve anayasal düzeni savunduğu “Yek Kelime” eseri defalarca başına vurularak işkence aracı hâline getirilmiş, düşünür bu işkenceler sonucunda kör edilmiştir (Kabiri, 2009: 65). Buna karşılık, “Nizamü'l ulema” mahlasını kullanan Hacı Muhammed Ref'i Tabatabai Tebrizi (ö.1909) gibi saray yanlısı din âlimleri ise “Padişah, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir; eğer adilse selameti, eğer zalimse ıslahı için dua edilir” diyerek şaha kayıtsız-şartsız itaat etmeyi telkin etmişlerdir (Bayramzade, 2021: 368).

SONUÇ

Sonuç olarak, Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve Tebrizi'nin hukukun üstünlüğü, yurttaş eşitliği ve laiklik konusundaki ilerici düşünceleri, diğer reformist aydınlarla (Afgani, Melkum Han, Talıbov, Marağayî) birlikte Kaçar despotizmine karşı verilen mücadeleye sağlam bir teorik temel sunmuştur. Mirza Yusuf Han'ın acı dolu sonu (işkence sonucu kör edilmesi ve zindanda ölmesi), mücadelesinin haklılığını ve Kaçar rejiminin zalimliğini kanıtlayan bir sembol haline gelmiştir. Bu durum, Meşrutiyet Devrimi'ni gerçekleştiren nesil için özgürlük uğruna verilen fedakârlığın bir örneği olmuştur. Özetle, Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve Tebrizi, sadece bir diplomat ya da yazar değil, İran ve Azerbaycan'da modern siyasi düşüncenin ve anayasal mücadelenin fikir babası olmuştur. Onun mirası, XX. yüzyılın başlarında gerçekleşen Meşrutiyet Devrimi ile somutlaşmış ve bölgenin siyasi evrimine kalıcı bir yön vermiştir. Bu entelektüel miras, XX. yüzyılın başlarında İran ve Azerbaycan toplumlarının Meşrutiyet Devrimi (Anayasal Devrim) sürecine girmesinde belirleyici bir rol oynamış ve bölgedeki toplumsal, siyasi ve kültürel gelişim için zorunlu olan demokratik süreçlerin temelini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Ə. (2007). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb.

Axundzadə, M.F. (2005). Əsərləri, 2. c. Bakı: Şərq-Qərb.

Algar, H. (1989). Ahundzade Mirza Feth Ali. TDV İslam Ansiklopedisi, 2. c. İstanbul: TDV

yayınları, 186-190.

Bayramzadə, S. (Ed.). (2021). Cənubi Azərbaycan tarixinin öçerki (1828-1917), 1. c. Bakı: Elm.

Həsənzadə, T. (2007). XVIII-XIX əsrlərdə İranda yaşamış azərbaycanlı ictimai-siyasi xadimlər: Mehdi Bamdadın “Tarixi-ricali-İran” əsəri əsasında. Bakı: Nurlan.

İsmayılov, M. (Ed.) (2007). Azərbaycan tarixi, 4. c. Bakı: Elm.

Kabiri, S. (2019). İran modernləşməsi bağlamında sosiolojinin doğuşu və kurumlaşması, doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü.

Özel, A. (1996). Gayri müsliim. TDV İslam Ansiklopedisi, 13. c. İstanbul: TDV yayınları, 418-427.

Tabriz, A.A. (2004). Aydınların, dini liderlər və esnafın İranın yakın dönem toplumsal hareketlerindeki ve devrimlerindeki rollerinin incelenmesi, doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü.

Tərbiyə, M. (1967). Danişməndani-Azərbaycan. Bakı: Azər nəşr.

Tığlı, A. (2012). İranda yenilikçi dini düşünce hareketi, doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü.

Uyar, M. (2008). İranda modernləşmə ve din adamları. İstanbul: Emre yay.

Бабаева, Н.Р. (1995). Из истории общественно-политической мысли Южного Азербайджана (последняя четверть XIX - начало XX в.). Баку: Иршад.

Рзаев, А.К. (1989). Мухаммед Али Мирза Казем-Бек. Москва: Наука.

The South Caucasus in Seljuk-Byzantine Relations: Strategic Interests and Conflicts

Zeynaddin Baydarov

Institute of History and Ethnology of Azerbaijan National Academy of Sciences (PhD candidate)

Introduction

The South Caucasus, a region rich in cultural, strategic, and political significance, played a crucial role in the Byzantine Empire's eastern defense during the medieval period. Situated at the crossroads of Europe and Asia, the South Caucasus was not only a buffer zone against potential invasions but also a region sought after by powerful empires. In the 11th century, the Byzantine Empire found itself in direct confrontation with the rising Seljuk Turks, who, following their victories in the Middle East, began to push into the Caucasus, threatening Byzantine interests and sovereignty. The Seljuk expansion in the South Caucasus had profound implications for Byzantine security, regional alliances, and the empire's long-standing attempts to control and influence the local Christian kingdoms of Armenia and Georgia (Minorsky, 1977, p. 21).

Byzantium's response to this mounting threat was multifaceted. On the one hand, the Empire sought to strengthen its military presence and alliances with local rulers in the Caucasus to resist Seljuk encroachments. On the other hand, internal political and military challenges, along with the diminishing power of the Byzantine military, hindered the Empire's ability to effectively counter the Seljuk onslaught. The result was a gradual erosion of Byzantine influence in the region, culminating in the catastrophic defeat at the Battle of Manzikert in 1071. This battle, which marked the peak of the Seljuk threat, had far-reaching consequences not only for the Byzantine Empire but for the South Caucasus itself, as it shifted the balance of power in favor of the Seljuks (Cahen, 1968, p. 23).

This paper aims to explore the nature and extent of the Seljuk threat to the Byzantine Empire in the South Caucasus. By examining the geopolitical significance of the region, the military and diplomatic responses of the Byzantines, and the lasting impact of Seljuk expansion, we can better understand the complexities of Byzantine-Seljuk relations and the broader implications

of their confrontation on the medieval world.

As the 11th century progressed, the Byzantine Empire found itself struggling to maintain its traditional dominion over the South Caucasus, an area of critical importance both strategically and culturally. For centuries, the region had been a key part of the Byzantine sphere of influence, with the Empire exerting control over the local Christian kingdoms of Armenia and Georgia, while also maintaining strong diplomatic ties with other regional powers. However, with the rise of the Seljuk Turks, the stability of this arrangement was threatened (Beihammer, 2017, p. 10). The Seljuks, initially focused on consolidating their power in the Iranian plateau and the Middle East, began expanding rapidly westward, eyeing the South Caucasus as an integral step toward securing their dominance over Anatolia and the Byzantine heartland.

The Seljuks' military prowess and tactical innovations posed a serious challenge to Byzantine defense strategies. The Byzantine Empire, which had previously relied on its formidable army and fortified borders, now found itself unable to match the swift and highly mobile Seljuk forces. As the Seljuks began to capture key regions in the South Caucasus, such as parts of Armenia and Azerbaijan, the Byzantine Empire was forced to reconsider its defense strategies. The loss of these territories weakened Byzantine control over its eastern frontier and exposed the empire to further incursions. This growing vulnerability prompted Byzantium to engage in increasingly desperate military campaigns, often involving local allies, but with limited success (Leveniotis, 2007, p. 81).

In addition to military threats, the Seljuks' arrival in the South Caucasus also had significant political and cultural consequences. The Seljuks were not only military conquerors but also agents of a broader cultural shift, spreading Islam throughout the region. This created a complex environment for the Byzantine Empire, which sought to maintain the Christian identity of its neighboring states, especially Armenia and Georgia. In this context, the Byzantines attempted to forge new alliances with local Christian rulers in a bid to counterbalance the Seljuk influence. These alliances, while beneficial in some respects, were also fraught with challenges, as local powers sought to navigate the competing pressures of Seljuk expansion and Byzantine demands (Köse, 2017, p. 308).

The Impact of the Seljuk Invasion on Byzantine Internal Stability

The Seljuk threat also exacerbated internal divisions within the Byzantine Empire. Political

instability, economic strain, and the weakening of imperial authority undermined efforts to organize a coherent and sustained response to the Seljuk invasion. As Byzantine resources dwindled, military leadership became increasingly fragmented, further complicating efforts to mount effective defenses. The culmination of these internal and external pressures was the Battle of Manzikert in 1071, a pivotal confrontation that resulted in a devastating defeat for the Byzantine forces and the capture of Emperor Romanos IV Diogenes. The aftermath of the battle marked a significant turning point in Byzantine-Seljuk relations and signaled the beginning of a long period of decline for Byzantine influence in the South Caucasus (Şimşir, 2023, p. 30).

In the aftermath of the defeat at Manzikert, the Byzantine Empire's position in the South Caucasus became increasingly tenuous. The Seljuks, emboldened by their victory, extended their control over much of the region, further eroding Byzantine territorial holdings and weakening the empire's ability to maintain influence over the Caucasian states. The loss of the South Caucasus, coupled with the continued threat of Seljuk expansion into Anatolia, would leave the Byzantine Empire vulnerable and set the stage for the eventual Crusades, as Western European powers sought to intervene in the region. The Seljuk presence in the South Caucasus thus had lasting implications, not only for the political landscape of the Byzantine Empire but for the broader history of the medieval world.

The consequences of Byzantine defeat and the subsequent Seljuk dominance in the South Caucasus reverberated across the entire geopolitical landscape of the 11th and 12th centuries. The strategic importance of the region, which had long been a buffer between the Byzantine and Persian empires, was now firmly in the hands of the Seljuks, fundamentally altering the balance of power. As the Seljuks consolidated their control over the South Caucasus, their reach extended into key areas of trade and communication, with important routes passing through the region that connected the Middle East, Asia, and Europe. This not only posed a threat to Byzantine interests but also opened up new opportunities for the Seljuks to exert their influence in Anatolia, as they looked to destabilize Byzantine territory further (Kaldellis, 2017, p. 90).

With the Byzantines losing critical territories in the South Caucasus, they faced significant difficulties in maintaining their alliances with the local Christian kingdoms of Armenia and Georgia. While both kingdoms had long been under Byzantine influence, they found themselves increasingly caught between the Byzantine Empire's declining power and the Seljuk Turks' growing presence. For Georgia, the Seljuk advance threatened its independence, prompting a

series of defensive alliances with the Byzantines and other regional powers. However, the Byzantines, weakened by internal strife and external threats, were not always able to offer the military and political support that Georgia desperately needed. As a result, the kingdom was forced to make strategic concessions to the Seljuks, further diminishing the Byzantines' influence in the South Caucasus (Beihammer, 2011, p. 615).

In Armenia, the situation was similarly complicated. Although the Armenian Kingdom of Cilicia had maintained close ties with Byzantium, the Seljuk invasion forced Armenia to navigate between competing powers. While the Byzantines attempted to incorporate Armenian territories into their defensive perimeter, the region's political instability, caused by shifting alliances and frequent warfare, made it difficult to counter the Seljuk advance. The collapse of Byzantine authority in Armenia led to a decline in Byzantine prestige in the region, and by the late 11th century, the Armenians increasingly aligned themselves with the Seljuks, though they would later shift allegiances as circumstances changed (Eğilmez, 2024, p. 130).

In the aftermath of Manzikert, the Byzantine Empire struggled to recover from the catastrophic defeat. The loss of territories in the South Caucasus was a symptom of broader issues within the empire, including internal divisions, economic hardship, and military ineffectiveness. The loss of its eastern provinces left Byzantium vulnerable to further invasions, particularly from the Seljuks and later the Ottoman Turks. As the Byzantines focused on defending their heartlands, their ability to project power into the South Caucasus diminished, and they began to lose their former influence in the region.

However, the fall of Byzantine power in the South Caucasus did not signal the end of the region's strategic importance. Instead, it set the stage for new powers, including the Mongols, the Ottomans, and later the Russian Empire, to enter the region and contest the remnants of Byzantine influence. The Seljuks, after consolidating their control, eventually gave way to the rise of the Ottoman Empire, which continued the struggle for dominance in the South Caucasus. This shift, while marking the decline of Byzantine influence, would lead to the emergence of new regional dynamics that shaped the future of the Caucasus and its surrounding territories for centuries to come (Felix, 1981, p. 148).

In conclusion, the Seljuk threat to the Byzantine Empire in the South Caucasus was a defining moment in the medieval history of the region. It not only resulted in the loss of crucial territories for Byzantium but also reshaped the political and cultural landscape of the South Caucasus

itself. The interaction between the Seljuks, Byzantines, and the local Christian kingdoms created a complex web of alliances, confrontations, and power struggles that had lasting repercussions on the region's development. The weakening of Byzantine power in the face of the Seljuk expansion marked a turning point in the history of both empires, setting the stage for the later rise of the Ottoman Empire and the enduring competition for control over the Caucasus.

REFERENCE LIST

1. Beihammer, A. D. (2011). Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relations. *Speculum*, 86(3), pp. 597-651.
2. Beihammer, A. D. (2017). *Byzantium and the emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040-1130*. Cambridge University Press, p. 438.
3. Cahen, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey: A general survey of the material and spiritual culture and history, c. 1071-1330*. Taplinger Publishing Company, p. 458.
4. Eğilmez, S. (2024). Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Döneminde Selçuklu-Gürcü İlişkileri. [Seljuq-Georgian Relations During the Foundation Period of the Great Seljuk State]. *Tarih Ve Tarihçi*, 3(2), pp. 127-134.
5. Felix, W. (1981). *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert: Geschichte der politischen Beziehungen von 1001 bis 1055*. [Byzantium and the Islamic world in the early 11th century: History of political relations from 1001 to 1055]. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, p. 236.
6. Kaldellis, A. (2017). *Streams of gold, rivers of blood: The rise and fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*. Oxford University Press, p. 512.
7. Köse, B. A. (2017). İlk Müslüman Hâkimiyetinden Abbasilere Müslümanların Güney Kafkasya Politikalarına Etki Eden İç ve Dış Gelişmeler. [Internal and External Developments Affecting the Muslim Policies in the South Caucasus from the First Muslim Rule to the Abbasids]. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* (2), pp. 297-342.
8. Leveniotis, G. A. (2007). *Η πολιτική κατάρρευση του Βυζαντίου στην Ανατολή: το ανατολικό σύνορο και η κεντρική Μικρά Ασία κατά το β' ήμισυ του 11ου αι.* [The political collapse of Byzantium in the East: The eastern frontier and central Asia Minor during the 2nd half of the

11th century]. *Aristotle University of Thessaloniki*. Centre for Byzantine Research, 2 vols., p. 850.

9. Minorsky, V. (1977). *Studies in Caucasian history*. Taylor's Foreign Press, p. 196.
10. Şimşir, M. (2023). Malazgirt Meydan Muharebesi Öncesi Bizans-Fâtımî İlişkileri ve Savaşa Etkileri. [Byzantine-Fatimid Relations Before the Battle of Manzikert and Their Effects on the War]. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* (8), pp. 22-39.

Muğ/Magi Geleneği ile Kızılbaş-Bektaşî İnançları Arasındaki Tarihsel ve Sembolik İlişkiler

The Historical and Symbolic Relations Between the Muğ/Magi Tradition and Kızılbaş-Bektashi Faith

Prof. Dr. Fuzuli BAYAT

Head of Department, AMEA Folklore Institute/ Azerbaijan

Giriş

Anadolu ve İran coğrafyasının dinî ve kültürel tarihi, katmanlı bir sistemin parçaları gibi birbiri üzerine eklenmiş geleneklerden oluşur. Bu gelenekler arasındaki etkileşim ve süreklilikler, tarih yazımının en karmaşık ve en ilgi çekici meselelerinden biridir. Bu çalışma, söz konusu katmanlı sistemin iki önemli unsuru olan, Antik İran coğrafyasının dinî sınıfı Muğ/Magi geleneği ile geç Orta Çağ'da Azerbaycan ve Anadolu'da teşekkül eden Kızılbaş-Bektaşî inanç sistemi arasındaki tarihsel ve sembolik bağları incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak bu hiç de Safevi, Kızılbaş ve Haydari inanç sisteminin kökenini Muğlara bağlamak değildir. Bir defasında Kızılbaşlık şemsiyesi altında kümelenen Türkmen inancı kendine özgü bir yapılanmadır ve bağları İslamiyet öncesi Türk dini-mitolojik teolojisine dayanmaktadır. Bu makalenin temel iddiası, bu iki fenomen arasında basit ve doğrudan bir tarihsel soy ilişkisi kurmak değil; aksine, kültürel hafıza, coğrafyanın inşa edici rolü ve sembollerin tarih içindeki dönüşümü eksenlerinden hareketle, daha dolaylı ve karmaşık bir süreklilik hattının izini sürmektir.

Zira adını Muğlardan alan “Muğan” coğrafyası, bu sürekliliği okumak için birer anahtar işlevi görmektedir. Antik dönem rahip-sınıfı “Muğ” ile coğrafi bir bölge olan “Muğan” arasındaki filolojik yakınlık, bu bölgenin İslami dönemde heterodoks derviş zümreleri için bir sığınak ve Safevi hareketinin doğuşuna beşiklik etmesi ve nihayetinde Kızılbaş-Bektaşî edebiyatında “Piri Muğan”ın müşid-i kâmil idealiyle özdeşleştirilmesi, makalenin odaklandığı temel dayanak noktalarını oluşturur. Buradan hareketle, bir dinî kurum olarak Muğların ortadan kalkmasına rağmen, onlara atfedilen “batını bilgelik” ve “kutsal aracılık” işlevlerinin, yeni bir dinî dil ve sembolizm içerisinde yeniden üretilerek varlığını sürdürdüğü tezi tartışmaya açılacaktır.

Çalışmanın metodolojisi, tarihsel karşılaştırma ve sembolik hermeneutik (yorumbilgisel) analizi bir araya getirmektedir. İlk aşamada, eski dini kaynaklar (Herodot, Strabon, Plutarkhos),

İslami dönem metinleri (Kur'an tefsirleri, hadis külliyyatı, erken dönem İslam tarihçileri) ve tasavvufi literatür (Divan-ı Şah İsmail Hatayî, Bektaşî nefesleri ve menakıbnameler) karşılaştırmalı olarak taranarak Muğlar (Batı literatüründe Magiler/Majisyenler) kavramının tarihsel seyri haritalandırılacaktır. İkinci aşamada ise, bu kavramların taşıdığı sembolik anlamlar (örn., ışık, ateş, gizli bilgi, mürşidlik) ile Kızılbaş-Bektaşî inanç ve ritüellerindeki karşılıkları yorumbilgisel bir perspektifle ele alınacak; benzerlik ve farklılıklar, bir kültürlerarası aktarım ve yeniden anlamlandırma süreci olarak yorumlanacaktır. Bu çok katmanlı analiz, Mary Boyce gibi İranologların, Ahmet Yaşar Ocak ve Faruk Sümer gibi Türkiyeli tarihçilerin ve modern antropolojik çalışmaların ışığında derinleştirilecektir.

Nihai olarak bu makale, Kızılbaş-Bektaşî inançlarının kökenlerini anlamaya katkı sunmayı hedeflemekte ve bu inanç sistemini, içine doğduğu İslami zeminin yanı sıra, çok daha eskiye uzanan kadim Nearken kültür havzasıyla etkileşimi içinde okumanın verimli olacağını önermektedir.

1. Muğ Ezoterizmi ve Magi Geleneğinin Dinamik Yapısı

Muğ ezoterizmi ve Magi geleneği, kadim inanç sistemlerinin merkezi tezahürlerinden biri olarak ele alınmalıdır. Bu gelenek, salt sabit ve değişmez bir fenomen olarak değil, tarihsel süreç boyunca sürekli olarak yeniden şekillenen ve çeşitli anlam katmanlarıyla zenginleşen dinamik bir kurum şeklinde değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı, söz konusu geleneğin kökenlerini ve ilksel semantik düzlemini aydınlatmanın yanı sıra, onun antik toplumdaki konumunu, sosyal ve dinî işlevlerini, ayrıca zamanla geçirdiği semantik dönüşümleri de izlemeyi gerektirir. Filolojik kaynakların sunduğu terminolojik değişimler ile tarihsel verilerin aydınlattığı dinî-siyasi bağlamların birlikte incelenmesi, bu geleneğin durağan bir yapıya değil, farklı tarihî merhalelerde değişik anlam ve işlevlere bürünen esnek bir kurumsal çerçeveye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1. Med Toplumunda Muğların Konumu: Dinî ve Siyasi Otoritenin Kesişim Noktası

Antik toplumlarda dinî ve siyasi otoritenin iç içe geçmiş yapısı, Med İmparatorluğu'nda (M.Ö. 678-549) Magi (μαγοί) olarak anılan Muğlar sınıfında en belirgin temsilini bulur. Grek kaynaklarına göre, Medlerin altı aşiretinden biri olan ve özel bir statüye sahip bu zümre, diğerlerinden farklı olarak dinî ritüelleri yürütme yetkisini elinde tutmaktaydı.

Herodot Tarihi'nde belirtildiği üzere, Muğlar Medlerin altı aşiretten oluştuğu ve "Magi" adı

verilen bir aşiretin diğerlerinden farklı olarak dinî ritüelleri yürütme yetkisine sahip olduğu belirtilir (Herodotus, 1920, 101). Muğlar sadece kurban ayinlerini icra etmek ve kahinlik yapmakla sınırlı kalmazlardı. Aynı zamanda, rüya yorumu gibi kehanet pratikleri aracılığıyla siyasi karar alma süreçlerinde de doğrudan etkili olmuşlardır (Herodotus, 1920, 107-120). Bu durum, onları salt bir rahip sınıfı olmanın ötesine taşıyarak, toplumsal hiyerarşide ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmiştir. Erken dönemdeki bu çok yönlü otorite yapısı, Muğların sadece ayin uzmanı değil, aynı zamanda bir “bilgelik” ve “danışmanlık” kurumu olarak da işlev gördüğünü net bir şekilde göstermektedir.

Muğların bu hem dinî hem de siyasi nüfuzu içeren konumu, geleneğin sonraki evreleri için büyük bir önem taşır. Özellikle Pir-i Muğan sembolünün Tasavvuf geleneğinde kazandığı “mürşid” (manevi rehber) rolüyle arz ettiği çarpıcı paralellik, bu erken dönemdeki bilgelik ve rehberlik işlevinin kökensel sürekliliğine işaret eder. Muğlar, Med toplumunda hem ritüel uzmanı hem de siyasi danışman olarak, antik İran'ın dinî ve idari yapısının temel bir sütununu oluşturmuşlardır.

1.2. Antik Metinlerde Magi İmajının Evrimi: Bilgelikten Büyücülüğe

Muğ/Magi figürünün antik metinlerdeki temsili, sabit bir gerçeklikten ziyade, onu betimleyen kültürlerin perspektiflerine endeksli dinamik bir evrim sergiler. Bu semantik dönüşüm, Magi'lerin tarihsel gerçekliğinden çok, komşu medeniyetlerin onları nasıl konumlandığını ve “öteki” olana dair algılarını yansıtmaya bakımdan öneme sahiptir.

Kitab-ı Mukaddes'teki temsil, Magiye atfedilen olumlu ve saygın bilge kimliğinin en belirgin örneğidir. Yeni Ahit'te (Matta 2:1-12) İsa'nın doğumunu müjdeleyen yıldızı takip ederek Kudüs'e gelen “Doğu'nun bilgeleri” (*magi*), kutsal bir amacın peşindeki olumlu figürler olarak resmedilir (*Kitab-ı Mukaddes*, 2001, 2/1-12). Buradaki betimleme, onları astronomi/astroloji bilgisine sahip, ilahi bir işareti okuyabilen saygın kişiler konumuna yerleştirir. Bu imaj, Herodot'un aktardığı dinî otorite ve “gizemli bilgelik” vurgusuyla paralellik gösterir ve Magi'lerin entelektüel birikime dayalı itibarını teyit eder.

Buna karşılık, Klasik Yunan ve Roma kaynaklarında Magi algısı belirgin bir ikilik arz eder. Bir taraftan, Ksenofon ve Platon gibi düşünürler Magi'yi felsefi ve ahlaki öğretileri olan saygın öğretmenler olarak anarken; (Xenophon. (1914, s. I) diğer taraftan, Strabon ve özellikle Romalı şair Ovidius gibi yazarlar, Magi'yi büyücülük (*goetia*), sihir ve batıl inançlarla uğraşan, şüphe

uyandırıcı figürler olarak tasvir etmiştir (Strabon, Strabo, 1924, 15.3.15; Ovidius, Ovid, 1916). Bu diyalektik algı, Muğların, Greko-Romen dünya için hem cazip hem de ürpertici olan “öteki”nin bilgisine (*gnosis*) sahip olduğu fikrini yansıtır. Bu “öteki” ve “gizemli” bilgi teması, İslami dönemde “Pir-i Muğan”ın temsil ettiği “batını bilgi veya “irfan” kavramıyla yeniden karşımıza çıkacak olan kavramsal bir zemin oluşturur.

1.3. İslami Dönemdeki Algı: Kur'an ve Hadislerde Mecusiliğin Teolojik Statüsü

İslamiyet'in zuhuruyla birlikte, “Muğ”, büyük olasılıkla Yunan ve Roma dünyasının kullandığı “Magi” kavramı Arapçalaşarak “Mecusi”ye dönüşür ve yeni bir teolojik-legal bağlamda tanımlanma sürecine girer. Bu tanımlama, tek tip olmaktan uzak, çok katmanlı ve bazen çelişkili unsurlar barındırır. Kur'an-ı Kerim'deki Hac Suresi'nin 17. ayeti, bu sürecin merkezinde yer alır: “Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Sabiiler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve Allah'a ortak koşanlar arasında Allah, kıyamet günü ayırım yapacaktır.” (Kur'an-ı Kerim ve meali, 2015, 22/17). Bu ayet, Mecusiliği, vahiy gelmiş dinler (*ehli kitap*) kategorisine açıkça dahil etmemekle birlikte, onları tarihsel ve teolojik bir gerçeklik olarak tanıyarak önemli bir konum verir.

Hadis literatürü ise Mecusilerin hukuki statüsünü şekillendiren daha somut hükümler içerir. Örneğin, onlardan “kitap ehli” muamelesi görenek cizye vergisi alınması yönündeki rivayetler (el-Buhârî, 2002, 1), pratikte Mecusiliğin *ehli kitap* statüsüne benzer bir konuma yerleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, erken dönem İslam tarihçileri ve coğrafyacıları, Mecusiliği genellikle Zerdüştiliğin bozulmuş bir formu veya basitçe ateşperest bir inanç olarak tarif etme eğiliminde olmuş, böylece Antik dünyadaki olumsuz “büyücü” imajının bir devamını üretmişlerdir (el-Birûnî, 1923).

Bu belirsizlik, Mecusilerin hukuki statüsüne dair önemli bir tartışma başlatmıştır. Örneğin, ünlü fakih İmam Ebu Hanife, Hac Suresi'nin 17. ayetteki bu zikre dayanarak Mecusilerin kitap ehli statüsüne benzer bir konumda olduğunu ve kendilerinden cizye alınabileceğini savunmuştur (Ebû Yusuf, 1999, s. 72; et-Taberî, 2001, 22/17). Buna karşın, diğer bazı mezhepler daha farklı yaklaşmıştır. Hadis literatüründe ise, özellikle “Mecusilerin de bir peygamberi vardı, ancak onu öldürdüler” veya “onların da bir kitabı vardı” şeklindeki rivayetler (İbn Kesir, 1999, 22/17), bu geleneğin tahrif edilmiş de olsa bir vahiy kökenine sahip olduğu fikrini destekler. Bu tartışmalar, İslami kültür hafızasında Mecusiliğin, tamamen reddedilen bir inanç olmaktan ziyade, kökeni kadim bir peygamberliğe dayanan ancak sonradan bozulmuş bir din olarak kodlandığını göstermektedir. Bu algı, Mecusi/Muğ geçmişine sahip bireylerin İslam toplumuna

entegrasyonunda ve onların bilgelik mirasının (özellikle astronomi, tıp gibi alanlarda) benimsenmesinde zemin hazırlayan bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Özetle, İslami kültür hafızasında Mecusi/Magi geleneği, bir yandan ötekileştirilir ve indirgenirken, diğer yandan kadim ve tanınması gereken bir bilgelik kaynağı olarak silik de olsa bir iz bırakmıştır. Bu ikili algı, onun mirasının sonraki dönemlerde hem reddedilmesine hem de özellikle tasavvufi çevrelerde yeniden yorumlanmasına olanak tanımıştır.

1.4. Zerdüştilik ve Muğların Kurumsal Dönüşümü: Ortodoksluk ile Heterodoksluk Arasında Bir Ayrışma

Ahameniş İmparatorluğu (MÖ 550-330) dönemi, Zerdüştiliğin devlet dini statüsüne yükselmesiyle birlikte, Muğ/Magi geleneği için de bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu süreç, kaçınılmaz olarak bir kurumsallaşma ve merkezileşmeyi beraberinde getirmiştir (Boyce, 1982, s. 120-145). İmparator I. Darius'un yazıtlarında da referans verilen bu resmi din anlayışı çerçevesinde, Med dönemindeki bağımsız aşiret-kâhin konumundaki Muğlar, Ahameniş sarayına bağlı, devletle bütünleşik bir rahip sınıfı (*zoatar*) olarak örgütlenmeye başlamışlardır (Gershevitch, 1985, s. 664-667). Resmi ideolojiyi desteklemek, kraliyet ayinlerini yönetmek ve toplumsal dini normları belirlemek gibi işlevler üstlenerek siyasi otoritenin ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir.

Ancak bu kurumsal dönüşüm, aynı zamanda derin bir ayrışmanın da habercisi olmuştur. Devletle bütünleşen ve “ortodoks” Zerdüştiliğin temsilcisi konumuna yükselen rahip sınıfının yanı sıra, bu resmi yapıya entegre olmayan, geleneksel yerel inanç ve ritüelleri sürdüren, daha heterodoks Magi grupları varlığını sürdürmüştür (Lincoln, 2007, s. 45-50). Bu heterodoks zümreler, merkezi otoriteden uzak, sınır bölgelerinde ve kırsal alanlarda faaliyet göstererek, geleneksel büyü, kehanet ve şifacılık pratiklerini korumuşlardır. Sasaniler döneminde (M.S. 224-651) Zerdüşti ibadetgahlarının daha da merkezî ve katı bir yapıya kavuşması, bu heterodoks grupları daha da marjinalleştirmiştir (Boyce, 1979, s. 55-60).

Bu tarihsel ayrışma, İslam sonrası dönemde, özellikle tasavvufi çevrelerde yeniden üretilen “Pir-i Muğan” imajının arketipsel kaynağı, büyük olasılıkla resmi Ahameniş veya Sasani rahip sınıfı değil, bu marjinal, heterodoks Magi gelenekleridir. Zira bu gelenekler, kurumsal dinin katı normlarından daha esnek, bireysel mistik tecrübeye ve gizemli bilgiye (*gnosis*) vurgu yapan bir karaktere sahipti; bu özellikler, İslami dönemin heterodoks mistik zümreleriyle (örneğin

Kalenderîler) kurulacak bağlantılar için çok daha uygun bir zemin sunmaktaydı.

2. Ezoterik Mirasın Seyri: Muğ Geleneğinden Tasavvufi Sembolizme

Tarihsel ve filolojik zemine göre Muğ/Magi geleneği, kurumsal varlığını yitirmiş olsa da, taşıdığı ezoterik (batını) unsurlar, İslami dönemde yeni bir dinî dilin içinde varlığını sürdürme imkânı bulmuştur. Bu bölümün amacı, bir yandan ışık, gizli bilgi ve erginlenme gibi temel motiflerin sürekliliğini ortaya koyarken, diğer yandan “Muğ” kavramının “Pir-i Muğan”a evrilerek nasıl yeni ve güçlü bir sembol haline geldiğini tartışmaktır. Bu süreklilik, doğrudan bir kopyalama değil, yaratıcı bir yeniden yorumlama ve kültürel tercüme süreci olarak anlaşılmalıdır.

2.1. Ezoterik Unsurların Sürekliliği: Işık, Bilgi ve Erginlenme

Magi geleneği ile tasavvufi düşünce arasındaki en belirgin paralellikler, ontolojik (varlıksal) ve epistemolojik (bilgisel) düzlemde karşımıza çıkar. Magi geleneğinde ışık metafiziği, erginlenme ritüelleri ve gizemli bilgiye erişim ön plana çıkar (Corbin, 1993, s. 89-92). Tasavvufta bunlar “nur”, “sır” ve “irfan” kavramlarıyla yeniden yorumlanmıştır ki burada ilk husus ışık metafiziğinden nur teolojisine bir geçidin söz konusu olmasıdır. Nitekim Magi inancının merkezinde, karanlık ile aydınlık, iyilik ile kötülük arasındaki kozmik mücadele yer alır. Bu mücadelede ateş ve ışık, tanrısal aydınlığın ve hakikatin somut bir tezahürü olarak kutsanmıştır (Duchesne-Guillemain, 1958, s. 78-81). İslam tasavvufunda ise bu kozmik ikilik, “Nur” (İlahi Işık) kavramıyla farklı bir teolojik çerçeveye oturtulmuştur. Özellikle “Nur-ı Muhammedi” (Hz. Muhammed'in yaratılmış ilk nur olması) doktrini, yaratılışın bir ışık tezahürü olduğunu öne sürer (Schimmel, 1975, s. 112-115). Celâleddîn-i Rûmî'nin “Hamdım, piştım, yandım” sözündeki “yanma” eylemi veya Yunus Emre'nin “Çıktım erik dalına/Anda yedim üzümü” gibi imgeleri, bu nurun müride sirayet etmesi ve onu dönüştürmesinin metaforik anlatımlarıdır. Burada, Magi geleneğindeki somut ateş kültü, tasavvufta içselleştirilmiş ve manevi bir aydınlanma sembolüne dönüşmüştür.

Kavramsal bağlamda ikinci bir husus gizemli bilgidir irfana giden yolda değişim ve dönüşümlerdir. Eski kaynakların da tanıklığına göre Magi'ler, astroloji, tıp ve kehanet gibi alanlardaki bilgileriyle “gizemli bilgiye” (*gnosis*) sahip bir sınıf olarak tanınırdı. Bu bilgi, seçkinlere has, sırlarla dolu ve inisiyasyonla aktarılan bir bilgiydi. Tasavvufta bu kavram, “irfan” veya “marifet” olarak karşılık bulur. İrfan, nakli (dini metinlerden gelen) bilginin

ötesinde, doğrudan kalbi bir sezgi ve ilham yoluyla elde edilen, kişisel ve tecrübi bir hakikat bilgisidir (Chittick, 2000, s. 45-60). Hallâc-ı Mansûr'un “Enel-Hak” (Ben Hakk'ım) sözü, bu irfanî bilginin radikal bir ifadesidir. Her iki geleneğe de, nihai hakikate ulaşmanın yolu, rasyonel akıldan ziyade, bir “iç aydınlanma” ve “sezgi” ile mümkün görülmüştür.

Bir diğer husus erginlenmeden seyr ü sülûka kadarki zaman dilimidir. Magi geleneğinde, bu gizli bilgiye ulaşmak için belirli aşamalardan geçen bir erginlenme (inisiyasyon) süreci olduğu bilinmektedir. Tasavvufi yolda bu süreç, “seyr ü sülûk” olarak kurumsallaşmıştır. Mürit, bir mürşidin rehberliğinde, nefsin mertebelerini aşarak manevi bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuk, tıpkı kadim inisiyasyon (erginlenme) ritüellerinde olduğu gibi, sembolik bir ölüm ve yeniden doğuşu içerir.

2.2. Kavramsal Dönüşüm: “Muğ”dan “Pir-i Muğan”a Sembolik Bir Yolculuk

“Muğ → Mecusi → Pir-i Muğan” şeklinde formüle edilebilecek olan kavramsal dönüşüm, basit bir filolojik evrimin ötesinde, derin bir kültürel kod aktarımı, meşruiyet inşası ve anlamın yeniden tahayyülü sürecini temsil eder. Bu üç aşamalı dönüşüm, İslam öncesi İran'ın Zerdüşti rahip-sınıfına (Muğ) atıfta bulunan bir terimin, İslami dönemde öncelikle dışlayıcı bir dini-etiket olan “Mecusi” kimliğinden sıyrılarak, nihayetinde tasavvufi düşüncenin merkezinde içerleyici ve saygın bir sembol olan “Pir-i Muğan”a (Muğan'ın Piri/Bilgelerin Üstadı) evrilmesini sağlamıştır (Karamustafa, 2007, s. 134-136). Bu radikal anlam kayması, İslami perspektiften “öteki” olarak görülen bir geleneğin, yeni bir dini-estetik sistem içinde nasıl benimsendiğine ve yüceltildiğine dair çarpıcı bir örnektir.

Dolayısıyla antik Muğların gnostik bilgileri, Müslümanlaşmış Muğ toplulukları tarafından “Pir-i Muğan” olarak bilinen figürler aracılığıyla günümüze kadar aktarılmıştır. “Pir-i Muğan”, Muğ ulularının manevi rehberliğini ve öğretisini simgelerken, tasavvufi şiir ve divan edebiyatında derin sembolik anlamlar yaratmıştır. “Pir-i Muğan”, bir Medyan kabilesi olan Muğların ezoterik öğretilerinin Kızılbaşlık ve genel anlamda sufi öğretilerle birleştiği tek kavram olarak öne çıkar ve bu, ezoterizmin ve irfanın kaynaştığı yegâne terimdir.

“Pir-i Muğan” metaforunun en sistematik ve estetize edilmiş ifadesi, hiç şüphesiz klasik Fars ve Türk Divan edebiyatında karşımıza çıkar. Bu poetik geleneğe “Pir-i Muğan”, sıradan bir meyhaneci figürü olmanın çok ötesinde, aşkın (ilahi aşk) meyhanesinin piridir; hakikatin (hakikat) ve vahdet sırlarına (esrar-ı vahdet) vakıf, aşıkları (müritleri) batını bilgi ve marifet

şarabıyla irşad eden bir mürşid-i kâmil konumundadır. Hafız-ı Şirazî'nin gazelleri, bu figürü, dünyevi perdenin (hicab) arkasındaki ilahi güzelliği (cemal-i ilahi) müjdeleyen ve faniliği (fena) öğreten bir kılavuz olarak resmeder (Hafız-ı Şirazî, 2009). Hatta Hafız'da: Deyr-i Muğan (Muğların manastırı) terimini vardır ki ruhani bir arayış, aşkın bir deneyim ve dünyevi olanın aşılmasını temsil eden bir metafor olarak kullanır (URL: 1). Bu imgenin kökeni, antik Magi geleneğindeki “danışman-bilge” arketipine dayanır; ancak İslami tasavvufun potasında, bu arketip şiirsel bir derinlik kazanarak estetize edilmiş ve ontolojik bir boyuta taşınmıştır.

Tasavvuf edebiyatında “Pir-i Muğan” kavramı, hakikati sunan ve Allah’a giden yolda rehberlik eden kâmil bir mürşit veya kutb-i âlem olarak tanımlanır. Süleyman Uludağ’ın belirttiği gibi, “Pir-i Muğan: Tasavvufta aşk şarabını sunan hakikî ve kâmil mürşid, kutb-i âlem, rehber anlamına gelir.” (Uludağ, 2016, s. 286).

İlginç olan, bu yüksek derecede edebileştirilmiş sembolün, teorik düzlemde pratik ve kurumsal işleyişe doğru evrilerek Bektaşî-Kızılbaş inanç sisteminde somut bir karşılık bulmasıdır. Tasavvuf edebiyatında bu terimi en çok kullanan şairlerden Hoca Ahmed Yesevî, Fuzuli, Rûhî, Şeyh Galib, Neyzen Tefvik ve diğerlerini göstermek mümkündür.

“Pir-i Muğan” terimi Alevi-Bektaşî metinlerinde doğrudan ve sıklıkla kullanılsa da, onun işlevi ve temsil ettiği otorite modeli, “Pir” ve “Mürşid” kurumunda kurumsal bir kimliğe bürünmüştür. Bu bağlamda “Pir”, sadece manevi bir rehber değil, aynı zamanda toplumsal düzenin (erkan) teminatı ve siyasi-toplumsal bir otoritenin de temsilcisidir. Alevi-Bektaşî şairlerinin nefeslerinde tezahür eden “Pir” figürü, bu çok boyutlu otoritenin somut örneğidir; o, hem yol gösteren bir mürşit hem de ocak (cemaat) etrafında örgütlenen topluluğun merkezindeki karizmatik liderdir. Bu işlevsel süreklilik, antik Med toplumlarında hem dini hem de siyasi danışmanlık (danışman-bilge) rolleriyle öne çıkan Muğların konumuyla dikkat çekici bir paralellik arz eder. Dolayısıyla, “Pir-i Muğan” sembolü aracılığıyla, kadim bir bilgelik ve otorite modeli, yeni bir dini-toplumsal yapılanma olan Alevi-Bektaşî ocak sisteminin kimlik inşasında yeniden işlevsel hale getirilmiştir. Bu durum, kavramların tarihsel yolculuğunda, anlamın süreklilik ve kopuşlar içinde nasıl dönüştüğünü ve farklı kültürel katmanlarda nasıl yeniden üretildiğini gösteren önemli bir antropolojik ve sosyolojik olgu olarak değerlendirilebilir.

3. Muğan Düzü (Ovası): Coğrafyanın Mistik Hafızası ve Heterodoksinin Kavşağı

Tarihsel ve sembolik süreklilik iddialarının değerlendirilmesinde coğrafya, salt fiziki bir mekân veya pasif bir sahne olmanın ötesinde, aktif bir tarihsel aktör, kolektif hafızanın taşıyıcı bir katmandır. Aras ve Kura nehirleri arasında yer alan, günümüzde Azerbaycan ile İran arasında bölünmüş olan Muğan Ovası da bu bağlamda ele alınması gereken önemli bir örnektir. Muğların veya Magların anayurdu olarak Muğan toponimi Azerbaycan’da ilk kez eski Fars kaynaklarında M.S. 293 yılında kaydedilmiştir. Orta Çağ’da Azerbaycan’a gelen Arap seyyahlarının aktarımlarına göre, Kura Nehri’nin kuzeyinde, eski Albanya’nın kuzeybatısında yer alan bölgeye Gürcüler *Movakan*, Araplar ise *Muğan* adını vermiştir (Velihanlı, tarih yok). Doğal olarak adının çağrıştırdığı kadim “Muğ” bağlantısının ötesine geçerek, Muğan’ın jeopolitik konumu, sosyo-ekonomik yapısı ve ekolojik karakteri, onu tarihsel süreklilik arz eden bir heterodoks inanç ve direniş merkezi haline getirmiştir. Ayrıca bu coğrafi mekânın, Safevi-Kızılbaş hareketinin hem doğuşundaki hem de manevi yükselişindeki küçümsenmeyecek rolü oldukça büyük önem arz etmektedir.

3.1. Muğan’ın Tarihsel Konumu: Marjinalite, Geçişkenlik ve Bir Heterodoks Sığınağın Anatomisi

Muğan Ovası’nın tarihsel karakteri, onu güçlü merkezi imparatorluklar nezdinde sürekli bir “kontrolden uzak sınır bölgesi” haline getiren temel coğrafi ve jeopolitik özelliklerle şekillenmiştir. Ayrıca burası göç yolları üzerinde bulunması ve merkezî otoriteden uzak olması nedeniyle heterodoks toplulukların faaliyet alanı olmuştur (Binbaş, 2016, s. 142-145). Hazar Denizi’ne kıyısı, Kafkas dağ silsilesini İran platosuna bağlayan stratejik bir koridor işlevi görmesi, bölgeyi kadim dönemlerden itibaren hem büyük göç dalgalarının hem de canlı ticaret rotalarının kavşağı yapmıştır. Bu “geçişkenlik”, kaçınılmaz olarak etnokültürel bir mozaik yaratmış, ancak aynı zamanda merkezi otoritelerin bölge üzerinde sürekli ve doğrudan bir denetim tesis etmesini zorlaştırmıştır. Nitekim Sasani ve erken İslam Hilafeti gibi büyük imparatorluklar döneminde bir uç beyliği karakteri taşıyan Muğan, merkezin zayıfladığı dönemlerde ise mahalli hanedanlıkların veya göçebe konfederasyonların yarı bağımsız bir sahnesine dönüşmüştür.

Nitekim *Safvetü’s-Safa*’ya göre geçmişte Muğan ve çevresindeki halkın - Erran, Elivan ve Darbum halkının tamamının Zerdüş inancına mensup olduğu, yani Muğ geleneğini sürdürdüğü belirtilir. Ayrıca, bu bölgenin fethi sırasında İslam’ın yayıldığı ve halkın Müslümanlaştırıldığı

ifade edilir (Şah, 2007, s. 226). Bu “marjinal” ve “kenar” konum, onu, resmi-ortodoks dini söylemlerin katı normatif yapılarıyla çatışan veya bu yapılardan dışlanan heterodoks zümreler için ideal bir sığınak ve yeniden üretim alanı kılmıştır. Bölgenin isminin “Muğan” olarak anılması, bu tarihsel hafızayı güçlendiren filolojik bir süreklilik sunarak, onu sadece fiziki değil, aynı zamanda sembolik bir merkez, bir tür “heterodoksi hafıza mekânı” haline getirmiştir. Bu bağlamda Muğan, sadece coğrafi bir locasyon değil, aynı zamanda sosyolojik ve dini bir fenomen olarak okunmayı hak eden bir kavşak noktasıdır.

13. yüzyılın başlarındaki Moğol istilaları, İslam dünyasının siyasi coğrafyasını olduğu kadar toplumsal ve dini dokusunu da temelinden sarsan, yıkıcı ancak aynı zamanda yeni sosyal örgütlenme biçimlerine zemin hazırlayan paradoksal bir dönüm noktası teşkil eder. Moğol istilaları sonrası 13.–15. yüzyıllarda toplumsal çözülme, Muğan gibi bölgeleri Kalenderî ve Haydarî derviş zümrelerinin merkezi haline getirmiştir. Kalenderîlik, Abdallık ve kısmen de Melametilik gibi bazı sufi akımlar, eski Muğ irfanının etkilerini taşıyan doktrinler olarak dikkat çekmektedir. Hilafet gibi merkezi otoritelerin ve yerleşik hanedanlıkların etkinliğini yitirmesi, geniş coğrafyalarda bir otorite boşluğu yarattı (Ocak, 1992, s. 45-60). Bu boşluk, Sünni-şer’i ulemanın kurumsal yapılarının toplum nezdindeki nüfuzunun da azalmasına yol açtı. İşte bu istikrarsız ve düzensiz ortam, kurumsal dini yapıların dışında konumlanan, gezgin (*seyyar*) ve çoğu zaman yerleşik dini-ahlaki normları sorgulayan bir karaktere sahip derviş zümreleri - başta Kalenderîler, Haydarîler ve daha geniş bir şemsiye terim olan “Rum Abdalları”- için tarihsel bir fırsat alanı yarattı.

Muğan Ovası gibi merkezi idarelerin denetiminden uzak, “kenar” bölgeler, bu dini-sosyal aktörlerin faaliyet gösterdiği, fikir alışverişinde bulunduğu ve örgütlendiği başlıca üsler haline geldi (Sümer, 1992, s. 25-40). Bu dervişler, sadece bireysel maneviyat arayışçıları olmanın ötesinde, birer toplumsal muhalefet ve kültür taşıyıcısı işlevi de görüyorlardı. Yerleşik kentli düzeni ve onun resmi ideolojisini eleştiren söylemleri, özellikle göçebe ve yarı-göçebe Türkmen aşiretleri arasında son derece etkili oldu. Moğol sonrası dönemin yarattığı toplumsal travma ve kimlik arayışı, bu heterodoks sufi gruplarının karizmatik otoritelerini ve toplumsal nüfuzlarını daha da pekiştirdi. Böylece Muğan, sadece coğrafi bir sığınak değil, aynı zamanda yeni bir halk İslamı anlayışının (*popular Islam*) ve siyasi meşruiyet arayışlarının filizlendiği verimli bir kültür havzasına dönüştü.

3.1. Safevî Tarikatı'nın Yükselişi ve Kızılbaşlığın Doğuşu: Muğan'ın Şekillendirici Rolü

Şeyh Safiyüddin'den (ö. 1334) Şah İsmail'e (ö. 1524) uzanan süreçte, Muğan çevresinde yoğunlaşan bu heterodoks derviş ağları ile Türkmen aşiretleri, bir sufi tarikatı olan Safeviyye'nin radikal bir siyasi-toplumsal harekete (*Kızılbaş* hareketi) dönüşümünde katalizör işlevi gördü (Boyce, 1992, s. 101-105). 14. yüzyılın başlarında Erdebil merkezli ve Sünnilikten uzak, Ehl-i Beyt çizgisinde teşekkül eden tarikat, özellikle Şeyh Cüneyd (ö. 1460) ve oğlu Şeyh Haydar (ö. 1488) dönemlerinde ideolojik ve sosyolojik bir dönüşüm yaşadı. Bu dönüşümün arka planında, tarikat liderlerinin siyasi hırsları kadar, merkezi otoritelerce dışlanmaları ve bu nedenle kendilerine yeni bir güç tabanı arayışı yatmaktadır. Tam da bu noktada, daha önce bahsedilen ve Muğan gibi bölgelerde güçlü bir taban bulmuş olan marjinal derviş zümreleri ile onların nüfuz ettiği savaştı Türkmen aşiretleri, Safevi davası için vazgeçilmez bir askeri ve ideolojik insan kaynağı sağladı. Bu ittifak, Safevi şeyhlerinin karizmasını “kutlu” bir liderlik iddiasına evriltirken, Türkmen aşiretleri de kendilerini “Ali'nin Yolu”nun (*Kızılbaş*) sadık neferleri olarak tanımlayan yeni bir kimlik inşa ettiler. Dolayısıyla Muğan coğrafyası, bu simbiyotik ilişkinin kurulduğu, hareketin askerî ve ideolojik doktrininin şekillendiği, bir anlamda Kızılbaşlığın pratikteki laboratuvarı olmuştur.

Cüneyd ve Haydar, siyasi hâkimiyet hedeflerini gerçekleştirebilmek için tarikatlarının operasyonel merkezini, Sünni ulemanın baskın olduğu kentsel ortamdan, güçlü göçebe Türkmen aşiretlerinin hâkim olduğu bu marjinal ve jeopolitik açıdan stratejik bölgelere doğru kaydırmakta tereddüt etmediler (Yıldırım, 2008, s. 150-185). Bu stratejik yer değiştirme, sadece fiziki bir konum değişikliği değil, aynı zamanda tarikatın sosyolojik tabanını ve ideolojik karakterini yeniden tanımlayan köklü bir dönüşümün işaretiydi. Muğan ve civarı, onlar için yalnızca bir askeri güç kaynağı (Türkmen aşiretleri) değil, aynı zamanda meşruiyetlerini sağlayacak bir ideolojik arka plan (heterodoks derviş zümreleri) sunmuştur. Bu simbiyotik ilişki neticesinde, tarikatın doktrini giderek şii-leğimli (*ghuluw* içeren) ve kuvvetli bir mehdisi (*mesiyani*) karakter kazanmış; şeyh, müridleri nezdinde kutsiyet atfedilen bir *mürşid-i kâmil* ve hatta *zamanın mehdisi* konumuna yükseltilmiştir. Şeyh Haydar'ın takipçilerinin on iki dilimli kırmızı serpuş (tac) takması ve bu sembolle “Kızılbaş” kimliğiyle anılmaları, bu yeni kolektif kimliğin en görünür ifadesi olmuştur.

Nihayetinde, Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail'in 1501'de Tebriz'e dahil olarak Safevi Devleti'ni kurması, bu uzun vadeli sosyopolitik mühendisliğin zaferle taçlanmasıydı. Onun ordusunun ve

ideolojik tabanının çekirdeği, büyük ölçüde Muğan gibi bölgelerde örgütlenmiş olan Kızılbaş Türkmen aşiretleri ve onlara manevi rehberlik eden derviş şeyhlerinden oluşmaktaydı (Allouche, 1983, s. 55-70). Dolayısıyla Muğan, salt bir coğrafi mekân olmanın ötesinde, Safevi hareketinin siyasileşmesi, Kızılbaş kimliğinin inşası ve nihayetinde bir imparatorluk ideolojisinin prototipinin geliştirildiği tarihsel bir mekân veya yuva işlevi görmüştür.

4. Karşılaştırmalı Analiz: Sembolik Dil ve Ritüel Pratikte İşlevsel Süreklilik

Kayd edildiği gibi tarihsel, filolojik ve coğrafi zemini inşa edilen süreklilik iddiası, nihai anlamını ve meşruiyetini, ancak bu inanç sistemlerinin somut pratiklerinde ve sembolik dilleri arasındaki yapısal benzerliklerde bulabilir. Burada Muğ (Magi) geleneği ile Kızılbaş-Bektaşî inanç dünyası arasındaki benzerlikleri, yüzeysel bir paralellik göstermenin ötesine geçerek, bu benzerliklerin işlevsel süreklilik ve anlamsal dönüşüm süreçlerini karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Buradaki temel sav, kadim sembollerin, yeni dini bağlamlarda içerikleri dönüştürülerek bile olsa, benzer psiko-sosyal ve kozmolojik işlevler görmeye devam ettiğidir.

4.1. Işık ve Ateş Sembolizmi: Kutsalın Tezahüründen İçsel Aydınlanmaya

Işık ve ateş, her iki geleneğin de merkezinde yer alan, ancak anlam katmanları tarihsel süreçte derin bir içselleştirme ve soyutlaştırmadan geçen temel sembollerdir. Bu dönüşüm, Magi geleneğindeki kutsal ateş → Zerdüştilikteki ‘Ateşgede’ pratiği → İslami tasavvuftaki ‘ilahi nur’ metaforu → Bektaşî-Kızılbaş geleneğindeki ‘çırağ’ ritüeli şeklinde özetlenebilecek sembiyotik bir evrim çizgisi izler (Boyce, 1992, s. 101-105).

Antik Magi/Zerdüşti dini sisteminde ateş, Ahura Mazda'nın yaratılıştaki ilksel ışığının (*mainyu* - ruhani cevher) ve aşkın saflığının yeryüzündeki somut ve sürekli tezahürü olarak kavranır (Boyce, 2001, s. 1-10). Ateşgedelerde yakılan kutsal ateş, tanrısal düzenin ve ezeli-ebedi hakikatin nesnel bir remzidir. Buradaki ontolojik vurgu, ateşin kendisine atfedilen nesnel kutsallık ve onun evrensel düzene olan kozmik bağlantısı üzerinedir; bir nevi, kutsal ile iletişim kurmanın fiziksel bir kanalıdır.

İslami tasavvufun yükselişiyle birlikte, bu somut ve dışsal ateş kültürü, büyük ölçüde “ilahi nur” (tanrısal ışık) metaforu içinde içselleştirilir ve psikolojik bir boyut kazanır. İshraki ve Vahdet-i Vücutçu geleneklerde geliştirilen “Nur-ı Muhammedi” doktrini, yaratılışın ilk temeli olan bu metafizik ışığın, peygamberler ve veliler zinciri (*silsile*) aracılığıyla aktarıldığını öne

sürer (Schimmel, 1975, s. 112-115). Artık temel amaç, dışarıdaki bir ateşe tapınmak değil, nefsi temizleyerek kalp aynasında bu ilahi nurun yansımaları sağlamak, yani bir içsel aydınlanma (*kashf/ilham*) sürecidir.

Nihayetinde, bu iki tarihsel ve anlamsal katman, Kızılbaş-Bektaşî geleneğinde “çırağ” (kandil, lamba) sembolizmi etrafında somut bir ritüel pratiğe dönüşerek sentezlenir. Örneğin, Muharrem ayındaki matem meclislerinde yakılan on iki çerağ, hem Kerbela şehitlerinin ruhlarının simgesel ışığıdır hem de topluluğun (*cem*) onların yolundan giderek manevi bir aydınlanmaya (ırşad) erişme arzusunu temsil eder (Melikoff, 1993, s. 145-150). Benzer şekilde, cem törenlerinde dedenin (*mürşid*) oturduğu postun önündeki delil (mum), artık sadece fiziki bir aydınlatma aracı olmayıp, ilahi hakikatin ve mürşidin rehberlik edici bilgisinin sembolüdür. Böylece, kadim ateşin kutsallığı, ışığın aydınlatıcılığı ve nurun batını anlamı tek bir ritüel nesnede birleşir. Bu durum, kökleri kadim bir geleneğe uzanan bir sembolün, yeni bir dini bağlamda işlevsel bir süreklilik kazanarak nasıl yeniden anlamlandırıldığının çarpıcı bir örneğidir.

4.2. Doğa Kültü ve Kutsal Mekân Anlayışı: Kâinatın Canlı Tapınağı

Dağ, ağaç, pınar gibi doğal varlıklara atfedilen kutsallık, hem antik İran dinlerinde hem de Kızılbaş-Bektaşî inanç sisteminde ortak bir tema olarak karşımıza çıkar (Corbin, 1993, s. 211). Bu durum, kutsalın tecrübesinin sadece insan-inşaaı mabetlerle sınırlı olmadığı, aksine doğal çevrenin bütününe tanrısal tecellinin bir parçası olarak görüldüğü, kökleri animistik ve şamanik evren tasavvurlarına dayanan bir sürekliliğe işaret eder. Bu anlayış, kitabi dinlerin daha insan-merkezci (*anthropocentric*) ve kurumsal tapınak anlayışına karşı, kozmos-merkezci (*cosmocentric*) bir alternatif oluşturur.

Antik İran ve Türk-Moğol şamanik geleneklerinde, dağlar (örneğin Demavend), yeryüzünün direkleri (*axis mundi*) ve göksel alemlerle irtibat kurulan merkezler; pınarlar ve nehirler, arındırıcı saflığın ve hayat verici kaynağın sembolleri; belirli ağaçlar (kayın, sedir, çınar) ise yerel ruhların meskeni veya bilgeliğin timsali olarak kutsal kabul edilmiştir (Widengren, 1965, s. 25-30). Kızılbaş-Bektaşî geleneğinde ise bu kadim doğa kültü, İslami bir terminoloji ve veli kültü ile harmanlanarak varlığını sürdürmüştür. Ziyaretgâh kavramı, sadece türbeleri değil, aynı zamanda kutsal addedilen dağları (Hacı Bektaş Veli'nin tavaf ettiği rivayet edilen Hırka Dağı), erenlerle özdeşleşmiş ağaçları (Ağaç yatırları) ve pınarları (Kırklar Pınarı) da kapsayacak şekilde genişler (Ocak, 2000, s. 88-95). Bu mekânlar, bir velinin himmetinin tecelli ettiği, dua

ve adakların (*niyaz*) sunulduğu, böylece dünyevi ile uhrevi arasında bir köprü işlevi gören mikrokozmoslar olarak algılanır. Bu pratik, doğayı ilahi enerjinin canlı ve sürekli tezahür ettiği bir tapınak olarak gören kadim anlayışın İslami bir kisve altındaki sürekliliğinin kanıtıdır.

4.3. Ezoterik Bilgi ve İrfan Geleneği: Gnostik Süreklilikte Sezgi ve İnisiyasyon

Magi bilgelik geleneği ile Bektaşî-Kızılbaş dünyası arasındaki bir diğer çarpıcı paralellik, bilginin niteliği ve ona ulaşma yöntemine dair epistemolojik yaklaşımlarda kendini gösterir. Her iki sistem de, salt akli çıkarım (*istidlal*) ve nakli (rivayete dayalı) bilginin ötesinde, doğrudan sezgi (keşf), içsel deneyim (zevk) ve inisiyasyon yoluyla elde edilen bir bilgi anlayışını merkeze alır (Ocak, 1996, s. 152). Bu, özü itibarıyla gnostik bir eğilimdir.

Antik dünyanın Magileri, birçok alanlarda (astronomi, tıp ve özellikle yıldız yorumu) uzmanlaşmış, ancak bu bilgileri sır olarak saklayan ve yalnız belirli bir eğitim sürecinden geçmiş müritlere aktaran bir bilgiler zümresiydi. Buradaki bilgi, salt rasyonel çıkarımdan ziyade, keşif ve sezgiyle elde edilen, evrenin gizemlerine (*esrar*) vakıf olmayı sağlayan ezoterik bir “sırlar bilgisi” karakterine sahipti.

Benzer bir epistemolojik çerçeve, Kızılbaş-Bektaşî geleneğinde “irfan” veya “marifet” kavramlarıyla kurumsallaşmıştır. İrfan, şeriatın Zahiri kurallarının ötesine geçen, kalp gözü (basiret) ile elde edilen ve kişiyi “hakikat” makamına ulaştıran bir içsel bilgidir (Chittick, 2000, s. 45-60). Bu bilgi, kitaplardan, yani ilm-i kesbiden öğrenilmez; bir mürid-i kâmilin rehberliğinde, nefsi terbiye ederek yani riyazat yolu ve manevi bir yolculuk, yani seyr ü sülûk sonucunda kalpte doğar. Buna tasavvufta ilm-i ledünni denilir. “Sırr-ı ledün” yani gayb bilgisi) olarak da adlandırılan bu bilgi türü, işlevsel olarak Magi geleneğindeki gizemli bilgelikle örtüşür. Her iki sistem de bilgiyi, “seçilmiş” veya “ermiş” olana has, kamusal alandan gizlenmiş ve ancak hiyerarşik bir yapı içinde özel bir eğitimle yani talim ve tedrisle aktarılan ezoterik bir değer olarak konumlandırır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırmanın ulaştığı temel sonuç, Muğ/Magi geleneği ile Kızılbaş-Bektaşî inanç sistemi arasında doğrudan ve basit bir tarihsel nedensellik veya kurumsal bir soybağı bulunmadığı veya bunun halen bulunmadığıdır. Bunun yerine, çalışma, coğrafyanın aktif rolü, sembollerin dinamik dönüşümü ve ezoterik işlevlerin sürekliliği aracılığıyla inşa edilmiş derin bir kültürel ve işlevsel bağ olduğunu ortaya koymuştur. Kızılbaş askeri yapılanmasının ve Bektaşî

ocaklarının (Baba Samit tekkesi gibi) mayalandığı Muğan coğrafyası ile divan ve tasavvuf edebiyatında tecessüm eden “Pir-i Muğan” figürü, bu kültürel devamlılığın sırasıyla kurumsal ve entelektüel hafızadaki en somut tezahürleridir. Bu bulgular, inanç sistemlerinin yalnızca teolojik metinlerin değil, aynı zamanda coğrafyanın, kolektif hafızanın ve sosyopolitik bağlamın diyalektik bir ürünü olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu çalışma, Antik İran coğrafyasında dinî bir figür olan, ancak İrani bir kavim olmayan Muğ/Magi geleneği ile Anadolu ve Azerbaycan’da teşekkül eden Kızılbaş-Bektaşî inanç sistemi arasındaki ilişkiyi, indirgemeci bir tarihsel nedensellik iddiası yerine, kültürel hafıza, sembolik dönüşüm ve coğrafyanın inşa edici rolü ekseninde yeniden okumayı amaçlamıştır. Araştırmanın ortaya koyduğu bulgular, bu iki tarihsel olgu arasında, üç ana kanal üzerinden işleyen bir süreklilik hattının varlığını güçlü bir şekilde desteklemektedir. Bu süreklilik, üç ana kanal üzerinden tesis edilmiştir:

- 1- Filolojik ve Tarihsel Kanal: “Muğ” ismiyle coğrafi bir bölge olan “Muğan” arasındaki bağ, yalnızca dilsel bir tesadüf değil, tarihsel bir hafızanın izidir. Heterodoks Magî gruplarının İslam öncesi dönemde bile marjinal konumu, bu geleneğin baskıcı ortamlarda hayatta kalmasını sağlayan esnek ve sürdürülebilir bir karaktere işaret eder.
- 2- Sembolik ve Kavramsal Kanal: Magî geleneğindeki “kutsal ateş” ve “gizemli bilgi” (gnosis) arayışının, tasavvuftaki “nur” metaforu ve “ırfan” anlayışına, oradan da Kızılbaş-Bektaşî pratiğindeki “çırağ” ritüeli ve “ilm-i ledün” doktrinine evrilmesi, kadim ezoterik arayışların yeni dinî diller içinde nasıl yeniden biçimlendiğinin ve varlığını sürdürdüğünün kanıtıdır.
- 3- Coğrafi ve Sosyopolitik Kanal: Muğan Ovası’nın, tarih boyunca merkezî otoritelerden uzak, marjinal ve geçişken bir bölge olması, onu hem heterodoks dini gelenekler hem de Moğol sonrası dönemin gezgin derviş zümreleri için ideal bir sığınak ve etkileşim alanı haline getirmiştir. Bu jeopolitik konum, Safevî tarikatının siyasileşmesi ve Kızılbaş kimliğinin şekillenmesi için gerekli olan toplumsal dinamiği ve askeri insan kaynağını sağlayan bir kaynak şlevi görmüştür.

Bu çalışma, bir kültürel süreklilik modeli önermektedir: Kadim bir dinî geleneğin, yeni bir baskın dinî sistem karşısında tamamen ortadan kalkmak yerine, onun içinde sembolik, işlevsel ve coğrafi kanallar aracılığıyla varlığını sürdürebileceğini göstermiştir. Bu modelin, Anadolu ve İran’daki diğer heterodoks dini oluşumların kökenlerini analiz etmek için de

kullanılabileceği düşünülmektedir. Gelecekteki çalışmalar, bu üç kanalı (coğrafi, sembolik, kurumsal) karşılaştırmalı olarak inceleyerek, bölgenin dinler tarihindeki süreklilik ve kopuş dinamiklerine daha sistematik bir açıklama getirebilir. Sonuç olarak, Kızılbaş-Bektaşî inancı, İslam'ın içinde bir "sapma" olmaktan ziyade, kadim Mezopotamya ve İran coğrafyasının dinî hafızasının İslami bir form içinde yeniden canlanması olarak okunabilir.

Bu üç hattın (filolojik-tarihsel, sembolik-kavramsal, coğrafi-kurumsal) kesişim noktasında, çalışmanın merkezindeki sembol olan birçok kavram yükselir. Divan edebiyatının estetik dünyasından "Pir-i Muğan" Kızılbaş-Bektaşî nefeslerinin samimi söylemine uzanan "Pir", "Mürşid" figürü, kadim bir bilgelik odağının (Muğ), İslami dönemde meşru ve saygın bir mistik otorite formuna bürünmesinin en çarpıcı kanıtıdır. Pir-i Muğan, bir yandan Magi'lerin "danışman-bilge" arketipini, diğer yandan ise Kızılbaş toplumsal örgütlenmesindeki "mürşid" in dini, sosyal ve siyasi otoritesini bünyesinde barındırarak, bin yıllık bir işlevsel sürekliliğin taşıyıcı kolonu olmuştur.

Bu araştırmanın bulguları, inanç sistemlerinin anlaşılmasına dair iki önemli metodolojik katkı sunmaktadır. İlki, dini ve kültürel geleneklerin aktarım mekanizmasına ilişkindir. Yani bir geleneğin, kurumsal yapıları çözülsün veya baskı altına alınsa dahi, kolektif hafıza ve semboller aracılığıyla nesiller boyunca sürebileceğini göstermektedir. Toplumlar, kültürel kodlarını, mitler, arketipler ve estetik imgeler (ışık, nur, çırağ, Pir-i Muğan) yoluyla taşımaya devam eder ve bu kodlar, yeni dini söylemler içinde yeniden canlanarak geçmişle bağlarını sürdürürler. İkincisi ise, tarih yazımında coğrafyanın rolüne dairdir. Muğan örneği, coğrafyanın salt pasif bir sahne olmadığını, aksine kendine has jeopolitik ve sosyal dinamikleriyle (marjinalite, geçişkenlik, sığınak işlevi) tarihin aktif bir faili olabildiğini kanıtlamaktadır. Belirli coğrafi mekânlar, benzer dini-kültürel eğilimleri beslemeye yatkın "tarihsel ekoloji" alanları olarak işlev görebilir.

Ancak bu çalışmanın sınırlılıkları da bulunmaktadır. Daha çok metinsel, tarihsel ve sembolik analize odaklanan bu makale, arkeolojik bulgular veya etnografik saha çalışmaları gibi farklı disiplinlerden gelen doğrudan verileri kapsam dışı bırakmıştır. Ayrıca, ortaya konan süreklilik modelinin, diğer marjinal grupların inanç sistemlerinde nasıl tezahür ettiği, mukayeseli bir analiz yapılabilmesi için gelecekteki çalışmalara bırakılmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Kızılbaş-Bektaşî inancını, içinde teolojik olarak biçimlendiği İslami bağlamın yanı sıra, çok daha eskiye uzanan bir kültürel havızanın mirasçısı olarak okumanın

zorunluluğunu ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım, söz konusu geleneği, hem İslami tasavvufun bir yorumu hem de kadim Mezopotamya-İran dünyasının dinî hayal gücünün bir devamı olarak görmemizi sağlar. Dinî gelenekler, farklı tarihsel katmanların üst üste bindiği ve birbiri içinde eridiği bir yapı gibidir. Onları, bu katmanların bütünlüğü ve etkileşimi içinde ele almak, ancak hakiki ve derinlikli bir kavrayışın kapısını aralayabilir

KAYNAKÇA

Kitaplar

Allouche, A. (1983). *The origins and development of the Ottoman-Safavid conflict (906-962 / 1500-1555)*. Klaus Schwarz Verlag.

Binbaş, İ. E. (2016). *Intellectual networks in Timurid Iran*. Cambridge University Press.

Boyce, M. (1979). *Zoroastrians: Their religious beliefs and practices*. Routledge.

Boyce, M. (1982). *A history of Zoroastrianism, Vol. 2: Under the Achaemenians*. E. J. Brill.

Boyce, M. (1992). *Zoroastrianism: Its antiquity and constant vigour*. Mazda Publishers.

Chittick, W. C. (2000). *Sufism: A beginner's guide*. Oneworld Publications.

Corbin, H. (1993). *History of Islamic philosophy*. Kegan Paul.

Duchesne-Guillemin, J. (1958). *The western response to Zoroaster*. Oxford University Press.

Gershevitch, I. (Ed.). (1985). *The Cambridge history of Iran, Vol. 2: The Median and Achaemenian periods*. Cambridge University Press.

Karamustafa, A. T. (2007). *Sufism: The formative period*. Edinburgh University Press.

Lincoln, B. (2007). *Religion, empire, and torture: The case of Achaemenian Persia, with a postscript on Abu Ghraib*. University of Chicago Press.

Melikoff, I. (1993). *Uyur idik uyardılar: Alevilik-Bektaşilik araştırmaları* (T. Alptekin, Çev.). Cem Yayınevi.

Ocak, A. Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda marjinal sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. yüzyıllar)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, A. Y. (1996). *Bektaşilik: Tarih ve inançlar*. İletişim Yayınları.

Ocak, A. Y. (2000). *Alevi ve Bektaşi inançlarının İslam öncesi temelleri*. İletişim Yayınları.

Schimmel, A. (1975). *Mystical dimensions of Islam*. The University of North Carolina Press.

Sümer, F. (1992). *Safevî Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü: Şah İsmail ile halefleri ve Anadolu Türkleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kabalcı Yayınları.

Velihanlı, N. (t.y.). *IX-XII esr erab coğrafiyaşünas – seyyahları Azerbaycan hakkında*. Azerbaycan Tarih Muzeyi.

Widengren, G. (1965). *Die Religionen Irans*. Kohlhammer Verlag.

Wikipedia. (n.d.). *Magi*. Retrieved July 28, 2024, from <https://en.wikipedia.org/wiki/Magi>

Editörlü Kitaplardaki Çeviriler (Klasik Kaynaklar)

el-Bîrûnî, E. R. (1923). *el-Âsârü'l-Bâkiye an il-Kurûni'l-Hâliye* (P. E. Sachau, Ed.). Otto Harrassowitz.

el-Buhârî, E. A. M. b. İ. (1999). *Sahîhu'l-Buhârî* (M. Z. b. N. en-Nâsır, Ed.). Dâr Taybe.

el-Buhârî, E. A. M. b. İ. (2002). *el-Câmi 'u 'ş-şahîh* (M. Z. b. N. Nâsır, Ed.). Dâru Tavki'n-Necât.

Ebû Yûsuf, Y. b. İ. (1999). *Kitâbü'l-Harâc* (S. Zekkâr, Ed.). Dârü'l-Fikr.

Hafız-ı Şirazî, Ş. M. (2009). *Divan-ı Hafız* (M. Kazvini & K. Gani, Ed.). İntişârât-ı Zevvâr.

Herodotus. (1920). *Histories* (A. D. Godley, Çev.). Harvard University Press. (Orijinal çalışma MÖ 5. yüzyılda yayımlandı).

İbn Kesîr, E. İ. (1999). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* (S. b. M. Selâme, Ed.). Dâru Tayyibe.

Kitab-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit). (2001). Kitab-ı Mukaddes Şirketi.

Kur'an-ı Kerim ve mealî. (2015). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ovid. (1916). *Metamorphoses: Volume I, Books 1-8* (F. J. Miller, Çev.). Harvard University Press.

Plato. (1955). *Alcibiades I*. W. R. M. Lamb (Çev.) içinde, *Plato in twelve volumes, Vol. 8*. Harvard University Press.

Platon. (2015). *İlk Alcibiades* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.

Plutarch. (1970). *On Isis and Osiris* (J. G. Griffiths, Çev.). Routledge. (Orijinal çalışma MS 2. yüzyılda yayımlandı).

Strabo. (1924). *Geography: Volume III* (H. L. Jones, Çev.). Harvard University Press.

et-Taberî, E. C. M. b. C. (2001). *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân* (A. b. A. et-Türkî, Ed.). Dâru Hicr.

Xenophon. (1914). *Cyropaedia* (W. Miller, Çev.). Harvard University Press.

Tezler

Şah, S. (2007). *Safvetü's-Safâ'da Safıyyüddîn-i Erdebîlî'nin hayatı, tasavvufî görüşleri ve menkıbeleri* (Cilt I) [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, R. (2008). *Turkomans between two empires: The origins of the Qizilbash identity in Anatolia (1447-1502)*. Doktora tezi. Bilkent Üniversitesi.

URL: 1, https://en.wikipedia.org/wiki/Magi#cite_note-11 (E.T. 28.07.2024)

Güney Azerbaycan ve Tebrizde Maarifçi ve Yenilikçi Düşünce ve Hareketten Örnekler

Examples of Enlightenment and Innovative Thought and Movement in Southern Azerbaijan and Tabriz

Seyyed Morteza Hosseini

Shahid Beheshti University (SBU) Tehran, PhD candidate in contemporary Iranian history.
Iran,

Giriş

XIX. asırda İslam dünyası özellikle bu dünyanın en büyük kısmını oluşturan Türk dünyasında yenilikçilik ve Maarifçilik orta çağın karanlığından kurtuluş ve yeni çağın mutluluğuna varmağa en iyi yol ve en büyük kültürel- toplumsal hareket -idi. Bu büyük ve geniş bir alanda ilerleyen hareket Türkistandan başlayarak çeşit çeşit dil ve kültürlere sahip olan Osmanlı ülkelerini de içerdi. Onun geliştirmek ve modernleştirmek istediği sadece Türk halkları değil bütün İslam dünyası olduğu için Hintten Mısır'a kadar uzanan geniş bir coğrafyayı düşünüyordu. Yenilikçiliğin öncüleri kazanda Musa Carullah, Şahapettin Mercani ve Abdunnesir-el-Kursavi, Hokandde Salahettin Damla, Taşkente Minan Kari ve Endicanda Şemsetdin Damlalardı. bu öncül hareketi en yüksek noktasına ulaştıran, büyük aydınımız İsmail bey Gaspıralı olmuştur. Osmanlı, Kafkasya, Türkistan ve Hindistan ülkeleri arasında yerleşip sonralar resmi olarak şimdi İran adlanan, Memalik-i Mahrusey-i Kacar (Kacar devletinin koruması altında olan ülkeler) İslam dünyasının bir parçası olarak onun en büyük çoğunluğunu Türkler özellikle Güney Azerbaycan coğrafyasında yerleşen Türkler oluşturduğu için yenilikçilik hareketinden pek çok etkilenmiştir. İranda yenilikçiliğin merkezi ve başlangıç noktası İran ve Güney Azerbaycanın tarihi başkenti Tebriz olmuştur.

İran yenilikçiliğini başlayan öncüler Türk kökenli, Türk asıllı, Türk dilli tebrizli aydınlar olduysalarda bu toplumsal- kültürel hareketin İranda karakterleri, Osmanlı ve Türkistanda olduğundan pek çok farklılıkla ilerlemiştir. bu farklılaşmanın da esas nedeni İranda benimsenen Farsçılık ve Şiiçilik olmuştur. Bu yüzden İranda iki tür yenilikçilikden bahs etmek olar. Birincisi Türk dili ve Türk kimliğinin benimseyen yenilikçilik ikincisiyse Fars dili ve Fars kimliğinin benimseyen çeditçilik. İranda başlayan bu iki tür yenilikçilik sonralar Türk ve fars

milliyetçilikleri haline gelerek get gede karşılaşmağa başladılar ve şu karşılaşma hala devam ediyor ve ilerlemekte.

Yenilikçiliğin Karakterleri

Genel olarak yenilikçiler iki büyük dala bölünüyorlar.

1. Dine karşı olmayarak İslam dünyasında Protestanlık gibi dinsel reformu düşünenler. Bunlar İslam dinini toplum ve toplumsal- siyasal alanlardan çıkarmak değil onu güncelleştirmekle çağdaş hayat ve yeni medeniyetle uyg

un bir hale getirmeği düşünüyor özellikle gelecek hayatı dinle milliyetin birleşmesinden yaranacağına inanıyorlardır. Bu düşünürlerin en önemli ve sayılanlarından Kazanda Musa Carullah, Şahapettin Mercani ve Abdunnesir El-kursavi, Azerbaycanda Mirze Hasan rüştiye, Ali bey Hasanzade ve Abdurrehim Talıbov ve Türkiyede Ali kemal ve Ahmet Ferit gibi aydınlar ad denilebilir.

2. Sekolar- laik ve bazen ateist olarak İslam dinini tamamen toplumsal- siyasal alanlardan çıkarmak isteyenler. Bunlar her tür dine bağlı düşünce ve duyguyu çağdaş hayat ve yeni medeniyete aykırı bir gelenek gibi düşünerek ilan aediyorlardır. Bunların en çoğu eskiden rus Çar devleti ve Sovet yönetimi altında olup şimdi Azerbaycan Cumhuriyeti denilen Kuzey Azerbaycanda yetişmişlerdir. Bunların başında Mirze fethali Ahundzade duruyor.

Ama neden bu sekolar- laik düşünürlerin en çoğu Tataristan, Osmanlı Türkiyesi ve Güney Azerbaycan değil Kuzey Azerbaycanda bulunuyorlardır?

Osmanlı Türkiyesi İslam dünyasının Hilafet merkezi olarak tabii ki oldukça sekolar- laik düşüncelerden uzak duruyordu. Kazan Tatarları da sünni müslüman olarak İslam Hilafeti sayılan Osmanlı imparatorluğu ve İslam dinine derin bir kimlik bağlantısı duyuyor İslamiyetden kolayca uzak duramıyorlardır. Güney Azerbaycan ise Kcar şii devleti yönetimi altındaydı ve bildiğimiz gibi Osmanlı devleti ne kadar sünni İslamını korumakda ciddiye Kacar devletide bir o kadar şii İslamını korumakda ciddi olarak dine aykırı düşüncelere bir an bile nefes fırsatı vermiyorlardır ve saraya bağlı olan geriçi şeyhler yüzlerce aydının idam hükmünü vererek yüzlerini ülkeden sürgün gitmekde mecbur bırakmışlardır. Tabii ki böyle bir durumda Tebrizde sekolar- laik düşünceler ve düşünürler gelişme imkanı bulamazlardır. Ama kuzey Azerbaycanlılar Rus yönetimi altında olarak İslam hükümetlerinin dini baskısından uzak

duruyor çoğu rus devletine bağlı olan yeni dersanelerde eğitim alan aydınları sekolar- laik bir eğitim sisteminde yetişir bu düşünceleri kolayca benimsiyorlardır.

Azerbaycanın yenilikçileri ister Kuzey ister Güneyde, ister dine bağlı kalanları ister sekolar-laikleri milliyet konusunda üç dala ayrılmışlardır.

1. Fars- İran milliyetini benimseyenler. Bunların sayılanlarından Güneyde Kacar şehzadesi Hosro Mirza, Seyit Hasan Tagizade, Ahmet Kesrevi ve Abdurrehim Tlıbov kimi aydınlar ad denilebilir.

2. Azerbaycanlıların gerçek kimliği Türk- azerbaycan kimlik ve milliyetini benimseyip Azerbaycanda Fars- İran kimliğinin yerleşmesiyle muhalif olanlar. Bunların en sayılanlarından Kuzeyde Hasan bey Zerdabi ve Ahmet bey Ağa oğlu ve Güneyde Şebisterli şair Mirze Möcüz, Habip Sahir ve Tagi Rafetler ad denilebilir.

3. Fars- İran kimlik ve milliyetini Türk- Azerbaycan kimlik ve milliyetine karşı görmeyerek ömür boyu her ikisine duygusal ve düşünsel bağlılık duyup saygı gösterenler. Bunların en sayılanları Mirze Fethali Ahundzade, Mehmed Emin Resulzade ve Mirze Hasan Rüştüyledir.

Sonralar bazı yenilikçiler özellikle Rusya ve Kafkasya topraklarında yaşayan Türk toplumlarından olanları solculuğa yöneldiler ki bu makalenin söz konusu değil-dir.

Tebrizin Güney Azerbaycan ve İran yenilikçiliğinde öncülüğünün nedenleri

Tebriz kenti büyük Selcuklar döneminden itibaren Türk dünyasının en önemli kentlerinden biri olmuştur. Tebrizin Bu özel öneminin esas nedenleri onun jeopolitik geçit yollarının üzerinde yerleşmesi, ipek yolu üzerinde büyük ve önemli bir ticaret merkezi olması ve onun ahalisinin yüzde yüz türk olmasıyla ilgilidir. Osmanlı ve Rus büyük imparatorluklarının teşkilinden sonra Tebrizin polotik ve ekonomik önemi daha fazla artmıştır. Bir sözde desek Tebriz doğu ve batı arasında büyük bir ticaret ve düşünce akınları merkezi olarak Avrupa medeniyetinin Güney Azerbaycan ve irana giriş noktası olmuştur. Avrupa, Osmanlı, kafkasya ve Rusyadan gelen bütün ticaret yolları Tebrizde birleşiyorlardı (Fiyodorkorov,1993,S119). Tebriz büyük bir çarşı kentiydi. Avrupa ve Osmanlıdan gelen mallar Trabzon limanından, Rusya ve Kafkasyadan gelen mallarise Cılfa-İrevan ve Heşterhan- Erdebil yolları ile tebrize götürülür sonra iranın başka kentlerine götürülürdü (Dü morgan,1999,S415). Aksi halde Avrupanın sanayi merkezlerine gereken doğal mallar Tebrizde bir araya getirilib sonra yine de Kafkasya ve

Osmanlı ülkeleri yollarından Avrupanın çeşitli elkelerine götürülürdü. Bu iki yönlü büyük ticaret tranziti özellikle Bağdat hilafetinin İlhanlar saldırısıyla devrilmesi ve Tebriz ilhanlar devletinin başkenti olarak Bağdatın yerin alması ve büyük İlhan Kazan hanın Tebrizin gelişip güçlenmesi üzere yaptığı önemli çabalardan sonra başlamıştır (Reşidettin Fazlullah, 1994, SS 1372-1384 ve 1435-1452). Hemen zamanlardan Tebrizde alış veriş merkezleri, kervan sarayları, kapalı çarşı ve ticaret şirketlerinin icadına başlanmıştır. Bu ticaret şirketlerinin adı Tarihi kaynaklarda Ortak diye tanınmaktadır.

Her ortağın gücü yetdiği kadar sermaye toplaması gerekirdi. Tüccarlar bu sermayelerle ticaret yaparak elde edilen mafaatleri ortak sahipleriyle bölüşdürürdüler. Avrupa ülkeleriyle ticari ilgi kurmak üzere ilk çabalar da şu ortakların yardımıyla büyük Ak Koyunlu sultanı Uzun Hasan devrinde yapılmıştır. Uzun Hasan özellikle Osmanlı devletiyle duyduğu düşmanlık üzere Avrupa devletleriyle ekonomik- politik ilgisi olmağı pek merak ediyor Jenova ve Venedik devletleriyle sık ilgi kurmuşdur (Ovnullahi,2006,S85). Bu zamandan itibaren avrupalı tüccarlar Tebrizde gelip bu şehirde ticaret işlerine başlamışlardır. Sefevilerle Osmanlı devleti arasında olan düşmanlık bu şii devletine daha fazla Avrupa devletleriyle Osmanlı imparatorluğu aleyhine birleşme ve iş birlik yamağı düşündürdü. Bu yüzden sefeler devrinde Azerbaycan-Avrupa ticari ilişkileri en sık ve en yüksek seviyesine ulaştı. Aynı zamanda Rusya Çar imparatorluğunda büyük bir emperyalizm duygusu ve kurkusuyla Kafkasya ve Azerbaycanı ele geçirmeği düşünerek ilk adımda bu yerlerin ticari üstünlüğü kazanmak peşindeydi.

Avrupa- Asya ticaretinin büyük bir hissesi Trabzon- Tebriz ticaret hattı üzerinde yapılırdı. Tebriz büyük bir ticaret limanı olarak bu yol üzere taşınmakta olan mallar bu şehirde depolanıp büyük tüccarların kervanları Avrupadan gelip burada toplanan malları Asyanın çeşitli bölgelerine taşımakdaydılar. Aksı halde hemen ticaret kervanları Asyanın çeşitli bölgelerinden alıp Avrupaya taşıyacak olan malları Tebrizde depolayıp sonra Kafkasya ve Trabzon yoluyla masetlerine yönetiyoldı. Bu yüzden Tebrizin dükkanlar, çarşılar ve kervansarayları her zaman çeşitli mallarla doluydu (Dü Sersi,1983,S102-103). Böyle bir durumda bir taraftan yerli tüccarlar diğer taraftan yurt dışı özellikle Avrupa ve Rusyada gelen tüccarlar büyük bir rakabette bulunuyorlardı. Sefevi devrinden itibaren

Rus ve Avrupalı tüccarlar Tebrizde ticaret kompanileri kurmağa başladılar ve bu kompaniler Kacar devleti devrinde uluslar arası büyük ticaret merkezleri ve ticaret işleri yöneticileri haline geldiler. Kacar devri tebrizde büyük şubeleri olan uluslar arası ticaret kompanilerinin en

önemlilerinden Ludvik Robenk ve Yerovdnik Rus, Rli ve Ancelastov (Tebrizin en önemli, zengin ve büyük ticaren merkezi) İngiltere, Zigler ve Hilder Brant Estivens ve Oğulları Alman ticaret şirketleri ad denilebilir (Eşref,1980,S53). Bazı bankalarda bu büyük uluslar arası ticaret alanında çalışıyorlardı. Bu bankaların başında İngiltereliler yönetimi altında olan Bank-i Şahenşahi ve Rus yönetimi altında olan Bank-i İstikrazi (borç verme bankası) duruyorlardı. Kacar devrinde Tebrizin yerli büyük ve ünlü tüccarları milli bir iç güdüsüyle Avrupalı ve Rus tüccar, şirketler ve bankalarının istilasından kurtulmak üzere onlarla rekabete başlayarak kendi çabaları ve sermayeleriyle bir kaç ticaret şirketleri kurmakta başarılı oldular. İttihadiye (birleşme) adlı ticaret şirketi büyük iş ve ticaret adamı Küzekentli Hac Mehdinin müdürlüğü altında kuruldu. Tomaniyans adlı şirketini Tebrizli ermeni tüccar Haratonun oğulları kurdular. Tomaniyans kompanisi ticaret işlerinden fazla bankaçılıkta yapıyordu. Tomaniyans bankası Azerbaycanda ilk defa olarak ticaret işlerinde çek vermediği oratya çıkarmışdır. Aramiyan adlı ticaret merkezinde Tebrizin diğer önemli yerli kompanilerinden sayılırdı (Hamaçı,2005,S72). Kacar devrinde böyle bir durum sonucu Tebriz doğuyla batı arasında uluslar arası ticaret ve medeniyet merkezi olarak son derece gelişmiş dünyanın en adlım ve en önemli kentleri arasında yer almıştır. Onun ekonomik, politika ve medeni rol ve önemi üzere ahalsinin büyük hissesi pek zengin, medeniyet sever ve aydın bir hayat yaşıyorlardı. Bu zengin ve aydın aileler Tebrizin burjuva kesim oluşturuyorlardı. Onlar Azerbaycan ve İranda ilk kez Avrupa yeni medeniyeti ve modernizmi benimseyenler olmuşlardır. Bu yüzden bütün islam dünyasında Türklerin yeni asrın modern hayatına varmağa öncül oldukları gibi İran ve Azerbaycandada Tebriz burjuva tabaksına mansup aydınlar yeni hayatın ışıklığına doğru yürüyen hareketin en önde gedeni olmuşlardır. Tebrizde İstanbul, Kazan, Bakü ve Bahçasaryla beraber orta doğu, Türk ve İslam dünyasında yeni medeniyet ve aydınlanma merkezlerinin biri olmuştur. Bu dört büyük ve zengin tarihli Türk kentleri zaman zaman biri birinden etkilenererek sım sıkı bir medeni ilişkilerde bulunmuşlardır. Azerbaycan ve Tebrizde yeni asrın aydınlatma hareketine başlayan bütün aydınlar kendi hayatlarının bir bölümü özellikle genç çağlarında Kafasya ve Osmanlı ülkeleri özellikle Bakü ve İstanbulda yaşayıp Tebrizde başladıkları medeni çalışmalar ve hareketin usullerini onlarda ilerleyen yenilikçilik hareketinden öğrenip örnek almışlardır. Tebrizin burjuva ailelerinde yetiştirilip çoğu ticaret işleriyle ilgilenen aydınları ilk defa Azerbaycan ve İranda Yeni mearraf, yeni eğitim sistemi, meşrutiyet usulleri, insan hakları, vicdan serbestliği, kadın hakları ve dinle hakimiyatin ayrılmasının gerektiği kimi modern hayatın gerekliliklerinden bahs etmiş ve bu yeniliklerin hayata geçirmeği üzerede pek çok çalışmışlardır. Bu yeni toplumsal- kültürel hayat gerekliliklerinin en başında yeni mearraf, yeni

bilimler ve yeni eğitim sistemi duruyordu. İlk defa islam dünyasında yeni alfabet, yeni yazmıp okuma usulleri ve yeni eğitim sisteminin yaranmasının gerektiğini Mirze Fethali Ahunzade ve Mirze Abdurrehim Taliboğlu düşünüp bu acil ihtiyacın uğrunda pek çok çabalar yapmışlarsalar da Azerbaycanda ilk defa bu amac üzere başarılı olup Tebrizde yeni usullerle idare olan okullar kuran büyük aydın Mirze Hasan Rüşdiye olmuştur.

İlk ve en önemli yenilikçilerimiz, çalışmalar ve eserleri

Tebrizde yenilikçilik hareketinin ilk başlayanı şehzade Abbas Mirza

Abbas mirza kacar sülalesinin ikinci sultanı Fethali şahın oğluydu. Onun doğum tarihi, tarihi kaynaklarda kesin olarak belirlenmiyor ama 1785-1789 yıllarının birinde doğduğu kesindir. Abbas mirza çocukiken babsının amcası va kacar devletinin kurucusu olan sultan Mehmet hanın en sevdiği şehzadeydi. o yüzden kendisi ona at minme, kılınc ve süngüyle savaşıma usullerini öğretmiştir. O daha genç yaşlarında kahramanlık usullerin öğrenmekle beraber kitap okuyup bilgilenmekle meşgul olurdu. O şu kitap severlik ve kitap okuma eserinde önce kendi ana dili olan Türkçeyi hemde Fars ve Arap dillerini iyice öğrenmiştir (Necmi,1995,S25).

Fethali şah kendi padişahlığının 2. Yılında bütün kacar aşirtinin büyükleri, şehzadeler, büyük şeyhler, askeri ve sivil hükümet yöneticilerini bir kurultayda toplayıp onlarla valiaht ve gelecek padişahı seçmek üzere onlarla uzun uzun konuştu. Sonunda hepsi padişahla anlaşarak Abbas mirzayı bu amac üzere en layık şehzade seçdiler. Şu kurultayın sonunda Fethali şah Abbas mirzayı resmi olarak valiaht ve ülkenin en önemli bölgesi yani Azerbaycanın hakimi ilan etdi (Sepehr,1998,S101).

Abbas mirzanın siyasi hayatının en önemli sorunu ruslarla iki kere yaptığı korkunc savaşlar olmuştur. Savaşların birinci devri 1813de Gülüsatan antlaşması ve ikinci devriyse 1828de Türkmençay antlaşmasıyla tamamlanmıştır. Abbas mirzanın komotalığı altında savaşan kacar ordusunun rezilcesine ruslara yenildiği ve şu iki antlaşma sonucu Azerbaycanın arasında geçen Araz ırmağı Rus- Kacar sınırı tanındı ve şu tarihten itibaren Azerbaycanın ikiye bölünüp hasretler, kederler ve göz yaşlarıyla yazılan çağdaş tarihi başlanmıştır. Abbas mirzan kişisel ve siyasi hayatının ilk yıllarından yeni gelişmeler ve modern medeniyeti merak etdiysede şu büyük sorunla ciddi ilgilenmesinin esas nedeni Rus ordusuna yenilmesi olmuştur. Abbas mirzanın yaşadığı toplum ve kendisi onun valiahtı olduğu devletin yapı ve kuruluşu orta çağın disiplini pozulmak halinde olan feodalizmine ayit ve ordusu darmadağın ve disiplinsiz hald iken

Rus ordusunun modern disiplin, düzen, taktika ve güçlü silahlara sahip olması onu büyük hayal kırıklığına uğratmıştır. Rus devlet ve ordusunun tam aksine Kacar devletinin ordu ve halkının toplumsal hayatında düzen yok, bütün devlet işleri pozuk ve düşman karşısında dayanıp direnecek kalesi bile yoktur. Devlet görevlileri içinde kötü günde işe yarayıp güvenilecek ne asker ne sivil kimseler bulunmuyordu (Donboli,1972,S128). Ülkenin Bütün maddi ve manevi çıkarları aşiret hanları ve büyük şeyhlere ayit olarak onlarda her zaman kendi manfetleri üzere hep eski kuruluşu koruyup ülkeyi geride saklamakda ısrarlıydılar (Flor,1986,S19). Şöyle bir durumda Abbas mirza Azerbaycan tarihi göklerinde kap karanlık gecede parlayan bir ulduz gibi kendi yaşadığı asrı ve hüküm sürdüğü Azerbaycanın başkenti olan Tebrizde yeni medeniyet ocağını kurup ışık saçmağa başladı. Napilyonun Tebrize gelen elçisi Juber onu yeni bilimler ve Avrupa yeni sanayisinin merklısı tanıtmaktadır (Jobber,1968,S211). Abbas Mirzanın veziri Büyük kaim makam mirze İsa onu cedid düşünceli, Avrupa modern usulleri ve şu usullerin Azerbaycnda uygulamasını düşünen bir şehzade bildiriyoy (Hairi,1986,S307). Ruslara yenilmek Abbas mirzayı çok üzdü. O yüzden şu merak ilk başda ordunu yeni düzen, yeni harp usulleri ve yeni silahlarla yaraklandırmakla başlandı. O Juberle görüşdüğünde ondan hep Rus ordusunun bu inanılmaz ilerleme ve gelişmesinin nedenlerini soruyordu (Jobber,1968,S94). Sonunda yıllar boyu düşündüğü deyişmeler ve gelişmeleri Azerbaycanın başkenti ve kendi hükümet merkezi olan Tebrizde icraya başladı ve az zamanda büyük başarılar elde etdi. Orduya Arupavari yeni düzen verdi. yeni ve din değil avrupa kanunlarıyla yönetilen yargı sistemi icad etdi. Vergi dayiresin yeni usullerle yönetmeğe başladı.

Bütün yönetimi altında olan aşiret, köy ve kentlerde yeni yeni divanlar kurup bütün devlet dairelerine zekalı müdürler yolladı (Donboli,1972,S139 ve 310). Ayda bir gün meazılm günü diye bir gün seçdi. Bu gün aslında adalet günüydü. Bu günde kendisi divanda oturuyor ve bütün saray adamlarının korku ve korumasından uzak onunla görüşmek isteyen tabaalarıyla görüşüp şikayetlerini dinlerdi (Donboli, 1972,S139). Baş vaziri Mirza İsa Kaim Makama emr etti perşembe ve Cuma geceleri büyük şeyhler ve kadılarla divana oturup mahkemelerde çözülp bitmeyen hukuki sorunlar ve şikayetleri araştırıp dinleyerek hall etsinler (Donboli, 1972,S140).

Bütün çiftliklere geden su yolları, nehirler ve ırmakların tamiri ve temizlenmesine emir Verdi (Donboli,1972,S138-139).

Bütün vilayetlerde özellikle köylerde devlet işçilerine hizmet etme görevi ve şiltak gelenegin aradan kaldırıp bütün devlet görevlileri, vergi alanlar ve mektup götürüp- getiren atlıların

masraflarını kendi devlet hazinesinden ödeme kararna gelip köylülerden para ve diğer masraflar alan görevlilere ağır cezalar kesdi (Etizadussaltene,1991,S291).

Sağlık bakanlığı gibi bir teşkilat kurarak halkının sağlığını korumak üzere İngiltereden Tebrize bir kaç doktor davet etti (Hairi,1986,S313-314).

Avrupa dilleri, yeni silah üretme tekniği ve harp usulleri, madençilik ve yol mühendisliği öğrenmek üzere Avrupaya bir kaç genç öğrenci yolladı (Donboli,1972,S142) ve onların bütün masraflarını üstelendi (Şirazlı Mirza Salih,1983,S32).

Bu öğrencilerden biri Şirazlı Mirza Salihidi. Mirza Salih 1815de 4 arkadaşıyla birlikte İngilterede eğitim almaya gitmişlerdir (Mahbubi ardakani,1975,S130). O İngilterede tarih bilimleri, Latin ve Fransız dilleri öğrenip Tebrize döndüğünde yeni bir basım makinesi getirip bir basın ve yayın evi kurdu ve İran tarihinin ilk gazetesini Kaghez-i ahbar (Haber kağıdı) adıyla yayınlamağa başladı (Mahbubi ardakani,1975,S312). Avrupadan dönen ziyalı gençlerin yönetimi altında bir darülcümü (çevirmenlik merkezi) kurdu. Bu darülcümede bir kaç kitap Avrupa dilleri özellikle Fransızcadan Farsçaya çevrildi. Bu kitaplar en çok tarih, coğrafiya ve tıp konulu kitaplarıdır.

Mehmet Ali adlı öğrenci İngilterede silah fabrikasında çalışıp yeni silah üretme tekniğini öğrendi (Mahbubi ardakani,1975,S151). O Tebrize döndükden sonra orada silah ve top üretmeğe başlamıştır (Mahbubi ardakani,1975,s186).

Avşar aşiretinden olan Hacı Baba adlı bir öğrenci İngilterenin Aksford üniversitesinde tıp ve kimya bilimleri okumağa başladı. O Tebrize döndüğünde Abbas mirzanın özel doktoru olmuştur (Mahbubi ardakani,1975,S126).

1814de 5 öğrenci Fransaya ve 1816da bir kaç öğrencide Avrupanın diğer ülkelerine gönderildiler (İsevi,1990,S33). Abbas mirza Avrupa devletleriyle her tür anlaşma ve antlaşma yapar ken onların bilim merkezler ve üniversiteleri Azerbaycanlı öğrencileri kabul etmelerini rica ediyordu. Onun ısrarı yüzünden Fransanın Tahrandaki elçisi Orgeneral Gardane her yıl Tahran ve özellikle Tebrizden bir kaç öğrencinin eğitim almak üzere Parise yollamasın kabul etmiştir (Mahbubi ardakani,1975,S122).

Şu avrupada eğitim alan öğrenciler kendi vatanlerine döndükde kanun, vicdan serbestliği ve yeni eğitim sistemi kurulma gerekliliği gibi yeni düşünceler getiriyor çoğu zengin ve ünlü

ailelerden oldukları için devlet adamları olarak büyük mansaplerde çalışıyor ve kendi toplum ve devletlerinin modernleşmesi üzere büyük etkileri oluyordu. Şu modernleşme gerekliliğini duyan ve şu büyük amaç üzere çalışanların toplanma merkezi Tebriz ve Abbas mirzanın sarayı olmuştur.

Abbas mirza büyük idealist bir şehzade olarak kendi devlet, vatan ve halkının modern hayata varmağı üzere büyük atımlar atarak bu uzun ve dikenli yolun ilk yolçusu oldu ama bir taraftan kendi manefetlerini tehlikede gören saray adamları, büyük şeyhler, feodallar ve aşiret hanlarının ona karşı çıkması ve diğer taraftan onun genç yaşdayken vefat etmesi (1833) onun başladığı yenilikçilik hareketinin yarım bırakılmasına sebep olmuştur.

Doğu toplumsal-siyasal kuruluşu ve kültürünün eleştiricisi Abdurreim Talibov

Kendisini eserlerinde Talibzede-yi Tebrizi, Neccarzade ve Talibov Neccarzade isimleriyle tanıtan Tebrizli Mirze Abdurrehim 1833. Yılda Tebrizin esnaf bir ailesinde doğdu. Babsı ve amcası marangozlukla meşgul oldukları yüzünden kendisini Neccarzade (Marngoç oğlu) adlandırmıştır. O ilk eğitimini bizim tarihimizde Mektep diye tanınan dini okullarda alarak o sürede Arap ve Fars dillerini öğrenmiştir. 16 yaşındaiken çalışmak ve eğitim almak üzere Kafkasyaya göç eden vatandaşları gibi Kafkasyaya geldi. Gürcüstanın başkenti Tiflisme yerleşib ve sadece dinidiyil matematik ve fizik gibi dünyevi derslerle ilgilenen yeni dersanelerde okuyup eğitim almağa başladı (Kazvini,1928,S86). Sonralar Dağıstanın merkezi Demirhanşuraya göç edip ticaret ve taşeronluk yaparak zengin bir iş adamı oldu. Bildiğimiz gibi Bu zamanlar Kafkasya ve Tataristan islam özellikle Türk- müslüman dünyası ve doğu tarihinin modern toplumsal ve siyasal hayatı üzere en sayılan öncül hareketi yaani yenilkçiligin altın çağlarıydı. Talibov böyle bir toplumsal- siyasal atmosferde yaşayıp özellikle kişisel hayatı ve toplumsal mevkeii burjuva kesimi ile bağlı olduğundan yenilikçiliğin gerekliliklerini tam tamına benimsemiştir. O 55 yaşına kadar sadece çalışmakla ilgilenererek hayat tecrübesi elde edininip 12 eserini 55 yaşından sonra ömrünün son 24 yılında yazıp 1912de vefat etmiştir. Şu 12 eserden 3-ü çevirme ve 9-u onun kendi yazdığı kitaplardır ve onların hepsinde okucularını Avrupa yeni medeniyetiyle tanış etmeğe çalışmıştır. Talibov Fars ve Rus dillerini tamamen biliyor, Arap ve Fransız dillerindende anlıyordu. Türkceyide ana dili olduğu için tabii ki hepsinden daha iyi konuşur ve anlıyordu (Talibov,1977,S3) ama maalesef kendi ana dilinde hiç bir eser yazmamıştır. O yüzden onu Fars milliyetçiliğinin başlayıcısı olan Azerbaycanlı düşünürler sırasında kayd etmek mümkündür. Talibov ateist bir düşünürdeğil kendi eserlerinde

Avrupabvari modern hayatın İslamiyetle zıt olmadığını anlatıyor. Aynı zamanda müslümanların Avrupa milletlerinden geri kalmalarının nedenini İslam dinidiyil müslümanların bu dinin gerçek ve hakiki yüzünü anlamadıkları düşünüyor. O eserlerinde Avrupa medeniyetini islamiyetle barıştırmaya çalışarak bazı düşünürlerin Avrupa hayranı olarak İslam ve doğu geleneklerini büs bütün ortadan kaldırmak arzusunu karşı çıkıyor.

Onun eserleri ilk yayın tarihi sırasıyla bunlardır:

Nuhbe-yi Sepehri (Göklerin Seçilmiş) İslam peygamberi hakkında, İstanbul 1310.

Kitab-i Ahmet ya Sefiye-yi Talibi (Ahmedin kiabı ya Talibovun çelengi), 2 cilt, İstanbul, 1311-12.

Tercüme-yi Fizik ya Hikmet-i Tabiiye (Fizik ya Doğa bilimi kitabının çevirmesi), İstanbul, 1311.

Tercüme-yi Heyet-i Cedid ez Filamariyon (Filamariyonun Yeni Astronomi kitabının çevirmesi), İstanbul, 1311.

Tercüme-yi Pendname-yi Markus Kayser-i Rum (Romanın kayseri Markosun Öyütleri çevirmesi), İstanbul, 1312.

Meslekolmohsenin (İyi niyetli insanların Yolu), Kahire, 1323. Mesailulhayat (Hayat Sorunları), Tiflis, 1324.

İzahat der Husus-i Azadi (Serbestlik Hakkında Açıklamalar), Tahran, 1325.

Siyaset-i Talibi (Talibovun Siyaset kitabı), Tahran, 1329.

Talıbov Farsçanın sadece seçginler ve okumuşlerdeiyil bütün kütlenin okuyup anlayacak kadar kolay bir tarzla yazanlarından. O Ahmet Kitabının ön sözünde bu kitabı yazmağının amacını şöyle anlatıyo "Şu kul Tebrizli Talıp oğlu Abdurrehim bütün yer yüzünü bilim ve marifet nuru ışıklandırıp ama maalesef bizim vatanımız bu mutluluktan mahrum kaldığı halde şu kitabı yazıyorum. Şu durumda ki ilk eğitimlerin kapısını bile bizim çocuklarımızın önüne kapatmışlar. Millet severliğim yüzünden bir kitap yazmağı düşündüm. Şöyle bir kitap ki çocukların dilinden öğretmenlerden sorulmuş sorular ve şu soruların cevaplarını içerir ve konusu yeni fenler ve bilimler ve bazı gerçek olan tarihi haberlerdir. Belki bu kitap vatan çocuklarının gözün açıp onların ruhunu yeni bilimler öğrenmek üzere güçlendire" (Talıbov,1967,S14). Bu sözlerden

onun çocuklar ve gençlere yeni bilimleri yeni eğitim tarzlarıyla öğretmeğe pek çok önem verdiği düşünülüyor.

Roma Kayseri Markosun öğretli kitabını Kacar devletinin genç şehzadelerine akıllı ve dürüst eģemenlik tarzını öğretmek amacıyla Rusçadan Farsçaya çevirerek Kacar şehzadesi Muzafferetdin Mirza Tebrizde valiaht iken ona sundu. O kendi amacını bu sunuştan "millet büyüklerine hizmet" ilan ederek "belki bu kitabın sözlerinden ibretler alıp fazla bilgiler öğrensinler" diyor (Talibov,1967,S222).

Talibov kendi amacını Yeni Astronomi ve Fizik kitaplarının çevirmesinden "vatan evladına hizmet" (Talibov,1967,S246) yazıyor. Bu kitaplardan anlaşılıyor ki onun esas ilgilendiği ve onlara eğitim ve öğüt vermek istediği toplumsal kesimler devlet yöneticileri özellikle genç şehzadeler ve bütün gençler olmuşlardır.

Talibov Ahmet kitabını Fransalı düşünür Jean- Jacques Rousseau'nun Emil kitabından örnek olarak yazmıştır. Bu kitapda Talibov gerçek olmayan Ahmet isimli hayali çocuğunun sorularına cevap veriyor. Bu kitap 3 cilttir. 1. Ciltte Ahmet küçük bir çocukdur ve babası onun çocuksu bilimsel sorularını yanıtlıyor.

Ahmet kitabının ikinci cildi 1. Cildin devamı olarak Talibovun Çelengi adıyla meşhurdur. 3. Cildiye Hayat Sorunları adıyla tanınmaktadır. Bu kitapda Ahmet büyüyüp, zekalı ve eğitim almış bir genç olarak babasıyla dünya ve kendi toplumunun önemli sorunları hakkında konuşuyor ve bu sorunlara çözüm yolları arıyor.

Meslekolmohsenin (İyi niyetli insanların Yolu), İzahat der Husus-i Azadi (Serbestlik Hakkında Açıklamalar) ve Siyaset-i Talibi (Talibovun Siyaset kitabı) kitapları tam anlamında siyasal-toplumsal kitaplardır. Bu 3 kitapda Talibov vatanının toplumsal- siyasal kuruluş ve geğişatını eleştirerek orta çağın karanlık hayatından kurtulup yeni medeni hayata varmak yolları üzere bazı düşünceler paylaşmıştır.

Meslekolmohsenin (İyi niyetli insanların Yolu) kitabı 4 aydının Tahranda yerleşen Demavend dağına çıkarken konuşdukları sözler ve paylaşdukları düşüncelerden olmuştur. Onlar bütün yol boyu ülkenin siyasal- toplumsal durumundan bas ederek onun kanunsuzluk, yoksunluk, diktatorluk, cehalet ve s sorunlarına çözüm yolları arıyorlar.

İzahat der Husus-i Azadi (Serbestlik Hakkında Açıklamalar) kitabını Emil Zolanın Serbestlik

Hakkında kitabı etkisi altında yazıp ve onda milli meclis, kanun, düzenli vergi sistemi ve insan hakları özellikle vicdan serbestliği kimi yeni gerekliliklerden bahs ediyor.

Son kitabı yani Siyaset-i Talibi (Talibovun Siyaset kitabı) kitabında yine de kanun, milli meclis, adalet, insane halakları, yeni bilimler ve yeni eğitim sisteminin gerekliliğinden bahs ederek hala orta çağın uykusundan uyanmamış olan milletini uyandırmaya çalışıyordu.

Talibovu Azerbaycan ve İran toplumunun büyük hissesi tanıyor eserlerini okuyorlardır. Yeni dersanelerin öğretmenler ve öğrencileri özellikle dine karşı olmayarak dinle yeni medeniyeti barıştırmaya çalışanlar onu çok seviyorlardır. Tm aksine talibovun yazılar ve düşünceleri menfaatlerini tedid eden saray adamları, beyler, hanlar ve geriçi şeyhler ondan defret ediyorlardır. Tahranın meşrute devrimine karşı olan büyük şeyhi Fazlullah Nuri onu gavur ilan ederek tekfir etdi.

Onun düşüncelerin böyle özetlemek olar: Dünya ve hayatı eski hurafe dolu ve mitolojik görüşdiyi mantık ve akılla düşünmek. Kişesl ve toplumsal insan hakları ve seçgi hakkı. Sosyal-domokrası hakimiyeti kurulmak arzusu. Diktator saltanata karşı çıkararak meşrute ve cumhuriyet sistemlerini onaylamak. Kanunsuzlukdan nefret ederek kanun gerekliliği. Vicdan ve düşünce serbestliği. Vatan severlik ve milliyetçilik. Batı medeniyetinin doğuda benimsenmek gerekliliği. Yeni medeniyet özellikle batı medeniyetini İslam diniyle barıştırmak çabası.

1906da talibov 74 yaşında iken İranda meşrute hakimiyeti kurularak milli meclis açıldı. O tebrizin tüccarları tarafından millet vekili seçilerek Tahranda yeni açılan milli meclise davet olundu ama bir tarftan artık yaşladığı ve diğer taraftan Tahranın geriçi şeyhleri onu tekfir ettikleri yüzünden İran milli meclisine gelmekden vaz geçti (Mirza salih,1993,S46).

Güney Azerbaycan ve İran yeni maarifinin kurucusu Mirze Hasan Rüştüye

Güney Azerbaycan ve İranda "yeni maarifin babası" ve "pir-i maarif" lakablarına tanınan Mirze Hasan Rüştüye Gaspıralının doğum yılından bir yıl önce yani 1850de Tebrizin bir dindar ailesinde doğdu (Rüştüye,1991,S19). O Güney Azerbaycan ve İran tarihinde yeni Avraupavari usullerle yeni bilimler öğreten okulların açmasına başladığı için pek büyük ve saygın bir aydındır. Rüştüye ilk kez olarak Güney Azerbaycan ve İranda Usul-i sovti (Ses usulüyle yazıp okuma öğretme) esasında yeni okullar açmıştır. Onun esas amacı bütün halkın az zamanda ve kolaycasına yazıp okuma öğrenmesiydi ve bu amac üzere her zaman kendi menfaatleri üzere

halkı orta çağın karlığında kalmasına ısrarlı olan şeyhler, saray adamları ve küçük ruhlu kıskanc rakibler tarafından her zaman başı belada olmuştur. Rüştîye Babası molla Mehdi den Yazıp okuma, Arap ve Fars dillerini öğrendi. Genç yaşında İstanbulda Tebrizli aydınlarının çabalarıyla yayınlanan Ahter gazetesiyle tanış olup onun ciddi okurlarından biri oldu. O dayıma Ahter dergisini okuyarak Avrupa ve batı dünyasının ilerlemesi ve doğu dünyasının Avrupa yeni medeniyetinden inanılmaz derecede geri kaldığı ve bu sorunun çözülmesi üzere ne yapabileceğini düşünüyordu. Aynı zamanda Ahter gibi diğer yeni medeniyet taraftarı dergileri okumakla Osmanlı ve Rusya Müslüman Türkelri arasında ilerleyen yenilikçilik hareketinin son gelişmelerinden haberdar oluyordu. Tebrizli tarihçi Seyit Ahmet Kesrevi onun yeni eğitim sistemi kurup ve yeni okullar açmağa karar vermesinin nedenin Ater dergisinde okuduğu bir haber olduğunu yazıyor. Kesrevi yazıyor ki Mirze Hasan Bir gün Ahterde şöyle bir acı habere rastladı "Avrupada her yüz kişiden biri yazıp okuma bilmiyor hal bu ki İranda her min kişiden biri yazıp okuma biliyor. Bu cahiliğin nedeni yazıp okuma ve alfabe öğretme sisteminin yanlışlık ve zorluğundandır" (Kesrevi,1344,S38) ve Bu haberi okuyunca son kararını verdi.

Mirze Hasanın oğlu Şemsettin Rüştîyenin yazdığına göre, O 1880da Lübnanın başkenti Beyruta gidip orada Fransalıların yeni açtığı Darul-muallimin (öğretmenlik enstitüsü) merkezinde iki yıl Cedit usullerle öğretmenlik yapmak fenleri üzere eğitim aldı. Ama Mirze Hasan Rüştîye 1915de İran milli meclisine yazdığı mektubunda kendisi şu amacı İravanda akrabasına misafir iken orada açılan yeni Rus okullarını gördüğünden sonra düşündüğünü hatırlatıyor. Ve de öğretmenlik fenleri öğrenmeğe gittiği yer Beyrutta Fransalıların açtığı enstitü değil Mısırdaki İngilterelilerin yeni açtığı enstitü yazıyor (Peyam-i Baharistan dergisi, 2. Devr, 1. Yıl, 3. Sayı, S505).

1882de İstanbula gelip oranın Cedit usullerle idare olup eğitim veren dersanelerini ziyaret etti ve onların eğitim sistemini beğenerek kendi vatanına dönüp aynı dersaneleri açmağı düşündü. İstanbuldan İrevanda yaşayan Hacı Ahund isimli övey kardeşinin yanına gitdi. İrevanda hep arzusunda bulunduğu Cedit usullu dersaneni açmağı başardı (Rüştîye,1983,S23). O şu yeni açtığı okulun adını tıpkı İstanbulun ilk okulları gibi Rüştîye koydu. şu zamandan itibaren Rüştîye sözü soy ad olarak onun ismine eklendi ve sonralar bütün açtığı okulların hepsinin de adını Rüştîye koydu.

Tabii ki Rüştîye şu dersaneni açıp idare etmekte Kafkasya ve Rusya Türkleri arasında yaygın olan yenilikçilik hareketi ve onun taraftarı olan aydınların yardımından yararlanmıştı çünkü

kendisi bizzat bu büyük hareketin yetişdirdiği bir aydındır. Ona her zaman yardım eden büyük düşünür ve aydınlar sırasında Azerbaycanın iki büyük aydın tücarrı Zeynelabidin Tagiyev ve Abdurrehim Talıbovların isimleri geliyor(Rüştiye,1983,S29-30).

Onun esas amacı şu dersaneni açmaktan çocuklar ve gençlere kısa sürede yazıp- okumağı öğretmektir. O yüzden yazıp- okumağı eski Mektep denilen dini dersanelerdiyi belki İsmail Bey Gaspıralının yaratdığı usul-i sovti (Ses usulu) metoduyla öğretiyordu. Rüştiye şu yazıp- okuma öğretimini Azerbaycan Türkçesinde kendisi yazdığı Ana Dili ve Vatan Dili isimli kitaplarıyla yapıyordu. O şu kitapları yazmak üzere Azerbaycanlı aydın Çerniyabevskinin (Babayev,1993,S262) 1880de ondan önce yazdığı Vatan dili kitabından örnek almıştır. Rüştiyenin şu iki değerli kitabı 1894de de Tebrizde yayınlanarak uzun süre dersanelerin yazıp- okuma öğretme ders kitapları olmuşlardır.

Rüştiye ailesinden olan Fahretdin ve şemsetdin Rüşdiyeler Mirze Hasan Rüştiyenin hayatı ve çalışmaları konusunda İranda Farsça iki kitap yazıp yayınlamışlar ama maalesef onlar aşırı derecede Pan İranizm ve Fars milliyetçiliğine uyarak bazı tarihi gerçekleri ört- bastır etmeğe çalışmışlar.

şemsetdin Rüştiye "İran Yeni Okkulları Tarihi" kitabında Rüştiyenin şu Vatan Dili ve Ana Dili derslik kitaplarını sadece Kafasya Müslüman çocukları için yazdığına ısrar ediyor (Rüştiye,1991,S20). Hal bu ki Rüştiyenin Ana Dili ve Vatan Dili Türkçe derslikleri Tebrizde de yayınlanarak uzun süre dersanelerin yazıp- okuma öğretim kitapları olmuşlardır.

Maalesef Faretdin Rüştiye de "Sevanih-i Ömr" (Yaşam Olayları) kitabında Mirze Hasanın eserelri sırasında onun şu iki önemli kitabının isimlerini bile kaleme almamıştır.

Rüştiyenin İrevanda açdığı okulun 4. yılında Kacar padişahı Nasirettin şah 2. Avrupa seferinden döner ken İrevandan yol etti. İrevanda Tebrizli bir öğretmenin orada Cedit usuluyla idare edilip eğitim vern bir okul açdığını duyunca o okulu görmeği merak etti. Padişah okulu ziyaet etmeğe gider ken bütün İevanda yaşayan Güney Azerbaycanlılar orada toplaşıp padişahı büyük ihtişamla karşılayıp "yaşasın padişahımız" seslendiler. Rüştiye resmi bir konuşma yaparak padişaha teşekkür etti ve Tebrizde aynı okulların açmasına izin istedi. Padişah kabul edib Rüştiyeni Tebrize davet etti. Rüştiye okulu ovey kardeşine tapşırarak Pdişahın ardından Tebriz maksediyle yola çıkdı ama Nahçivanda kacar devleti memurları padişahın emri olarak kendisi Tebrizden Tahrana doğru çıkıncaya kader Rüştiyenin Nahçivanda kalma mecburiyyetini ona

ilettiler. Rüştiyenin kendi söylediği sözle Nahçivanda 13 gün "ismen qonaq, resmen dustaq" (ismen misafir, resmen tutsak) olarak kaldı. Padişah Tebrizden Tahrana doğru çıkınca ona sadece İrevana dönmeğe izin verildi ama İrevana dönünce okulun Kacar devleti konsolosluğu tarafından bağlanıp artık çalışması yasıklandığından haberdar oldu. Artık İrevanda kalamazdı. O yüzden Tebrize gelmeğe karar verdi (Rüştiye,1983,S24-25).

Tebrize gelidiğinden az sonra "Medrese-yi Rüştiye" adlı ilk okulunu burada açdı (1887) ve sınavlar zamanı gelince Tebrizin yenilikçi aydın ve zengin tüccarlarını okula davet ederek öğrenciler sınavları büyük başarıyla tamamladılar. Geriçi şeyhler, seyitler ve halkın bilinlenmesin kendi maanfetlerinin aleyhinde bulan diğer kimseler durumu böyle görünce Rüştiye okuluna hucum emri verdiler. dini mekteplerin öğrencileri ve şehrin cahil ve geri kafalıları okula hucum ederek vahşicesine okulu yıkıp yaktılar ve Mirze Hasan kendi canını zor kurtarıp İranın kuzey doğu bölümünde yerleşen Meşhed kentine kaçtı. 6 ay sonra yeniden Tebrize geri dönüp Pazar (Çarşı) mahallesinde yeni bir okul açtı ve üç yüzden fazla öğrenci toplayarak onlara yazıp okuma öğretti ama geriçi mollalar yine de onu rahat bırakmadılar. Okulun kapadıkedisini yeniden Meşhede sürgüne yoladıla. Bir kaç ay sonra yine Tebrize dönüp bu defa Çerenov mahallesinde okul açdı ve az sona yine de okula saldırıp her şeyi darma dağın ettiler. Şu acı macera 7 kere tekrarlandı ve Mirze Hasan 5 defa Meşhede kaçıp yine Tebrize geri döndü.

Şu zamanlar Nasirettin şahın oğlu Muzafferettin Mirza valieht ve Azerbaycanın hakimi olarak Tebrizde yaşıyordu. Valiahtın muavini ve Azerbaycan bölgesinin icra başçısı Ali Han Eminuddevle bilim tutkusu yüzünden ve Mirze Hasanı çok sevdiği için onu valiahtın sarayına davet etti. Valiaht Mirza Hasanın amacı ve onu şu amac üzere başına gelen belaların macerasın dinleyip duyunca Mirza Hasanı himayesi altına alarak ona yardımcı oldu. Özellikle onun okulauna aylık para ödenilmesine emr etti. Şu zamandan itibaren Mirze Hasana kimse Tebrizde eziyyet etmeğe cesaret etmedi ama az sonra 1897de Eminuddevle Tahranda sadrazam oldu ve Mirze Hasanı Tahranda yeni okullar açmak üzere başkente davet etti. Mirza Hasan ilk "Rüştiye" okulunu Tahranda açarak çalışmaya başladı (Rüştiye,1983,S40).

Mirze Hasan, Cedit usullerle tedaris etmeği başaran öğretmenlere ihtiyac duyduğu için Rüştiye okuluyla beraber bir Darul-muallimin (öğretmen enstitüsü) açtı. Tahranda onun çalışmasına ilk engel olan Tahranın kışkanc devlet adamları oldu. Onlar şu kıskançlık yüzünden paralel hareket olarak Encümen-i Maarif (Maarif Derneği) diye bir dernek kurdular. Şu dernek Tahranın bir

kaç aydını ve devlet adamından oluşuyordu. Onlar yeni okullar açmağa başlayarak Mirze Hasana rakib çıktılar. Az sonra Eminuddevle baş bakanlıktan azl olup yerine Büyük Atabey lakabıyla meşhur olan Aliesger han sadarazam oldu. O baş bakanlık makamına çıkınca bütün eski baş bakana bağlı olan aydınlar, iş adamları ve devlet memurlarını eziyyete başlayarak işden çıkardı. Rüştiyede Eminuddevleci olarak büyük baskıya maruz kaldı. Eminuddevlenin oğlu rüştiyeni himayesi altına alarak yeni bir okul açmağı ona teklif etti ama Nezmiyenin (Polis) baskıları yüzünden şu yeni okul da artık devam edemedi ve kapandı.

1901de Rüştiiye hac seferine çıkararak Tahranı terk etti. Bir kaç ay sonra hac seferinden Tahrana geri dönerek ülkenin gelişatın beklemekten başka bir çare bulmadı. 1903de Büyük Atabey sadrazamlıktan azl olarak Aynuddevle şu makama menup oldu. Atabeyin azl olması Mirza Hasana yeniden çalışmağa başlama cesareti verdi. Çalışmağa başlayarak 1905 Kifayetultalim kitabını yayınladı. Şu kitapda aynı Vatan Dili ve Ana Dili kitaplarında Türkçeyi Cedit usullerle öğrettiği gibi Farçayı öğretiyordu. Az sonrada "Mektep" isimli bir gazetenin yayınlama iznini ald. Rüştiiyenin yeniden çalışmağa başlama özellikle gazete yayınlaması yine de onun yakalanmasına sebep olarak hatta idam edilme ihtimalıda söz konusu oldu. Aynuddevle onun önce Tahranın Güneyinde yerleşen Kum sonrada Meşhede sürgün olmasına emir verdi. Rüştiiye Meşhedde sürgende iken bile ülküsünü düşünüyö Meşhedde çalışan Rus bankasından borç para alarak orada yeni bir okul açmağa çabalar yapıdı.

1906da İran Meşrutiyet devrimi baş vererek ülkenin idare usulleri değışdi. yeni ana yasa yazılarak milli meclis açıldı. Demokratik açılışlar başlanınca Mirze Hasanın Tahran dönmesine emir geldi. Acele Tahrana gelerek yeni bir okul açmakla uğraştı ve sonunda Hayat-i Cavid (Ölümsüz Hayat) adlı büyük bir okul açmağı başardı. Şu okulda 300 öğrenci tehsile maşgul olarak az zamanda Tahranın en değerli ve en meşhur okulu oldu. Eski kurullarla idare olup gerici hükümet adamlarına ayid olan Darulfunun okulu Rüştiiyenin okulunu kendine büyük rakib hiss ederek artık onun devanına dözemedi. Nihayet Hayat-i Cavid okulunun açılışından 3 ay sonra çeşitli entrikalarla onu bağlamğağa başarılı oldular. Bir taraftan dini mekteplerin öğrencileri okula saldırdılar ve diğer taraftan okulun kendi öğrencilerinden bir sırası Rüştiiyenin düşmanlarıyla iş birlikçilik yaparak okulda büyük bir ihtilal çıkardılar. Sonunda Mirze Hasana okulu kapatmaktan başka bir çare kalmadı.

Şu Tahranda açdığı son okulun kapanmasından sonra maarif bakanlığı tarafındn umumi maarif hizmetleri yapmak üzere ayda 80 tümen maaşla işe alındı. Şu aylık maaş parasınıda az sonra 50

tümene indirdiler! ve İranın Pir-i Maarifi artık Tahranda uğraşmaktan yorularak şu Azerbaycanlıları hep gariban bırakan kentden küsüp Kum kentine göç etti ve ömrünün sonuna kadar orada yaşadı. Şu ayda 50 tümen maaş parasını bile düzenli vermediler ve o şu üç beş kuruş ailesinin ekmek parasını İran devletinden almak üzere ömrünün son 18 yılın İran milli meclisi, maarif bakanlığı ve çeşitli makamlarda olan devlet adamlarına hep mektup yazmakla uğraşdı ve yine de en az hukuku olan maaşını alamadı. Ama yine de şu acılara dayanarak ömrünün sonuna kadar Kumda özellikle fakir ve öksüz cocuklara yazıp okuma öğretmek ve bilim vermeğe çalıştı ve 1944de hemen kentte vefat etti.

Onun son vesiyeti buyudu: Mezarımı öğrencilerin yolu üzere kazın ki onlar her gün okula gider ken benim üzerimden geçsinler ve ruhum bundan mutluluk duysun (Rüştiye,1991,S19). Onun Kum kentinin eski bir mezalığında yerleşen karip mazarını İran devleti ve Farsçı aydınların unutmamasına rağmen Azerbaycanlı öğrenciler ve aydınlar hala onun mezarını ziyaret ederek hatırasına birecik çiçek sunarlar.

Sonuç

Osmanlı toprakları ve Türkistanda Ceditçilik denilen hareket İran ve Güney Azerbaycanda daha çok "Teceddüd" sözüyle tanınmaktadır. Şu aynı Ceditçilik gibi olan hareket ilk defa Tebrizde başlamıştır. İlk defa Kacar şehzadesi Abbas Mirza Rus ordusuna yenildikten sonra kendi yönetimi altında olan Azerbaycanın merkezi Tebrizde devlet işleri, ekonomi ve orduyu Teceddüd denilen Avrupavari yeni usullerle uygulamaya başladı. Abba Mirza şu yaşadığı dönemin yani 19. asrın ilk yarısının ilk ve sonuncu yenilikçisi olmuştur kesinlike diyebiliyoruz. Abbas Mirzanın ölümünden sonra onun başladığı Teceddüd hareketi tamamıyla terk edilmiştir. Abbas Mirzanın ölümüyle terk edilen Teceddüd hareketi sonralar onun torunu Nasirettin şahin salteneți döneminden itibaren yeniden gündeme geldi ve Azerbaycanlı özellikle Tebrizli aydınların öncülüğüyle ilerledi. Şu Teceddüd taraftarı olan yenilikçi aydınlar Osmanlı Türkiyesi ve Rusya Müslüman Türkleri arasında ilerleyen yenilikçilikden etkilenerek Kacar devleti ve onun yönetimi altında olan Memalik-i Mahruse-yi Kacar denilen (şimdiki İran) ülkenin siyasi, toplumsal ve kültürel durumunun eleştirmesine başlayarak İranda da Cedit usulun yerleşmesine çalışmışlardır. Onların en çoğu Avrupa yeni medeniyetini doğuda yerleştirmek arzusunda bulunan yenilikçilik üzere kalemleriyle çalışmışlardır. şu kalem sahiblerinin en önemlilerinden biri Tebrizli Mirze Abdurrehim Talıbov olmuştur. Onun yazdığı kitaplar İran özellikle Güney Azerbaycanda büyük etki bırakmıştır. Onun eserlerinin İran

Meşrutiyet devriminin baş vermesinde büyük ve derin etkisi olmuştur. Güney Azerbaycan ve İran Teceddüd hareketinin en büyük kolu yani eski medrese eğitiminin yerine yeni eğitim sistemi ve yeni okullar kuramay Tebrizli Mirza Hasan Rüştîye başlamıştır. O kurtuluş yolunu bütün kütlenin yazıp okuma öğrenmesinde bularak İsmail Bey Gaspıralının ibda ettiği Usul-i Sovtiye (Ses Usulu) denilen yeni yazıp okuma öğretme usulıyla Rüştîye adlı yeni okullar açmaya başlamıştır. İrevan ve Terbizde Yüzlerce genç Onun açtığı Rüştîyelerde yazıp okuma öğrenmeye başlayınca eskici şeyhler ve saray adamları onu sarsmaya başlamışlardır. Bir kaç yıl Tebrizde Rüştîye açmaklarla uğraşdıktan sonra Rüştîye hareketini İranın başkentinde devam etmeğe Tahrana gitti. Tahranda da aynı Tebriz gibi büyük engellerle karşılaştı üstelik Tahranın aydınları onu kıskanarak paralel bir harekette Encümei Maarif (Maarif Derneği) adlı bir dernek kurdular. Şu dernek sonralar Maarif bakanlığı haline gelerek İranda eğitim sistemini yönetmeye başladı. Maarif bakanlığı Rüştîyeni işe alarak ona sıradan bir devlet memuru gibi davrandı ve hatta aylık maaşını bile vermedi. Rüştîye şu haksızlıklardan sarsılarak ömrünü son yıllarını Kum kentinde yoksulluk ve çaresizlik içinde geçirdi ama gene de halkın eğitim ve terbiyesiyle ilgilenererek bu kutsal amac uğrunda hep çalıştı.

Kaynaklar

Donboli, Abdulrazzak, Maasirulsultaniye (İran- Rus savaşlarının tarihi), Kulamhüseyn Sadri Avşarın çalışmasıyla, İbni sina yayın evi, Tahran, 1972.

Flor, Vilholm, İranın toplumsal tarihi Kacar devrinde, farsça çeviren: Abulkasım Sırrı, 1. cilt, Tus yayın evi, Tahran, 1986.

Jobber, P. M, Ermenistan ve İran seferi, Farsça çeviren: Mahmut Musahib, Çehr yayin evi, Tebriz, 1968.

Hairi, Abdülhüseyn, İran düşünürlerinin batı burjuva medeniyetinin iki yönüyle karşılaşmaları, Emir kebir yayın evi, Tahran, 1986.

İsevi, Çarlz, İran ekonomik tarihi (Kacar asrı), Farsça çeviren: Yakub Ajend, Gustere yayın evi, Tahran, 1990.

Mahbubi Ardakani, Hüseyin, İranda Yeni medeniyet kurumlarının tarihi, 1. cilt, Tahran üniversitesi öyrenci ocaklarının yayın evi, Tahran, 1975.

Etizadulsaltene, Ali kulu mirza, Eksirultevarih (Kacar tarihi), Cemşid kiyanferin çalışmasıyla,

Vismen yayın evi, Tahran, 1991.

Babayev, Azerbaycan klasik Edebiyyatında İşlenen Adlar ve Terminlerin Şerhi, Maarif yayın evi, Bakü, 1993.

Talıbov, Abdurrehim, Mesalekolmohsenin (İyi niyetli insanların yolu), Tahran, Şebgir yayın evi, 1977.

Mirza salih, kulamhüseyin, Birinci meclisde domokrası sorunu, Terh-i nov yayın evi, Tahran, 1993.

Talıbov, Abdurrehim, Kitab-i ahmet, Cep kitapları kurumu yayınları, Tahran, 1967.

Eşref, Ahmet, Kacar devri İranda kapitaizmin gelişmesinin engelleri, Zemine yayın evi, Tahran, 1980.

Hamaçı, Behruz, Tebrizin tarihinden bir kaç evrak, Mehd-I azadi yayın evi, Tebriz, 2005.

Dü Sersi, Kont, İran 1839- 1840, Dü Sersinin iranda fevkulade elçiliği, Frsça çeviren: Ehsan İşraki, Dnişgahi (üniversite) yayın merkezi, Tahran, 1983.

Dü Morgan, Jak, Fransanın bilimsel ekibi İranda, Farsça çevirib izah eden: Kazım vediyi, Çehr yayın evi, Tebriz, 1999.

Fiyodorkorov, Baron, Sefername, Frsça çeviren: İskender zebiyhiyan, fikr-i ruz yayın evi, Tahran, 1993.

Hemedanlı, Reşidetdin Fazlullah, Camiultevarih, Muhammet rovşen ve Mustafa musevilerin çalışmayıyla, Elburz yayın evi, Tahran, 1994.

Kazvini, Muhammet, Yadigar dergisi, 4 ve 5. Nümara, 1948.

Kesrevi, Ahmet, İranin Meşrutiyet Tarihi, Emir Kebir yayın evi, Tahran, 1965.

Mirze Hasan Rüştüyeden İnan Milli Meclisine Mektupları, Peyam-i Baharistan Dergisi, 2. Devr, 1. Yıl, 3. Sayı.

Necmi, Nasır, Abbas mirza, elmi yayın evi, Tahran, 1995.

Ovnullahi, Seyit Ağa, Orta asrlarda Tebriz şehrinin tarihi, Arap alfabesine köçüren: P.

Himmetcu, Yaran yayın evi, Tebriz, 2006.

Rüştiye, Şemsetdin, Sevinih-i Ömr (Yaşam Olayları), İran Tarihi yayın evi, Tahran, 1983.

Rüştiye, Fahretdin, İran Yeni Okulları Tarihi, Hirmend yayın evi, Tahran, 1991.

Sepehr, Muhammed tağı, Nasihuttevarih, Cemşid kiyanferin çalışmasıyla, Esatir yayın evi, Tahran, 1998.

Şirazlı Mirza Salih, Avrupa seferi raporu, Humayun Şehidinin çalışmasıyla, Rah-I nov yayın evi, Tahran, 1983.

Historical and Geopolitical Aspects of Territorial and Border Issues in the South Caucasus (1922–1991)

Mehdiyeva Nasrin Famil

Baku State University/ Azerbaijan

Introduction

The period covering 1922–1991 witnessed the formation, development, and intensification of territorial and border issues in the South Caucasus, which were directly linked to the region's historical, ethnic, and geopolitical characteristics. The roots of these problems had already emerged during the Russian Empire, while the political vacuum that followed the October Revolution of 1917 further exacerbated the disputes. When the political map of the region was redrawn, neither ethnic composition nor historical rights were taken into account. The Moscow and Kars Treaties of 1921 provided the legal basis for new border arrangements; however, they did not completely resolve existing territorial claims [1], [8], [9], [10]. The unilateral determination of borders laid the groundwork for conflicts that would erupt in the subsequent decades.

Main Part. The 1920s–1930s represented a period in which territorial and border issues in the South Caucasus took on a systematic form and the first administrative divisions were implemented within the framework of the USSR's national policy. During these years, territorial disputes among the Azerbaijan, Armenia, and Georgia SSRs developed largely due to the ambiguity of former imperial borders and the Bolsheviks' policy of centralized governance. For the Bolshevik authorities, the main priority was to establish stable administration in the South Caucasus based on communist ideology. To this end, border demarcations were carried out not according to ethnic and historical realities but rather on the principle of political expediency. Consequently, many of the disputed territories were reassigned under unilateral decisions of the Soviet leadership to the jurisdiction of other union republics. Until the border question between Azerbaijan and Armenia could be resolved by a mixed commission established by the governments of both republics, Soviet troops were stationed in the disputed areas in order to maintain order and prevent ethnic clashes [13, p.32]. Armenian organizations abroad, along with the Armenian leadership, engaged in various activities to alter the existing border realities

in the region. When territorial claims against Turkey failed to achieve results, these demands were redirected toward Azerbaijan, targeting its internationally recognized territories. Elevated to the level of state policy in Armenia, these claims were supported through both domestic and foreign propaganda, fueling attempts to change existing borders. At Moscow's instruction, weapons were confiscated from Azerbaijani populations living in the border regions with Armenia. As a result, the leadership of the Azerbaijan SSR—N.Narimanov [14, p.210] and M.Huseynov—accused the Soviet center in their telegrams of “tying the hands” of the republic through its policies, demanding the immediate cessation of Dashnak attacks on Azerbaijani villages, otherwise requesting authorization for the population to defend itself. Letters sent to the Central Committee of the RCP(b) under Narimanov's leadership condemned the transfer of historically Azerbaijani territories such as Karabakh and Zangezur to Armenia [15, p.309]. To justify these territorial claims, the fabricated concept of the so-called “Armenian genocide” was invoked, while Armenians were resettled from abroad into Armenia and Azerbaijanis were deported from their historical lands. All these actions undermined the stability of existing borders in the South Caucasus and became one of the main causes of regional conflicts.

Border issues between Azerbaijan and Georgia also created certain contradictions as part of the overall geopolitical landscape of the South Caucasus. Although both republics were part of the USSR, the lack of clearly defined borders and the neglect of historical, ethnic, and geographical factors in administrative divisions led to tensions. Conflicts between Azerbaijani and Georgian villagers mainly occurred in contested lands across the Eldar plain, the Gazakh–Signakh, and the Zagatala–Signakh areas [7]. During the Soviet era, ambiguities and territorial claims were observed in various border sections, particularly in Gazakh, Balakan, and Zagatala. From time to time, the Georgian leadership proposed changes to administrative borders, affecting the existing balance in the region. In the 1920s–1930s, the Soviet leadership attempted to resolve these disputes through “centralized regulation,” but the absence of legally defined borders left the problem frozen. In later years, disputes over areas containing ancient religious and cultural monuments—such as those around the Keshikchidagh Monastery complex—demonstrated that border issues could ignite not only on geopolitical grounds but also on ideological and historical ones.

Under the Bolshevik policy of “friendship among nations,” political manipulation and administrative decisions contrary to national interests were carried out. The administrative borders created during this period were treated by the Soviet central leadership as instruments

subject to change, while the peoples of the region were completely excluded from influencing the process.

The new geopolitical situation that emerged after World War II caused significant changes in the Soviet Union's foreign and domestic policy. During this period, particularly in 1945–1948, the leadership of the Armenian SSR and Armenian diaspora organizations abroad once again actively raised territorial claims against Azerbaijan. These claims were based on historical falsifications and notions of ethnic superiority, with the main goal of incorporating certain Azerbaijani territories into Armenia. The primary focus was directed at Nagorno-Karabakh, Nakhchivan, and Zangezur. The Armenian leadership argued that these areas had allegedly belonged to Armenians historically and had been “unjustly” attached to Azerbaijan. To substantiate these claims, both the Armenian SSR leadership and Armenian organizations abroad submitted various letters, petitions, and documents to the Soviet leadership.

In 1945, the leadership of the Armenian SSR appealed directly to the Soviet authorities—particularly to Stalin—demanding the transfer of Nagorno-Karabakh to Armenia. Although the Azerbaijani leadership strongly objected to these claims, and the central government did not openly put the matter to discussion, such attempts laid the groundwork for future tensions. Another significant development was the resettlement of Armenians from abroad into their so-called “historical homeland”—Armenia. Between 1948 and 1953, more than 100,000 Azerbaijanis were expelled from their historical lands in the Armenian SSR and resettled in the Kura–Araz lowland of Azerbaijan. This was essentially part of an ethnic cleansing policy aimed at creating a demographic foundation for territorial claims [6]. The systematic and centralized nature of Armenian demands indicates that these efforts were not motivated merely by ideology or national sentiment but were part of broader strategic planning. The territorial claims were not limited to Nagorno-Karabakh but were accompanied by propaganda campaigns directed at Nakhchivan and Zangezur. In November 1945, G. Malenkov, secretary of the VKP(b) Central Committee, requested that Mir Jafar Baghirov, the First Secretary of the Communist Party of Azerbaijan, provide his assessment of such claims [2], [3]. Baghirov, in response to the unfounded claims, prepared reports affirming the historical belonging of Karabakh to Azerbaijan and, on December 10, 1945, sent a five-page letter (№330) to the Soviet leadership rejecting these claims [4], [5]. The letter emphasized that the territory of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region had been part of the Karabakh Khanate since ancient times. It should also be noted that during this period, wide-ranging measures were undertaken in Armenia to erase

Turkic-Muslim traces, change toponyms, and destroy historical monuments. Although the Soviet leadership did not openly endorse these Armenian claims, its passive stance and, in some cases, decisions in favor of Armenia caused dissatisfaction among the Azerbaijani public. These policies later became one of the main causes of regional conflicts. From 1953 to 1991, Armenia's territorial claims against Azerbaijani lands became more explicit, and especially from 1988 onwards, these demands escalated into armed conflict. The Soviet leadership's passive position further deepened the disputes.

Although the 1960s–1980s are often characterized as a period of formal stability within the Soviet Union, territorial and border issues in the South Caucasus continued to deepen during these years. In this period, numerous local conflicts and administrative confrontations occurred along the borders of the Azerbaijan, Armenia, and Georgia SSRs. These incidents once again revealed the Soviet leadership's indifference to national issues and the unjust manner in which border divisions had been carried out. The primary source of disputes lay in the fact that border lines were defined not according to historical, ethnic, or geographical principles but in line with the political objectives of the Soviet authorities. During this time, confrontations occurred among populations living in border areas with Armenia and Georgia, while Azerbaijan's legitimate objections regarding borders were ignored. For instance, clashes around the village of Kemerli in Gazakh district with Armenia were not objectively assessed due to the passive stance of the Azerbaijani leadership, and the issue was presented as an “ordinary agricultural problem” rather than an ethnic conflict [11]. Pressure on Azerbaijani villagers, instances of land seizure, and administrative provocations by Armenians were on the rise. Along the border with Georgia—particularly in the Zagatala direction—historical disputes over territories resurfaced. The Georgian leadership claimed that several villages in these areas allegedly belonged to Georgia and attempted to justify such assertions with various administrative maps.

By the late 1980s, political, economic, and ideological crises in the Soviet Union, coupled with the weakening of central authority and the relative political liberalization brought about by the policy of “perestroika,” ignited long-frozen territorial and border disputes in the South Caucasus. In particular, Armenia's unfounded territorial claims against Azerbaijan intensified ethnic tensions and ultimately escalated into armed confrontation. Armenia's principal demand concerned the incorporation of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region into the Armenian SSR. The roots of the conflict were not “ethnic confrontation” but Armenia's territorial claims directed against the sovereign lands of Azerbaijan [12, p.181]. In February 1988, Armenian

separatist forces operating in Khankendi (then Stepanakert), with the direct support of the Armenian SSR leadership, demanded the secession of the region from Azerbaijan and its annexation to Armenia. Although the region was officially part of Soviet Azerbaijan, the issue was transformed into an international campaign by Armenia and the global Armenian diaspora. These claims, however, lacked any legal or historical basis. Moreover, Armenia's territorial demands were not confined to Nagorno-Karabakh: claims were also raised regarding the Nakhchivan Autonomous Republic and Azerbaijan's border districts, including Gazakh and Tovuz. This demonstrated that border issues in the South Caucasus had entered an overall dangerous stage.

During this period, unresolved border delimitation with Georgia also led to tensions in certain areas. Nevertheless, the principal conflict was with Armenia, and this confrontation soon surpassed the framework of a territorial dispute, turning into ethnic cleansing and separatism. With the official dissolution of the USSR in 1991, Azerbaijan and Armenia became independent states. However, by that time, the Armenian side had already engaged in systematic activities undermining Azerbaijan's sovereignty and territorial integrity, thereby confronting the newly independent state with war and political crisis in its earliest years.

Conclusion. Thus, on the eve of the collapse of the USSR, border issues in the South Caucasus ceased to be merely administrative or economic disputes and transformed into threats to national security, state sovereignty, and regional stability. The fact that border questions became not only historical but also political instruments demonstrates that administrative boundaries in the Soviet period were often drawn with geopolitical objectives in mind. This approach stimulated ethnic confrontations in the region and contributed to the erosion of stability.

As a result of the 44-day Patriotic War in 2020 and the local anti-terrorist operations carried out in 2023, the territorial integrity of Azerbaijan was restored. This laid the foundation for a new stage in resolving border issues in the South Caucasus on the basis of international law.

Overall, territorial and border issues in the South Caucasus represent a long-term geopolitical problem of not only regional but also international significance. Research in this area is crucial both for the restoration of historical memory and for the correct structuring of modern border policy. Territorial and border issues in the South Caucasus have been not merely historical and administrative in nature, but have also carried strategic significance for the

national security and geopolitical relations of the states in the region. During the Soviet era, unilateral and biased approaches to these matters, along with administrative divisions carried out for political purposes, laid the foundations for protracted conflicts. In particular, Armenia's unfounded territorial claims and the deliberate activities undertaken to implement them undermined regional stability and led to the violation of the rights of the Azerbaijani people on their historical lands.

Today, the determination of borders in the South Caucasus must be based on legal and international principles, regional cooperation, and mutual respect for sovereignty. The restoration of the territorial integrity of the Republic of Azerbaijan marks the beginning of a new stage in this direction and confirms that the subject under study continues to retain its significance in the modern era.

References

1. Azerbaijan Democratic Republic Encyclopedia: in 2 volumes, Vol. II. Baku: Lider, 2005, 472 p., p.359.
2. Azerbaijan State Archive, fond 28, list 1, file 77, folio 197.
3. Azerbaijan State Archive, fond 28, list 1, file 81, folios 1–4.
4. Azerbaijan State Archive, fond 28, list 1, file 99, folio 96.
5. Azerbaijan State Archive, fond 28, list 1, file 135, folio 2.
6. Azerbaijan State Archive, fond 379, list 3, file 9, folio 9.
7. Azerbaijan State Archive, vol. 2, file 20, folio 57.
8. Archive of Political Documents of the Administration of Public Affairs under the President of the Republic of Azerbaijan (ARPIIISA), fond 1, list 74, file 132, folios 145–146.
9. Archive of Political Documents of the Administration of Public Affairs under the President of the Republic of Azerbaijan, fond 1, list 83, file 32, folios 1–5.
10. Archive of Political Documents of the Administration of Public Affairs under the President of the Republic of Azerbaijan, fond 1, list 83, file 32, folio 14.

11. Nagorno-Karabakh: Chronicle of Events (1988–1994). Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan. Compiled by: Farhad Vahabov, Vali Akhundov, Elman Gasimov. Baku, 2005.
12. Nasibzade, N. “Borders.” Elm newspaper, Baku, June 17, 1989.
13. Niftaliev, I.V. The Azerbaijan SSR in the Expansionist Plans of Armenians (1920s). Baku: Tahsil, 2009, 174 p.
14. Mustafazade, R.S. Two Republics: Azerbaijani–Russian Relations in 1918–1922. Moscow, 2006, 356 p.
15. Narimanov, N.N. Selected Works: in 2 volumes. Vol. 2. Baku: Azerneshr, 1989, 768 p., p.309.

Naxçıvan Qəzasının Əhalisinin Say Dinamikası və Etnik Tərkibinin (1850-1917-Ci İllər) Mənbələrdə Əksi

Assoc. Prof. Dr Ziyad Əmrahov

AMEA Institute of History and Ethnology, Azerbaijan.

Giriş

Azərbaycan tarixinin aktual məsələlərindən biri də mənfur qonşularımız ermənilərin Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları, o cümlədən Azərbaycan ərazilərində qədim zamanlardan yaşamaları haqqında tarixi faktların üzə çıxarılmasıdır. Qonşularımız ermənilərin belə əsassız iddialarından biri də vaxtilə İrəvan quberniyasının tabeliyində olan Naxçıvan qəzasının köklü sakinləri kimi fikirlərdir. Bu kimi uydurma məlumatların üzərindən xətt çəkilməsi üçün dövrün rüsdilli mənbələrinin araşdırılması olduqca vacibdir. Əvvəla, ona görə ki, bəhs olunan ərazilər Rusiya və Qacarlar imperiyası arasında gedən müharibələrdən sonra Rusiya imperiyasının hakimiyyəti altına keçmiş və 1917-ci ilə kimi Rusiyanın tabeliyində qalmışdır. İkincisi isə mənbələrin böyük əksəriyyəti Rusiya imperiyası dövründə yazılmış əsərlərdir, bölgədə aparılmış kameral təsvirlərin məlumatlarıdır. Bu baxımdan bu mənbələr nə qədər qeyri-obyektiv olsa da, bir o qədər də obyektivliyi özündə daşıyır və erməni tarixçilərinin bu gün qələmə aldığı məlumatların üzərindən xətt çəkmək iqtidarındadır. Biz bu məqsədə, hədəfə yetişmək üçün müqayisəli təhlil əsasında məqalənin aktuallığını əsaslandırmağa çalışmışıq.

Naxçıvan qəzasının əhalisi 1853-cü il məlumatlarında

1849-cu ildə yaradılmış İrəvan quberniyasının əsasını təşkil edən ilk qəzalardan biri də Naxçıvan qəzası idi. Naxçıvan qəzasının əhalisinin sayı, etnik tərkibi ilə bağlı ilk məlumatlar 1853-cü il nəşrində əksini tapmışdır.

1853-cü ildə nəşr olunmuş məlumatlara görə, Naxçıvan şəhərində 1.334 ailə qeydə alınmışdı ki, bu ailələrdə də 4.410 nəfər yaşayırdı. Bunlardan 2.447 nəfəri tatar (1.322 nəfər kişi, 1.125 nəfər qadın), 1.963 nəfəri erməni (1.022 nəfər kişi, 941 nəfər qadın) idi.¹Naxçıvan şəhərində

¹ Военно-статистическое обозрение..., s. 187.

fərdi evlərin sayı 1.100, dövlət mülkiyyətində olan evlərin sayı 3 idi.²

Naxçıvan qəzasının Naxçıvan sahəsində 3.280 ev, 11.433 əhali var idi ki, bunlardan da 5.879 nəfər kişi, 5.554 nəfəri qadın idi. Naxçıvan qəzası üzrə evlərin sayı 4.524 idi. Dərələyəzdə ümumi əhali 9.137 nəfər idi ki, bunun da 6.214 nəfəri daimi (3.212 nəfəri kişi, 3.002 nəfəri qadın), 2.923 nəfəri köçəri (1.610 kişi, 1313 qadın) idi.³ Əhalinin milli tərkibinə görə, 12.889 nəfəri tatar (6.716 kişi, 6.173 qadın), 7.681 nəfəri erməni (3.985 kişi, 3.696 qadın) idi.⁴ Dərələyöz sahəsində 1.244 ev var idi. Naxçıvan qəzası üzrə əhalinin sayı 25.000 nəfər idi.⁵

Naxçıvan qəzasının əhalisi 1873-cü il məlumatlarında

1853-cü ildən sonra Naxçıvan qəzasının əhalisinin sayı, cinsi, etnik tərkibi ilə bağlı məlumatlar 1873-cü ilə aiddir. 1873-cü il məlumatlarına görə, İrəvan quberniyasına daxil olan Naxçıvan qəzasında yaşayış məntəqələri (kəndlər) və kəndlərdə qeydə alınmış evlərin, əhalinin sayı, cinsi, eləcə də etnik tərkibi aşağıdakı kimi idi. Bunlar Yurdçu-Gidasar (26 ev, 104 kişi, 45 qadın, tatar, şiə), Qabullu (12 ev, 54 kişi, 33 qadın, tatar, şiə), Qıvrax (Kəngərli, 88 ev, 415 kişi, 311 qadın, tatar, şiə), Şahtaxtı (91 ev, 393 kişi, 381 qadın, tatar, şiə), Qarabağlar (80 ev, 429 kişi, 305 qadın, tatar, şiə: 8 ev, 20 kişi, 12 qadın, tatar, sünni: 3 ev, 10 kişi, 8 qadın, kürd, sünni), Böyük-düz (-), Aznavyurt (82 ev, 425 kişi, 419 qadın, erməni, qriqoryan: 20 ev, 83 kişi, 75 qadın, tatar, şiə), Xincab (19 ev, 76 kişi, 77 qadın, tatar, şiə), Sust (61 ev, 387 kişi, 229 qadın, kürd, sünni: 10 ev, 61 kişi, 65 qadın, tatar, şiə), Naxçıvançay hövzəsində: Horadiz (65 ev, 341 kişi, 270 qadın, erməni, qriqoryan), Ağ-xaç (14 ev, 82 kişi, 58 qadın, tatar, şiə: 15 ev, 72 kişi, 52 qadın, erməni, qriqoryan), Ses (43 ev, 159 kişi, 138 qadın, erməni, qriqoryan), İtqıran (40 ev, 152 kişi, 105 qadın, tatar, şiə), Ohbun (16 ev, 64 kişi, 40 qadın, tatar, şiə: 10 ev, 26 kişi, 31 qadın, erməni, qriqoryan), Dığın-Almalı (40 ev, 238 kişi, 220 qadın, erməni, qriqoryan), Buzqov (29 ev, 132 kişi, 116 qadın, tatar, şiə), Lizbirt (10 ev, 51 kişi, 39 qadın, tatar, şiə), Sultanbəy (74 ev, 333 kişi, 330 qadın, erməni, qriqoryan), Gərməçatax (13 ev, 79 kişi, 52 qadın, tatar, şiə), Cəhri (344 ev, 1200 kişi, 893 qadın, tatar, şiə: 145 ev, 477 kişi, 409 qadın, erməni, qriqoryan), Nəzər-abad (61 ev, 219 kişi, 198 qadın, erməni, qriqoryan), Diduvar (25 ev, 81 kişi, 57 qadın, tatar, şiə), Xinzirək (Xanzirək, 8 ev, 34 kişi, 20 qadın, tatar, şiə), Karmalinovka (13 ev, 42 kişi, 43 qadın, rus, molakan: 18 ev, 68 kişi, 68 qadın, rus, duxob: 1 ev, 3 kişi, 3 qadın,

² Yəne orada, s. 192.

³ Yəne orada, s. 187.

⁴ Yəne orada.

⁵ Yəne orada.

rus, subb.), Zarnatun (5 ev, 39 kişi, 32 qadın, tatar, şiə), Gümür (74 ev, 371 kişi, 310 qadın, erməni, qriqoryan), Gicazur (37 ev, 233 kişi, 219 qadın, erməni, qriqoryan), Mağara-qışlağı (26 ev, 112 kişi, 50 qadın, tatar, şiə), Əli-Məmməd-qışlağı (12 ev, 56 kişi, 30 qadın, tatar, şiə), Kolanı-qışlağı (27 ev, 145 kişi, 83 qadın, tatar, şiə), Nurs (Nors, 69 ev, 383 kişi, 314 qadın, erməni, qriqoryan), Nurs-Məzrə (22 ev, 143 kişi, 118 qadın, erməni, qriqoryan), Mahmud-abad (20 ev, 63 kişi, 42 qadın, tatar, şiə), Qarababa (19 ev, 97 kişi, 87 qadın, erməni, qriqoryan), Keçili (23 ev, 124 kişi, 84 qadın, tatar, şiə), Kilis-Kəngərli (58 ev, 195 kişi, 106 qadın, tatar, erməni), Şahbuz (50 ev, 230 kişi, 153 qadın, tatar, şiə), Siçancıq (5 ev, 38 kişi, 24 qadın, tatar, şiə), Zirnel (17 ev, 50 kişi, 35 qadın, tatar, şiə), Kükü-Kəngərli (29 ev, 88 kişi, 77 qadın, tatar, şiə), Yuxarı İrameşin (29 ev, 78 kişi, 68 qadın, tatar, şiə), Aşağı İrameşin (23 ev, 47 kişi, 47 qadın, tatar, şiə), Qızıl-qışlaq (4 ev, 10 kişi, 6 qadın, tatar, şiə), Arınc (34 ev, 157 kişi, 105 qadın, erməni, qriqoryan), Badamlı (49 ev, 257 kişi, 237 qadın, erməni, qriqoryan: 17 ev, 75 kişi, 75 qadın, tatar, şiə), Qaraboya (13 ev, 50 kişi, 57 qadın, tatar, şiə), Şaddı (11 ev, 48 kişi, 30 qadın, tatar, şiə), Salalus (25 ev, 97 kişi, 79 qadın, tatar, şiə), Taylaxlı (16 ev, 75 kişi, 45 qadın, tatar, şiə), Maralıq (13 ev, 73 kişi, 48 qadın, tatar, şiə), Tırkeş (28 ev, 179 kişi, 122 qadın, tatar, şiə), Vayxır (24 ev, 88 kişi, 57 qadın, tatar, şiə), Xalxal (60 ev, 193 kişi, 127 qadın, erməni, qriqoryan), Kərbəlayi-Oruc (15 ev, 53 kişi, 41 qadın, tatar, şiə), Mama-Rza-diza (27 ev, 85 kişi, 59 qadın, erməni, qriqoryan: 14 ev, 36 kişi, 38 qadın, tatar, şiə), Kül-təpə (88 ev, 284 kişi, 269 qadın, erməni, qriqoryan), Alagöz-Məzrə (51 ev, 192 kişi, 140 qadın, erməni, qriqoryan: 1 ev, 6 kişi, 4 qadın, rus, pravoslav), Yuxarı Uzun-oba (32 ev, 96 kişi, 94 qadın, erməni, qriqoryan: 22 ev, 76 kişi, 68 qadın, tatar, şiə), Aşağı Uzun-oba (67 ev, 219 kişi, 171 qadın, tatar, şiə), Xəlilli (Xəlil-abad, 35 ev, 88 kişi, 78 qadın, erməni, qriqoryan), Kərim-bəy (13 ev, 43 kişi, 51 qadın, erməni, qriqoryan), Şıx-Mahmud (125 ev, 370 kişi, 334 qadın, erməni, qriqoryan), Sərab (91 ev, 411 kişi, 293 qadın, tatar, şiə), Nəxşi-Nərgiz (5 ev, 23 kişi, 24 qadın, tatar, şiə), Kəqab (50 ev, 157 kişi, 80 qadın, tatar, şiə), Nəcəf-Əli-bəy (5 ev, 18 kişi, 16 qadın, tatar, şiə), Əlixanlı-Zeynəddin (67 ev, 250 kişi, 189 qadın, tatar, şiə), Yarımcə (148 ev, 432 kişi, 357 qadın, tatar, şiə), Şahmiranşa (28 ev, 121 kişi, 106 qadın, tatar, şiə, Miranşah abidəsi), Bədəşhan (20 ev, 76 kişi, 64 qadın, tatar, şiə), Hacıvər (47 ev, 128 kişi, 139 qadın, erməni, qriqoryan), Şəkər-abad (23 ev, 77 kişi, 81 qadın, tatar, şiə), Qoşa-dizə (66 ev, 200 kişi, 170 qadın, tatar, şiə), Əli-abad (58 ev, 184 kişi, 161 qadın, erməni, qriqoryan), Qaraxan-bəyli (116 ev, 359 kişi, 316 qadın, erməni, qriqoryan), Qaracıq (89 ev, 419 kişi, 323 qadın, tatar, şiə), Bulqan (80 ev, 397 kişi, 326 qadın, tatar, şiə), Dumbul (142 ev, 381 kişi, 323 qadın, erməni, qriqoryan: 30 ev, 104 kişi, 82 qadın, tatar, şiə), Yamxana (107 ev, 338 kişi, 315 qadın, erməni, qriqoryan: 2 ev, 6 kişi, 5 qadın,

tatar, şiə), Təzə-kənd (262 ev, 790 kişi, 670 qadın, erməni, qriqoryan: 61 ev, 178 kişi, 159 qadın, tatar, şiə), Kuznut (177 ev, 662 kişi, 543 qadın, erməni, qriqoryan: 14 ev, 40 kişi, 34 qadın, tatar, şiə), Abbas-Abad (-), Çeşmə-basar (-), Nəhrəm (337 ev, 1014 kişi, 554 qadın, tatar, şiə, 3 məscid, İmam-zadə-Aqil abidəsi), Qızıl-vəng (-), Kərmir-vəng (8 ev, 23 kişi, 13 qadın, erməni, qriqoryan), Göynük (12 ev, 61 kişi, 28 qadın, tatar, şiə), Nahacir (28 ev, 137 kişi, 110 qadın, tatar, şiə: 1 ev, 4 kişi, 2 qadın, kürd, sünni), Sürməlik (12 ev, 46 kişi, 40 qadın, tatar, şiə), Xaçaparax (47 ev, 168 kişi, 97 qadın, tatar, şiə), Əlincə çay hövzəsində: Ləkətax (18 ev, 55 kişi, 38 qadın, tatar, şiə), Bəy-Əhməd (11 ev, 25 kişi, 17 qadın, tatar, şiə), Aransa (33 ev, 120 kişi, 75 qadın, tatar, şiə), Qazançı-Mılaq (79 ev, 398 kişi, 318 qadın, erməni, qriqoryan: 37 ev, 115 kişi, 70 qadın, tatar, şiə), Zuvala (4 ev, 20 kişi, 11 qadın, tatar, şiə), Teyvəz (17 ev, 68 kişi, 53 qadın, tatar, şiə), Baş-Anzur (27 ev, 88 kişi, 44 qadın, tatar, şiə), Orta Anzur (5 ev, 14 kişi, 6 qadın, tatar, şiə), Aşağı Anzur (29 ev, 117 kişi, 54 qadın, tatar, şiə), Xanağa (50 ev, 267 kişi, 113 qadın, tatar, şiə), Noraşen (46 ev, 175 kişi, 114 qadın, tatar, şiə: 37 ev, 145 kişi, 123 qadın, erməni, qriqoryan), Naradaşt (28 ev, 213 kişi, 134 qadın, erməni, qriqoryan), Xoşkeşin (21 ev, 62 kişi, 26 qadın, tatar, şiə), Saltax (43 ev, 218 kişi, 107 qadın, tatar, şiə), Bənənyar (71 ev, 266 kişi, 160 qadın, tatar, şiə), Kirmə (54 ev, 210 kişi, 114 qadın, tatar, şiə), Abrakunis (68 ev, 288 kişi, 258 qadın, erməni, qriqoryan), Qızılca (11 ev, 55 kişi, 38 qadın, tatar, şiə: 5 ev, 13 kişi, 13 qadın, erməni, qriqoryan), Arazin (40 ev, 141 kişi, 98 qadın, tatar, şiə: 31 ev, 130 kişi, 96 qadın, erməni, qriqoryan), Camaldin (58 ev, 192 kişi, 122 qadın, tatar, şiə), Culfa (80 ev, 252 kişi, 223 qadın, erməni, qriqoryan), Şurut (38 ev, 253 kişi, 266 qadın, erməni, qriqoryan: 10 ev, 56 kişi, 41 qadın, tatar, şiə), Gəl-Caracur (15 ev, 90 kişi, 70 qadın, erməni, qriqoryan), Kırım-Qulu-dizə (23 ev, 119 kişi, 93 qadın, tatar, şiə), Yayıcı (146 ev, 720 kişi, 572 qadın, tatar, şiə), Nürgüt (24 ev, 115 kişi, 71 qadın, tatar, şiə), Əlləgi (31 ev, 158 kişi, 124 qadın, erməni, qriqoryan), Nəsirabad (18 ev, 104 kişi, 90 qadın, erməni, qriqoryan: 11 ev, 56 kişi, 30 qadın, tatar, şiə), Bist (67 ev, 328 kişi, 100 qadın, tatar, şiə: 40 ev, 280 kişi, 208 qadın, erməni, qriqoryan), Tivə (66 ev, 300 kişi, 159 qadın, tatar, şiə), Paraqa (44 ev, 358 kişi, 198 qadın, erməni, qriqoryan: 8 ev, 53 kişi, 28 qadın, tatar, şiə), Behrut (15 ev, 63 kişi, 42 qadın, tatar, şiə), Biləv (120 ev, 356 kişi, 280 qadın, tatar, şiə). Xudaverdi-bəy (17 ev, 58 kişi, 46 qadın, tatar, şiə), Subatan-dizə (18 ev, 58 kişi, 32 qadın, tatar, şiə), Hüseyn-Əli-bəy (7 ev, 13 kişi, 12 qadın, tatar, şiə), Mirzə-Həsəndizə (11 ev, 26 kişi, 22 qadın, tatar, şiə), Der (61 ev, 254 kişi, 205 qadın, erməni, qriqoryan), Kələntər-dizə (13 ev, 30 kişi, 18 qadın, tatar, şiə), Yuxarı Aza (130 ev, 378 kişi, 321 qadın, erməni, qriqoryan: 4 ev, 19 kişi, 14 qadın, tatar, şiə), Aşağı Aza (40 ev, 102 kişi, 100 qadın, tatar, şiə: 13 ev, 59 kişi, 43 qadın, erməni, qriqoryan), Urmis (28 ev, 167 kişi, 167 qadın, erməni,

qriqoryan), Məzrə (83 ev, 403 kişi, 210 qadın, tatar, şiə), Düglün (46 ev, 128 kişi, 109 qadın, tatar, şiə), Çinanab (76 ev, 443 kişi, 371 qadın, erməni, qriqoryan: 3 ev, 17 kişi, 12 qadın, tatar, şiə), Düylün-dizə (6 ev, 20 kişi, 13 qadın, tatar, şiə), Nazmərə (5 ev, 19 kişi, 5 qadın, tatar, şiə), Yunis (30 ev, 114 kişi, 50 qadın, tatar, şiə), Kələki (24 ev, 158 kişi, 99 qadın, erməni, qriqoryan), Dernis (63 ev, 205 kişi, 112 qadın, tatar, şiə), Lütvəli-Sultan-dizə (1 ev, 5 kişi, 2 qadın, tatar, şiə), Danagirt (58 ev, 239 kişi, 224 qadın, erməni, qriqoryan), Deksar (17 ev, 53 kişi, 42 qadın, tatar, şiə: 12 ev, 35 kişi, 20 qadın, erməni, qriqoryan), Sal (3 ev, 18 kişi, 5 qadın, tatar, şiə), Valaver (19 ev, 76 kişi, 46 qadın, tatar, şiə), Vənənd (115 ev, 374 kişi, 219 qadın, tatar, şiə), Cəfər-xan-dizə (6 ev, 14 kişi, 10 qadın, tatar, şiə), Ağrı (16 ev, 40 kişi, 32 qadın, tatar, şiə), Xanağa (36 ev, 120 kişi, 56 qadın, tatar, şiə), Dasta (198 ev, 716 kişi, 585 qadın, tatar, şiə), Nucdədə (21 ev, 92 kişi, 41 qadın, tatar, şiə), Varaqirt (49 ev, 296 kişi, 202 qadın, erməni, qriqoryan), Varagirt-Tatar (11 ev, 34 kişi, 21 qadın, tatar, şiə), Yuxarı Əylis (170 ev, 730 kişi, 473 qadın, erməni, qriqoryan), İkinci Yuxarı Əylis (54 ev, 279 kişi, 119 qadın, tatar, şiə), Aşağı Əylis (99 ev, 483 kişi, 397 qadın, erməni, qriqoryan), Mirzə-Cəfər-dizə (2 ev, 7 kişi, 3 qadın, tatar, şiə), Nüsnüs (39 ev, 103 kişi, 98 qadın, tatar, şiə), Yuxarı Əndməc (33 ev, 185 kişi, 92 qadın, tatar, şiə), Aşağı Andməc (18 ev, 90 kişi, 57 qadın, tatar, şiə: 19 ev, 53 kişi, 63 qadın, erməni, qriqoryan), Kənzə (26 ev, 115 kişi, 35 qadın, tatar, şiə), Anabat (8 ev, 22 kişi, 11 qadın, tatar, şiə), Ketəm (20 ev, 38 kişi, 59 qadın, tatar, şiə), Ordubad (-), Siar (-), Kilid (32 ev, 90 kişi, 68 qadın, tatar, şiə), Karçevan (35 ev, 184 kişi, 182 qadın, erməni, qriqoryan: 1 ev, 2 kişi, 2 qadın, rus, pravoslav) kəndləri idi.⁶

1873-cü il məlumatlarına görə, Naxçıvan şəhərində 1.481 ev var idi. Şəhər əhalisinin sayı 6.877 nəfər idi ki, bunun da 3.720 kişi, 3.157 qadın idi. Etnik tərkibinə görə, Naxçıvan şəhərində tatarlar 4.697 nəfər (2.524 kişi, 2.173 qadın), ermənilər 2.157 nəfər (1.184 kişi, 973 qadın), ruslar 23 nəfər (12 kişi, 11 qadın) idi. Ordubad şəhərində evlərin sayı 840 idi. Şəhər əhalisinin sayı 3.489 nəfər (2.063 kişi, 1.426 qadın) idi ki, bunun da 3.153 nəfəri tatar (1.867 kişi, 1.286 qadın), 336 nəfəri erməni (196 kişi, 140 qadın) idi.⁷

1873-cü il məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasında 8.429 ev var idi. Qəza əhalisinin sayı 58.758 nəfər (33.547 kişi, 25.211 qadın) idi. Etnik tərkibinə görə, Naxçıvan qəzasının əhalisinin 241 nəfəri rus (121 kişi, 120 qadın), 31.406 nəfəri tatar (18.616 kişi, 12.790 qadın), 26.471 nəfəri erməni (14.409 kişi, 12.062 qadın), 640 nəfəri kürd (401 kişi, 239 qadın) idi. Faiz

⁶ Сборник сведений о Кавказе. Т. 5., ч. 1. с. 72-86.

⁷ Сборник сведений о Кавказе. Т. 5., ч. 1. с. 112.

nisbətinə görə, Naxçıvan qəzasında tatarlar 56,370%, ermənilər 41,120%, ruslar 0,760%, kürdlər 0,380% idi.⁸

Məlumatlardan göründüyü kimi, 1873-cü ildə Naxçıvan qəzasının əhalisi şəhərlər də daxil olmaqla 69.124 nəfər idi. Etnik tərkibinə görə, qəzada tatarlar 39.256 nəfərlə birinci yerdə, ermənilər 28.964 nəfərlə ikinci yerdə, kürdlər 640 nəfərlə üçüncü yerdə, ruslar 264 nəfərlə 4-cü yerdə idi.

Naxçıvan qəzasının əhalisi 1886-cı il məlumatlarında

1873-cü ildən sonra Naxçıvan qəzasının əhalisinin sayı, etnik, dini və sosial tərkibi, eləcə də demoqrafik dəyişiklikləri ilə bağlı məlumatlar 1886-cı il göstəriciləri əsasında 1893-cü ildə Tiflisdə nəşr olunmuş “Zaqafqaziya diyarının əhalisi haqqında statistik məlumatlar məcmuəsi”ndə əks olunmuşdur.

1886-cı il məlumatlarına görə, Naxçıvan şəhərində 1.494 evdə 3.753 kişi, 3.186 qadın, ümumilikdə 6.939 nəfər əhali yaşayırdı. Şəhərdə yaşayan əhalinin 4.836 nəfəri tatar (992 ev, 2.531 kişi, 2.305 qadın), 2.041 nəfəri erməni (483 ev, 1.185 kişi, 856 qadın), 24 nəfəri rus (9 ev, 16 kişi, 8 qadın), digərləri 38 nəfər (10 ev 21 kişi, 17 qadın) idi.⁹

Ordubad şəhərində 854 evdə 2.331 kişi, 1.868 qadın, ümumilikdə 4.199 nəfər əhali yaşayırdı. Şəhərdə yaşayan əhalinin 3.787 nəfəri tatar (769 ev, 2.100 kişi, 1.687 qadın), 411 nəfəri erməni (84 ev, 230 kişi, 181 qadın), 1 nəfəri rus (1 ev, 1 kişi) idi.¹⁰

Dini tərkibinə görə, 1886-cı il məlumatlarına əsasən, Naxçıvan şəhərinin 4.874 nəfəri müsəlman-şiə (kişi 2.552, qadın 2.322), 2.041 nəfəri (1.185 kişi, 856 qadın) erməni-qriqoryan, 24 nəfəri pravoslav (16 kişi, 8 qadın) idi.¹¹ Dini tərkibinə görə, Ordubad şəhərində 1 pravoslav (1 kişi, qadın-), 411 nəfər erməni-qriqoryan (230 kişi, 181 qadın), 3.787 nəfər müsəlman-şiə (2.100 kişi, 1.687 qadın) var idi.¹²

1886-cı il məlumatlarına görə, Naxçıvan şəhərinin sosial tərkibi aşağıdakı kimi idi. Bunlar 231 nəfər bəy-kişi, 192 nəfər bəy-qadın, ruhanilər: erməni-qriqoryan kişilər 116, qadın 68, şiələr:

⁸ Сборник сведений о Кавказе. Т. 5., ч. 1. с. 112-115.

⁹ Свод Статистических данных о населении. Отд. 3-й. Города и уезды Эриванской Губернии.

¹⁰ Yənə orada.

¹¹ Yənə orada.

¹² Yənə orada.

kişi 8, qadın 6, fəxri vətəndaşlar-, tacirlər: kişi 111, qadın 106, şəhər sakinləri-, təqaüdçülər: kişi 8, qadın 3, kəndlilər: kişi 3.279, qadın 2.811 nəfər idi.¹³Sosial tərkibinə görə, Ordubad şəhərində mülkədar-zadəganlar -, bəylər: kişi 59, qadın 51, ruhanilər: erməni-qriqoryan kişilər 9, qadın 9, şiələr: kişi 13, qadın 9, fəxri vətəndaşlar-, tacirlər: kişi 17, qadın 20, şəhər sakinləri-, təqaüdçülər-, kəndlilər: kişi 2.233, qadın 1.779 nəfər idi.¹⁴

1886-cı il məlumatlarına əsasən, Naxçıvan qəzasının Əliabad polis sahəsində 2.939 ev var idi. Burada 10.195 kişi, 8.229 qadın, ümumilikdə 18.424 nəfər əhali yaşayırdı. Bunlardan 7.986 nəfər tatar (1.300 ev, 4.478 kişi, 3.508 qadın), 473 nəfəri kürd (64 ev, 294 kişi, 179 qadın), 9.965 nəfəri erməni (1.575 ev, kişi 5.427, qadın 4.538), idi.¹⁵

Naxçıvan qəzasının Cəhri polis sahəsində 2.101 ev var idi. Burada 9.352 kişi, 7.154 qadın, ümumilikdə 16.506 nəfər əhali yaşayırdı. Bunlardan 8.243 nəfəri tatar (1.179 ev, kişi 4.810, qadın 3.433), 8.099 nəfəri erməni (894 ev, 4.460 kişi, 3.639 qadın), 164 nəfəri rus (28 ev, 82 kişi, 82 qadın) idi.¹⁶

Naxçıvan qəzasının Abrakunis polis sahəsində 2.176 ev var idi. Burada kişilərin sayı 9.454 nəfər, qadınlardan sayı 7.102 nəfər, ümumilikdə isə 16.655 nəfər əhali yaşayırdı. Bunlardan 11.100 nəfəri tatar (1.514 ev, 6.356 kişi, 4.744 qadın), 5.555 nəfəri erməni (662 ev, 3.098 kişi, 2.457 qadın), idi.¹⁷

Naxçıvan qəzasının Yuxarı Əylis polis sahəsində 2.702 ev var idi. Burada kişilərin sayı 12.352 nəfər, qadınlardan sayı 8.945 nəfər, ümumilikdə 21.297 nəfər əhali yaşayırdı. Bunlardan 11.897 nəfəri tatar (1.660 ev, 7.121 kişi, 4.776 qadın), 9.399 nəfəri erməni (1.042 ev, 5.231 kişi, 4.168 qadın) idi.¹⁸

Bütövlükdə, Naxçıvan qəzasında 9.918 ev var idi. Kişilərin sayı 41.353 nəfər, qadınlardan sayı 31.529 nəfər, cəmi 72.882 nəfər idi. Bunlardan 39.222 nəfəri tatar (5.653 ev tatar, 22.761 kişi, 16.461 qadın), 33.018 nəfəri erməni (4.173 ev erməni, 18.216 kişi, 14.802 qadın), 473 nəfəri kürd (64 ev, 294 kişi, 179 qadın), 165 nəfəri rus (28 ev, 82 kişi, 83 qadın), 4 nəfəri gürcü idi.¹⁹

¹³ Yenə orada.

¹⁴ Yenə orada.

¹⁵ Свод Статистических данных о населении. Отд. 3-й. Города и уезды Эриванской Губернии.

¹⁶ Yenə orada.

¹⁷ Yenə orada.

¹⁸ Yenə orada.

¹⁹ Yenə orada.

1886-cı il məlumatlarından göründüyü kimi, Naxçıvan qəzasında da 4 polis sahəsi var idi. Bu polis sahələrindən yalnız birində, Əliabad polis sahəsində ermənilərin sayı tatarlardan üstün idi. Qəzanın digər 3 polis sahəsində Azərbaycan türkləri üstün idi. Ordubad və Naxçıvan şəhərləri də daxil olmaqla Naxçıvan qəzasının əhalisi 84.020 nəfər (12.266 ev, 47.437 kişi, 36.583 qadın) idi.

Naxçıvan qəzasının əhalisi 1897-ci il məlumatlarında

1886-cı ildən sonra Naxçıvan qəzasının əhalisinin sayı, etnik tərkibi, demoqrafik və sosial dəyişikliklərlə bağlı məlumatlar Rusiya imperiyasında 1897-ci ildə aparılmış ilk əhali siyahıyaalınmasında əksini tapmışdır.

1897-ci il məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasının əhalisi 100.771 nəfər (52.984 kişi, qadın 47.787 nəfər) idi ki, bunun da 8.790 nəfəri (4.666 kişi, 4.124 qadın) Naxçıvan şəhərinin, 4.611 nəfəri (2.458 kişi, 2.153 qadın) Ordubad şəhərinin, 87.370 nəfəri isə qəzanın digər bölgələrinin payına düşürdü.²⁰

Naxçıvan qəzasında qeydə alınan 100.771 nəfər əhalinin 96.480 nəfəri yerli, 1.173 nəfəri İrəvan quberniyasının digər qəzalarından olanlar, 1.612 nəfəri digər quberniyadan, 1.506 nəfəri isə digər dövlətlərdən olanlar idi. Naxçıvan şəhərinin 8.790 nəfər əhalisinin 7.689 nəfəri yerli, 490 nəfəri İrəvan quberniyasının digər qəzalarından, 337 nəfəri digər quberniyalardan, 274 nəfəri isə digər dövlətlərdən olanlar idi. Ordubad şəhərinin 4.611 nəfər əhalisinin 4.140 nəfəri yerli, 7 nəfəri İrəvan quberniyasının digər qəzalarından, 348 nəfəri digər quberniyalardan, 116 nəfəri isə digər dövlətlərdən olanlar idi.²¹

Sosial tərkibinə görə, Naxçıvan qəzasında zadəganlar 1.769 nəfər, ruhanilər 717 nəfər, tacirlər 143 nəfər, xırda tacirlər 10.168 nəfər, kəndlilər 85.637 nəfər, xaricilər 2.074 nəfər, digərləri 263 nəfər idi. Naxçıvan şəhərində zadəganlar 626 nəfər, ruhanilər 87 nəfər, tacir 1 nəfər, xırda tacirlər 6.027 nəfər, kəndlilər 1.503 nəfər, xaricilər 511 nəfər, digərləri 35 nəfər idi. Ordubad şəhərində zadəganlar 165 nəfər, ruhanilər 12 nəfər, xırda tacirlər 3.766 nəfər, kəndlilər 499 nəfər, xaricilər 147 nəfər, digərləri 22 nəfər idi.²²

²⁰ Первая Всеобщая перепись...с. 1.

²¹ Yenə orada, s. 2.

²² Yenə orada.

1897-ci il məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasında ruslar 1.014 nəfər, ermənilər 34.672 nəfər, kürdlər 639 nəfər, yəhudilər 4 nəfər, tatarlar 64.151 nəfər, aysorlar 9 nəfər, digərləri 282 nəfər idi. Naxçıvan şəhərində ruslar 232 nəfər, ermənilər 2.263 nəfər, kürdlər 2 nəfər, tatarlar 6.161 nəfər, aysorlar 4 nəfər, digərləri 128 nəfər idi. Ordubad şəhərində ruslar 179 nəfər, ermənilər 284 nəfər, tatarlar 4.088 nəfər, digərləri 128 nəfər idi.²³

Dini tərkibə görə, Naxçıvan qəzasında pravoslav məzhəbi 881 nəfər, staroobryadniklər 170 nəfər, roma-katoliklər 171 nəfər, protestantlar 13 nəfər, müsəlmanlar 64.825 nəfər, yəhudilər 36 nəfər, xristianlar (erməni-qriqoryan və erməni-katoliklər) 34.675 nəfər, o cümlədən Naxçıvan şəhərində pravoslav məzhəbi 249 nəfər, staroobryadniklər 16 nəfər, roma-katoliklər 88 nəfər, protestantlar 5 nəfər, müsəlmanlar 6.170 nəfər, yəhudi 1 nəfər, xristianlar (erməni-qriqoryan və erməni-katoliklər) 2.261 nəfər, o cümlədən Ordubad şəhərində pravoslav məzhəbli 181 nəfər, staroobryadniklər 5 nəfər, roma-katoliklər 47 nəfər, protestantlar 3 nəfər, müsəlmanlar 4.091 nəfər, yəhudi 2 nəfər, xristianlar (erməni-qriqoryan və erməni-katoliklər) 282 nəfər idi.²⁴ Beləliklə, 1897-ci il məlumatları göstərir ki, Naxçıvan qəzasının ümumi əhalisi 100.771 nəfər idi ki, bunun da 8.790 nəfəri Naxçıvan, 4.611 nəfəri Ordubad şəhərinin payına düşürdü.

1897-ci il əhali siyahıyaalınmasından sonra Naxçıvan qəzasının əhalisinin sayı, etnik və cins tərkibi ilə bağlı məlumatlar 1909-cu il 1 yanvar tarixinə aiddir.

Naxçıvan qəzasının əhalisi “Qafqaz təqvimi”nin məlumatlarında

1909-cu il 1 yanvar tarixinə olan məlumatlara görə, Naxçıvan qəzasında 4 polis sahəsi, 167 kənd var idi. Naxçıvan qəzasının əhalisi (şəhərsiz) 106.981 nəfər idi ki, bunun da 57.131 nəfəri kişi, 49.850 nəfəri qadın idi.

1909-cu il məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasının 1-ci polis sahəsində 3 kənd cəmiyyəti var idi. Birinci polis sahəsinin Qıvrıq kənd cəmiyyətinin tabeliyində 8 kənd var idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 6.970 nəfəri (3.664 kişi, 3.306 qadın) tatar, 635 nəfəri (355 kişi, 280 qadın) kürd idi. Birinci polis sahəsinin Tumbul kənd cəmiyyətinə 9 kənd daxil idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 6.685 nəfəri erməni (3.462 kişi, 3.223 qadın), 3.709 nəfəri (2.008 kişi, 1.701 qadın) tatar idi. Birinci polis sahəsinin Şıxmahmud kənd cəmiyyətinə 14 kənd daxil idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 6.287 nəfəri (3.257 kişi, 3.030 qadın) erməni,

²³ Первая Всеобщая перепись населения, с. 3.

²⁴ Yənə orada.

1.310 nəfəri tatar (720 kişi, 590 qadın) idi.²⁵Məlumatlardan göründüyü kimi, Naxçıvan qəzasının 1-ci polis sahəsində 3 kənd cəmiyyəti, 31 kənd var idi. Polis sahəsinin ümumi əhalisi 25.596 nəfər idi ki, bunun da 13.466 nəfəri kişi, 12.130 nəfəri qadın idi. Etnik tərkibinə görə, 1-ci polis sahəsində 12.972 nəfərlə ermənilər 1-ci yerdə, 11.989 nəfərlə tatarlar 2-ci yerdə, 635 nəfərlər kürdlər (355 kişi, 280 qadın) 3-cü yerdə gəlirdi.

1909-cu il məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasının 2-ci polis sahəsində 4 kənd cəmiyyəti var idi. İkinci polis sahəsinin Qarababa kənd cəmiyyətinin tabeliyində 28 kənd var idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 5.553 nəfəri erməni (2.900 kişi, 2.653 qadın), 7.558 nəfəri (4.065 kişi, 3.493 qadın) tatar idi. İkinci polis sahəsinin Diqin-Almalı kənd cəmiyyətinə 11 kənd daxil idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 3.804 nəfəri erməni (1.976 kişi, 1.828 qadın), 2.122 nəfəri (1.175 kişi, 947 qadın) tatar idi. İkinci polis sahəsinin Karmalinov kənd cəmiyyətinin tabeliyində 1 kənd var idi. Etnik tərkibinə görə, kəndin əhalisi ruslar idi. Kənd əhalisinin sayı 285 nəfər (141 kişi, 144 qadın) idi. İkinci polis sahəsinin Cəhri kənd cəmiyyətinin tabeliyində 7 kənd var idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 2.993 nəfəri (1.637 kişi, 1.356 qadın), 4.866 nəfəri (2.756 kişi, 2.110 qadın) tatar idi.²⁶Məlumatlardan göründüyü kimi, Naxçıvan qəzasının 2-ci polis sahəsində 4 kənd cəmiyyəti, 47 kənd var idi. Polis sahəsinin ümumi əhalisi 27.181 nəfər idi ki, bunun da 14.650 nəfəri kişi, 12.531 nəfəri qadın idi. Etnik tərkibinə görə, 2-ci polis sahəsində 14.546 nəfərlə (7.996 kişi, 6.550 qadın) tatarlar 1-ci yerdə, 12.350 nəfərlə (6.513 kişi, 5.837 qadın) ermənilər 2-ci yerdə, 285 nəfərlə (141 kişi, 144 qadın) ruslar 3-cü yerdə qərarlaşmışdı.

Naxçıvan qəzasının 3-cü polis sahəsində 3 kənd cəmiyyəti var idi. Qazançı kənd cəmiyyətinin tabeliyində 21 kənd var idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 1.328 nəfəri (744 kişi, 584 qadın) erməni, 7.539 nəfəri tatar (4.196 kişi, 3.343 qadın) idi. Üçüncü polis sahəsinin Abrakunis kənd cəmiyyətinin tabeliyində 13 kənd var idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 3.211 nəfəri erməni (1.721 kişi, 1.490 qadın), 5.197 nəfəri tatar (2.845 kişi, 2.352 qadın) idi. Nehrəm kənd cəmiyyətinin tabeliyində 3 kənd var idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 3.529 nəfəri (1.823 kişi, 1.706 qadın) erməni, 4.028 nəfəri (2.066 kişi, 1.962 qadın) tatar idi.²⁷Məlumatlardan göründüyü kimi, Naxçıvan qəzasının 3-cü polis sahəsində 37 kənd var idi. Üçüncü polis sahəsinin əhalisi 24.832 nəfər idi ki, bunun da 13.395 nəfəri kişi, 11.437 nəfəri

²⁵ Кавказский Календарь на 1910 год. Тифлис, 1909. Ч. 1. Отдел 4. Статистический отдел, с. 519.

²⁶ Yənə orada.

²⁷ Кавказский Календарь на 1910 год. Тифлис, 1909. Ч. 1. Отдел 4. Статистический отдел, с. 519.

qadın idi. Etnik tərkibinə görə, 3-cü polis sahəsində 16.764 nəfərlə (9.107 kişi, 7.657 qadın) tatarlar 1-ci yerdə, 8.068 nəfərlə (4.288 kişi, 3.780 qadın) ermənilər 2-ci yerdə idi.

Naxçıvan qəzasının 4-cü polis sahəsində 4 kənd cəmiyyəti var idi. Dördüncü polis sahəsinin Yuxarı Əylis kənd cəmiyyətinə 14 kənd daxil idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 4.778 nəfəri (2.490 kişi, 2.288 qadın) erməni, 2.745 nəfəri (1.471 kişi, 1.274 qadın) tatar idi. Dördüncü polis sahəsinin Yuxarı Azin kənd cəmiyyətinin tabeliyində 12 kənd var idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 2.639 nəfəri (1.364 kişi, 1.275 qadın) erməni, 3.731 nəfəri (1.949 kişi, 1.782 qadın) tatar idi. Dördüncü polis sahəsinin Çananab kənd cəmiyyətinin tabeliyində 12 kənd var idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 3.405 nəfəri (1.771 kişi, 1634 qadın) erməni, 5.160 nəfəri (2.753 kişi, 2.407 qadın) tatar idi. Vənənd kənd cəmiyyətinə 14 kənd daxil idi. Etnik tərkibinə görə, buranın əhalisinin 1.325 nəfəri (731 kişi, 594 qadın) erməni, 5.589 nəfəri (3.091 kişi, 2.498 qadın) tatar idi.²⁸Məlumatlardan göründüyü kimi, Naxçıvan qəzasının 4-cü polis sahəsində 52 kənd var idi. Polis sahəsinin əhalisi 29.372 nəfər idi ki, bunun da 15.620 nəfəri kişi, 13.752 nəfəri qadın idi. Etnik tərkibinə görə, 4-cü polis sahəsində 17.225 nəfərlə (9.264 kişi, 7.961 qadın) tatarlar 1-ci yerdə, 12.147 nəfərlə (6.356 kişi, 5.791 qadın) ermənilər 2-ci yerdə idi.

Beləliklə, Naxçıvan qəzasının əhalisinin say, cins, etnik tərkibi ilə bağlı 1909-cu il 1 yanvar tarixinə olan məlumatlardan aydın olur ki, qəzada 167 kənd var idi. Qəza əhalisinin ümumi sayı (şəhərlərsiz) 106.981 nəfər idi ki, bunun da 57.131 nəfəri kişi, 49.850 nəfəri qadın idi. Etnik tərkibinə görə, Naxçıvan qəzasında 60.524 nəfərlə (32.759 kişi, 27.765 qadın) tatarlar 1-ci yerdə, 45.537 nəfərlə (23.876 kişi, 21.661 qadın) ermənilər 2-ci yerdə, 635 nəfərlə (355 kişi, 280 qadın) kürdlər 3-cü yerdə, 285 nəfərlə (141 kişi, 144 qadın) ruslar 4-cü yerdə gəlirdi.

1910-cu il məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasının əhalisi 125.846 nəfər (67.174 kişi, 58.672 qadın) idi ki, bunun da 10.277 nəfəri (5.463 kişi, 4.814 qadın) Naxçıvan şəhərinin, 5.384 nəfəri (2.868 kişi, 2.516 qadın) Ordubad şəhərinin, 26.362 nəfəri (13.869 kişi, 12.493 qadın) qəzanın 1-ci polis sahəsinin, 27.995 nəfəri (15.089 kişi, 12.906 qadın) 2-ci polis sahəsinin, 25.576 nəfəri (13.797 kişi, 11.779 qadın) 3-cü polis sahəsinin, 30.252 nəfəri isə (16.088 kişi, 14.164 qadın) 4-cü polis sahəsinin payına düşürdü. Qəzada 14 kənd cəmiyyəti, 167 kənd var idi.²⁹

1914-cü il məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasının əhalisi 136.174 nəfər (73.769 kişi, 62.405

²⁸ Кавказский Календарь на 1910 год. Тифлис, 1909. Ч. 1. Отдел 4. Статистический отдел, с. 519-520.

²⁹ Кавказский Календарь на 1912 год. Тифлис, 1911. Отдел 4. Статистический отдел, с. 244.

qadın) idi ki, bunun da 8.945 nəfəri (4.556 kişi, 4.389 qadın) Naxçıvan şəhəri, 5.655 nəfəri (3.384 kişi, 2.271 qadın) Ordubad şəhəri, 121.574 nəfəri (65.829 kişi, 55.745 qadın) isə Naxçıvan qəzasının digər bölgələrinin payına düşürdü. Etnik tərkibinə görə, Naxçıvan qəzasında ruslar 842 nəfər (436 kişi, 266 qadın, pravoslav, 78 kişi, 62 qadın sektant), 95 nəfər (54 kişi, 41 qadın) polyak, alman və d., 205 nəfəri (151 kişi, 54 qadın) kartvel, 53.684 nəfər erməni-qriqoryan (28.526 kişi, 25.158 qadın), 9 nəfər (9 kişi) Qafqaz-dağlı, 500 nəfər kürd-müsəlman (247 kişi, 253 qadın), 13 nəfər (9 kişi, 4 qadın) Asiyalı-xristian, 80.826 nəfər tatar-şie (44.259 kişi, 36.567 qadın) idi.³⁰Etnik tərkibinə görə, Naxçıvan şəhərinin 192 nəfəri rus (105 kişi, o cümlədən 11 daimi, 94 nəfər müvəqqəti yaşayanlar, 80 qadın, o cümlədən 8 daimi, 72 müvəqqəti yaşayanlar, pravoslav; 2 ki, 5 qadın, müvəqqəti, sektant), 21 nəfəri polyak, alman və d. (11 kişi, 10 qadın, müvəqqəti yaşayanlar), 86 nəfəri kartvel (56 kişi, 30 qadın, müvəqqəti yaşayanlar), 2.638 nəfəri erməni-qriqoryan (1.399 kişi, o cümlədən 1.275 daimi, 124 müvəqqəti yaşayanlar, 1.239 qadın, o cümlədən 1.158 daimi, 81 nəfər müvəqqəti yaşayanlar), 9 nəfəri (kişi, müvəqqəti) dağlı-Qafqaz, 13 nəfəri Asiyalı-xristian (9 kişi, 4 qadın, müvəqqəti yaşayanlar), 5.986 nəfəri (2.965 kişi, o cümlədən 2.878 daimi, 87 müvəqqəti yaşayanlar, 3.021 qadın, o cümlədən 2.981 daimi, 40 nəfər müvəqqəti yaşayanlar) tatar-şie idi. Etnik tərkibinə görə, Ordubad şəhərinin 112 nəfəri rus (63 kişi, 49 qadın, pravoslav, müvəqqəti yaşayanlar), 3 nəfəri polyak, alman və d. (1 kişi, 2 qadın, müvəqqəti yaşayanlar), 173 nəfəri (77 kişi, o cümlədən 68 daimi, 9 müvəqqəti, 96 qadın, o cümlədən 84 daimi, 12 müvəqqəti yaşayanlar) erməni-qriqoryan, 5.367 nəfəri (3.243 kişi, o cümlədən 3.230 daimi, 13 nəfər müvəqqəti yaşayanlar, 2.124 qadın, o cümlədən 2.116 daimi, 8 müvəqqəti yaşayanlar) tatar-şie idi.³¹

1916-cı il 1 yanvar məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasının əhalisi 136.859 idi ki, bunun da 8.934 nəfəri Naxçıvan şəhərinin (4.541 kişi, 4.393 qadın), 5.717 nəfəri Ordubad şəhərinin (3.423 kişi, 2.294 qadın), 122.208 nəfəri isə (66.117 kişi, 56.091 qadın) Naxçıvan qəzasının digər bölgələrinin payına düşürdü.³²Naxçıvan şəhərinin 8.934 nəfər əhalisinin 8.477 nəfəri (4.255 kişi, 4.222 qadın) daimi, 457 nəfəri (286 kişi, 171 qadın) müvəqqəti yaşayanlar idi. Ordubad şəhərinin 5.717 nəfər əhalisinin 5.594 nəfəri (3.353 kişi, 2.241 qadın) daimi, 123 nəfəri (70 kişi, 53 qadın) müvəqqəti yaşayanlar idi. Naxçıvan qəzasının digər bölgələrinin 122.208 nəfər əhalisinin 119.272 nəfəri (64.221 kişi, 55.051 qadın) daimi, 2.936 nəfəri (1.896

³⁰ Кавказский Календарь на 1915 год. Тифлис, 1914. Отдель Статистический, с. 250-252.

³¹ Yənə orada, s. 250-253.

³² Кавказский Календарь на 1917 год. Тифлис, 1916. Отдель Статистический, с. 220-221.

kişi, 1.040 qadın) müvəqqəti yaşayanlar idi. Etnik tərkibinə görə, Naxçıvan şəhərinin əhalisinin 147 nəfəri rus (82 kişi, o cümlədən 10 daimi, 72 müvəqqəti yaşayanlar, 60 qadın, o cümlədən 7 daimi, 53 müvəqqəti yaşayanlar, pravoslav, 2 kişi, 3 qadın sektant, müvəqqəti yaşayanlar), 11 nəfəri digər Avropa xalqları (7 kişi, 4 qadın, müvəqqəti yaşayanlar), 72 nəfəri kartvel (49 kişi, 23 qadın, müvəqqəti yaşayanlar), 2.665 nəfəri erməni-qriqoryan (1.399 kişi, o cümlədən 1.317 daimi, 82 müvəqqəti, 1.266 qadın, o cümlədən 1.203 daimi, 63 müvəqqəti), 6 nəfəri (kişi, müvəqqəti) Qafqaz-dağlı, 7 nəfəri (5 kişi, 2 qadın, müvəqqəti), xristian-Asiyalı, 6.026 nəfəri tatar-şiə (2.991 kişi, o cümlədən 2.928 daimi, 63 müvəqqəti, 3.035 qadın, o cümlədən 3.012 daimi, 23 müvəqqəti) idi. Etnik tərkibinə görə, Ordubad şəhərinin əhalisinin 86 nəfəri rus (51 kişi, 35 qadın, müvəqqəti), 3 nəfəri (1 kişi, 2 qadın, müvəqqəti) digər Avropa xalqları, 179 nəfəri erməni-qriqoryan (82 kişi, o cümlədən 75 daimi, 7 müvəqqəti, 97 qadın, o cümlədən 88 daimi, 9 müvəqqəti), 5.449 nəfəri (3.289 kişi, o cümlədən 3.278 daimi, 11 müvəqqəti, 2.160 qadın, o cümlədən 2.153 daimi, 7 müvəqqəti) tatar-şiə idi. Etnik tərkibinə görə, Naxçıvan qəzasının digər ərazilərinin 471 nəfəri rus (234 kişi, o cümlədən 6 daimi, 228 müvəqqəti, 114 qadın, o cümlədən 5 daimi, 109 müvəqqəti, pravoslav; 70 kişi, o cümlədən 64 daimi, 6 müvəqqəti, 53 qadın, daimi sektant), 43 nəfəri digər Avropa xalqları (29 kişi, 14 qadın, müvəqqəti), 96 nəfəri kartvel-pravoslav (78 kişi, 18 qadın, müvəqqəti yaşayanlar), 51.365 (qeyd: Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivinin sənədlərində bu rəqəm 50.193 nəfər göstərilir³³) nəfəri erməni-qriqoryan (27.274 kişi, o cümlədən 26.599 daimi, 675 müvəqqəti, 24.091 qadın, o cümlədən 23.666 daimi, 425 müvəqqəti yaşayanlar), 517 nəfəri kürd-müsəlman (254 kişi, 263 qadın, daimi), 69.716 nəfəri tatar-şiə (38.178 kişi, o cümlədən 37.298 daimi, 880 müvəqqəti, 31.538 qadın, o cümlədən 31.064 daimi, 474 müvəqqəti yaşayanlar) idi.³⁴(Məlumat üçün onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivinin sənədlərinə əsasən, Naxçıvan qəzasının 1-ci polis sahəsinin əhalisi 41.586 nəfər (25.820 nəfər azərbaycanlı, 15.766 nəfər erməni), 2-ci polis sahəsinin əhalisi 26.636 nəfər (16.957 nəfər azərbaycanlı, 9.679 nəfər erməni), 3-cü polis sahəsinin əhalisi 29.965 nəfər (19.035 nəfər azərbaycanlı, 10.930 nəfər erməni), 4-cü polis sahəsinin əhalisi 35.782 nəfər (21.964 nəfər azərbaycanlı, 13.818 nəfər erməni) idi.³⁵)

Nəticə

Beləliklə, Naxçıvan qəzasının əhalisinin sayı, cins və etnik tərkibi ilə bağlı mənbələrin

³³ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f. 970, siy. 1, sax. vah. 233, v. 31.

³⁴ Кавказский Календарь на 1917 год. Тифлис, 1916. Отдель Статистический, с. 214-221.

³⁵ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f. 970, siy. 1, sax. vah. 253, v. 7.

araşdırılması göstərir ki, 1853-cü ildə Naxçıvan qəzasının əhalisi 25.000 nəfər, 1873-cü ildə 69.124 nəfər, 1886-cı ildə 84.020 nəfər, 1897-ci il əhali siyahıyaalınmasına görə 100.771 nəfər, 1909-cu il 1 yanvar tarixinə olan məlumatlara görə, qəza əhalisinin ümumi sayı (şəhərlərsiz) 106.981 nəfər, 1910-cu il məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasının əhalisi 125.846 nəfər, 1914-cü il məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasının əhalisi 136.174 nəfər, 1916-cı il 1 yanvar məlumatlarına görə, Naxçıvan qəzasının əhalisi 136.859 nəfər olmuşdu. Naxçıvan xanlığı ləğv olunduqdan sonrakı dövrdə, 1849-cu ildə yaradılmış İrəvan quberniyasında qəza statusu daşıyan Naxçıvan qəzasına dövr ərzində qonşu dövlətlərdən köçürülmələrə baxmayaraq, yerli xalq, Azərbaycan türkləri yenə də qəzada say üstünlüyünü qoruyub saxlaya bilmişdi. Faiz nisbətində görə, Naxçıvan qəzasında Azərbaycan türkləri 72,3%-lə birinci, ermənilər 27,1%-lə ikinci, digər millətlər isə sonrakı yerdə qərarlaşmışdı.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f. 970, siy. 1, sax. vah. 233, v. 31; sax. vah. 253, v. 7.
2. Военно-статистическое обозрение Российской империи. 1837-1854. Том 16. Кавказский край. Эриванская губерния. Санкт-Петербург: Типография Департамента Генерального Штаба, 1853.
3. Кавказский Календарь на 1910 год. Ч. 1. Тифлис: Типография и переплетная Либермань, 1909.
4. Кавказский Календарь на 1912 год. Тифлис: Типография Канцелярия Главногоначальствующего гражданскою частью на Кавказ, 1911.
5. Кавказский Календарь на 1915 год. Тифлис, 1914.
6. Кавказский Календарь на 1917 год. Тифлис: Типография Канцелярия Наместника ЕИ.В на Кавказ, 1916.
7. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. LXXI. Эриванская Губерния. Под. Ред. Н.А. Тройницкого. Типография В.П. Мещарского, 1905.
8. Свод Статистических данных о населении Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г. Тифлис: Типография И. Мартиросианца, Орбел ул. Д. 1., 1893.

1929 Ekonomik Buhranı Öncesinde Halep Ticaret Mümessil ve Şehbender Raporlarında Ticari Hayat (1927-1928)

Commercial Life in Aleppo Trade Representative and Consul Reports Before the 1929 Economic Depression

Nilgün Nurhan Kara

Izmir Katip Celebi University, Türkiye

Giriş

Halep, Suriye'nin kuzeyinde yer alan bir kent olup Anadolu ile Mezopotamya ve Akdeniz ile İran arasındaki yolların kavşak noktasında yer almaktadır. Bu özelliği nedeniyle de ticaret kervanlarının uğrak noktası olmuştur. Halep üzerine çalışmaları olan Bruce Masters bu kenti "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti" olarak adlandırmıştı. (Eroğlu, Babuçoğlu & Köçer, 2012, s. 21). Osmanlı dönemi boyunca önemli ticaret kervanlarının ziyaretgâhı ve hac yolu üzerinde bulunan Halep, üç semavi din mensubunun yaşadığı bir kültür şehri olmuştur. Bu sebeple de değişik din ve inançlara sahip bu topluluklar kendi kültürlerini yaşadıkları müesseseleri de oluşturmuşlardır. (Tutar, 2010, s. 83).

Halep'te, Türkler ilk defa Abbasiler zamanında görülmekle birlikte yoğun bir biçimde yerleşik hayatta bulunmaları ise Büyük Selçukluların başlangıç zamanındadır. Burada hayatlarını devam ettiren Türkmenlerin koyunculuk önemli geçim kaynağı idi. Koyunların hem sütünden ve hem derisinden faydalanılması şehirde dokumacılığın yanı sıra deri mamullerinin imalini ve kullanımı yaygın hale getirmişti. Kış aylarında Halep'te oturan Türkmenler, yaz mevsiminde Anadolu'nun ortalarına kadar gelerek yaylalara çıkarlardı. Kışın çok fazla karın yağmadığı yaz mevsimlerinde ise sıcak bir iklime sahip olan Halep'te buğday, arpa, kayısı, erik, zeytin, fıstığın yanında bütün karasal ürünler de yetişmekte idi. Şehirde yetişen buğday ve zeytin şehrin ihtiyacını karşıladığı gibi Suriye'nin diğer şehirlerine satılmakta idi. Ayrıca bunların İstanbul ve Anadolu'nun bazı şehirlerine de satışları yapılırdı. XIX. yüzyılın başında dokumacılık bölgenin en önemli gelir kaynaklarından olup yüz yılın ortalarından itibaren tezgâhlarda modern makineler kullanılmaya başlanmıştır. (Karaköse, 2017, s. 300).

19. Yüzyıl ortalarında Halep şehrinin “eski parlak” günleri geride kalmaya başlamıştır. Bu dönemde İran ipeğinin kalitesinde düşüş ve Avrupalı tüccarların, alternatif kaynaklar aramaya başlamaları etkilidir. Bu gelişmeler sonucunda mevcut durum bir ölçüde de olsa Suriye İpeği ile giderilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Avrupalı tüccarların Halep’teki faaliyetleri azalma göstermiştir. Bu gelişmeler Halep’te varlıklı Hıristiyan Arap tüccarların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Değişen dengelerin eski haline getirilememesi nedeniyle şehrin ekonomisinde gerileme başladığı belirtilmektedir. (Tekin, 2013, s. 690).

I. Dünya Savaşı öncesi Halep şehri, İstanbul ve Kahire şehirlerinden sonra Osmanlı Devletinin üçüncü büyükşehri durumunda idi. Savaşın sonlarına doğru şehir önce Arap kuvvetleri ve daha sonrası İngilizlerin işgaline uğramıştı. (27 Ekim 1918). 1920 yılı Mart ayı başlarında Suriye Krallığı kurularak Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal tahta geçmişti. Bununla birlikte Fransızlar Sykes-Picout ve Manda anlaşmasına dayanarak Şam ve Halep’e girdiler. Fransa’nın Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud 1 Eylül 1920 tarihli bildirisi ile Halep’in 72.243 km²’lik bir alanda özerk bir bölgenin merkezi olduğunu ilan etmişti. Araplara yönetimi bırakılan bu bölge, İskenderun’u da içine almakta idi. Bu şekilde Fransızlar, Halep şehrini, batıyla doğuyu bağlayan ticaret yolu üzerinde olması nedeniyle, şehrin bu yönünden daha fazla avantaj sağlayabilmeye yönelik olarak Suriye’den ayırmaya çalışmakta idi. “*Fransızlar 1922 yılının sonlarında Halep özerk bölgesiyle, onunla birlikte oluşturdukları Şam, Dürzi ve Alevî özerk bölgelerini birleştirerek merkezi Halep olan federal bir devlet kurdular. 1924’te bu federal devlet Suriye adı altında üniter hale getirildi ve hükümet merkezi Şam’a taşındı; İskenderun ise yarı bağımsız bir statüyle dorudan Beyrut’taki Fransız yüksek komiserliğine bağlandı.*” (Hretani, t.y)

1924 yılına ait belgede: “*Demiryolu vasıtasıyla ve transit tarikiyle Halep ve Suriye arazisine nakil edilmek istenen ve eşyayı memnuadan madut bulunan meşrubat-i külliyye, tünbeki vesairenin transit suretiyle ve demiryolu üzerinde Dört yol hududundan duhuliyle Meydanekbez hududundan Suriyeye ihracı demiryol işletmesi nokta-i nazarından fevaaidi müstelzem bulunduğundan bahisle mezkûr eşyanın transidine müsaade olunması... Halep’e sevk edilmek üzere Dört yol gümrüğüne getirilmesi...*” (BCA), (30-18-1-1_9-17-17) konusuna yer verilmektedir.

Bu özellikleriyle Halep, erken tarihler itibariyle Akdeniz’den gelen ürünleri Fırat’a ulaştırmak suretiyle güneye doğru devamlarını sağlayan bir pazar şehriydi. Ticareti önemi malum olan

İpek Yolundan “yüksek düzeyde” faydalanan bir yerleşimdi. Ayrıca çevrildiği “verimli geniş araziler tarımsal üretimi, zeytinlik ve dutluk alanlar ise sabun ve dokuma imalatını besleyerek kentin ekonomik önemini arttırıyordu.” Bu durumun ekonomik rakamlardan takibi mümkün görünmektedir. (Karakoç, 2013, s. 71).

Halep Ticaret Mümessillerinin ve Şehbenderler Raporlarında Değerlendirmeler

İzmir Ticaret Odası Mecmuasının 1929 yılı Ocak sayısında Halep ticari temsilcilerinin ve şehbenderinin hazırlamış olduğu ticaret raporlara yer verilmiştir. Burada yer verilen yazıda öncelikle Suriye'nin Türkiye'den ayrılmadan önce daha ve özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Halebin durumuna dikkat çekilmektedir. “... *Bilhassa Harbi umumi senelerinde, Halebin ne kadar zengin bir ticaret merkezi olduğunu bilenler, o vakit ki cehennemi ve baş döndürücü faaliyete bugünkü mezar sükûneti. Ölü halini zihinlerinde mukayese ettikleri zaman, arada ki büyük farka hayret etmekten kendilerini alamazlar.*” Geçmiş dönem ticari faaliyetleri ile kıyas gidilerek mevcut durumun “ölü sükûneti” şeklinde değerlendirilmesi yaklaşık on yıllık zaman diliminde bölgedeki ticari faaliyette meydana gelen gerilemeye işaret etmektedir. Geçmiş yıllara ait ise şu tespitlere yer verilmektedir;

“Lozan'dan evvel Halep, cihanın her ticaret memleketinden getirilmiş emtia denkleleriyle dolu büyük hanlarıyla, altın oynayan müessesatı ticariyesile, sokaklarını kaplayan faal insanları ve sokakları dolduran uzun kârvanlarıyla: yakın şarkın en ateşli ve en zengin bir ticaret transit merkeziydi. Irak'ın ve bütün şarkî Anadolu'nun, Suriye limanları vasıtasıyla memaliki ecnebiyeye ihraç edeceği mamulâtı dâhiliye ve mevadî iptibaiye denkleleri Haleb'den geçen ve cihanın beş kıtasından celbedilmiş bulunan mamulâtı sınaîye balyaları, bir taraftan Irak ve İran'a, diğer cihetten Anadolu içerilerine ve Asya ortalarına sevkedilmek için antrepolarda müşteri beklerdi.”

Halep transit tüccarlarının, İran'da ve Irak'ta olduğu gibi, Anadolu'nun hemen nısfında yaşayan ve çalışan tüccar hesabına açılmış geniş kirediler vardı. Bir vecihle ki Halep'ten yüz binlerce altın kıymetindeki emtia, bir telgraf üzerine, Musul, Mardin, Diyarbekir, Urfa, Ayntap, Maraş ve havalisine... hatta daha şimaldeki biladâ gönderilirdi. O havalideki tüccar ise bu borçlarını, ekseriya, memleketimizin mamulât ve mahsulâtı iptidaiyesini Haleb'e sevketmekle kapadırlardı. Yani Halep açtığı kredi sayesinde şarkî ve cenubî Anadolu'nun adeta mecburî bir mübadele ve sevkiyat merkezi olmuştu. Halâ bugün, Halep mehafîli maliyesi söylemektedir.

Musul Irak'a kalınca ve "Lozan" muahedesi mucibince, yeni hudutlar Halep ve havalisi iktisaden bu kadar merbut ve muhtaç olduğu Türkiye'den ayrılınca Halep bir kelimesiyle "ÖLDÜ".

"Şimdi" denilerek artık bu hareketli ticari hayatın yerini o geniş hanlarda canlı ticaret bir yana işsizliğin olduğu hatta faal durumdaki komisyoncuların işsizlik sebebiyle "kara matem günleri" geçirdikleri tespiti paylaşılmaktadır. Ayrıca terk edilmiş binaların köşe bucağını haşerelerin sardığı gibi Halep'in, metruk pazarların da güney vilayetlerden gelen "mevat ve emtiai memnûa aşırarak para kazanmak heyesine düşmüş bir takım" kaçakçılara sığınak haline geldiğinden yakınılmaktadır.

Halep'te iktisadi faaliyette bulunan halkın alan olarak ayrımı şu şekilde verilmiştir: Müslüman halkın ziraat, Hristiyanların ticaret, Musevilerin ise: borsacılık ve sarraflıkla meşgul oldukları kaydedilmiştir. Ancak 27-1928 senesindeki ziraatın çekirge ve "Lune" haşeratı nedeniyle "mahvolmuş gibi" olduğu bilgisi verilmektedir.

Burada dikkat çeken bir husus da dört seneden beri zirai faaliyetlerin iyi gitmediği gibi 1927-1928 senesinin kurak geçmesi ve aynı zamanda kış şartlarının da "şiddetli" olması ile birlikte "haşeratın ve bilhassa (bahne) çekirgesinin hücumu ("Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları", 1929, s. 9.) son darbei felaketi olmuştur." denilmektedir. Bu nedenle çiftlik sahipleri içerisinde tohumluğu kurtaramayanların çoğunlukta olduğu beyan edilmektedir.

Tarıma dair yukarıda yer verilen değerlendirmenin ardından hayvancılık hakkında yer verilen bilgilerde uğranılan zarara değinilmektedir. "Mevaşi Ticareti-Çopanlık- aynı felâkete maruz kalmıştır ve ağnam telefâtı yüzde "50"yi şimali şark Suriye'de hatta yüzde "70" şî bulmuştur. Bu sebeble, zahire, mevaşi, ve mahsulâtı hayvaniye ticareile meşgul olan, Müslümanlar, külliyetli zararlara duçar olmuşlardır."

Bu dönem gelişmeleri içerisinde tarım ve hayvancılıkla ilgili yapılan açıklamalar sonrasında Çoğunluk olarak Hristiyanların ticaretle meşgul olmaları sebebiyle durumlarının Müslümanlardan daha iyi kaldığı tespiti yapılmaktadır. "Filhakika bu sınıf, harbi umumi zamandaki kârlarını bulamamakla beraber hiç olmazsa elde kalan sermayeyi idare ile kullanmanın yolunu bulmuş ve içlerinden ancak bir kısmı iflâsa maruz kalmıştır." değerlendirmesine yer verilmektedir.

“Piyasadan el ayak çekilince, muamelâtı sarrafiye durmuş ve ellerinde kalan kambiyolar ashabı tarafından tediye edilmeyince sulh ve tasiye çarelerine müracaat edilmiştir. İşte Halebin son iktisat ve ticaret vaziyeti umumiyesi budur. Bu vaziyetin düzelmesi ancak ziraatın afatı muhtelifeden kurtarılmasıyla ve –ticaretten ise—mahalli sanayiın tevsî ve inkişafına çalışmakla mümkün olacağı düşünülmektedir. Çünkü gün geçtikçe Anadolu cenup vilâyetleri, İstanbul, İzmir ve Mersin limanlarıyla takiyei münasebat etmekte ve Haleple daha çok ihracat ticaretimiz noktai nazarından alâkadar kalmağa bakmaktadır. Filhakıka Mersin limanı inşa edilip Mersinde cenup vilâyetlerimiz tüccarı namına itibar açacak büyük kredi müesseseleri tevlit ve tevsî edilmedikçe cenup vilâyetlerimizin Haleple—yani İskenderun’la-- alâkalarını kesmeleri doğru ve mümkün değildir.” (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları” 1929, s. 10).

Halep Ticari Hayatında Öne Çıkan Hususlar

1927 senesinde Suriye’nin iktisadi vaziyeti ile Halep’in transit ticareti hakkında bilgiler verilmeye devam edilmektedir. Burada özellikle “bizim mahsulât ve istihsalâtımızı” ilgilendiren ticari mallara dair bilgi verildiği vurgulanmaktadır. Burada ilk önce bilgi verilen ticari ürün “yün”dür.

Ticari faaliyette yüne dair 1927senesinin, bir sene öncesi yani 1926 senesine göre daha verimli olduğu vurgulanarak; Halep piyasasına 1926 tarihinde 30000 balya yıkanmış yün gelmiş iken 1927 de 32000 balya olduğu ifade edilmektedir. Burada verilen bilgilerle Suriye’de 1927 yılı öncesinde iki senenin daha bilgileri paylaşılmakta ve kıyaslama imkânı doğmaktadır.

Üç Sene Zarfında Süriyede İstihsal Yün Mikdarı			
Mevrudat mahalleri	1925 Kilo	1926 Kilo	1927 Kilo
Halep	3.600,000	3.400,000	3.560,000
Huma, Hums, Şam	1, 400,000	1, 300,000	560,000

Yekûn	5, 000,000	4, 700,000	4, 120,000
-------	------------	------------	------------

Kaynak: (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 10).

<i>Yalnız Halep Piyasasına Gelen Yünler</i>		
	Kilo	Altın Lira Kıymet
Mülhakattan Halep’e	2, 020, 000	350,000
Dirzor’dan //	660,000	84,000
Mevakii saireden	880000	132,000
Yekûn	3, 560,000	366,000

Kaynak: (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 10).

Ticari emtia olarak yünün ortalama olarak satışının 15 kuruş (altın) ila 16 ½ kuruş arasında dalgalanma göstererek 15 ½ kuruşta kaldığı ve bunun %80 oranındaki miktarının ya doğrudan doğruya Halep’ten ya da Marsilya transit vapurlarından Amerika’ya çekildiği bilgi verilmektedir. Geriye kalan %20 oranının 60,00 balyası İtalya’ya, İngiltere’ye, Fransa’ya ve 4,000 balya kadar da Türkiye’ye sevk olunmuş ve sene sonuna pek az stok kalmıştır.

Burada öncelikle verilen bilgi tohumunun Fransa’dan ve az miktarda ise Yunanistan’dan geldiğidir. Ayrıca, Bulgaristan’ın tohum ihracat oranına dikkat çekilerek bu konu üzerine şu açıklamalara yer verilmektedir. “1926—27 de ameliyata hasredilen tohum 128,000 ons mikdarında olup bunun 98,000 onsu Fransa’dan, 3500 onsu Yunanistan’dan, 1200 onsu Bulgaristan’dan ve 825 onsu İtalya’dandır. Suriye 18000 ons tohum ihzar etmiştir.”

<i>1926—27 Seneleri İpek Kozası Mikdarı</i>		
	1926	1927

Büyük Lübnan	1, 850,000	2, 000,000
Lazkiye	525,000	550,000
Antalya	625,000	650,000
Yekûn	3, 000,000	3, 200,000

Kaynak: (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 11).

1927 senesinde “*müstahsil ipek 1500000 kilo sıkletinde*” olup 1400 balyadır. Bu ürünün tamamının Fransa tarafından alındığı ve koza fiyatının kilosunun 20 frankla 22 frak arasında değişmekle birlikte sene sonuna gelindiğinde 25 Frank’a çıktığı belirtilmektedir.

1927 yılında pamuk mahsulünün beklenen oranda gerçekleşmediği ve durgunluk gösterdiğine işaret edilmektedir. Bununla birlikte pamuk üretimin 1925 yılında 23000 balya, 1926 yılında 14000 balya gerçekleşirken 1927 de ancak 15000 balya olduğu kaydedilmektedir. 1927 yılı başlarında, İskenderun’da teslim edilmek üzere kilosunun 7 altın kuruş iken sene sonunda 8,25 kuruşa fırladığı belirtilmektedir. Pamuk ihracatı 1200000 kilo olup 95000 altın lira kıymetinde idi. Pamuk ürünü Fransa, İngiltere, Belçika, İtalya, Amerika, Filistin’e ve Türkiye’ye ihraç edilmiştir.

1927 de Halep vilâyetinde zeytin mahsulünün iyi olmadığı ve üretilen zeytinyağının 850000 kiloyu geçmediği ve bu sebeple de fiyatların yükseldiğine işaret edilmektedir. “Âlâ” cinsin kilosunun 10 altın kuruşa ve sabun imalinde kullanılan daha “adi cinsin” kilosunun ise 7-7,50 kuruşa satıldığı bilgisi paylaşılmaktadır. Bu şartlarda bütün mahsulün memleket ihtiyacatı dâhilinde tahsis edilmek suretiyle ihracatının yapılmamıştı.

1927 senesi zarfında tereyağı ürününün oldukça iyi olduğu belirtilirken Halep piyasasına gelen yağın miktarının, 1926 yılı miktarına yakın olup 45000 sandık olduğu belirtilmektedir. Mısır, Filistin ve Türkiye (İstanbul ve İzmir) önemli şekilde taleplerde bulunması nedeniyle 1927 tereyağı fiyatının “14: 16” altın kuruş arasında sabit kalmış ve geçen 1926 senesinden kalanın da 4,000 stok sandık idi. Yeni ürünle birlikte önceki senenin stok toplamı olan 49,000 sandığın 12,000 sandığı [60000 altınlık miktarı] ülke içerisinde değerlendirilerek geriye kalan kısmı ise diğer ülkelere ihraç edilmişti.

“mahalli mahsul ve Türkiye’den gelenler”;

Fıstık üretiminde, 1926 senesinde (1,400) tonu geçmediğine dikkat çekilen toplamının (400) tonunun Halep civarındaki fıstıklıklardan ve (1,000) tonunun ise Gaziantep ve Rumkale (Halkı)den gelen mahsul olduğu vurgulanmaktadır. 1927 senesinde Halep piyasasından ecnebi ülkelere fıstık ihracatı (28,000) altın kıymetinde olup 813 tondur. Geriye kalan miktar memleket içerisinde tüketilmiştir. İhracat yapılan ülkeler ise Amerika, Mısır, Yunanistan, Fransa ve Türkiye ile İtalya’dır.

Meyan Kökünün Osmanlı Devletinin son dönemimde de Halep’ten ihraç edilen önemli miktarda bir ürün olarak Amerika’ya gönderilmekte idi. Kilis, Maraş ve Antakya’nın ovalarında kendiliğinden yetişen bu bitki Amerika’dan oldukça fazla talep görmekteydi. İskenderun’a develer ile getirilen meyan kökü, buharlı makinelerle burada preslendikten sonra ihraç edilmekte idi. (Ürkmez & Hançer, s. 519).

Meyan kökü ihracatının 6100 ton olup İskenderun limanı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu ihraç miktarı 95,000 altın kıymetindedir. Fransa yalnız 13,000 ton (13,600 altın) miktarında meyan kökü talep ederken geriye kalan kısmı ise Amerika’ya sevk edilmişti. İskenderun limanından “tazyik edilmiş” halde balyalar halinde ihraç edilen meyan kökü fiyatı, tonu (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 11) 10;12 İngiliz lirasına müşteri bulunduğu ifade edilmektedir. Burada vurgulanan bir hususta “*malum olduğu üzere İskenderun’a ihraç edilen meyan kökünün kısmı azamî bizim Urfa ve Mardin vilâyetlerimizin mahsulü olup Suriye vasıtası ile transit edilmektedir.*” Şeklinde dir. (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 12).

Suriye ve Lübnan limanları vasıtasıyla ihracat miktarı 52,400 altın lira kıymetindedir. 68,000 kilo olun bu miktarın 23,240 altın kıymetinde olan yani 33,000 kilosu İskenderun limanı vasıtasıyla ihraç edilmiştir. Burada dikkat çekilen bir konuda 1927 senesinde Amerika (Boston ve Newyork) dan önemli oranda talep gelmesi dolayısı ile fiyatların yüksek gittiğidir. 20 metre uzunluğundaki tuzlu bağırsakların “1000” adedinin 60: 68 İngiliz lirasına satıldığı ve kuru bağırsak fiyatının ise cinsine göre kilosunun 2.2,50 İngiliz lirasıyla 3,50 İngiliz lirasına müşteri bulmuştur. “*Halep’te bağırsak fiyatı şu idi tuzlu koyun bağırsak beheri: 4,78:5 kuruş (altın) keçi bağırsağı: 4: 4,25 kuruş kuzu bağırsağı 2:2,28 kuruş*”(“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 12).

1927 yılında deri konusunda vurgulanan ise; deri piyasası ve bilhassa kuzu derisi üzerine muamelenin oldukça hararetli olduğudur.

1927¹ Senesi zarfında Halep piyasasına mevruat cetvelidir.

Derinin Cinsi	Adedi	Kilosu	Kıymeti
Koyun derisi	180000	435000	41,860
Keçi //	148000	222100	22,180
Oğlak //	16000	12860	24000
Kuzu //	200000	284,000	41,000
Öküz //	18000	142000	3060
Deve //	1120	14200	248
Av //	8200	4120	5853
Yekûn	571000	114280	138201

Kaynak: (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 12).

1927 SENESİ ZARFINDA FRANSIZ MANDASI

Altındaki bu memleketlerin deri ihracatı

Umum	Suriye	Lübnan	Kilo	Altın lira kıymet
Aleviye				
Kuru ham deri			798,160	98,140

¹Yazıda buradaki ifade de yıl belirtilmemiş olmakla birlikte yazı içerisindeki mevcut bilgilerden 1927 yılı olduğu değerlendirilmesine varılmıştır.

Tuzlu ham deri	73,773	11,234
Yekûn	871,936	109,374

Kaynak: (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 12).

<i>Yalnız Haleb'in İhracatı</i>		
Kuru ham deri	666,970	75,850
Tuzlu // //	11,480	9,210

Kaynak: (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 12).

“Tafsilat” denilerek yer verilen açıklamalar sıralanmıştır;

A) Koyun derilerinde kuru derinin fiyatı 22,24 altın kuruş ve tabalanmış deri “behari” 25,26 altın kuruş (a:k) olduğuna açıklamalarda yer verilmiştir Türkiye’den gelen miktarın 105, 000 kilo vezninde ve 9740 altın kıymetinde 24,000 koyun derisi şeklinde belirtilmiştir.

B) Keçi derisinin adedinin 14;15 altın kuruşa satıldığı ve “148,000 adet 75.000 lira kıymetinde ve 7480 kilo vezninde derinin 50000 adedi Türkiye’den” geldiği kaydedilmiştir.

C) “oğlak derisi: 8000 adedi Türkiye’den fiat 14,15 (a.k)”

D) “kuzu 56,000 kilo vezninde 1540 (a.k) 40,000 deri Türkiye’den geldi”

F)” deve derisi 18,20 (a.k) ştan müşteri buldu”

G) “derileri 220 kilo vezninde 2829 altın kıymetinde 3200 parça Anadolu’dan geldi”

Burada açıklamalarda yer verilen bilgilerde görüldüğü üzere Türkiye’den gelen miktar dikkat çekmektedir.

1927 müstahselâtı, 6000 kilosu Anadolu'dan olmak üzere 18000 kilodur. Senenin ilk aylarında kilosu 22:22,50 a. Kuruşa müşteri bulurken İspanya ve Fas'tan cihan piyasasına külliyetli miktarda balmumu çıkarıldığından fiyat 17-17,50 kuruşa düştü.

“*Naix De Galles El'afs – denilen mazı: 1926 da Halep'e 85, 000 kilo gelmiş 1927 de mevrudatı 60,000 kiloyu geçmedi. En çok mikdarı Almanya'ya (25,000 kilo) ve Fransa'ya (10,000 kilo) olmak üzere bütün stok, kilosu 5:9 kuruştan ihraç edildi.*”

Elcehre, “*Grainesjaunes; “denilen tohum: ecnebi fabrikalarından kesretli talep vaki olmadığı gibi Türkiye'den mevzuatta çok değildi. Muamele gören yalnız 160 tondur. Fiyatlar sene başında tonu 30 İngiliz lirasına iken teşrinlerde 85.90 İngiliz'e yükseldi.*”

“*Comme” Elkesire Zâmgiarabi*”: “*mevrudat 35,000 kilodur. Âdi cinsin fiyatı kilosu 5-6 “a.kuruş” hâlbuki behsininden mevrut eyi cinsin kilosu 14-15 kuruşa satıldı.*”

Mevaşi: 1927 senesi mevaşi mevrudat sinini sabıkadan ziyade idi.

<i>Halep'e gelen mevaşiyi</i>						
Nereden	Koyun	Kuzu	Keçi	Öküz	Deve	Ester
Halep Mülhakatında	303500	168000	78000	3830	7800	8898
Anadolu'dan	178000	2000	31000	3900	7800	80
İrakdan	191000	_____	2000	800	_____	1650
Elcezairden	70000	_____	10000	_____	821	-----
Dirzordan	130000	35000	21000	1030	125	-----

Yekûn	772,500	205900	142400	8460	8827	10682

Kaynak: (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 13).

Bu mevaşiden harice sevk olunan:

	Nereden	Bes	sûri lira	kıymeti Lira 20	Frank
	Mısır	108,000	17	...	500
Koyun	Yunanistan	20,000	133	500
	Fransa	25,980	208	000
				
	Mısır	4300	150	780
Öküz	Yunanistan	2,800	81	200
	Diğer memalike	<u>1,200</u>	<u>40</u>	<u>280</u>
Yekûn		1, 446, 680	162	280

“Bu meyanda Şam ve Beyrut havalisine sevk olunan mevaşi 592500 altın lira kıymetinde 400,000 restir.”

Yumurta

18, 000, 000 üretimden 6 milyon ecnebi memleketlere sevk edilmiştir.

<i>Kilo ve kıymet üzerine sevkiyatın nispeti</i>		
Nereye	Kilo	Kıymet lira
Fransa	75,000	17,700
Filistin'e	52,000	10,200
Yunanistan'a	125,000	29,810
Mısır'a	8,000	1,730
Yekûn	260,000	59,440

Kaynak: ("Ticaret Mümessillerimizin ve Şebenderlerimizin Raporları", 1929, s. 13).

Buğday

" Halep 1927 senesi zarfındaki buğday mübeyaathatı miktarı 481,000 (şenbuldur) (takriben 42,000 ton. Bir şenbul buğday ekseriya 35 Halep batmanı= ½ okka vezindedir. Binaenaleyh şenbul 100 kilo buğday viren bir kiledir, denilebilir).Fiatlar yüksek idi, bir şenbul buğday 160-170. A: kuruştan, sene nehayetine doğru 190-200 altın kuruşa çıktı."

<i>Üç sene zarfında Halep havalisinin buğday mahsulü</i>			
	1925	1926	1927
	Ton	Ton	Ton
Halep kazası	650	1220	1000
Halep mülhakatı	75,600	90,000	70,000
Yekûn	76,300	91,200	71,000

Kaynak: ("Ticaret Mümessillerimizin ve Şebenderlerimizin Raporları", 1929, s.13).

Burada verilen bilgilerde değinilen bir husus 1927 senesinin Suriye'de bir "darlık senesi" olması nedeniyle Avusturya, Amerika ve Türkiye'den un ve buğday talebine ihtiyaç duyulduğudur. Eğer bu sene zarfında güney vilâyetlerinde kuraklık nedeniyle darlık olmasa idi, Halep'e 20,000 ton un ve buğday ihraç edilmesine imkân olacağı ifade edilmektedir. *"Bir*

Amerikan ihracat Şirketiyle Birutta bir banka arasında, Birutta 50,000 İngiliz liralık Avusturya buğdayı ithali için bir itilâf yapıldı” denilmektedir. Burada belirtilen şehir Beyrut olması muhtemeldir.

1927 senesinde Suriye ve Lübnan’ın buğday ithalâtının 325,000 altın lira kıymetinde ve 21,100 tona yakın olduğu bilgisi verilmektedir.

Un; Halep’te beher ölçek fiyatının 5-8 kuruş ve 1927 yılı süresince Beyrut ve Trablus, Şam limanlarına, Amerika, Avusturya, Fransa ve Romanya’dan, gelen un miktarının 21,000 ton olup 420,000 altın kıymetindedir.

Arpa; “Fiatı iyi idi. Türkiye’den mevrudat 4,500 (ton 30,215 altın idi.”

Hulasa; Raporun son bölümünde “hulasa” şeklinde verilen kısımda 1927 senesinde “Suriye’ye ithalatımız” başlığı altında bilgiler verilmektedir.

<i>Fransız kumandası altındaki Şark memleketlerinin 1927 senesi bütçesi tahakkuk miktarı</i>			
	Varidat	Mesarifan	Fazla varidat
	Süri altını	Süri altını	Süri altını
Lübnan Cumhuriyeti	1,262.530	914,630	347,900
Aleviye Hükümeti	384,722	302,000	82,722
İskenderun Sancağı	289.839	224.577	67.262
Cebel Dürüz	60.396	56.937	3.459
Yekûn	4,207.502	3,013.800	1193.700

Kaynak: (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 13).

Gümrükler Bütçesi

Varidat	Masarif	Fazlai Varidat
1927 de: 2.283.866:	264.137:	2.918.900

Emtia	Altun lira
Fıstık	34 400
Kuzu derisi	9 540
Keçi derisi	7 500
Koyun derisi	9 740
Av derisi	2 820
Balmumu	3000
Mazı	2 500
Zamgı arabî	250 000
Mevaşi	230 000
Un-buğday	30 000
Arpa	_____
Yekûn	Boş bırakılmıştır

Kaynak: (“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 14).

“Fazla varidatın taksim nispeti” şeklindeki başlıkla paylaşılan bilgiler;

“%17 Lübnan Cumhuriyetine, % 36 Suriye Devletine, %8 Aliviye Devletine, % 7 İskenderun Sancağına, % 2 Cebel Dürüz Hükûmetine” şeklinde verilmiştir.(“Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları”, 1929, s. 14)

SONUÇ

Halep coğrafi konum ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle önem taşıyan bir şehir olmuştur. Çalışmada ele alınan 1928 yılı Halep ticari mümessil ve şehbender raporlarında bazen 1928 yılının bir iki sene gerisinde şehirde mevcut ticari hayatta öne çıkan hususları görebilmek mümkün olmaktadır. Ayrıca Tarih boyunca bir liman şehri ve ticarete önemli bir yeri olan İzmir Ticaret ve Sanayii Odası Mecmuasında, 1929 Ocak ayında, bu raporların değerlendirilmesine yer verilmesi dikkat çekmektedir. Burada özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Halep'te ticari hayatta gerilemeye dikkat çekilmekte ve eski canlılığı ile kıyaslamaya gidilerek “ölü sükûneti” şeklinde nitelendirilmektedir. Halep şehrinin bölge içerisindeki ve Anadolu ile olan ticari bağlarına vurgu yapılırken, Türkiye'den ayrılması ile şehir “öldü” benzetmesine yapılmaktadır. Ticari faaliyetlerin gerilemesinde 1927-1928 senesinin kurak geçmesi, kış şartlarının da “şiddetli” olması ve haşeratın ve bilhassa da çekirge hücumunun etkileri vurgulanmaktadır. Bunun özellikle tarım ve hayvancılıkla meşgul olan Müslümanların önemli zararlar görmesine sebep olduğuna dikkat çekilmektedir.

Raporlar üzerinden yapılan değerlendirmelerde Halep şehrinde ticareti yapılan mallar sıralanmak suretiyle bu malların 1925,1926 ve 1927 yıllarında şehir, ülke kilo ve fiyat olarak miktar ve değerlerine yer verilmiştir. Bu ticaret malları; yün, ipek kozası, pamuk, zeytinyağı, tereyağı, fıstık, meyan kökü, bağırsak, deri, balmumu, yumurta, buğday, un, arpa ve “mevaşi” şeklinde sıralanarak bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde 1929 Ekonomik buranı öncesinde Halep şehrinde mevcut ticari faaliyetler değerlendirilmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (1924, 13 Mart). *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Kararlar Daire Başkanlığı, (30-18-1-1_9-17-17).

Sürelî Yayınlar

Ticaret Mümessillerimizin ve Şehbenderlerimizin Raporları. (1929, Kânunusani). *T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 4(1).

Kitap-Makale

Düvenci Karakoç, F. (2013). 19. Yüzyıl Sonunda Halep'te İngiliz Belgelerine Göre Toplum, Yönetim ve Konsoloslar Arasındaki İlişkiler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(24), 67-91.

Eroğlu, C., Babuçoğlu, M., & Köçer, M. (Eds.). (2012). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*. ORSAM.

Karaköse, H. (2017). Halep'te Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum (1876-1918 Yılları Arası). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 289-301.

Tekin, K. H. (2013). Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Halep Şehrindeki Ticari Yapılanma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(8), 681-698.

Tutar, A. (2010). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Şehrinin Kültürel Yapısı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV(2), 79-89.

İnternet Kaynakları

Hretanı, M. (t.y.) *Halep*. İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halep#3-son-donem>. (Erişim: 30 Kasım 2025).

Ürkmez N., & Hançer, T. H. (t.y.) *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Ticareti*. <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2024/05/19.-Yuzyilin-Ikinci-Yarisinda-Halep-Ticareti.pdf>. (Erişim: 29 Kasım 2025).

Reconfiguring Georgia's Political Trajectory: Transformations After The 2008 Russia–Georgia War

Baghirova Ulviyya Ibrahim

Baku State University, Azerbaijan

Introduction

In 2025, seventeen years had passed since the outbreak of the Russia–Georgia war—a brief yet transformative conflict that unfolded between 8 and 12 August 2008. Despite its short duration, the war dramatically altered the political trajectory of Georgia and reshaped the strategic environment of the South Caucasus. Tensions in the separatist territories of Abkhazia and South Ossetia escalated sharply in early August 2008, coinciding with simultaneous military exercises carried out by Georgia and the United States near Tbilisi, and by Russia in the North Caucasus. These developments heightened mutual suspicion, triggering reciprocal accusations from Moscow and Tbilisi and ultimately precipitating open hostilities. Although the conflict lasted mere days, its political and psychological consequences were far-reaching. The war exposed long-standing vulnerabilities in Georgia's security system and magnified unresolved disputes dating back to the early post-Soviet years. More importantly, the war produced a **dual-layered impact**: it reshaped not only Georgia's foreign-policy orientation, but also its internal political dynamics, public discourse, and the broader regional context. The Georgian government was compelled to re-evaluate its strategic priorities, while the conflict triggered unprecedented international attention and ignited intense informational confrontation between Russia and Western states. In many respects, 2008 represented one of the first major conflicts of the **modern information-warfare era**, where narratives, framing, and media influence became as central as military operations themselves. As a result, public opinion around the world polarized sharply, with Russia and the “West” representing two opposing interpretive poles.[1]

The roots of the war lay in decades of unresolved tensions over Abkhazia and South Ossetia—regions that had been flashpoints of ethno-political confrontation since the collapse of the Soviet Union. The escalation in 2008 resulted in Russia's military intervention and, shortly thereafter, Moscow's recognition of the independence of both territories. This decision triggered severe diplomatic backlash and placed Georgia in an extremely difficult geopolitical position. The recognition of the separatist entities by Russia fundamentally altered the political landscape of the South Caucasus and entrenched a long-term deadlock in Georgian–Russian relations. From the outset, it became evident that the implications of the war would be long-lasting. The conflict not only fractured Georgia's territorial integrity but also triggered a **deep reassessment of national policy**, prompting intensified criticism of President Mikheil Saakashvili and sparking internal political turbulence. Starting in 2009, mass protests and rising dissatisfaction with the authorities revealed the extent of public disillusionment and the fragility of political consensus. The war highlighted deficiencies in military preparedness, gaps in crisis management, and structural weaknesses in the state apparatus—issues that would shape the political discourse for years to come.

Domestic Political Transformations After the 2008 War. The internal political landscape of Georgia underwent profound changes following the 2008 Russia–Georgia war. In the

immediate aftermath of the conflict, President Mikheil Saakashvili experienced a short-term consolidation of political support. For many citizens, he became the symbol of national resistance and the embodiment of Georgia's struggle to preserve its territorial integrity. During the crisis, the government projected unity, and the ruling party maintained a dominant political position. However, this consolidation proved temporary. As the consequences of the conflict became clearer, public discourse shifted toward a more critical assessment of the government's actions. Opposition parties accused Saakashvili of failing to ensure adequate military preparedness and of making strategic miscalculations that contributed to the escalation of hostilities. These accusations gained traction as evidence emerged of coordination challenges within state institutions during the war—deficiencies that resulted in casualties, displacement, and significant material losses.[2]

By 2009, large-scale public demonstrations began to shake the political environment. Opposition groups mobilized tens of thousands of citizens demanding Saakashvili's resignation, arguing that the government had mishandled both the conflict itself and the subsequent recovery process. These protests exposed growing societal frustrations, rising political polarization, and weakened public confidence in the ruling elite. They also highlighted a deeper problem: the absence of strong institutional checks and balances capable of moderating executive power.

Another major concern exposed by the war was the insufficient readiness of the Georgian armed forces. Despite modernization efforts earlier in the decade, the conflict revealed gaps in logistics, communication, and operational planning. For many Georgians, these shortcomings underscored the need for far-reaching reforms in security governance and defense policy. Consequently, national debates increasingly revolved around the modernization of the military, the restructuring of command systems, and the adoption of Western standards in defense management. The internal political repercussions of the war contributed to a significant shift in Georgia's political trajectory. The cumulative effect of public dissatisfaction, economic hardship, and political polarization created conditions favorable for political change. This paved the way for the events of 2012, when Georgia underwent one of the most consequential electoral transitions since regaining independence.

The parliamentary elections held on 1 October 2012 marked a watershed moment in Georgia's political development. The opposition coalition *Georgian Dream*, led by businessman Bidzina Ivanishvili, secured approximately 55% of the vote under the proportional system—nearly 15 percentage points ahead of the ruling *United National Movement*. The coalition also won a majority of single-mandate districts, enabling it to form a new government and ending the decade-long dominance of Saakashvili's political camp.[4]

This transition was significant for several reasons. First, it represented **the first peaceful transfer of power** through elections in Georgia's modern history—an important milestone on the path to democratic consolidation. Second, the result reflected the deep societal fatigue with political polarization, elite fragmentation, and the unresolved consequences of the 2008 conflict. Third, the transition introduced a new political actor with a fundamentally different approach to both foreign and domestic policy. The new government adopted a more pragmatic foreign-policy stance, seeking to reduce tensions with Russia while simultaneously affirming Georgia's long-standing commitment to Euro-Atlantic integration. This dual-track approach became a defining feature of *Georgian Dream*'s strategy: maintaining strategic orientation toward NATO and the European Union, while attempting to de-escalate relations with Moscow and restore limited economic and humanitarian connections.

Domestically, the incoming government prioritized judicial reforms, decentralization, and the strengthening of oversight institutions. Criticism of the Saakashvili era—particularly regarding alleged abuses of power, selective justice, and the concentration of authority in the executive branch—became a central theme of the new administration’s political narrative. Yet these initiatives were accompanied by their own controversies, as opposition groups accused the government of politicizing the justice system and undermining independent media. Despite these challenges, the 2012 transition demonstrated that Georgia retained the capacity for democratic resilience. The peaceful nature of the transfer of power, the active role of civil society, and the continued participation of diverse political actors signaled a maturing political environment, even amid persistent tensions.

Changes in Georgia’s Foreign Policy After 2008. The 2008 war fundamentally transformed Georgia’s foreign-policy orientation. The loss of control over Abkhazia and South Ossetia, coupled with Russia’s recognition of their independence, pushed Georgia to accelerate its integration into Western institutions. As the country sought greater security guarantees, the pursuit of NATO membership emerged as a central priority.

Georgia intensified cooperation with NATO through military reforms, modernization of defense systems, and participation in international missions. The country became one of the largest per capita contributors to NATO-led operations in Afghanistan, demonstrating its commitment to Western security frameworks. This engagement was not merely symbolic—it was part of Georgia’s strategic attempt to secure long-term support from the Alliance, especially in the context of Russian military presence in the occupied territories. Georgia also strengthened its diplomatic activities within international organizations, including the UN, seeking broader recognition of its territorial integrity and advocating against the legitimacy of Russia’s recognition of Abkhazia and South Ossetia. The pursuit of deeper ties with the European Union—culminating in the 2014 Association Agreement and the Deep and Comprehensive Free Trade Area—became another pillar of Georgia’s post-war foreign policy. However, despite closer alignment with the West, relations with Russia remained strained and often confrontational. Diplomatic ties were severed after the war, and although limited economic channels were restored after 2012, political normalization remained elusive. Russia continued to support and militarize Abkhazia and South Ossetia, deepening the separation of these regions from Georgia and perpetuating a state of geopolitical stalemate.[5]

Contemporary Political Dynamics in Georgia. In the years following the 2008 Russia–Georgia war, the country’s political environment has remained dynamic, competitive, and often polarized. Although Georgia has achieved noticeable progress in democratic development, the legacy of the conflict and the unresolved territorial disputes continue to shape the tone and trajectory of political debates. One of the defining features of Georgia’s contemporary politics is the persistent tension between the ruling *Georgian Dream* coalition and the *United National Movement*, along with other opposition groups. While the peaceful transfer of power in 2012 represented a milestone in political maturity, subsequent years revealed recurring struggles over electoral integrity, judicial independence, and the role of institutions. Despite adopting various legislative reforms, the political landscape remains fragmented, reflecting deeper societal divisions and competing visions for the country’s future. The conflict-related issues remain central to domestic political discourse. Questions concerning the status of Abkhazia and South Ossetia, the humanitarian situation in the occupied territories, and ongoing “borderization” activities by Russian forces continue to provoke public concern. These challenges reinforce Georgia’s strategic focus on Euro-Atlantic integration, as the prospect of NATO and EU membership is perceived as both a protective mechanism and a pathway to long-term stability.

Nevertheless, the slow pace of integration generates frustration within society and serves as a point of contention among political actors.

Economically, Georgia has pursued structural reforms, strengthened fiscal stability, and attracted foreign investment, particularly in tourism, finance, and energy. However, socio-economic inequalities persist, especially among internally displaced persons (IDPs) who continue to face challenges in employment, housing, and social integration—consequences directly tied to the 2008 war.[3] Another important aspect of contemporary dynamics is the evolution of Georgia's relationship with Russia. Since 2012, the government has attempted limited normalization, focusing on restoring trade, transport connections, and humanitarian dialogue. Despite these efforts, the relationship remains constrained by Russia's continued military presence in Abkhazia and South Ossetia. Periodic escalations along the administrative boundary lines, detentions of Georgian citizens, and ongoing militarization of the occupied territories reinforce societal distrust toward Russia and limit the scope of diplomatic engagement.

Meanwhile, Georgia's cooperation with the European Union has significantly expanded. The implementation of the 2014 Association Agreement, together with the free trade regime, has advanced political, economic, and legal reforms. Visa liberalization with the EU further deepened people-to-people contacts and strengthened Georgia's European orientation. The country's strategic alignment with Western partners remains a central element of political consensus, despite occasional internal disagreements on the pace and sequencing of reforms. Civil society and the media continue to play influential roles in shaping public discourse. Non-governmental organizations, policy institutes, and independent journalists actively monitor governmental actions and contribute to political accountability. Their presence reflects one of the most resilient features of Georgian democracy: an active public sphere capable of resisting authoritarian tendencies and fostering civic engagement.

Thus, Georgia's contemporary political dynamics reveal a complex interplay between internal competition, institutional reform, and external pressures. While the country has made meaningful progress toward democratic consolidation, unresolved security challenges, political polarization, and economic vulnerabilities continue to define the contours of its political evolution.

The transformations that unfolded in Georgia after the 2008 Russia–Georgia war profoundly redefined the country's political, economic, and strategic orientation. The conflict served as a watershed moment, not only exposing Georgia's vulnerability in the face of regional power asymmetries but also catalyzing deep reforms in nearly every sphere of national life. The war fractured Georgia's territorial integrity, intensified geopolitical isolation, and challenged the capacity of state institutions to respond effectively to crisis. Yet it also stimulated a far-reaching reorientation of foreign policy, driving Georgia closer to Euro-Atlantic institutions and reinforcing its aspiration to integrate with NATO and the European Union.

Domestically, the post-war period revealed a society grappling with political polarization, institutional weaknesses, and economic hardship. Nevertheless, the peaceful electoral transition of 2012 demonstrated the resilience of Georgia's democratic foundations. Despite differences between political forces, the country maintained a pluralistic environment in which civil society and independent media played essential roles in ensuring accountability and promoting reform.

Economic and social consequences of the war—including the destruction of infrastructure,

displacement of populations, and loss of key markets—required sustained international assistance and long-term strategic planning. The integration of internally displaced persons, reconstruction of damaged regions, and pursuit of economic diversification remain ongoing national priorities.

In foreign policy, Georgia increasingly positioned itself within the Western security and political architecture. Cooperation with NATO, participation in international missions, and expanded engagement with the European Union underscored Georgia's desire to ensure its sovereignty and strengthen regional stability. At the same time, relations with Russia continued to be shaped by the unresolved status of Abkhazia and South Ossetia, the militarization of the occupied territories, and recurring tensions along administrative boundaries.

Today, Georgia stands at a pivotal juncture. While internal political competition remains intense and external challenges persist, the country continues to pursue a long-term strategy aimed at democratic consolidation, economic modernization, and deeper integration with Western institutions. The legacy of the 2008 war, though still felt across society, has become a catalyst for national transformation, shaping the contours of Georgia's political identity and informing its strategic choices in an evolving geopolitical landscape.

References:

1. **Шпицер, С. Д.** (2014). Грузино-осетинский конфликт 2008 года. *Электронный вестник Ростовского социально-экономического института*, (3).
2. **UNOSAT.** (2008). *Village damage summary: Tskhinvali (August 19, 2008)* [PDF]. Retrieved from https://web.archive.org/web/20080916022725/http://unosat.web.cern.ch/unosat/freeproducts/Georgia/Russia_ConflictAug08/UNOSAT_GEO_Village_Damage_Summary_Tskhinvali_19aug08_Highres.pdf
3. **Силаев, Н. Ю.** (2009). Итоги августовской войны для Кавказа. *Центральная Азия и Кавказ*, 3(63).
4. **Силаев, Н., & Сушенцов, А.** (2012). Грузия после выборов и перспективы российско-грузинских отношений. Москва: Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД России.
5. **Внешняя политика Грузии после парламентских выборов 1 октября 2012 года.** (2014). *Центральная Азия и Кавказ*, 17, 78–88.

1920-1930'larda Karabağ, Zengezur ve Batı Azerbaycan'ın Kaçak Direnişinde Göç ve Önemi

Emigration And Its Importance In The Kachagh Resistance Of Karabakh, Zangezur, Western Azerbaijan In The 1920s-1930s

Sarishan Adishova

Ph.D Candidate, Baku State University, Azerbaijan

Relevance of the Topic

In general, kachaghness, which is considered one of the main local resistance methods of the popular resistance movement, entered a new stage in the territories of Karabakh, Zangezur and Western Azerbaijan in the 1920s-1930s. Dashnak massacres were the first among the factors that caused this. However, after the occupation of April 27, 1920, the popular resistance movement against the Soviet government itself gave impetus to the development of kachaghness in a new character. In particular, the expansion of kachakh resistance in Karabakh, Western Azerbaijan, as well as in the territory of Zangezur, which acts as a bridge between them, supported its development in all border areas and within the country as a whole. One of the nuances that should be noted among the changes in the nature and character of kachaghness is that it gave rise to and encouraged the development of a new method of resistance, which took the form of emigration resistance. Despite its more political nature, emigration, which was quite new and relevant for kachaghness, was not a foreign method of defense for local resistance representatives. On the contrary, the short-term emigrations that frequently took place in the territories of neighboring states for various purposes, whether for negative or positive purposes, introduced this method to local resistance members. However, as we have already emphasized, in the 1920s-1930s, this issue took a new direction and was largely covered by a defensive component. As we have already noted, those who were subjected to political emigration were considered to be representatives of the Republic who could not withstand the pressures of the Soviet authorities. Unlike these forces, who were actively engaged in the dissemination of national ideas among the people during their emigration, the old Republicans who remained in the country could not escape the repressions of the 1930s.(Gafarov&Shukurov, 2017).

As can be seen, the concept of emigration, which began with political resistance, could not but spread to the popular resistance, which was considered its sub-base. However, since the Soviet leadership benefited from the support of kachaghs, who were representatives of local resistance, especially in remote areas, in order to implement its system of governance throughout the South Caucasus, it was not so alien to the issue of collaboration with them. However, unlike the early periods, the Soviet government's attitude towards members of the local resistance movement later changed to a completely opposite position, which also prompted representatives of the popular resistance movement to turn to emigration. This, unlike the political attitude, also provided the basis for the formation of the attitude of the popular resistance to emigration within the framework of the overall interests of neighboring states and its impact on political relations. It should also be noted that when talking about the issue of emigration in the 1920s-1930s, one cannot ignore its domestic aspect, which is at least as important as its external form. Undoubtedly, this issue, which originated from the issue of the Dashnak massacres and began at the beginning of the 20th century, was a topical issue during the Azerbaijan Democratic

Republic, and with the advent of Soviet power, it took on a more severe character and progressed to the stage of exile, which is its tragic form. All this indicates that the concept of emigration, along with its political form, constitutes a scientifically innovative direction with its deep aspects such as a new wing of popular resistance.

Emigration in the Popular Resistance of 1918-1920 and Its Impact on the 1920-1930s.

As we have noted, the popular resistance that began with the Dashnak massacres at the beginning of the 20th century took on the task of protecting the population locally. However, in many regions, the population, tired of living under difficult conditions, emigrated to various territories. It should be noted that the local population, which was the main victim of the popular resistance against the Dashnak massacres, received the second strongest blow from emigration, along with the massacres. In many cases, they were forced to leave their ancestral lands and were condemned to live in an environment alien to them for years. It should be said that the issue of refugees and displaced persons, which was of particular relevance during the Azerbaijan Democratic Republic, also originated from here. It should be noted that the government of the Republic established the Ministry of Protection after moving its center to Baku to solve this problem (Mustafa, 2018). This also showed that the issue of solving the problem of refugees arising from emigration due to massacres and national conflicts was of political importance.

In connection with the local defense operations of the popular resistance movement in the fight against the Dashnaks in 1918-1920, its representatives also used the method of hiding by using emigration both within the country and to neighboring states. It is absolutely necessary to note that not all members of the kachagh movement, which was a local defense method of the popular resistance in the years of the Republic, as well as in the relatively new Soviet power, used emigration for protection and secrecy. It would certainly be unthinkable to evaluate short-term emigration with the intention of plundering the territories of other states as a defense method of the popular resistance movement. In order to prevent these bandit groups, which were more noticeable for their separatist activities, the government of the Republic took certain measures at the state level against them. However, while focusing on the representatives of the popular resistance movement, it is possible to observe that in the territories of Karabakh, Zangezur and Western Azerbaijan in 1918-1920, members of the popular resistance carried out defensive operations against the Dashnaks through short-term emigrations. It is also necessary to emphasize one nuance: the members of the resistance movement who settled in the regions covering the border areas were the main participants in the mutual cooperation of kachaghness with other states.

The Sultanovs, who took on the responsibility of defending the entire Karabakh territory, especially Zangezur, were the main supporters and leaders in the development of the people's resistance movement in these areas. In particular, the fact that the groups operating under their leadership often turned to Iran took on a protective character. In fact, they maintained close contact with a number of forces in Iran, as they had difficulty resisting under political pressure in the years following the April 1920 occupation. Khosrov bey and Sultan bey Sultanov's relations with the Aliyanli kachaks, the kachakh groups operating in Iran, and Shah Mami demanded a more careful approach from the Soviet government to the measures taken to prevent them (ARDA, f27, s4, s.v91, v2). This once again gives reason to say that the issue of emigration in the popular resistance movement also had a significant impact on political processes. At the same time, despite the fact that Irevan was given to the Armenians on May 29, 1918, the popular resistance against the Dashnaks was seriously continued there. It is

possible to observe that the popular resistance, which developed in parallel with the resistance carried out at the national level in Irevan and the surrounding areas, mainly benefited from the mutual relations with neighboring Turkey, Iran, and even Georgia, as well as the fact that the resistance fighters took advantage of these countries for emigration.

But, naturally, the period when the popular resistance method turned more towards the emigration method should be considered the stage after the advent of Soviet power. Because it was from this period that emigration, along with self-defense, took on the character of salvation from political oppression and pressure, it became the main way out of both national and popular resistance. After the occupation of the Soviet power, many members of the government of the Azerbaijan Democratic Republic turned to various countries in the national resistance and used the emigration method to continue the resistance in secret ways, showing moral support to the people's struggle. They tried to show that the national resistance was with the Azerbaijani people with all its might by opening press outlets in Turkey and various European countries. In fact, in Turkey, the Azerbaijani National Center was established by the emigrant forces in this regard, and the magazines “Yeni Gafgasya” (“New Caucasus”), “Azeri”, and “Odlu Yurd” were published (Yaqublu, 2014).

Of course, the issue that had such a profound impact on national resistance could not bypass popular resistance. Thus, emigration, which had the purpose of protecting and preserving the people until the establishment of Soviet power, began to develop in a different form after 1920. As we have already noted, in the early years of the Soviet power, its desire to spread its power and prevent the Dashnaks required it to be relatively cautious in its relations with local resistance forces. This led to the fact that members of the popular resistance movement did not feel much need to turn to other countries, and mainly to the emigration of members of the movement living in border areas. However, the measures of complete collectivization announced throughout the Soviet space from the second half of the 1920s changed the situation significantly. Collectivization, announced at the XV Party Congress in December 1927, aimed to unite all types of small farms (Guliyev, 2008). For the Azerbaijani peasant, who had been the owner of individual farms since ancient times, it would be correct to call this economic chaos. Moreover, the issue of their liquidation as a class, announced on January 30, 1930, against the Kolchomags, who were considered the main force of the village, was a step that strengthened the next wave of popular resistance (Jafarov, 2008). Ultimately, this step led to the support of popular resistance, primarily through emigration, primarily through the kachakh method.

Kachakh Migration

Kachaghness, which can be considered the main local method of popular resistance, as its name suggests, also carries the concept of emigration in its composition. Therefore, when talking about kachaghness, it is necessary to try to evaluate the issue of emigration as its component. Kachakhs are considered to be the main participant in the emergence and development of the emigration wing of the popular resistance movement. Especially in the border areas, their relations with neighboring countries were politically disturbing and dangerous.

The emigration that gave impetus to the development of the kachagh movement in interconnected regions such as Karabakh, Zangezur, and Western Azerbaijan allowed them to be protected in neighboring countries. First of all, during the popular resistance that flared up after the April 1920 occupation, the close ties of the kachagh movement with Iran in the territory of Karabakh expanded especially during the years of collectivization. After the advent of the new Soviet power, the mass robberies that began throughout the country, and the physical and

moral oppression of the population caused the vast majority of Azerbaijanis living in Karabakh to emigrate to Turkey and Iran (Mammadov, 2009). Khosrov bey Sultanov and his brother Sultan bey Sultanov, who had been struggling in difficult conditions since the early 1920s, could not bear the hardships of political repression and were forced to move to Iran in June 1920 (Narimanoglu, 2019). Even after Sultan bey's other brother, Isgander bey, was killed by Soviet spies in Iran, the Iranian government informed Sultan bey that it would be more appropriate to move to Turkey to ensure his safety (Narimanoghlu, 2012). In addition, a number of kachagh groups also fought against the Red Army forces along the Iranian border and succeeded in preventing their activities. According to the information provided in the sources, Ziyad and Nariman, sons of Isgander from the village of Nuzgar located on the banks of the Araz River, attacked the Red Army groups and killed one person (NARA, f27, l.1, s.u.327, p.32). Also, the close relations of Kachag Farzali, one of the famous kachaghs of Karabakh, with the Turkish troops, and even being among the first to meet them when the Turkish troops arrived in Azerbaijan, confirm that the kachaghs here often took refuge in this country (Garadareli, 2016).

Khalajli Ahad, one of the well-known people of Zangezur, which we can consider as a region of kachagh symbols of the popular resistance movement, lived a kachagh life during the years of Soviet rule, fed up with political oppression, and after moving to Iran, he took refuge in Turkey and lived there until the end of his life (Narimanoglu, 2012). In general, each of these kachaghs who emigrated to Turkey, Iran and other countries, in addition to enduring heavy political pressures, played an important role in the migration of the suffering population to those countries, as well as in the unification of Azerbaijanis living in those countries with common spiritual ties.

The lands of Western Azerbaijan, in particular, were the area where the strongest and last wave of the kachagh movement that took place during the collectivization period was felt in the fullest sense. Thus, this movement, which was more often evaluated as the “golchomag uprising” in official circles, was a kachagh movement in the full sense of the word. Gambarali Ismayil oglu Abbasov (Gamlo), Karbalayi Ismayil and others, who were among the most famous figures of Vedibasars kachaghness, carried out their struggle in close cooperation with Turkey and the Turkish army. Karbalayi Ismail, who often crossed over to Turkey and even received armed assistance from there, lived in the village of Dashburun in the Ighdir province of Turkey until the end of his life, where he died. As it can be seen, Turkey, which can be considered the main refuge of the kachaghs, played the role of both a refuge for them and provided both material and moral support for the struggle.

The Historical Significance of Immigration and Kachagh Migration

In general, the concept of the popular resistance movement is composed of kachaghness. The concept of kachaghness is similar to the concept of emigrant in some respects. The first nuance that distinguishes it is the issue of goal and action. As in every period, the historical significance of the kachagh movement, which tried to heroically carry out the work of protecting the people with all its aspects during the 1920s-1930s, cannot be overstated. The evaluation of its emigration aspect by distinguishing it is an absolutely important context. This, first of all, provides information about the spread area of the kachagh movement that existed in the territories of Karabakh, Zangezur, and Western Azerbaijan of Azerbaijan. On the other hand, the identification of the countries to which members of the kachagh movement most often turn is a politically important aspect. On the one hand, this, in addition to identifying the states that support the moral struggle of the people, requires a multilateral approach and forces us to study the sphere of interest of those states. Finally, along with all this, studying the issue of emigration

in the kachagh movement of the people's resistance allows us to reveal, albeit a little, the completeness of this process by revealing the path of struggle of kacaghs who act for the protection of the local population. Thus, it can be said that the study of the issue of emigration in the kachagh movement, along with all its aspects, is one of the current directions in scientific research. Therefore, this also gives grounds to prove that it is absurd to attribute the concept of emigration solely to national resistance, and that there are deeper aspects to this concept. It is even possible to claim that the concept of emigration in the kachagh movement and the popular resistance to which it is directly related was formed and emerged earlier than emigration in the national resistance, and in many cases, popular resistance was formed on the basis of emigration.

Conclusion

One of the new and very relevant issues is the study of emigration, which can be considered the most organized stage of popular resistance in Azerbaijan, based on the kachagh movement in the territories of Karabakh, Zangezur, and Western Azerbaijan in the 1920s-1930s. By looking at the prism of the development of this kachagh movement from a new perspective, it confirms the existence of a multilateral systematic in its formation. In particular, this topic, which allows for an open approach to relations with Iran, Turkey, and Georgia, also creates conditions for political analysis. Thus, in short, this topic, which puts forward a new approach to the concepts of kachaghness and emigration, is of great scientific importance.

References:

1. Adishova, S. (2025). The Element of the Kachagh Movement in the Popular Resistance Against Collectivization in Karabakh (1930). *Universal Journal of History and Culture*, 7(2), 118-127. <https://doi.org/10.52613/ujhc.1665571>
2. Garadereli A, Gachag Farzali, Baku: XAN, 2016, -93 p.
3. Gafarov V. & Shukurov G. History of the Republic of Azerbaijan 1918-1920s (based on Ottoman archive documents). Baku: Science's development foundation, 2017, -520 p.
4. Guliyev J. History of Azerbaijan, Volume VI: June 1920-1941, Baku: Science, 2008, -568 p.
5. Mammadov N. The realities of Nagorno-Karabakh: genocide, terror, deportation, occupation. Baku: Education, 2009, -272 p.
6. Jafarov J. The Azerbaijani village during the years of collectivization (late 1920s-1930s), Baku: Science, 2008, - 300p.
7. Mustafa N. In the light of the Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920). Baku: 2018, -256 p.
8. National Archives of the Republic of Azerbaijan, fund 27, list 4, storage unit 91, sheet 2.
9. National Archives of the Republic of Azerbaijan, fund 27, list 1, storage unit 327, sheet 32.
10. Narimanoglu H. Born in Zangezur, they attained eternity in Anatolia., Baku: YEK production, 2012, -140 p.
11. Narimanoglu H. Zangezur-100 questions, 100 answers, Baku: NGO, 2019, -185 p.
12. Yagublu N. Azerbaijan Emigration Press, Baku: Science and Education, 2014, -152 p.

International Activities and Cultural Diplomacy of the Heydar Aliyev Foundation

Ganira Mirzakanli

Baku Business University/ Azerbaijan

Introduction

Following its accession, Azerbaijan implemented systematic measures aimed at the inclusion of national cultural heritage elements in UNESCO's lists. As a result of consistent efforts:

- in **2008**, the art of *mugham* was inscribed;
- in **2009**, *Nowruz* was recognized as an element of intangible cultural heritage;
- in **2010**, *carpet weaving traditions* were added;
- in subsequent years, *copper craft (misgarliq)* and *zurna/karna performance traditions* were also internationally acknowledged [7].

These achievements significantly strengthened Azerbaijan's international reputation in cultural heritage protection and contributed to the integration of national identity into global cultural processes.

The Role of the Heydar Aliyev Foundation

The Charter of the Heydar Aliyev Foundation, approved on 10 May 2004, establishes the Foundation's broad mandate in the fields of culture, arts, and intangible heritage [16]. One of its principal objectives is defined as the preservation, international promotion, and intergenerational transmission of Azerbaijan's cultural heritage.

In the practical implementation of obligations arising from the Convention, the Foundation has played a decisive role. Its key initiatives include:

- organization of mugham festivals,
- support for carpet-weaving schools,

- creation of multimedia platforms dedicated to intangible heritage,
- exhibitions of Azerbaijani craftsmanship abroad [68].

Through these activities, the Foundation has ensured that the state’s international commitments take the form of concrete projects, enabling the presentation of national heritage within both domestic and global humanitarian spaces. In this regard, the Foundation functions as a “bridge” between the state’s normative responsibilities and international implementation mechanisms.

Comparative Analysis

A comparative perspective shows that, although Azerbaijan’s activities within the UNESCO framework correspond to models implemented in other countries, the Azerbaijani approach stands out for its complexity and integrated structure:

- **France** – the *Maison des Cultures du Monde* (1982) model is primarily focused on festivals and the digital archiving of cultural expressions [11];
- **Türkiye** – initiatives led by state institutions such as TİKA and cultural centers prioritise support for craft schools and regional festivals [11];
- **Japan** – the *Living National Treasures* system grants individual status to masters of traditional arts, ensuring state-supported preservation of their knowledge and skills [11].

Azerbaijan’s model integrates these elements into a unified system based on *institutional support + festivals and exhibitions + digitalization + educational programs*. This multidimensional framework has allowed the country not only to safeguard its intangible heritage effectively but also to position it as an essential component of its cultural diplomacy and international visibility.

“The Foundation’s Projects Within the Logic of the UNESCO Convention”

Heritage Element	Year of Inscription	Activities of the Foundation	International Impact
Mugham	2008	Organization of the International Mugham Festival; publication of multimedia	Strengthened the global visibility of Azerbaijan’s

Heritage Element	Year of Inscription	Activities of the Foundation	International Impact
		catalogs	Eastern musical tradition
Novruz	2009	Organization of festivals in Baku and abroad	Enhanced international recognition within UNESCO and ISESCO frameworks
Carpet Weaving	2010	Establishment of the Carpet Museum; support for weaving schools; international exhibitions	Reinforced Azerbaijan's position as a center of textile heritage
Karna and Chinar Traditions	2012–2016	Support for artisans; creation of workshops	Ensured intergenerational transmission of traditional practices

The analysis of the table demonstrates that Azerbaijan's approach to safeguarding intangible cultural heritage extends far beyond symbolic recognition following UNESCO inscription. Rather than limiting efforts to ceremonial presentation, the country—primarily through the Heydar Aliyev Foundation—implements complex, long-term initiatives that ensure the vitality, sustainability, and international visibility of each heritage element.

- **Mugham**, following its inscription in 2008, has been strengthened through international festivals, digital catalogs, and global performances. These measures enabled mugham to secure a permanent place on the global musical map and transform into one of Azerbaijan's most recognizable cultural symbols.
- **Novruz**, presented not only as a traditional celebration but also as a cultural diplomacy tool, has been promoted through festivals abroad and official events. Its presentation under the auspices of UNESCO and ISESCO contributed to the strengthening of intercultural dialogue and the global visibility of shared heritage traditions.

- In the field of **carpet weaving**, the establishment of the Azerbaijan Carpet Museum, support for traditional weaving schools, and exhibitions in major cultural capitals significantly reinforced the perception of Azerbaijan as a historical center of textile heritage. These initiatives transformed carpet weaving from a local craft into a global cultural identity marker.
- **Karna and Chinar traditions**, less known internationally, were revitalized through systematic support for masters, creation of dedicated workshops, and preservation of practice-based knowledge. These initiatives ensured the continuity of craftsmanship and sustained community-level cultural memory.

Collectively, these activities indicate that the UNESCO inscription process serves merely as the *initial phase* of Azerbaijan's cultural diplomacy, whereas the Foundation's initiatives constitute the *long-term sustainability mechanism* that guarantees the viability and global positioning of the heritage elements.

UNESCO Convention as a New Phase in Azerbaijan's Cultural Governance

The 2003 UNESCO Convention opened a fundamentally new legal and institutional chapter in Azerbaijan's cultural policy [13]. The Heydar Aliyev Foundation, operating within this framework, transformed state obligations into practical cultural, educational, and museum projects. Through festivals, museums, exhibitions, and training programs, international commitments were translated into tangible cultural outcomes. As a result, Azerbaijan's global humanitarian status and its role in international cultural politics were significantly strengthened [16].

Comparative Perspective

A comparative assessment reveals that Azerbaijan's model is distinguished by its multidimensional and integrative character:

- **France** employs a model focused primarily on festivals and cultural archiving, encapsulated in the work of the *Maison des Cultures du Monde* [11].
- **Türkiye** relies on a centralized institutional support system where state bodies such as TİKA and cultural centers play the leading role [11].

- **Japan's Living National Treasures** system protects intangible heritage by granting formal status to individual masters, ensuring the preservation of traditional knowledge under state patronage [11].

In contrast, **Azerbaijan synthesizes all these elements**—institutional support, festivals, exhibitions, digital platforms, museum infrastructure, and educational programs—into a unified, hybrid cultural governance model. This integrated approach ensures the effectiveness of the country's cultural policy not only at the national level but also in the broader international arena.

References:

1. Abbasov, A. (2012). *Azərbaycan muğamı: Tarix və ənənələr*. Bakı: Şərq-Qərb.
2. Blake, J. (2009). UNESCO's 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The implications of community involvement. *International Journal of Cultural Property*, 16(2), 123–143.
3. Hafstein, V. (2018). *Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories*. Indiana University Press.
4. Heydar Aliyev Foundation. (2008–2024). *Cultural projects*. Retrieved from <https://heydar-aliyev-foundation.org>
5. Heydar Aliyev Foundation. (2014). *Azerbaijan Carpet Museum*. Retrieved from <https://heydar-aliyev-foundation.org>
6. Jafarova, S. (2017). The role of the Heydar Aliyev Foundation in safeguarding Azerbaijani cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage Studies*, 12(2), 45–58.
7. Kurin, R. (2004). Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention. *Museum International*, 56(1–2), 66–77.
8. Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan. (2010–2023). *Reports on safeguarding intangible cultural heritage*. Retrieved from <https://culture.gov.az>
9. Qasımova, G. (2014). *Azərbaycan xalçaçılıq ənənələri*. Bakı: Elm və Təhsil.
10. Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. London: Routledge.
11. UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO Publishing.
12. UNESCO. (2008). Azerbaijani Mugham. *Intangible Cultural Heritage Lists*. Paris: UNESCO.
13. UNESCO. (2009). Novruz. *Intangible Cultural Heritage Lists*. Paris: UNESCO.
14. UNESCO. (2010). Traditional art of Azerbaijani carpet weaving in the Republic of Azerbaijan. *Intangible Cultural Heritage Lists*. Paris: UNESCO.
15. UNESCO. (2013). Chovqan, a traditional Karabakh horse-riding game. *Intangible Cultural Heritage Lists*. Paris: UNESCO.
16. UNESCO. (2024). *Intangible Cultural Heritage – Azerbaijan*. Retrieved from <https://ich.unesco.org>

Türk Spor Tarihinde Bir Cumhuriyet Aydını: Nizamettin Kırşan'ın Çok Yönlü Katkıları

A Republican Intellectual in Turkish Sports History: The Multifaceted Contributions of Nizamettin Kırşan

Dr. Öğr. Üyesi Turan SEZAN

Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Canan SARIYAR SEZAN

Batman Üniversitesi, Türkiye

Giriş

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde hemen her alanda başlatılan modernleşme hamleleri, beden eğitimi ve spor alanında da köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nden devralınan sportif birikim, Cumhuriyet döneminde milletleşme süreci, devlet–vatandaş bütünleşmesi ve millî şuurun oluşturulması hedefleri doğrultusunda çağdaş bir anlayışla yeniden şekillendirilmiştir. Savaş yıllarının ardından toplumda hâkim olan “vatan için sağlığı koruma” düşüncesinin yerini giderek bireysel sağlık bilincinin alması, sporun toplumsal yaşamda daha fazla önemsenmesine zemin hazırlamış; beden eğitimi derslerinin eğitim programlarında güçlenmesi ve spor kulüplerinin sayısındaki artış bu dönüşümün somut göstergeleri olmuştur (Bal, 2024, s. 21).

Bu tarihsel dönüşüm içinde yetişen ve Türkiye'de beden eğitimi ile sporun gelişimine yön veren önemli isimlerden biri de Nizamettin Kırşan'dır. Stockholm Beden Terbiyesi Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda öğretmenlik yapan, ardından Gazi Terbiye Enstitüsü'nde beden terbiyesi muallimi olarak görev üstlenen Kırşan hem eğitimci kimliğiyle hem de spor yöneticisi olarak Türk sporunun kurumsallaşmasına önemli katkılar sunmuştur.

1. Nizamettin Kırşan'ın Hayatı ve Türk Sporuna Katkıları

Nizamettin Kırşan, 27 Mart 1898'de İstanbul'un Cihangir semtinde dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamış, 1918 yılında İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur. Aynı yıl devlet bursuyla Almanya'ya gönderilmiş; Ettlingen Öğretmen Okulu ile Heidelberg Eğitim Akademisi'nde pedagojik çalışmalar yürütmüştür. Ancak savaş koşulları nedeniyle öğrenimini tamamlayamadan Türkiye'ye dönmek zorunda kalmış ve 1920–1921 yıllarında İstanbul'daki çeşitli eğitim kurumlarında beden eğitimi öğretmenliği yaparak mesleki kariyerine devam etmiştir (Mutlu, *Atatürk Ansiklopedisi*).

Cumhuriyet'in ilanından sonra beden eğitimi ve spor alanında uzman yetiştirilmesi devlet politikası hâline getirilmiş; bu kapsamda 1925 yılında Nizamettin Kırşan, Türkiye'nin beden eğitimi alanında ihtiyaç duyduğu uzmanlardan biri olarak İsveç Kraliyet Merkez Jimnastik Enstitüsü'ne gönderilmiştir. Burada pedagojik ve tıbbi jimnastik ile masaj alanlarında uzmanlaşmış ve 1928'de Türkiye'ye dönmüştür (Şinforoğlu, 2020, s. 89). Türkiye'ye dönüşünün ardından İstanbul Kız Öğretmen Okulu ile Çapa'daki Beden Eğitimi Kursu'nda öğretmenlik ve teknik müdürlük görevlerinde bulunmuş, aynı zamanda 1930'lu yıllarda

İstanbul'daki idman şenliklerinin teknik hazırlıklarını üstlenmiştir. Bu dönemde Kırşan'ın uzmanlık alanı olan tıbbi jimnastik ve pedagojik uygulamalar Türkiye'de modern beden eğitimi yaklaşımlarının gelişimine önemli katkı sağlamıştır.

Cumhuriyet'in beden eğitimi politikalarının kurumsallaşması sürecinde Kırşan'ın rolü giderek artmıştır. Bu kapsamda 31 Aralık 1932'de Gazi Terbiye Enstitüsü bünyesinde açılan Beden Eğitimi Şubesi, Avrupa'daki beden eğitimi modellerini örnek alarak uzman kadrolar yetiştirmeyi amaçlamaktaydı (Günay, s. 83–86). Bu model doğrultusunda İsveç'teki Stockholm Yüksek Beden Terbiyesi Enstitüsü'ne gönderilen iki öğrenciden biri Nizamettin Rıfat (Kırşan), diğeri ise Vildan Aşir (Savaşır) olmuştur. Kırşan'ın İsveç'te aldığı eğitim, Türkiye'de özellikle İsveç jimnastik ekolünün yerleşmesine öncülük etmiştir. Aynı yıllarda Almanya'dan gelen Kurt Dainas'ın öğretim kadrosuna katılmasıyla birlikte, ülkede İsveç ve Alman jimnastik ekollerinin bir arada geliştiği çift yönlü bir yapı ortaya çıkmış; bu yapının önemli aktörlerinden biri de Kırşan olmuştur (Gözcü, 2013, s. 1152).

1933 yılı Kırşan'ın mesleki yaşamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihte Gazi Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi Bölümü'nün kurulması görevi kendisine verilmiş; böylece bölümün ilk başkanı olmuş ve kurumun müdür yardımcılığı görevini üstlenmiştir (Korkmaz, 2018, s. 166). Kırşan aynı dönemde Millî Eğitim Bakanlığı adına ülke genelinde beden eğitimi-teftiş gezileri yapmış; bu çalışmalar, ulusal beden eğitimi politikalarının şekillenmesi açısından etkili olmuştur. Kırşan'ın teknik ve yönetsel bilgi birikimi, modern beden eğitimi uygulamalarının Türkiye çapında yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır (Mutlu, Atatürk Ansiklopedisi).

1936 Berlin Olimpiyatlarına Türk kafilesi başkanı olarak katılan Kırşan'a Bakanlar Kurulu kararı ile siyasal pasaport verilmiştir (Bozkurt, 2014, s. 21). Ayrıca spor örgütlenmesinin kurumsallaştığı yıllarda Türk Spor Kurumu, Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi (TMOK) ve çeşitli spor federasyonlarında—özellikle Eskrim Federasyonu'nda—üst düzey yöneticilik görevlerinde bulunmuştur. 1940'lı ve 1950'li yıllarda uluslararası beden eğitimi kongrelerinde Türkiye'yi temsil ederek Ling jimnastiği alanında ülkenin önde gelen uzmanlarından biri hâline gelmiştir. 1953 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen Uluslararası Beden Eğitimi Kongresi'nin tertip komitesi başkanlığını yürütmüş; 1956–1957 yıllarında ise hem Beden Terbiyesi Genel Müdürü hem de TMOK Başkanı olarak görev yaparak Türkiye'de sporun kurumsallaşmasına yön vermiştir (Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü).

Kırşan, 1957 yılında Demokrat Parti'den İstanbul Milletvekili seçilmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Yassıada'da yargılanmıştır. Ancak beraat ederek siyasal yaptırıma maruz kalmamıştır. Çok dilli ve çok yönlü bir eğitimci olan Kırşan, öğretmen yetiştirilmesi, eğitimde demokratik kültürün geliştirilmesi ve Türkiye'de spor yönetiminin kurumsallaşması süreçlerine önemli katkılar sunmuştur. Nizamettin Kırşan, iki çocuk babası olarak sürdürdüğü yaşamının ardından 27 Haziran 1990 tarihinde vefat etmiştir.

2. Türk Spor Kurumu Dergisi ve Nizamettin Kırşan

Türk Spor Kurumu Dergisi, Türk Spor Kurumu'nun yayın organı olarak 1936-1938 yılları arasında 122 sayı olarak yayınlanmıştır. Derginin yayın periyodu haftalıktır ve pazartesi günleri çıkartılmıştır. Sayfa sayısı genelde 16 olsa da kimi zamanlarda 24 sayfaya çıktığı olmuştur. Bazı sayılarda ise birleştirilmiş iki sayı olarak yayınlanmıştır. Siyah- beyaz renkte basılan dergi görsel açıdan fotoğraflarla zenginleştirilmiştir. Derginin müdürü Nasuhi Baydar, derginin Umumi Neşriyatı İdare Yazı İşleri Müdürlüğü görevini ise Nizamettin Kırşan yürütmüştür. Ulus Basımevinde basılan derginin fiyatı 5 kuruştur. Ayrıca abonelik hizmeti de vererek seneliği 250 kuruş, 6 aylığı ise 130 kuruş olarak duyurulmuştur. Adres ve iletişim bilgileri her sayıda verilmiştir. Derginin yazarları arasında spor konusunda uzman isimler Selim Sırrı Tarcan, Vildan Aşir Savaşır, Nizamettin Kırşan gibi ünlü kişilerin yanında birçok yerli

yabancı yazarlara da yer verilmiştir (Eken, 2020, s. 2541; Sarıyar Sezan, 2024, s. 318).

Nizamettin Kırşan, daha önce de belirtildiği gibi derginin Yazı İşleri Müdürü'dür. Aynı zamanda dergideki spor hakkında yazdıkları da Türk sporu için önem arz etmektedir. 60'tan fazla yazısı ile derginin içeriğine katkı sunmuştur. Bazen baş yazı olarak paylaşılan bu yazılarda kimi zaman yazılarında beden terbiyesinin önemine değinmiş kimi zaman da dünyadaki spor olayları hakkında bilgiler vermiştir (Gökbulut, 2023, s. 61).

Nizamettin Kırşan'ın dergideki ilk yazısı bir haber niteliğinde olup, derginin 9. sayısında yer almıştır. "Silezya muhtel'tile beraber kaldık" başlığının ardından Berlin Olimpiyatları'nda milli takımımızın yukarı Silezya'da Beuthen şehri muhtelit takımı ile maç yaptığını ve maçın 2-2 beraberlikle bittiğini yazmıştır. (TSK Dergisi, S.9, s. 13). Derginin diğer sayılarında da yine sporla ilgili yazılarına sıklıkla yer verilmiştir. Nizamettin Kırşan'ın Dergi'de kaleme aldıkları yazıların konu başlığı sayısı, tarihi ve sayfa numarası aşağıdaki tabloda belirtilmiştir (Gökbulut, 2023).

Sayı	Tarih	İçerik	Sayfa
9	24.08.1936	Silezya Muhtelitle Beraber Kaldık	13
11	07.09.1936	Futbolda: Peru-Avusturya Meselesi	10
12	14.09.1936	Şehrimizde Çanakale Kupası Maçları Başladı	8-9-16
15	05.10.1936	Spor ve Güzel Sanatlar	6-7
26	28.12.1936	Oda Jimnastikleri	6
27	04.01.1937	Oda Jimnastikleri: Kadınlar İçin	4-5-13
28	11.01.1937	Gençler Elmadağı, Çankaya, Dikmen, Sırtlarında Kayak Yaptılar	8-9
28	11.01.1937	Oda Jimnastikleri Erkekler İçin	12-13-15
29	18.01.1937	Oda Jimnastikleri Erkekler İçin	4-5-6
29	18.01.1937	Buz Hokeyi	12
30	25.01.1937	Jimnastik: Kayak Sporuna Yeni Başlayanlar İçin	4-5-7
31	01.02.1937	Oda Jimnastikleri Kayak Sporuna Gidenlere	4-5-6
31	01.02.1937	Bizde Henüz Yapılmayan Sporlar: Skleto ve Bobsleigh	10-11
32	08.02.1937	Oda Jimnastikleri Serisinden: Jimnastik Yapmak İsteyenlere Bazı Öğütler	3-15
32	08.02.1937	Bizde Henüz Yapılmayan Sporlardan Kayak Musabakaları	6-7
33	15.02.1937	Oda Jimnastikleri Serisinden: Kendi Kendine Masaj	6-7
33	15.02.1937	Bizde Henüz Yapılmayan Sporlardan Kayak Müsabakaları Slalom	10-11
34	22.02.1937	Oda Jimnastikleri: Genç Kızlar İçin	4
36	08.03.1937	Sporda Armoni	3
36	08.03.1937	Oda Jimnastikleri	4-5
37	15.03.1937	Ritmik Oda Jimnastikleri: Kadınlar İçin	4-5
37	15.03.1937	Çekoslovakya'da Sokol Teşkilatı	6-7
38	22.03.1937	Oda Jimnastikleri: 4-6 Yaşındaki Çocuklar İçin	4-5
38	22.03.1937	Çekoslovakya'da Sokol Teşkilatı	6-7-10
39	29.03.1937	Oda Jimnastikleri: Genç Kızlar İçin	4-5
41	12.04.1937	Duş	10-11
43	26.04.1937	En Eski Spor: Okçuluk	4-5
44	03.05.1937	Milli Sporlarımızdan Cirit Oyunları	6-7-13
45	10.05.1937	Türklerde Binicilik	4-5
50	14.06.1937	Yerli Antrenör	2-3
54	11.07.1937	Modern Sporlar Tarihinden Notlar: Bisiklet	10-11
60	16.08.1937	Parti Başkanları Spor İşlerinin Başında	2-3
60	16.08.1937	Yüzmelere Dair	10-11
61	30.08.1937	Güreşlere Dair	6-7
63	13.09.1937	Coubertin Öldü	2-15
64-65	27.09.1937	Jimnastik: Sağlık İçin İyi Nefes Almalı	8-13
66	04.10.1937	Polonya Yüksek Beden Terbiyesi Enstitüsü II	10-11
68	18.10.1937	Jimnastik: Yuvarlak Sırtlar Nasıl Düzeltir	6-7
71	08.11.1937	Beden Terbiyesi Köşesi: İzcilik I	6-7
72	15.11.1937	Beden Terbiyesi Köşesi: İzcilik Türe II	6
73	22.11.1937	Atlı Sporlardan: Polo	6-7
74	29.11.1937	Beden Terbiyesi Köşesi: Lordose	10-11
75	13.12.1937	Mevsim Sporları: Eskrim	6-7
75	13.12.1937	Atlı Sporlardan: Polo II Polo'da Hücum Safhası	10-11-15
79	10.01.1938	1937 Yılı Spor Pilaçosu	2-3
80	17.01.1938	Kayağa Hazırlık	11-16
82	31.01.1938	Almanya'da Gençlik Teşkilatı	12-13
83	07.02.1938	Almanya'da Gençlik Teşkilatı	14-15
84	15.02.1938	Bilmediğimiz Sporlardan: Buz Üstünde Patinaj I	4-11
87	07.03.1938	Kayak Sporları	6-11

92	11.04.1938	Beden Terbiyesi: Kolların Jimnastiği	6-7
93	18.04.1938	Beden Terbiyesi: Yuvarlak Sırt	6-7
94	25.04.1938	Beden Terbiyesi: Bayanlara Kolay Oda Jimnastikleri	4-5
95	02.05.1938	Basketbol Hazırlıkları	6-14
99	30.05.1938	Beden Terbiyesi: Jimnastikle Zayıflama	6-7
100	06.06.1938	Tenise Dair	2-3-12
101	13.06.1938	Tatil Kampları: Amerika'da Kampçılık I	6-7
103	27.06.1938	Sporcusu Çok Bir Memleket: Çekoslovakya	2-12
103	27.06.1938	Amerika'da Kampçılık	6-7
106	18.07.1938	Teknik Bahisler Su Topu Antrenmanları	6-7-10
107	25.07.1938	Su Topu Water-Polo Antrenmanları	3-11
107	25.07.1938	Beden Terbiyesi: Top Oynayınız	6-13
117	03.10.1938	Seyahat Notları: Macaristan'da Gençlik ve Spor Teşkilatı	6-13
119	17.10.1938	Halkevleri ve Beden Terbiyesi Kanunu	2

Tablodan anlaşıldığı üzere Kırşan'ın yazıları; oda jimnastiklerinden kayak ve buz sporlarına, geleneksel Türk sporlarından (cirit, güreş, binicilik) modern sporlara (basketbol, tenis, su topu), gençlik ve izcilik teşkilatlarından Avrupa'daki beden terbiyesi modellerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu çeşitlilik, Cumhuriyet döneminde sporun sağlık, disiplin, estetik ve milli kimlik inşasının önemli bir aracı olarak görüldüğünü yansıtmaktadır. Özellikle kadınlar, çocuklar ve gençler için beden terbiyesi yazıları, sporun toplumsallaştırılması ve yaygınlaştırılması yönündeki bilinçli çabayı ortaya koyarken; yurtdışı örnekleri ve kurum incelemeleri ise Türkiye'nin çağdaş spor anlayışına entegre olma arzusunu göstermektedir.

SONUÇ

Cumhuriyet'in kuruluş yılları, Türkiye'de beden eğitimi ve spor alanının devlet politikası hâline geldiği, kurumsal yapıların güçlendirildiği ve modern spor kültürünün temellerinin atıldığı bir dönemdir. Bu dönüşümün merkezinde bu kararları sahada uygulayan, kurumsallaştıran ve bilimsel temellere oturtan öncü eğitimciler yer almıştır. Nizamettin Kırşan, bu öncü kuşağın en dikkat çekici ve etkili isimlerinden biri olarak Türk spor tarihindeki yerini almıştır.

Kırşan'ın yaşam öyküsü, erken Cumhuriyet döneminin modernleşme hedefleriyle birebir örtüşen bir çizgi izlemektedir. Genç yaşta Almanya ve İsveç'e gönderilerek dönemin en gelişmiş beden eğitimi modelleriyle tanışması, Cumhuriyet'in bilime dayalı spor politikalarının somut bir göstergesi olmuştur. İsveç Kraliyet Merkez Jimnastik Enstitüsü'nde aldığı eğitim, pedagojik ve tıbbi jimnastik alanındaki uzmanlığı, Türkiye'ye döndükten sonra modern beden eğitimi anlayışının yerleşmesinde belirleyici olmuştur. Özellikle İsveç Ling jimnastiğinin Türkiye'de uygulanması ve öğretmen yetiştirme programlarına dâhil edilmesi Kırşan'ın liderliğinde gerçekleşmiştir.

1933'te Gazi Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi Bölümü'nün kurulması ve bölümün ilk başkanı olarak atanması, Kırşan'ın kurucu bir kişilik olduğunu göstermektedir. Bu kurum, Türkiye'de beden eğitimi öğretmeni yetiştirilmesinin merkezine dönüşmüş; Kırşan'ın bilimsel ve teknik yaklaşımları yıllarca beden eğitimi programlarının temelini oluşturmuştur. Ülke çapında yaptığı teftiş gezileri, beden eğitimi standartlarının belirlenmesi, öğretmenlerin yönlendirilmesi ve modern uygulamaların yaygınlaştırılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kırşan'ın spor yönetimi alanındaki etkisi de en az eğitimci kimliği kadar güçlüdür. Türk Spor Kurumu, Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi ve çeşitli spor federasyonlarında yürüttüğü görevler, Türk sporunun kurumsallaşma sürecinde stratejik bir rol üstlendiğini göstermektedir. 1936 Berlin Olimpiyatları'na kfile başkanı olarak katılması, Türkiye'nin uluslararası spor arenasındaki görünürlüğünü artırmıştır. 1956-1957 yıllarında Beden Terbiyesi Genel Müdürü ve TMOK Başkanı olarak görev yapması ise devletin spor politikalarının merkezindeki karar mekanizmalarında etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde incelenen Türk Spor Kurumu Dergisi, Kırşan'ın fikir

dünyasını, spor anlayışını ve dönemin spor politikalarına ilişkin perspektifini anlamak açısından önemli bir kaynaktır. Derginin yazı işleri müdürü olarak üstlendiği sorumluluk, onu yalnızca bir spor yöneticisi değil, aynı zamanda spor kültürünün üreticisi hâline getirmiştir. Farklı spor branşları, beden eğitimi teknikleri, spor tarihi, uluslararası spor hareketleri ve sağlık-spor ilişkisi üzerine kaleme aldığı 60'tan fazla yazı, Cumhuriyet döneminde sporun hem bilimsel hem de toplumsal boyutunun şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu yazılar, Kırşan'ın sporun yalnızca performans odaklı değil, aynı zamanda kültürel, sanatsal ve eğitsel bir alan olarak görülmesi gerektiğine dair yaklaşımının somut kanıtlarını sunmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Nizamettin Kırşan'ın Türk sporuna katkıları dört temel başlık altında toplanabilir:

1. Eğitimci Kimliği: Bilimsel temelli beden eğitimi anlayışının Türkiye'de yerleşmesini sağlayan öncü isimlerden biridir.
2. Kurumsal Gelişim: Gazi Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi Bölümü'nün kurucusu olarak modern öğretmen yetiştirme sürecini şekillendirmiştir.
3. Spor Yönetimi: Spor kurumlarında üstlendiği yöneticilik görevleriyle Türk sporunun teşkilatlanmasına ve uluslararası temsiline katkı sağlamıştır.
4. Yayıncılık ve Spor Kültürü: Türk Spor Kurumu Dergisi'nde ürettiği yazılarla sporun toplumsal bir bilinç ve kültür hâline gelmesine öncülük etmiştir.

Sonuç olarak, Nizamettin Kırşan'ın Türk spor hayatındaki yeri, yalnızca bir spor adamı ya da yönetici kimliğiyle sınırlı değildir. O, Cumhuriyet'in beden terbiyesi ve spor politikalarının oluşum sürecinde hem uygulayıcı hem teorisyen hem de kurumsal bir kurucu olarak çok yönlü bir rol üstlenmiştir. Kırşan'ın çalışmaları, bugünün spor politikaları ve beden eğitimi uygulamaları için tarihsel bir referans niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda Cumhuriyet'in spor anlayışının modern ve bilimsel temeller üzerinde yükseldiğini göstermesi bakımından önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Bal, M. A. (2024). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Spor, Sporda Teşkilatlanma ve Alman Etkisinde Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Bozkurt, C. (2014). Nazilerin Gölgesinde 1936 Berlin Olimpiyatları ve Türk Sporcuların Müsabakaları. *History Studies*, 6(6), 17-41.

Eken, F. (2020). İlk Resmi Spor Dergisi: Türk Spor Kurumu Dergisi'ne Bir Bakış (1936-1938). *Belgi*, 2(20), 2537-2552.

Gökbulut, G. (2023). *Cumhuriyet'in Resmî İdeolojisinin İnşasında Türk Spor Kurumu Dergisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Gözcü, A. (2013). Atatürk Dönemi'nde Beden Terbiyesi ve Spor Alanında Yabancı Etkisi. *Turkish Studies*, 8(6), 1145-1164.

Günay, N. (2013). Atatürk Döneminde Türkiye'de Beden Eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü, *Atatürk Araştırma Merkezi ATAM Dergisi*, 29/85, Mart 2013, s. 73-99.

Korkmaz, S. (2018). *Erken Cumhuriyet Döneminde Alman Spor Ekolünün Türk Spor Kültürünün Gelişimine Yansımaları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Sarıyar Sezan, C. (2024). Behçet Kemal Çağlar'ın Türk Spor Kurumu Dergisi'nde Yer Alan Spora İlişkin Görüşleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 314-327.

Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü: Erişim Adresi: <https://shgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/218/110/m-nizamettin-kirsan.aspx>

Şinforoğlu, T. (2020). Türkiye’de Beden Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme Çabaları ve Öncü Kuruluşlar (1908-1930), *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, S.18, s.73-105.

Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938)

Ekler

Ek. 1. Nizamettin Kırşan (Atatürk Ansiklopedisi)

Ek.2. Nizamettin Kırşan'ın Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'ne Atanması (BCA, 30-11-1-0/257-20-2

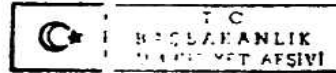
T. C.
MAARİF VEKÂLETİ
ZATİKLİMİ MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı:

Ankara, / / 1956

Özet:

K A R A R

28735

1-Açık bulunan 125 lira kadere mensup Beden Terbiyesi Umum Müdürliğine, Gazi Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi Öğretmeni N. Nizamettin Kırşan'ın almakta olduğu 125 lira maaşla mablan ve terfisi tayini uygun görülmüştür.

2-Bu kararı yürütmeye Maarif Vekili görevlidir.
Kazım Karabekir

22 Mart 1956

(Handwritten signature)

Bayvekil

Maarif Vekili

1 - Verilerek cevapla dosya ve galeci numaralarla mablan
2 - Bu kararın en son bir nüshası mablan da cevaplandırılmaktadır

30-11-1-0/257-20-2

Epidemiological Situation and Healthcare Policy in Andijan City (1919–1924)

Mansurov Ulugbek Umarovich

University of Business and Science/ Uzbekistan

In the first quarter of the twentieth century, profound socio-political transformations that took place in Turkestan, including the cities of the Fergana Valley, had a direct impact on the healthcare system and the epidemiological situation of the region. The Civil War, famine, disruption of transport networks, shortages of medicines, and a lack of qualified medical personnel placed the population's health under serious threat.

One of the major cities of the Fergana Valley, Andijan, experienced a particularly severe sanitary and epidemiological crisis during this period. Between 1919 and 1924, infectious diseases such as cholera, smallpox, typhus, malaria, and enteric fever spread widely throughout the city. At the same time, under the new political order established by Soviet rule, the healthcare system began to undergo a process of reorganization and institutional restructuring.

The study of Andijan's epidemiological situation during this period is of significant scholarly and practical importance. These years marked not only the consolidation of Soviet power but also the initial formation of a centralized healthcare system. Therefore, an analysis of developments between 1919 and 1924 makes it possible to identify the early stages of healthcare policy in the region, assess the condition of local medical infrastructure, and evaluate the effectiveness of measures implemented to counteract the epidemiological crisis.

At the beginning of the twentieth century, Andijan played an important role in the overall healthcare conditions of the Fergana Valley as one of the region's key economic and transportation centers. The presence of a railway depot, cotton-processing factories, markets, military garrisons, and a constant influx of migrants significantly increased epidemiological risk factors. During 1919–1924, disinfection campaigns, sanitary supervision, and efforts to train physicians and feldshers carried out by local authorities and healthcare departments played an important role in mitigating the severe epidemiological conditions of the time.

The years 1919–1924 constituted a particularly complex and difficult socio-political period in the history of Turkestan, especially for Andijan city. The Civil War, economic collapse, food shortages, epidemics, and famine led to a sharp deterioration in public health. Political instability, military operations, disruption of infrastructure, and the weakness of the medical system in the Fergana Valley significantly aggravated the epidemiological situation. In particular, during 1919–1921, infectious diseases spread widely in Andijan and its surrounding areas, posing a serious threat to the lives of thousands of people. In the early years following the establishment of Soviet power, the healthcare system was still in its formative stage. To

address existing challenges, a series of measures were implemented through cooperation between the central authorities, the Turkestan People's Commissariat of Health, and local healthcare institutions.

According to archival records from 1919, the report of the chief sanitary physician of Andijan city listed cases of smallpox, measles, scarlet fever, influenza, whooping cough, typhoid fever, dysentery, pneumonia, pulmonary tuberculosis, diphtheria, scurvy, typhus, and other diseases. Many of these illnesses assumed an epidemic character, with malaria and typhus being particularly widespread. In 1919 alone, more than 1,470 cases of malaria were recorded. During the same year, the city registered 459 cases of influenza, 97 cases of tuberculosis, 51 cases of typhoid fever, 179 cases of typhus, 23 cases of diphtheria, 50 cases of dysentery, and 198 cases of whooping cough.

The main factors contributing to the spread of epidemics included the severe material conditions of the population, famine, poor sanitary conditions, lack of access to clean drinking water, and the inadequacy of medical services. Infectious diseases spread particularly rapidly in the old part of Andijan, where the absence of a clean water supply and waste disposal systems created favorable conditions for outbreaks. During the years of the Civil War, the situation was further exacerbated by a shortage of medical personnel, the lack of medicines, and the evacuation or mobilization of many physicians for military service.

By 1920, the activities of the Andijan health department began to be gradually restored. In the first half of October, 163 cases of malaria were officially recorded. Between 1922 and 1924, malaria became the most widespread disease among the population. According to the 1923 report of the city health department, 7,507 men and 9,994 women were infected with malaria. In addition, 4,559 individuals suffered from scabies, 2,114 from anemia, and 382 from trachoma. Consequently, in 1923 more than 31,000 residents of Andijan were affected by various diseases, indicating an extremely high demand for medical care in the city.

Among the diseases recorded during this period were cases of syphilis (150 among men and 351 among women), pulmonary tuberculosis (115 men and 212 women), and Asiatic cholera (47 men and 58 women). These figures demonstrate the seriousness of the epidemiological threat. Overall, in 1923 nearly 40 percent of Andijan's population suffered from various illnesses, highlighting the urgent need for comprehensive reform of the healthcare system.

Within the framework of its new governance policy, the Soviet government initiated the socialization of the healthcare system. This process was carried out in accordance with the resolutions adopted at the Fourth All-Russian Congress of Health Departments held in 1920, which introduced a system of free medical care. Under this policy, individuals suffering from infectious diseases, persons with disabilities, members of the *Koshchi* trade union, children of Red Army soldiers, children in boarding schools, primary and secondary school students, as well as rural residents without large landholdings were entitled to free medical treatment. These measures not only strengthened social protection for the population but also contributed to restoring public trust in the healthcare system.

As a result of famine and widespread disease in 1918–1919, a significant portion of the population was in urgent need of food and medical supplies. Consequently, in December 1918, a meeting of the Andijan City Grand Sanitary Council was convened. The meeting focused on addressing famine and epidemics, and a decision was made to establish a working group under the health department. The meeting was attended by physicians and specialists such as V. F. Shmidt, Khodjakulov, M. Tonkel, M. M. Krylov, V. Yu. Voevodsky, N. A. Knize, F. I. Veynberg, M. S. Ernest, and I. B. Vavrzhin.

Measures were developed to combat famine and a typhus epidemic identified in 109 individuals. At the city level, collective public catering centers were established, and the distribution of food products was organized under medical supervision. A commission for combating infectious diseases was formed, initiating efforts to improve the city's sanitary conditions, purify water sources, eliminate waste, and educate the population on basic hygiene practices.

In 1919, an emergency medical service was established for the first time in the old part of Andijan. This service consisted primarily of feldshers and sanitary workers under the supervision of several physicians. Although medical institutions initially operated without inpatient facilities, the construction of new hospitals began in the early 1920s. Alongside funds allocated by the central government, the voluntary labor and assistance of the local population played a significant role in this process.

Nevertheless, until 1924 the development of the healthcare sector in Andijan uyezd remained slow. According to statistical data from 1926–1927, Andijan had one hospital bed for every 1,470 residents and one outpatient clinic for every 16,352 residents. These figures were considerably lower than those in other regions of Central Asia and the Trans-Caspian republics. However, from the mid-1920s onward, positive changes in Andijan's healthcare system gradually began to emerge.

The primary objectives of Soviet healthcare policy were to ensure free access to medical services for the population, prevent epidemics, widely implement preventive measures, and promote sanitary education. Within this framework, mobile medical brigades were organized in Andijan to provide sanitary and medical assistance in remote neighborhoods.

In 1923, sanitary supervision was strengthened across the city. Water sources were inspected, wells were cleaned to improve the quality of drinking water, and fines were imposed on tea houses and public dining establishments that violated hygiene regulations. At the same time, public health education campaigns were conducted, including lectures, exhibitions, and outreach events organized under the slogan “A Healthy People Is a Happy People.”

Another important dimension of healthcare policy was the training of medical personnel. In the 1920s, the Andijan Medical School was established, where feldshers and nurses were trained. The practice of recruiting local youth into the medical profession and sending them to medical technical schools in Tashkent and Samarkand was introduced. This initiative played a crucial

role in ensuring the provision of local medical personnel for the healthcare system in subsequent years.

By 1924, the epidemiological situation in Andijan had begun to stabilize. This improvement was driven by the expansion of medical services, increased sanitary awareness, the growth of clean water sources, and the strengthening of preventive measures. A network of city hospitals, outpatient clinics, and pharmacies was formed, significantly expanding the population's access to medical care.

Thus, the years 1919–1924 marked a formative period in the development of the healthcare system in Andijan city and in the fight against epidemics. Despite numerous challenges, significant efforts were undertaken within the framework of Soviet social policy to protect public health, eliminate epidemic outbreaks, raise hygienic awareness, and establish a system of free medical care. The experience of Andijan during this period served as an important model for the entire Fergana Valley.

In conclusion, the epidemiological situation in Andijan between 1919 and 1924 was extremely severe, as infectious diseases, famine, and economic hardship caused substantial damage to public health. Nevertheless, as a result of healthcare reforms implemented by the Soviet authorities, a medical assistance system was established, sanitary culture was improved, and epidemic outbreaks were gradually brought under control. This period occupies an important place in history as the foundational stage in the development of the healthcare system of Andijan city.

REFERENCES AND ARCHIVAL SOURCES.

1. The State Archives of Andijan Region, f. 608, op. 1, d. 45, b. 12–15. “Reports of the chief sanitary physician of Andijan city for the year 1919.”
2. The State Archives of Andijan Region, f. 619, op. 1, d. 3, b. 4–6. “Information about the activities of the Andijan Health Department.”
3. The State Archives of Andijan Region, f. 619, op. 1, d. 12, b. 40–43. “Reports on disinfection work.”
4. The State Archives of Andijan Region, f. 608, op. 2, d. 71, b. 25–30. “Statistical data of the Andijan City Health Department for 1923.”
5. The State Archives of Andijan Region, f. 608, op. 1, d. 50, b. 17–21. “Minutes of the Grand Sanitary Council Meeting.”
6. Patkhiddinov, R. K. (2023). *History of the Health Care System of the Turkestan Country in 1917–1924: On the Example of the Fergana Region*.
7. Salomova, L. I. (2022). *Archive Documents on Health Care Issues of Turkestan*.

8. Karomov, G. (2025). *The Establishment and Progress of the Public Health System in Turkestan ASSR (1918–1924)*.
9. Tulchinsky, T. H. (2014). *A History of Public Health*. Academic Press.
10. Decisions of the Commissariat of Health of the Turkestan ASSR (1919–1924).

History of National Minorities and Foreigners Repressed in the Uzbek SSR Victims of the “Great Terror” (1937–1938)

Maxkamov Azizbek Komiljon ugli –

PhD, History teacher of ASU/ Uzbekistan

Introduction

Today it has become historically evident and scientifically substantiated that the October Bolshevik coup and the Soviet system they built were based on violence and terror from the very beginning. Political repression became an integral part of the existence of the world’s first communist state. The peak of this phenomenon was reached in 1937–1938. These years are regarded as among the bloodiest in the history of the twentieth century, claiming the lives of millions of innocent people, since “about 85% of executions in the USSR between 1921 and 1953 occurred during the years of the ‘Great Terror.’[2]”

The period of the “Great Terror” has been the subject of numerous studies both in the CIS countries and abroad. Russian scholars, working independently and in collaboration with foreign colleagues, have achieved significant results in this field. This was facilitated by the declassification of archival documents kept in state and departmental archives of the Russian Federation and by granting access to them to Russian researchers and, to some extent, foreign scholars as well. Uzbek scholars have also carried out substantial research. One of the first in Uzbekistan to work on this problem was Professor R. T. Shamsutdinov[3].

In Uzbekistan, a conceptual approach and the intensification of research on this problem became possible in connection with the policies of the country’s new leadership. The restoration and strengthening of the historical memory of the people were elevated by President Sh. M. Mirziyoyev to the level of a priority of state policy. The methodological basis for studying this issue has been formed by decrees and resolutions, in particular the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan “On expanding efforts to study the life and activities and to perpetuate the memory of compatriots who became victims of political repression,” which is

aimed at implementing a range of measures for the fundamental study and commemoration of the victims of repression under the totalitarian Soviet regime. In particular, the resolution states: *“As is known, between 1937 and 1953 more than 100,000 of our compatriots became victims of political repression by the totalitarian regime. Thirteen thousand were executed, and thousands were unjustly dispossessed, sent into exile. Among them were prominent state and political figures, representatives of the scientific and creative intelligentsia, the clergy, the military sphere and the judicial and legal system, as well as workers and dekhans, and members of their families.[5]”*

In Uzbekistan, the prevailing aspect in repression was the social and national origin of the accused. The February–March Plenum of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) in 1937 became the ideological justification for mass repressions. NKVD Order No. 00447 of July 30, 1937 legally formalized and legitimized the Bolsheviks’ policy of repression throughout the country. The repressions were planned to be carried out within three months, but in fact they were completed only by mid-November 1938. According to the summary of the First Special Department of the NKVD of the USSR, “On the number of persons arrested and convicted by the NKVD of the USSR during the period from October 1, 1936 to July 1, 1938,” 1,420,711 people were arrested, including about 357,000 under national punitive operations, and 1,124,000 people were convicted[2].

During the period of the Great Terror, the key directions of repression were: the “purges” of the elite based on the so-called “Stalin lists,” the “kulak” operation, and a series of “national” operations. The “kulak” operation was the most massive punitive campaign, followed in terms of the number of those repressed by the “national” operations. The “kulak” operation was aimed at combating the “former people,” while the “national” operations were directed at the “removal” of “foreign-citizen” and “non-national” elements. As is known, in the second half of the 1930s, as a result of large-scale propaganda, Soviet society within an extremely short period of time found itself engaged in the search for an internal enemy, an anti-Soviet element, and gripped by spy mania. This was apparently facilitated by the geopolitical situation of the time, which was extremely unfavorable for the USSR, as well as by economic difficulties accompanied by crop failures and famine in certain regions of the country[1].

From July 1937 to November 1938, People’s Commissar of Internal Affairs N. I. Yezhov signed seven operational orders under which repressions were carried out in the framework of the

national operations. Between July 1937 and November 1938, seven punitive orders, memoranda, and directives received the highest party sanction, all aimed at unfolding ethnic repressions: the German order (No. 00439 of July 15, 1937), the Polish order (No. 00485 of August 11, 1937), and the “Harbin” order (No. 00593 of September 20, 1937); the Latvian order (No. 49990 of November 30, 1937); the Iranian memorandum (No. 202 of January 29, 1938); the Afghan memorandum (No. 226 of February 16, 1938); and the directive on the Greek operation (No. 50215 of December 11, 1937). On the basis of these documents, large-scale operations of ethnic cleansing among diasporas and national minorities were carried out in the regions[1].

The number of persons convicted by the Special Troikas under the “national” operations in Uzbekistan during the period from early September to mid-November 1938 was as follows: Harbin — 1,112; Polish — 364; Afghan — 527; Iranian — 922; German — 284; Romanian — 34; Latvian — 84; Finnish — 8; Estonian — 31; Greek — 8; Bulgarian — 9; English — 45; Chinese — 1,047; others — 6.

Today it has become evident that the terror of 1937–1938 had a vertical hierarchy of governance, and responsibility for implementing the policy of repression in the country lay with the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks), the central apparatus, and regional bodies—primarily the NKVD—as well as party and Soviet institutions. The NKVD bodies, headed by N. I. Yezhov, carried out the decisions and resolutions of the highest party leadership, including direct instructions from Stalin himself[3].

There are numerous documented facts; only a few will be cited here. On January 31, 1938, a Resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks), signed by Stalin, was issued approving additional quotas for repression under NKVD Order No. 00447 of July 30, 1937. Under this resolution, the Uzbek SSR was assigned an additional quota of: 2,000 persons under the first category (capital punishment) and 500 persons under the second category (imprisonment)[4].

Or take, for example, I. V. Stalin’s letter to N. I. Yezhov on the Socialist Revolutionaries dated January 17, 1938, in which he categorically asks: “3. *What has been done to identify and arrest all Iranians who have settled in Baku and Azerbaijan?* 4. *I inform you of the following: simultaneously in Saratov, Tambov, Ukraine, in military units (the command staff), in Tashkent and, in general, in Central Asia, as well as at the power stations of Baku, the influence of the*

Socialist Revolutionaries was strong, and they even now, having found positions in the oil industry, are causing harm. We must act faster and better.”

The orgy of lawlessness and the horrors inflicted upon people—especially the innocent—were manifested in the monstrous actions of the staff of the central apparatus of the NKVD and its local branches during the Great Terror, a period that came to be known as the “Yezhovshchina.” As an example, one may cite the so-called “Uyghur Case” No. 7317. In order to implement party decisions and NKVD USSR orders on conducting national operations, namely, “on the basis of Yezhov’s directive, the apparatus of the 3rd Department of the NKVD of the Uzbek SSR began preparing an operation to arrest Chinese defectors. Since there were only several dozen Chinese in Tashkent, the operational sanctions of this directive were transferred to Uyghur Chinese nationals who had arrived in the USSR from Western China. At the time this directive was received, the 3rd Department had no materials on the Uyghurs. The entire preparation of the operation amounted to the seizure from the Department of Visas and Registration of Foreigners of the NKVD of the Uzbek SSR of the personal files of all Uyghurs living in Tashkent. The files were distributed among the entire staff of the 3rd Department, and each employee was obliged, on the basis of questionnaire data, to determine which of the Uyghurs was a defector, write a memorandum to that effect, and issue an arrest warrant.”

The decision of the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) of November 17, 1938, “On arrests, prosecutorial oversight, and the conduct of investigations,” prohibited the NKVD from carrying out mass operations and abolished extrajudicial bodies, retaining only the Special Council (Osoboe Soveshchanie) of the NKVD of the USSR. NKVD Order No. 00762 of November 26, 1938, “On the procedure for implementing the resolution of the Council of People’s Commissars of the USSR and the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks),” annulled all NKVD operational orders related to “national” punitive actions. Moreover, with the appointment of Beria as People’s Commissar of Internal Affairs of the USSR, a total campaign against the “Yezhovshchina” began; in Uzbekistan, this resulted in the arrests of the People’s Commissar of Internal Affairs of the Uzbek SSR, Apresyan, and his deputy Leonov. The new leadership of the NKVD of the Uzbek SSR, headed by People’s Commissar Sadzhaia, began reviewing some of the investigative cases of those who had been repressed. As is well known, more than 130 nationalities live in Uzbekistan. During the period under study, alongside the indigenous peoples of Central Asia (Uzbeks, Kazakhs, Tajiks, Turkmens, Kyrgyz, Karakalpaks,

Congress on Historical Research 19-21 December 2025 Ankara/ Türkiye

and others), many other nationalities of the USSR (Russians, Tatars, Jews, Azerbaijanis, Georgians, Armenians, and others) and persons of foreign origin (Uyghurs, Iranians, Afghans, Koreans, Poles, Germans, and others) resided there. Representatives of various nations and ethnic groups living in Uzbekistan were subjected to repression[5].

In this regard, we would be grateful to everyone who can provide additional information about these categories of our compatriots who became victims of political repression by the Soviet authorities in the 1930s. All of them were an integral part of Uzbek society, worked in the national economy, and contributed to the development of our state. Even if they made certain mistakes (excluding acts of betrayal), this is our history—one that must be studied, understood, and reflected upon in order to prevent a repetition of those tragic days and to cherish the gift of independence.

REFERENCES

1. From the materials of the "Meros" International Scientific and Practical Expedition Public Foundation (Archive materials of the State Security Service of the Republic of Uzbekistan. Case P-33391).
2. National Archive of the Republic of Uzbekistan, Fund 96, Inventory 4, File 1604, Page 60.
3. Rustambek Shamsutdinov, Azizbek Maxkamov, Nigoraxon Akbarova. O'rtta Osiyodagi jadidchilik harakati tarixidan (Ikkinchi kitob). Toshkent: Akademnashr, 2025 yil. –336 bet.
4. Shamsutdinov Rustambek. Qatag'on qurbonlari. (1937 yil 10 avgust — 5 noyabr) — Toshkent: «Sharq», 2007. — 496 bet.
5. Shamsutdinov Rustambek. O'zbekistonda sovetlarning qatag'on siyosati va uning oqibatlari (Birinchii kitob). Toshkent., "Sharq". 2012. – 432 bet

Emir Timur ve Timurlular Döneminde Tarımsal İlişkilerde Vergi Politikası

Tax Policy in Agricultural Relations during the Period of Amir Timur and the Timurids

Prof. Dr. Muzrobjon Abdullayev

Andican State University/ Uzbekistan

Giriş

Emir Timur ve Timurlular döneminin vergi sistemi, özellikle tarımsal ilişkilerle bağlantılı vergi terminolojisi, tarih biliminde görece az incelenmiş konulardan biridir. Söz konusu dönemin vergi sisteminin bazı meseleleri, V.V. Bartold, A.A. Molchanov, S.A. Azimjonova ve N. Mahmudov'un araştırmalarında belli ölçüde ele alınmıştır [1, 2, 3, 4, 5]. Bu makalede, mevcut belgesel ve tarihî kaynaklara dayanarak derlenen bilgiler, Emir Timur ve Timurlular döneminde tarım alanında uygulanan vergi sistemi ve vergiler hakkında belirli bir fikir edinmemizi sağlamaktadır.

Emir Timur ve Timurlular döneminde, Maveraünnehir ve Horasan'da toprak mülkiyetinin esas olarak dört şekli vardı: mülk-i divanî - devlet arazileri, mülk - özel araziler, mülk-i vakıf - medrese ve camilerin tasarrufundaki araziler ve cemaat arazileri. Emir Timur döneminin temel arazi vergisi, tıpkı önceki yüzyıllarda olduğu gibi, haraçtı (Emir Timur dönemi kaynaklarında "mal" terimi haracın eşanlamlısı olarak kullanılmıştır). Kaynaklara göre, Emir Timur Maveraünnehir tarımının gelişmesine hizmet edebilecek tüm araçları kullanmış ve mümkün olduğunca sektörü geliştirmeye yönelik tedbirler almıştır. Nitekim Emir Timur "Tüzükler"de şöyle yazmaktadır: "Emrettim ki, reayadan mal-haraç toplarken onları zor duruma düşürmekten veya memleketi yoksulluğa sürüklemekten sakınılsın. Zira reayayı perişan etmek devlet hazinesinin fakirleşmesine yol açar. Hazinesinin azalması ise ordunun dağılmasına sebep olur. Ordunun dağılması da saltanatın zayıflamasına neden olur. Yine buyurdum ki, her bir memleket fethedildikten sonra, türlü nahoş olaylardan emin olsun, onun hasılat ve gelirlerini hesaba katarak iş görsünler. Eğer yerli ahali eskiden beri ödedikleri haraç miktarına razı olursa, onların rızasıyla hareket etsinler, aksi halde haracı tüzüğe uygun olarak toplansınlar" [6. S. 98].

Gerçekten de, tarihî kaynaklar, Emir Timur'un yönetimi altındaki çiftçi halkın ekonomik durumunu iyileştirmek için zamanında köylüleri haraç vergisinden muaf tuttuğuna tanıklık eder. Mirza Şahruh'un oğlu İbrahim Sultan'ın doğumu vesilesiyle, Hicrî 796 yılının Şevval ayında (Miladî 1394 yılının Ağustos ayında) Emir Timur, tüm saltanatındaki çiftçileri bir yıl süreyle haraç vergisinden muaf tutmuştur [7. S. 134]. Kaynaklarda, Emir Timur'un beş yıllık (1392-1396) askerî seferinden Semerkant'a döndükten sonra, halka (reaya) vergi konusunda haksızlık yapan görevlileri ağır bir şekilde cezalandırdığı ve üç yıl boyunca halktan haraç alınmaması hakkında bir ferman çıkardığına dair bilgiler de bulunmaktadır. Şerefeddin Ali Yezdî'nin "Zafername" adlı eserinde bu olay şöyle anlatılır: "Zalimleri ve zorbaları esir aldı, ayaklarına pranga vurdu, boyunlarına demir halkalar taktı ve onları iyice rezil etti. Bazılarını öldürdü, evlerini yağmaladı ve üç yıllık mal ve gelirlerini halka bağışladı. Her vilayete iyi bir kişi gönderdi ki, 'Halkın durumundan haberdar olsun ve her vilayetteki fakir, yoksul, derviş ve muhtaç olanları toplayıp, yıllık yiyecek ve giysiler, gündelik giysiler, ayakkabılar, çizmeler,

kuşak ve sarıklar versin, kışlık ve yazlık kıyafetler dağıtsın [7. S. 186]. Bu bilgi, sakinlerinin haraçtan muaf tutulduğu bölgenin adını açıkça belirtmese de, bunun tüm ülke için değil, sadece Semerkant için geçerli olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bilindiği gibi, İbn Arabşah Emir Timur'dan nefret ediyordu ve onun kişiliğine karşı çoğunlukla düşmanca bir tutum sergiledi. Ancak buna rağmen, eserinde tarafsız bir şekilde yaklaşarak, Emir Timur'un beş yıllık seferden Semerkant'a döndükten sonra halkı vergi ve haraç tahsilinden muaf tuttuğunu ilan ettiğini ve yetkililerine sıradan vatandaşlara zulüm yapmamalarını emrettiğini yazdı [8. S. 210].

Emir Timur'un yönetimine gönüllü olarak boyun eğen ve böylece kendi hâkimiyetlerini koruyan ülkelerin hükümdarlarının Emir Timur'a ödeyeceği vergi miktarının, iki taraf arasında imzalanan anlaşmalara uygun olarak belirlendiği belirtilmelidir. Özellikle, Nizameddin Şami'nin tanıklığına göre, Gilan ülkesi Emir Timur saltanatına boyun eğdikten sonra bu ülke için yıllık haraç 10.000 man ipek olarak belirlendi ki, bu miktar 15.000 Herat mani, 7.000 at ve 3.000 inek değerine eşitti. Bu miktardaki haraç Gilan gibi bir ülke için aşırı derecede fazla olduğundan, bir süre sonra Gilanlı meşhur hükümdar Seyyid Rıza, Emir Timur'un huzuruna çıkarak haraç miktarının azaltılmasını rica etti. Emir Timur onun ricasını kabul ederek haraç miktarını tam yarıya indirdi. Gilan'ın diğer yönetimleri için ise haraç miktarı üçte bir oranında azaltıldı [9. S. 294-295]. Kaynaklarda, Emir Timur'un hükümdarlığı sırasında haracın yalnızca ürün olarak toplandığına dair bilgiler bulunmaktadır. Ancak, bir dizi veri, vergilerin para ile de tahsil edildiğini göstermektedir. Özellikle, Şerefeddin Ali Yezdi'ye göre, Emir Timur Hürmüz'ü ele geçirdikten sonra, bu bölge için yıllık haraç 300.000 dinar olarak belirlenmişti. Fakat daha sonra Hürmüz hükümdarı Muhammed Şah, Emir Timur'a isyan çıkararak dört yıl boyunca haraç ödemeyi reddetti. Beş yıllık sefer sırasında Emir Timur, Hürmüz'ü yeniden fethetmek için Muhammed Sultan önderliğinde bir ordu gönderdi. Muhammed Şah, Muhammed Sultan'a yenilip tekrar Emir Timur'a boyun eğmek zorunda kaldı ve dört yıllık haracını bir defada para ve değerli kuyumculuk eşyalarıyla ödedi [7. S. 218].

Bu yazarın aktardığına göre, Emir Timur yedi yıllık seferden döndükten sonra, Horasan'ın vergi gelirlerini Semerkant'a getirmesi için Hoca Ahmed Tusi'yi oraya göndermiş. Hoca Ahmed, kırk gün içinde Horasan'ın vergi görevlilerinden 200.000 kepeki dinar tutarında vergi toplamış [7. S. 345].

Emir Timur'un vergi toplama politikasını tanımlamak için, merkezi hükümet tarafından belirlenen normları ihlal ederek sıradan halktan yasadışı ödemeler toplayan vergi memurlarının cezalandırılma durumlarını belirtmek gerekir. Emir Timur, 1404 yılında yedi yıllık seferden dönerken Murgab Nehri kıyısında durduğunda, Çiçiktu halkı ona daruğaların vergi konusundaki yasa dışı eylemlerinden şikâyet etmiştir. Emir Timur'un emriyle halka zulüm eden daruğa derhal idam edilmiştir [10. S. 218]. Semerkant'a vardığında ise, onun yokluğunda halktan fazla ödemeler alan tüm vergi memurları ve yetkililer ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Hatta Emir Timur'un yedi yıllık seferi sırasında Ulu Cami'nin inşasından sorumlu divan görevlilerinden Hoca Mahmud Davud ile Muhammed Celd bile mali suistimalleri nedeniyle yakalanmış ve Konigil'deki düğün şenliklerinde idam edilmiştir [10. S. 218].

Emir Timur'un tarihini anlatan bir dizi kaynakta, Emir Timur'un birtakım fermanlarının metinleri de yer almaktadır. Bu fermanlarda, yerel valilerin ve vergi memurlarının halktan vergi toplarken mevcut norm ve kuralları kötüye kullanmalarına izin verilmemesi kesin bir şekilde belirtilmiştir. Özellikle, Şerefeddin Ali Yezdi'nin daha da tanıklık ettiği üzere, Emir Timur Çin'e bir askeri sefer düzenlemeye hazırlanırken, her şehzade, vali ve daruga adına özel fermanlar yazılmasını emretmiş ve bu fermanları ülkenin tüm bölgelerine göndermiştir. Bu fermanlarda Timur, yerel yöneticilerden çiftçilere ve tüm vatandaşlara karşı adaletli davranmalarını, vergi

toplamada aşırıya kaçmamalarını ve tebaasının huzur içinde yaşamasını sağlamalarını talep etmektedir [7. S. 194].

Yukarıda belirtilen düşünceler ve örnekler, Emir Timur'un sıradan vatandaşların çıkarlarını koruduğunu ve onlara karşı adaletsizliğin önüne geçtiğini göstermektedir. Bu boşuna değildi, çünkü Emir Timur, vergi ödeyen sıradan halkın ülkenin asıl dayanağı olduğunu kavramıştı. Maverâünnehir'de iktidarı ele geçirmeden önce meydana gelen yerel hâkimlerin ve ayrı boy-kabile reislerinin kendi aralarındaki savaşların, Maverâünnehir'de binlerce çiftçi hanesinin harap olmasına yol açtığını ve bunun da tüm ülke ekonomisini çaresiz bir duruma düşürdüğünü bizzat görmüş ve idrak etmişti. Bu nedenle, o dönemde mevcut olan çok sayıdaki vergi ve ödemenin tahsil edilmesi büyük zorluklarla ve çeşitli sıkıntılarla gerçekleşmekteydi. Emir Timur bu siyaseti yürütürken, her şeyden önce ülkenin bayındırlığını ve halkın menfaatini gözetmişti. Vergi memurlarının görevlerini kötüye kullanmalarının, devlet hazinesine gelen olağan vergi akışını zayıflatacağının da farkındaydı. Sahipkıran'ın bu konudaki önlemleri, yerel yöneticilerin ve büyük feodallerin itaatsizliklerine ve izinsiz hareketlerine karşı yönelikti ve öncelikle merkezi otoriteyi güçlendirmeyi amaçlıyordu. Aynı zamanda bu önlemler, belli bir ölçüde köylülerin, özellikle de Maverâünnehir'in harap olmuş ekonomisinin yeniden canlanmasında büyük bir etkiye sahip oldu. Yani, vergi politikasının adil bir şekilde yürütülmesi, çiftçilerin kendi çiftliklerini yeniden inşa etmeleri ve geliştirmeleri için önemli bir etken ve teşvik oldu.

A.Yu. Yakubovskiy, Orta Çağ'da Orta Asya tarihinin dönemlendirilmesi konusuna değinerek, XIV. yüzyılın sonu - XV. yüzyılın Orta Asya tarihinde kendine özgü özel bir yer tuttuğunu çok doğru bir şekilde belirtmiştir. Moğol hakimiyeti döneminde han iktidarı ve belirli kişilerin feodal sömürsü acımasızlığıyla benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaşmışsa, daha sonra Emir Timur ve Timurlular döneminde yönetim, feodal dönem için oldukça ileri ve adil bir görünüm kazanmıştır. Bu koşullar altında, köylülerin kime, ne zaman ve ne kadar vergi ödeyecekleri konusunda kesin bir teminat vardı ve köylüler ayrıca kendi görevlerini de açıkça biliyorlardı [11. S. 42-43].

Emir Timur'un vefatı ve Mirza Şahruh'un hakimiyetinin kurulmasından sonra ülkenin vergi sisteminde ciddi değişiklikler meydana gelmedi. Ne yazık ki, bu dönemin tarihi kaynaklarında çiftçilerden tahsil edilen haraç miktarı hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle, Şahruh döneminde de haraç miktarının Emir Timur dönemindeki seviyede olduğu sonucuna varılabilir. Doğrusu, kaynaklara göre Mirza Şahruh'un hükümdarlığının başlangıcında, bazı yerel yöneticiler ve vergi memurları tarafından vergi mükelleflerine yönelik suistimaller ve baskılar olmuştur. Ancak tarihçi Handmir'in yazdığına göre, Şahruh'un meşhur veziri Hoca Gıyaseddin Pir Ahmed Havafi, bu görevde yaklaşık otuz yıl çalışarak vazifesine öyle bir sorumluluk bilinciyle yaklaşmış ki, bunun neticesinde ne devlet hazinesine zarar gelmiş ne de vergi ödeyen sıradan vatandaşlara aşırı zulüm yapılmıştır [5. S. 72].

Dikkat çekici bir nokta, Mirza Şahruh döneminde, tabi ülkelerin ve vilayetlerin hükümdarlarına sözleşme kapsamında yüklenen vergi ve yükümlülüklerin miktarı, Emir Timur döneminde olduğu gibi, neredeyse değişmeden bırakılmıştır. Örneğin, Timur'un ölümünden sonra Badakhshan hükümdarları, Timurlular'ın yönetiminden kurtulma girişimlerinde başarısız olduktan sonra, her yıl Mirza Şahruh'un yönetimine Timur döneminde belirlenen miktarlarda vergi ve ödemeler ödeme yükümlülüğünü üstlenirler [5. S. 72]. Ayrıca, Şahruh döneminde de arazi vergisi (hirâç) eskisi gibi hem ürün hem de nakit olarak tahsil edildiğini belirtmek gerekir. Örneğin, Mazandaran hakimlerinden her yıl "kırmızı ve beyaz ipekten 40 harvar" miktarında haraç tahsil edilmesi belirlenmiş, ayrıca savaş sırasında Mazandaran halk ordusu için 600 asker

ve askerlerin tedariki için ulufa şeklinde 600 deve harvarı miktarında tahıl teslim etmeliydi [12. S. 347]. Öte yandan, Fars ülkesi için haraç (mal) 1.100 tümen olarak belirlenmiştir [13. S. 207].

Mirza Şahruh döneminde, Mirza Uluğbek yönetimindeki Maverâünnehir'deki ekonomik durum, V.V. Bartold tarafından şöyle tanımlanmaktadır: "Müslüman dinine göre tüm kararların dini kurallara dayanarak belirlendiği bakış açısından değerlendirildiğinde, Uluğbek ideal bir hükümdar değildi, ancak aynı zamanda kendi çıkarlarını dini kurallarda belirlenenlerden üstün tutan bir zalim de değildi... Devletşah Semerkandi'nin sözlerine göre, Mirza Uluğbek'in hükümdarlığı döneminde arazi vergisi en düşük seviyeye indirildi ve bu kuşkusuz tarımla uğraşan halkın refahına katkıda bulundu [1. S. 106]. Mirza Şahruh'un 1447'deki vefatından sonra, mirasçıları arasındaki iç savaşlar ve belirli bir Timurlu şehzade tarafından iktidarın ele geçirilmesi döneminde, halktan aşırı vergi tahsil edilmesi ve halka zulüm yapılması sıkça meydana geldi. Her şehzade, belirli bir bölgede iktidarı ele geçirdikten sonra, ordularının ihtiyaçlarını karşılamak için halktan yasadışı vergiler ve ödemeler toplamaya çabalardı. Doğal olarak, bu tür vergilerin toplanmasında çoğunlukla şiddet yöntemlerine başvuruldu. Bazı zamanlarda, belirli vilayetlerde şehzadelerin iktidarının hızlı bir şekilde el değiştirmesi nedeniyle, halktan aynı anda birkaç kez vergi tahsil edilmesi durumları yaşandı.

1457'de Ebülkasım Babür'ün vefatından sonra ortaya çıkan Timurlular arasındaki iç savaşlar nedeniyle Herat çiftçilerinden bir yıl içinde üç kez haraç tahsil edildi. Başlangıçta Mirza Şahmahmud tarafından toplanan haraç, o iktidarı kaybettikten ve Herat hükümdarlığı Mirza İbrahim'in eline geçtikten sonra tekrar toplandı. Ancak onun hükümdarlığı da kısa süreli oldu ve bir yıl içinde üçüncü kez haraç Mirza Ebu Said tarafından toplandı. Bundan kısa bir süre sonra, 1458'de Horasan'da kısa bir süreliğine Mirza İbrahim'in iktidarı yeniden kurulduğunda, o derhal bu yılki haracın toplanmasını emretti. Fakat kısa süre sonra Horasan, Azerbaycan hükümdarı Türkmen Mirza Cihan Şah tarafından işgal edildi. İbrahim Mirza bu yılki haracı toplamış olmasına rağmen, Mirza Cihan Şah, Hut ve Hamel aylarında halktan tekrar haraç toplanmasını emretti [13. S. 211].

Vergilerin bu şekilde tekrar toplanması, çiftçilerin ve şehirdeki yoksulların perişan olmasına yol açtı ve bu da ülkede kıtlığın baş göstermesine neden oldu. Şiddetli kıtlık tüm Horasan'ı, özellikle Herat'ı etkisi altına almıştı ve her gün 70 ila 80 kişi açlıktan hayatını kaybediyordu. Mirza Ebu Said'in hükümdarlığının sonraki yıllarında, iktidarının aşamalı olarak pekişmesiyle bağlantılı olarak ülkede görece huzurlu bir ortam yeniden tesis edildi. Mirza Ebu Said, halktan vergi ve çeşitli ödemeler toplanırken yetkililerin keyfi davranışlarının ve zorbalığının önüne geçmeye çalıştı. Bu konuda ihlaller tespit edildiğinde, suçlular cezalandırıldı ve yasadışı olarak tahsil edilen ödemeler önceki sahiplerine iade edildi. Örneğin, Ebu Said'e vergi memurlarının Kusuya çiftçilerinden kanunda belirtilen miktarın üzerinde para topladıkları bildirildiğinde, fazladan toplanan tutarın vergi mükelleflerine iade edilmesini emretti.

Mirza Ebu Said'in vefatından sonra Horasan ülkesinde iktidar mücadelesi yeniden alevlendiğinde, belirlenen vergi normalerinin ihlali sıkça görülmeye başladı. Sultan Hüseyin Baykara iktidara gelince, zor durumda kalan halkını çeşitli ödemelerden iki yıl süreyle muaf tuttu [5. S. 74].

Sultan Hüseyin Baykara, hükümdarlığının başlarında, Hoca Abdullah Ensari'nin mezarını ziyaret ettiği sıradaki törensel merasimde, Herat'ın mali ve vergi işlerinden sorumlu olan Mevlânâ Kemaleddin Şeyh'i huzuruna çağırarak, Ebu Said'in hükümdarlığı döneminde var olan tüm düzenlemelere eksiksiz uyulmasını emretti. Ayrıca Hüseyin Baykara, kendisine, kardeşine veya oğluna para gerektiğinde ve bu paraların tahsili için emir verildiğinde, eğer bu emir şeriat

kurallarına aykırıysa, bu emirlere uyulmaması gerektiğini, yani yasadışı olarak vergilerin tahsil edilmemesi gerektiğini vurguladı [5. S. 74].

Hüseyin Baykara'nın bu vergi tedbirleri, sıradan halkın durumunu bir ölçüde iyileştirmeye, çiftçilerin harap olmuş ekonomisini yeniden canlandırmaya ve aynı zamanda devletin ekonomik durumunu düzeltmeye yardımcı oldu. Ancak bu, Sultan Hüseyin döneminde yasadışı vergilerin hiç olmadığı sonucuna varmak için yeterli değildir. Kaynaklardan, Sultan Hüseyin'in paraya ihtiyaç duyduğu zamanlarda Hoca Abdullah Ensarî türbesinde verdiği sözü defalarca çığneyerek halktan yasadışı vergiler topladığı bilinmektedir. Özellikle, Sultan Hüseyin Mazenderan'dayken, zorunluluk nedeniyle Muhammed Velibek'e Herat ve çevre ilçelerin sakinlerinden 100.000 dinar toplayıp getirmesini emretti. Muhammed Velibek, bölge çiftçilerinden 50.000 dinar topladı ve kalan parayı Herat şehrinin mahallelerinden toplamak için kişi başına eşit olarak dağıtmayı planladı. Ancak, bundan haberdar olan Ali Şir Nevai, Herat sakinlerinden toplanması gereken miktarı kendi hesabından ödedi. Bu sadece bir örnektir; Hüseyin Baykara tarafından halka yüklenen birçok ek vergiyi Ali Şir Nevai'nin kendi kaynaklarından ödediği çok sayıda durum olmuştur [14. B. 112].

15. yüzyılın sonları - 16. yüzyılın başlarındaki Maverâünnehir'in mali durumu hakkında bazı bilgiler Zahiriddin Muhammed Babür'ün "Babürname" adlı eserinde sunulmuştur. Özellikle Babür, Timurlu Sultan Mahmud Mirza dönemindeki devletin durumunu şöyle anlatır: "Sultan Mahmud Mirza sert ve düzenli, divana düşkün ve mahkemede çok vakit geçiren bir adamdı. Hesap ilmini iyi biliyordu, fakat doğası gereği zulüm ve ahlaksızlığa eğilimliydi. Semerkand'a girdikten sonra farklı bir düzen ve uygulama kurdu, yeni vergiler çıkarmaya başladı. Daha önce Hazreti Hoca Ubeydullah'a bağlı olan kişiler, pirin himayesi sayesinde pek çok fakir ve yoksul haraç ve vergilerden kurtulmuştu, Sultan Mahmud Mirza'nın adamları ise bunlara saygı göstermek şöyle dursun, zulüm ve şiddet uygulamaya başladılar. Bu tür baskılar Hoca'nın soyundan gelenlere de uygulandı. Ayrıca, kendisi ne kadar zalim ve ahlaksızsa, beyler ve küçük beyler, askerler ve hizmetçilerin hepsi de o kadar zalimdi ki, Hisar halkı, özellikle de Hüsrevşah'a bağlı olan halk her zaman içki ve ahlaksızlıkla meşguldü" [15. S. 34].

Babür'ün bu sözleri, Maverâünnehir'de halka uygulanan yasadışı vergiler, baskı ve şiddetin, Sultan Hüseyin'in Horasan'daki devletine kıyasla daha yaygın olduğunu göstermektedir. Maverâünnehir hükümdarları, yoksul halktan zorla toplanan paralarla yetinmeyip, vergi ve harç konusunda belirli ayrıcalıklara sahip olan soylulardan da vergi almaya çalışmışlardır. Timurlu hükümdarların keyfi yönetimi ve şiddeti, özellikle Şeybani Han'ın ordusunun saldırısı nedeniyle Maverâünnehir'de yoğunlaşan iç savaşlar sırasında daha da artmıştır. Yani, Fergana'da Uzun Hasan'ın kısa süreli hükümdarlığı döneminde, halk, özellikle de köylüler çeşitli vergi ve iş yükümlülüklerine tabi tutulmuş ve yetkililerin keyfi uygulamalarından ağır şekilde zarar görmüşlerdir [3. S. 41].

İncelenen dönemde Maverâünnehir'de tarımla uğraşan halktan alınan vergiler ve bunların türleri hakkında konuşacak olursak, vergiler yukarıda belirtildiği gibi hem para hem de ürün olarak tahsil ediliyordu. Babür'ün Kabil, Gazne ve onlara bağlı vilayetlerin halkına 30.000 harvar tahıl miktarında vergi yüklediğine dair sözleri 1503-1504 yıllarına aittir. Babür şöyle yazıyor: "Kabil'in gelirini ve hasadını bilmeden böylesine büyük bir vergi yüklenmesinden dolayı vilayet oldukça harap duruma düştü" [15. S. 157]. Timurlular dönemindeki temel arazi vergisi olan haraç miktarı hakkında mevcut kaynaklar kesin ve ayrıntılı bilgi vermese de, tüm Timurlular dönemi için haraç miktarını belirlemeye olanak sağlar. Örneğin, Şerefeddin Ali Yezdi'ye göre, Şehzade Miranşah'ın hüküm sürdüğü İran ve Azerbaycan'ın yıllık haracı (mal) iki dank idi. Dolayısıyla, bu bilgiye dayanarak haraç miktarının görünüşe göre hasadın üçte

birini oluşturduğu ve Emir Timur saltanatının diğer bölgelerinde de aynı ölçüye uyulduğu anlaşılmaktadır.

Abdürrezzak Semerkandî, vergi memurlarının kanun ihlalleri ve çiftçilere uyguladıkları zulüm hakkında yazarken, Sultan Ebu Said'in Hicri 855 (1460-1461) yılında ülkede haraç toplama dönemindeki düzensizlikleri gidermek amacıyla, bundan böyle her yıl çiftçilerden iki dank miktarında (yani, hasadın üçte biri oranında) haraç tahsil edilmesini emrettiğini belirtir [13. S. 218]. Zahirüddin Babür'e göre, toprak sahibi araziyi işleyebilir durumda olup arazi ekin yetiştirmeye uygun olsa da, kullanılmadığı takdirde çiftçi bu kullanılmayan arazi için haraç ödemek zorundaydı. Babür, haracı geleneksel olarak iki kategoriye ayırır: mukaseme ve muazzaf. Babür'ün verdiği bilgilerdeki en önemli husus, haraç miktarının net bir şekilde belirtilmesidir. Mukaseme yıllık hasadın 1/3'ünden yarısına kadarını oluştururken, muazzaf ise cerib'den (ekim alanı ölçüsü) tahsil ediliyordu [4. S. 74].

16. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Orta Asya'da haraç iki biçimde uygulanmıştır. İlk biçim, Harac-ı Muazzaf olup, miktarı elde edilen hasattan ve genel olarak orada ürünlerin varlığından bağımsız olarak belirli bir arazi alanı için bir kez ve kalıcı olarak belirlenmiştir. Bu vergi genellikle yılda iki kez - ilkbahar ve sonbaharda - aynı ve nakdi olarak tahsil edilirdi. İkinci biçim - Harac-ı Mukaseme - üretilen hasatın belirli bir kısmını oluşturan arazi vergisi olup, farklı bölgeler ve farklı araziler için değişik oranlarda belirlenmiştir. Bu vergi de aynı veya nakdi olarak alınmıştır [16. S. 59]. Timurlular dönemindeki tarımsal ilişkilerde mevcut olan vergi, yani haracın miktarı hakkında tartışmak için, Timurlular döneminden önceki ve sonraki dönemlerdeki vergi politikasına ilişkin kaynaklardaki mevcut bilgileri analiz etmek ve karşılaştırmak gerekmektedir. Örneğin, Hamdullah Kazvini'nin tanıklığına göre, İlhanlılar döneminde özel arazilerden alınan haraç miktarı hasatın üçte birini oluşturmuştur [17. S. 116].

"XVI. yüzyılda, işlenebilir, verimli topraklara sahip olan çiftçiler tarafından ödenen arazi vergisi iki türdü. İlk türde, vergi miktarı elde edilen hasadın kesin miktarına göre belirlenirdi ve genellikle toplam hasadın %30'unu oluşturuyordu, ancak hasadın %40'ına kadar çıkabilirdi. İkinci türde, vergi, toplam miktarı bilinmeyen çeşitli ödemeleri içeriyordu [18. S. 32]. Böylece, sunulan veriler, haracın esas olarak yetiştirilen hasadın üçte birine eşit olduğu ve bu normun birkaç yüzyıl boyunca uygulandığı sonucuna varmamıza olanak tanır. Bazı durumlarda artmış, bazen ise muhtemelen azalmıştır. Dikkat çekici bir şekilde, XV-XVI. yüzyıllarda bazı komşu ülkelerde haraç miktarı, Timurlular devletindeki gibi belirlenmiştir. Örneğin, XV. yüzyılda Kafkasya ötesi devletlerinde, divana (hazineye) veya yerel hükümdarlara ödenen haraç miktarı tarımsal ürünlerin onda üçünü oluşturuyordu.

Farklı arazi kategorilerinde çalışan çiftçilerden alınan vergi oranları ve bunlar arasındaki farklılıklar hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Şerefeddin Ali Yezdî, Abdurrazzak Semerkandî ve Zahirüddin Muhammed Babür, arazi mülkiyetinin farklı kategorileri için temel olarak aynı vergi oranları hakkında bilgi vermektedir. Bu durum, tüm arazi kategorilerinden çiftçilerin ödediği vergi oranlarının aynı olduğunu göstermektedir. Aynı durum 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, devlet arazileri de özel mülkiyete ait araziler gibi haraca tabi tutulmuştur. Vergilendirmede emlak ve haraç arazileri arasında fark bulunmamış, fark yalnızca hukuki anlamda gözlemlenmiştir [19. S. 29].

Timurlular döneminde arazi vergilerinin tahsilatının iki biçimini ayırt etmek yerinde olacaktır. İlk biçimi, devlete ait ve mülk arazilerden devlet maliye teşkilatı görevlileri tarafından haraç olarak toplanan merkezi bir vergi tahsilatıydı. İkinci biçim, büyük soylulara suyural olarak

verilen topraklardan, bu toprak sahiplerinin yararına doğrudan çiftçilerden alınan vergilerdi. İkinci durumda, vergi miktarı toprak sahibi tarafından belirlenirdi ve kesin bir oranı yoktu. Ayrıca vergi, toprak sahibinin istediği zaman tahsil ediliyordu. Haraç ise, kural olarak yılda bir kez, genellikle sonbaharda ödenmesi gerekiyordu. Ancak bu kurala her zaman uyulmadı. Özellikle hükümdarlar arasındaki iç savaşlar sırasında, haracın zamanından önce toplanması durumları da yaşandı ki, bu sıradan çiftçi halkın ekonomisine büyük zarar verdi. Ayrıca, bir yılda halktan birkaç kez haraç toplanması vakaları da yaşandığı yukarıda açık örneklerle belirtilmişti. Yukarıda bahsedilen 1460-1461 yıllarında Sultan Ebu Said, haraç miktarını hasatın üçte biri (iki dank) olarak belirleyerek, ödeme süresini üç kısma ayırmıştır: birinci kısım Saratan ayında (21 Haziran - 20 Temmuz); ikinci kısım Sünbüle ve Mizan aylarında (22 Ağustos - 20 Ekim), kalan üçüncü kısım Kavs ayında (22 Kasım - 21 Aralık) [13. S. 220]. Babür'ün fikrine göre ise, yılda iki kez hasat alınan yerlerden haracın da iki kez tahsil edilmesi gerekiyordu [3. S. 81].

Kısacası, Emir Timur vergi politikasında döneminin ileri finansal ilkelerini uygulamaya koydu ki, bu girişim ekonomik stratejinin bir parçası olarak merkezileşmiş büyük bir devleti kurulması ve güçlendirilmesinde büyük önem taşıdı. Timurlular yönetimi döneminde, Emir Timur'un Mâverâünnehir ve Horasan'da kurduğu vergi sistemi ve politikası genel olarak sürdürüldü ve belirli bir ölçüde geliştirildi.

Кайнақча:

1. *Бартольд В.В.* Улугбек и его время. / Сочинения. Том II. Часть 1. – Москва: Наука, 1964. – С. 25-296.
2. *Молчанов А.А.* К характеристике налоговой системы в Герате эпохи Алишера Навои // Родоначальник узбекской литературы. Сборник статей. – Ташкент, 1940. – С. 161-169.
3. *Азимджанова С.А.* Из истории Ферганы второй половины XV в. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1957. – 94 с.
4. *Азимджанова С.А.* Экономические взгляды Захириддина Мухаммеда Бабура / Из истории развития общественно-экономической мысли в Узбекистане в XV-XVI вв. Сборник статей. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1960. – 114 с.
5. *Махмудов Н.* Земледелие и аграрные отношения в Средней Азии в XIV–XV вв. – Душанбе: Дониш, 1966. – 132 с.
6. Темур тузуклари. Форс тилидан А.Соғуний ва Х.Кароматов таржимаси. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991. – 144 б.
7. *Шарафуддин Али Йаздий.* Зафарнома. Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари: А.Аҳмад, Х.Бобобеков. – Тошкент: Шарк, 1997. – 384 б.
8. *Ибн Арабшоҳ.* Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур. Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳларни У. Уватов тайёрлаган. Масъул муҳаррир А. Ўринбоев. 1-китоб. – Тошкент: Меҳнат, 1992. – 328 б.
9. *Низомиддин Шомий.* Зафарнома. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 550 б.

10. Материалы по истории туркмен и Туркмении. Том I. VII-XV вв. Арабские и персидские источники. Под ред. С.Л. Волина, А.А. Ромаскевича, и А.Ю. Якубовского. – Москва-Ленинград: АН СССР, 1939. – 612 с.
11. *Якубовский А.Ю.* Вопросы периодизации истории Средней Азии в средние века (XI–XV вв.) / Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры. XXVIII. – Москва – Ленинград: Изд. АН СССР, 1949. – С. 30-44.
12. *Петрушевский И.П.* Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV веков. – Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1960. – 492 с.
13. *Абдураззоқ Самарқандий.* Матлаи саъдайн ва мажмаи бахрайн. II жилд. 2-3 қисмлар. 1429-1470 йил воқеалари. /Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳли луғатлар муаллифи А. Ёринбоев. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 832 б.
14. *Муҳаммаджонов А.* Темур ва темурийлар салтанати. (Тарихий очерк) – Тошкент: Комус, 1994. – 188 б.
15. *Заҳриддин Муҳаммад Бобур.* Бобурнома. – Ҳозирги ўзбек тилига таъдил қилганлар: В.Раҳмонов, К. Муллахўжаева. – Тошкент: O'zbekiston, 2019. – 440 б.
16. *Абдураимов М.А.* Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве в XVI – первой половине XIX вв. Том 1. – Ташкент, 1966. – 369 с.
17. *Беленицкий А.М.* К вопросу о социальных отношениях в Иране в Хулагуидскую эпоху // Советское востоковедение. V. – Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1948. – С. 111–128.
18. *Давидович Е.А.* Материалы для характеристики экономики и социальных отношений в Средней Азии XVI в. // Известия АН ТаджССР. Вып. 1 (24), 1961. – С. 25–44.
19. *Абдураимов М.А.* К изучению истории социально-экономической жизни государства Темуридов // Из истории развития общественно-экономической жизни в Узбекистане в XV-XVI вв. – Ташкент, 1960. – С. 5–32.

Regulating Language, Constructing Citizenship: the “Citizen, Speak Turkish!” Campaign

Assoc. Prof. Mehmet Korkud Aydın

Kırıkkale University/ Türkiye

INTRODUCTION

Following the victory of the Turkish War of Independence, the Republic was proclaimed in Türkiye, and a new system of governance was put into practice. The Republican administration implemented significant reforms in the fields of law, education, and public administration within a short period of time. However, how these reforms would be reflected in social life soon became one of the fundamental issues of the early Republican period. At the same time, statesmen were concerned that the new regime might remain confined to a purely political and legal framework. Indeed, the reforms introduced during the early Republican period were not embraced to the same extent by all segments of society. The political and social developments experienced in the first years of the Republic revealed that there were various difficulties in explaining and instilling the new regime among the population. The internal disturbances of the 1920s and 1930s demonstrated that the Republican administration could not ensure social order solely through legal regulations. This situation led statesmen to seek alternative means through which the principles and values of the new regime could be conveyed to society (Aydın ve Aydın, 216; s. 58 vd.).

During these years, the question of how the state could reach the population became one of the issues that received particular attention. It was believed that the new regime should be communicated not only through the central administration but also by engaging with different spheres of social life. In this context, the fields of education, culture, and social life came to the fore, and the state sought to become more visible within society through these areas. Reducing the distance between the state and the people was considered necessary for the acceptance of the new regime.

As a result of this approach, the People’s Houses (Halkevleri) were established in 1932. The People’s Houses assumed an important function in transmitting Republican ideology to the public. Through these institutions, conferences were organized, courses were offered, and various cultural activities were carried out. The activities conducted by the People’s Houses aimed to ensure that the principles and values upon which the new regime was based found resonance in social life. In this respect, the People’s Houses should be regarded not merely as cultural institutions, but also as instruments through which the Republican administration established contact with the public ((Arıkan, 1999; 25 vd.).

The issue of language occupied a special place within these efforts carried out during the early Republican period. The social structure inherited from the Ottoman Empire had brought with it a multilingual public life. The Republican administration reassessed this structure in terms of the construction of national identity. It was believed that a public life shaped around a common

language would strengthen social unity and cohesion. For this reason, various steps were taken during the early Republican period to promote the use of Turkish and to make it more visible in the public sphere. In this process, language was treated not merely as a means of communication, but as one of the complementary elements of national identity (Şahin 2023; 416 vd.).

The Language and Literature Branches operating within the People's Houses carried out activities aimed at developing and promoting the Turkish language. Through conferences, publication activities, and various events, the language issue was brought onto the public agenda. These efforts represent the Republican administration's attempt to place language at the center of social life. During the early Republican period, language became one of the important tools used by the new regime to reach the population (Aydın, 2021; 122).

In this period, the public sphere became one of the areas in which the Republican administration most frequently came into contact with social life. Streets, marketplaces, official buildings, and shared public spaces emerged as places where citizens encountered the state directly. The practices observed in these spaces were not always compatible with the objectives of the new regime. This situation brought to the fore the need to establish a certain order within the public sphere. Although no direct legal regulation regarding language was introduced during the early Republican period, it is noteworthy that a clear sensitivity toward the use of Turkish in the public sphere emerged through the press, educational circles, and various social actors.

The "Citizen, Speak Turkish!" campaign that emerged in this context became one of the striking reflections of the meaning attributed to language and the understanding of citizenship that the early Republican period sought to construct in the public sphere. Although the campaign did not take the form of a law or an official regulation, it was shaped by the political and social conditions of the period and, within a short time, came to occupy a significant place in social life (Gülbak ve Kaba, 2024; 2142 ff.).

The Emergence of the "Citizen, Speak Turkish!" Campaign

During the early Republican period, the issue of language was addressed as a matter closely related to the regulation of public life. The Republican administration believed that a public life shaped around a common language would strengthen social unity and cohesion. This approach led to language being regarded not only as a cultural element but also as a complementary component in the formation of citizenship consciousness. Nevertheless, during the early Republican period no direct legal regulation was introduced concerning the use of language in the public sphere. Instead, the language issue was shaped primarily through social sensitivities and public approaches.

From the late 1920s onward, a growing sensitivity toward the use of Turkish in the public sphere became increasingly evident. During this period, streets, marketplaces, means of transportation, and official buildings emerged as spaces in which different social groups came together. The language used in these spaces began to be regarded not merely as a matter of individual preference, but as an element related to public order. The visibility of languages other than Turkish in the public sphere became a subject of criticism, particularly within the press and university circles (Polat, 2011; 145).

One of the noteworthy aspects of this process is that the language issue was brought to the agenda not directly through state institutions, but through social actors. University circles,

student groups, and the press played a decisive role in shaping sensitivity toward the use of Turkish in the public sphere. The visibility of language in public spaces was linked by these groups to citizenship consciousness, and the idea that a common public language would strengthen social cohesion was brought to the fore.

The “Citizen, Speak Turkish!” campaign emerged in 1928 as a concrete reflection of this sensitivity. The campaign was not initiated within the framework of any law, regulation, or official directive. Despite this, it quickly became visible in the public sphere and generated a broad impact. The campaign’s adoption by university youth and its dissemination to the wider public through the press constitute some of the most striking aspects of this process. Posters, articles, and news items prepared within the scope of the campaign aimed to raise awareness regarding the use of Turkish in the public sphere.

At the time the campaign emerged, the Republican administration was employing various instruments to increase its engagement with social life. The People’s Houses (Halkevleri) stood out as one of the most significant institutional examples of this engagement. The cultural and educational activities carried out within the framework of the People’s Houses aimed to transmit the principles and values of the new regime to the public. The issue of language also occupied a special place within these activities. Conferences and publication activities organized through the People’s Houses sought to promote and disseminate the Turkish language (Çoban, 2022; 313).

Although the “Citizen, Speak Turkish!” campaign developed independently of the activities conducted under the auspices of the People’s Houses, it was shaped within the same ideological framework. While the campaign was not a practice directly implemented by the state, it nevertheless displayed a character compatible with the national identity conception of the early Republican period. This situation demonstrates that the relationship between the state and society was not always established through direct and official mechanisms, but was at times shaped through social initiatives as well (Gülbak ve Kaba, 2024; 2141 ff.).

The emergence of the campaign is significant for understanding the elements through which the conception of citizenship was defined in the early Republican period. Calls for the use of Turkish in the public sphere reveal that language was regarded as a complementary component of citizenship consciousness. In this respect, the “Citizen, Speak Turkish!” campaign offers a striking example that allows for an integrated evaluation of the relationship between language, the public sphere, and citizenship in the early Republican period.

The Implementation of the “Citizen, Speak Turkish!” Campaign and Its Reflections in the Public Sphere

Shortly after its emergence, the “Citizen, Speak Turkish!” campaign gained tangible visibility in the public sphere. Through posters prepared within the scope of the campaign, articles published in the press, and various public appeals, emphasis was placed on the necessity of using Turkish in public spaces. These appeals became particularly pronounced in areas with dense public circulation. Streets, marketplaces, means of transportation, and official buildings were the spaces where the impact of the campaign was felt most strongly. In this respect, the campaign can be characterized as an initiative that directly targeted the public sphere.

The reflections of the campaign in public life produced differing effects within social life. Calls for the use of Turkish in the public sphere were met positively by circles close to Republican

ideology, which regarded the campaign as a natural extension of the new regime. By contrast, certain practices associated with the campaign also led to tensions in public spaces. Reactions directed at the use of languages other than Turkish at times intensified and gave rise to social unrest (Koç, 2012; 13).

The effects of the campaign became more pronounced particularly in large cities and in areas where commercial activity was concentrated. Neighborhoods, shops, and workplaces densely populated by minority communities turned into primary sites of implementation. Debates conducted over the language used in public spaces went beyond being merely an issue of communication and became intertwined with questions of identity and belonging. This situation is significant in that it reveals the boundaries within which national identity was defined during the early Republican period.

The role of the press during the campaign process is another issue that merits attention. Newspapers of the period adopted an editorial stance supportive of the campaign and devoted extensive coverage to calls for the use of Turkish in the public sphere. News reports, opinion columns, and announcements published in newspapers enhanced the campaign's public visibility. These publications enabled the campaign to spread widely without acquiring an official or formal character. This development clearly demonstrates the function of the press as a tool of social guidance in the early Republican period.

Some of the problems that emerged during the implementation of the campaign also reveal the limits of the Republican administration's approach to the language issue. As the campaign was not grounded in an official framework, it led to the prominence of individual initiatives. This situation at times resulted in arbitrary practices and undesirable tensions in the public sphere. The fact that the campaign took the form of a social appeal contributed to the weakness of oversight mechanisms.

In the face of these developments, the impact of the campaign began to diminish after a certain period. Despite the visibility it achieved in its early phase, the campaign did not evolve into a long-term or sustained practice. Nevertheless, it has retained its significance as a striking example demonstrating the extent to which the language issue was valued in public life during the early Republican period. The short-lived effect of the campaign also paved the way for the Republican administration to turn toward more institutionalized and controlled instruments in its language policy (Gülbak ve Kaba, 2024; 2162).

How the debates that developed around the "Citizen, Speak Turkish!" campaign were addressed by the intellectuals of the period is another important issue. In this context, Avram Galanti's work titled *Vatandaş Türkçe Konuş! yahut Türkçenin Ta'mîmi Meselesi*, published in 1928, stands out. In this study, Galanti examined the issue of the dissemination of Turkish from historical, social, and political perspectives, and did not regard the campaign merely as a slogan or an instantaneous reaction. On the contrary, he explored the historical background of the multilingual social structure inherited from the Ottoman Empire and sought to explain the reasons why minorities did not speak Turkish. Galanti's approach is significant in that he addressed the language issue not through coercive measures but within the framework of education and social conditions. The work emphasizes that the spread of Turkish was a long-term, intergenerational process and that language should take root through its natural course of development. In this respect, Galanti adopted a critical distance toward the "Citizen, Speak Turkish!" campaign and drew attention to the social reactions it generated. Galanti's

assessments demonstrate that, in the early Republican period, the language issue was considered not only a political choice but also a matter directly connected to social realities (Galanti, 2000; 5 vd.).

One of the prominent figures who adopted a supportive stance toward the “Citizen, Speak Turkish!” campaign was Kohen. Kohen regarded this process not as an abrupt or coercive practice, but as a social transformation that needed to be spread over time and supported through education. While he considered the wider use of Turkish in public life to be necessary, he argued that this goal should be achieved not through pressure or compulsion, but by creating appropriate conditions. For this reason, Kohen’s approach diverged from the campaign’s discourse, which at times became increasingly rigid. His emphasis, particularly in response to criticisms concerning the language of worship, that not all religious texts but only certain parts could be read in Turkish, indicates that he adopted a more cautious and conciliatory stance. Kohen also distanced himself from the view that the process of Turkification should be regarded solely as the responsibility of the Jewish community. He stated that the attitude of Turkish society, and especially that of the press, was decisive in this process, and pointed out that negative publications causing Jews to feel hesitant or embarrassed about speaking Turkish disrupted the process. In this context, his involvement in the establishment of the Milli Hars Birliği and his criticisms directed at Turkish satirical magazines demonstrate that Kohen approached the “Citizen, Speak Turkish!” call not as a one-sided demand for assimilation, but within a framework of mutual understanding and social cohesion. Thus, while supporting the campaign, Kohen’s approach reflects a more balanced understanding of Turkification that kept a distance from its harsher and exclusionary forms (Çoban, 2022 ; 315).

In terms of its implementation process and the reflections it produced, the “Citizen, Speak Turkish!” campaign makes it possible to understand the elements through which the conception of citizenship was shaped during the early Republican period. The campaign demonstrates that language was regarded not merely as an individual preference, but as an element related to public order. In this respect, the campaign reveals that, in the early Republican period, the relationship between the state and society could be established not only through direct commands and prohibitions, but also through social sensitivities and public appeals.

Within this framework, the “Citizen, Speak Turkish!” campaign emerges as an important example that allows for an integrated assessment of the relationship between language, the public sphere, and citizenship in the early Republican period. When the implementation of the campaign and its reflections in public life are considered together with the political and social conditions of the period, its significance becomes clearer. For this reason, the campaign should be regarded as a noteworthy experience in demonstrating the role of language in enabling the new regime to gain resonance within social life during the early Republican period (Matthew, 2017; 2vd).

CONCLUSION

During the early Republican period, the issue of language occupied an important place in the process through which the new regime sought to gain resonance in social life. The Republican administration acted on the assumption that a public life shaped around a common language would contribute to the strengthening of national identity. This approach led to language being regarded not only as a means of communication but also as one of the complementary

components of citizenship consciousness. The “Citizen, Speak Turkish!” campaign became one of the most striking reflections of this understanding in the public sphere.

The campaign differed from other practices of the early Republican period in that it was not based on any official regulation. Despite this, it became visible in the public sphere within a short period of time and generated a broad sphere of influence. This situation demonstrates that, in the early Republican period, the relationship between the state and society was not always established through direct legal regulations. As seen in the case of the campaign, social sensitivities and public appeals could also prove decisive in certain circumstances.

The implementation of the “Citizen, Speak Turkish!” campaign and the effects it produced also made visible the boundaries of the conception of citizenship in the early Republican period. While the campaign encouraged the use of a common language in the public sphere, it also led at times to social tensions. This reveals that the language issue was not only cultural in nature but also possessed social and political dimensions. The absence of an official framework made it more difficult to control the problems that emerged during the implementation process.

Nevertheless, the campaign is significant in that it demonstrates how language was placed at the center of public life during the early Republican period. Through the campaign, language was removed from the realm of individual preference and associated with public order. This approach makes it possible to understand how the Republican administration positioned language within the process of national identity construction. In this respect, the “Citizen, Speak Turkish!” campaign shows that both the state and society regarded language as a shared point of reference during the early Republican period. Although the campaign was short-lived and limited in scope, it clearly reveals the new regime’s effort to gain resonance in social life and the role assumed by language within this process.

REFERENCES

ŞAHİN, Zeynep (2023). Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Uygulanan Dil Politikalarına Yönelik Liberal Bir Eleştiri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 15(29), 411-436.

GÜLBAK, Okan; KABA, Tuğçe (2024). Ulus devlet inşasında dil birliği çabalarının basındaki yansımaları: “Vatandaş Türkçe konuş!” kampanyası. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23.51: 2134-2165.

POLAT, Ezgi Güzel (2011). Osmanlıdan günümüze vatandaşlık anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 127-157.

ÇOBAN, Melih (2022). Erken Cumhuriyet Dönemi Türkleştirme Politikaları Bağlamında İki Yahudi Entelektüel ve Faaliyetleri: Avram Galanti ve Moiz Kohen. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 308-320.

KOÇ, Malike Bileydi (2012). "Atatürk'ün vatandaşlık anlayışı ve günümüzde Yahudiler." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 28.84, 1-40.

CHOVANEC, Matthew (2017). "Vatandaş, Türkçe Konuş: Language Ideology in the Work of Ziya Gökalp." (2017).from: https://osf.io/preprints/socarxiv/qdvcy_v1 (Retrieved: 25.11.2025)

AYDIN, Mesut. Aydın, Mehmet Korkud (2016). *Türk İnkılabı Tarihi*. Azim Matbaacılık. Ankara.

ARIKAN, Zeki (1999). Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. *Atatürk Yolu Dergisi*. 6(23). ss. 261-281

AYDIN, Mehmet Korkud. "Edirne Halkevi'nin kuruluşu ve faaliyetleri." *ESAR Journal* 2.3 (2021): 115-149.

1948 Yılı Bütçesinin TBMM’de Görüşülmesi

Discussion of the 1948 Budget in the Grand National Assembly of Türkiye

Doç. Dr. Tekin İDEM

Batman Üniversitesi/ Türkiye

Doç. Dr. Mikail KOLUTEK

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi/ Türkiye

Giriş

Devlet, sınırları içerinden yaşayan insanların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için mali kaynaklara gereksinim duymuştur. Kamunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yaratılan mali kaynakların başında ise vergi gelmektedir. Magna Carta ile kralın elinde bulunan keyfi vergilendirme yetkisi alınarak “temsilsiz vergi olmaz” ilkesi benimsenmiştir. Devletin gelir elde etme yetkisinin hükümdardan alınarak parlamentoya verilmesi üzerine devletin gelirlerini toplama, giderlerini harcama yetkisi sağlayan bütçe hakkı ortaya çıkmıştır. Magna Carta; Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi gelişmiş ülkeleri etkilediği gibi Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye’yi de etkilemiştir¹.

Tarihsel olarak bütçe hakkı Batılı toplumlarda demokratik ve parlamenter sistemin gelişim süreci ile paralel bir süreçte gelişim göstermiştir. Bu durumun, temsili demokratik sistemlerde bütçe hakkının asıl sahibi olan vatandaşların yasama organlarına devrettiği yetkiyi sorgulaması ile ilgisi vardır. Yasama organlarının bütçe sürecindeki rolleri bakımından, ülkeler arasında bu rolün ağırlığı ve yoğunluğu bazı farklılıklar taşısa da, bütçe hakkının gelişimini üç temel aşamada ele almak mümkündür. Bu aşamalar; vergileme ve harcama kararlarının alınmasına ilişkin güç ve yetkinin yasama organına verilmesi, bütçe hazırlama ve uygulama aşamalarında yürütme organının kapasite ve süreçlerinin iyileştirilmesi ve son olarak parlamenter bütçeleme sürecine geçilmesi şeklinde sıralanabilir².

Bütçe hakkı bütçenin hazırlanması, onaylanması, uygulanması ve denetlenmesi suretiyle ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle bütçe, devlete ait gelirlerin alınmasına izin, harcamaların gerçekleştirilmesine yetki veren ve bunların nasıl yapılacağını gösteren bir finansman planı, belge veya kanundur. Osmanlı Devleti’nde her dönem bütçe hazırlanmış olsa da bütçenin gerçek anlamdaki ruhunun dayanağı olan önümüzdeki yıla yönelik bütçe hazırlama sisteminde ancak Tanzimat Fermanı ile geçilmiş, ilk Bütçe Kanunu 1863 yılında hazırlanmıştır³. 1876 Kanun-i Esasi’den başlamak üzere 1982 Anayasası’na kadar Türk anayasalarında bütçe

¹ İpek Doğan Özer, “Bütçe Hakkından Kamu Bütçesine: Osmanlı’dan Günümüze”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 29, S. 4, 2022, s. 684.

² Elif Ayşe Şahin İpek, “Bütçe Hakkının Kullanılması Bakımından TBMM’nin Bütçe Sürecindeki Rolünün Değerlendirilmesi”, *Maliye ve Finans Yazıları*, S. 107, 2017, s. 71.

³ Özer, s. 689-690.

sürecine parlamento ortak edilmiştir⁴.

Cumhuriyet döneminde, 1924 Anayasası'nın 26. maddesi⁵ ile bütçe hazırlama hakkı TBMM'ye tanınmış olup bu hakkın kullanımı kesindir. Anayasanın 35. maddesi gereğince Meclis'in kabul ettiği bütçeyi Cumhurbaşkanı'nın veto etme yetkisi bulunmamaktadır. Anayasa'nın 95-98. maddeleri yine bütçe kanunu ile ilgili olup bu maddelere göre bütçe kanunu tasarısının bütçe yılı başından en az üç ay önce Meclise sunulması, bütçe kanununun bir yıllık süre için hazırlanması gerekmektedir⁶.

1946 yılında Demokrat Parti'nin (DP) kurulması ve aynı yıl seçimlerin yapılması üzerine Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Çok partili hayatın ilk bütçesi 1947 yılında hazırlanmıştır. Lakin bu bütçenin Meclis genel kurulunda görüşülmesi esnasında Başbakan Recep Peker ile Adnan Menderes arasında yaşanan gerilim ve DP'li milletvekillerinin genel kurulu terk etmesi üzerine bütçe kanunu görüşmelerinin son günlerine kadar bütçeye yönelik etkili bir denetim yapılmamıştır⁷. 1948 yılı bütçesinin hazırlanması sürecinde ise bu defa DP bütçe görüşmelerinde hazır bulunmuş ve bütçeyi gerek usul gerekse esas açısından tüm yönleriyle irdelemişler; bir çok konuda hükumete eleştiriler getirmişlerdir.

Bu çalışma, 1948 yılı bütçe görüşmelerinde hükümetin hazırlanan bütçeyi hangi noktalardan savundukları, muhalefetin ise hangi noktalardan eleştirdiklerini ortaya koymak adına hazırlanmıştır. Çalışma, bütçenin geneli hakkında yapılan görüşmeler ile sınırlandırılmış olup ilgili kurumların (Dış İşleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı vs.) bütçesinin görüşülmesi süreçleri çalışmanın hacimsel yoğunluğunu artırmamak adına konuya dahil edilmemiştir. Çalışmanın ana kaynağını TBMM Tutanak Dergisi (TBMM ZC) oluşturmakla birlikte konu hakkında telif ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve TBMM'deki İlk Örgütlü Muhalefet Deneyimi

1939 yılında başlayan VI. Yasama Dönemi'nin hemen ardından Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle II. Dünya Savaşı başlamıştır. 1939–1945 yılları arasında milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olan bu küresel savaş sürecinde Türkiye, dış politikasında tarafsızlık ilkesini benimsemiştir. Ancak Almanya'nın Balkanlarda ilerleyerek Türkiye'nin sınır komşusu hâline gelmesi, İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı politikaları ve Sovyetler Birliği'nden gelebilecek olası tehditler, ülkeyi sürekli savaş ihtimaline karşı hazırlıklı olmaya zorlamıştır. Bu nedenle Hükümet, seferberlik ilan ederek orduyu güçlendirme yoluna gitmiştir. Seferberlik sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin mevcudu kademeli biçimde 150.000 civarından 1.500.000'e yükselmiştir. Bu durum, ülkenin üretken nüfusunun önemli bir kısmının silah altına alınmasına yol açmış; dolayısıyla tarımsal ve sanayi üretiminde ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. Üretimdeki bu azalma, arz-talep dengesinin bozulmasına, fiyatların hızla artmasına

⁴ Cuma Çataloluk, "Osmanlı Devlet Bütçesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.4, S. 3, 2015, s. 510.

⁵ **Madde 26:** Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, Devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak, harb ilân etmek, Devletin bütçe ve kesinhesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilân etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar.

⁶ 24 Mayıs 1924 Tarih ve 71 Sayılı *Resmi Gazete*.

⁷ Demokrat Parti'nin bütçe görüşmelerinden ayrılması için bkz. Gürhan Kınalı, "Çok Partili Sisteme Geçişin Sancılı Kesitlerinden Biri: 1947 Yılı Bütçe Görüşmeleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Y. 15, S. 23, 2017, ss. 183-220.

ve karaborsa ile ihtikâr (vurgunculuk) gibi ekonomik sorunların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Artan enflasyon, bütçe açıkları ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğu, devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu, Hükumete fiyatları belirleme, üretimi yönlendirme ve mal stoklarına el koyma gibi olağanüstü yetkiler tanımıştır⁸.

Savaş ekonomisinin doğurduğu zorluklar, halkın günlük yaşamına da olumsuz biçimde yansımıştır. Zirai ürünlere el konulması, Varlık Vergisi'nin uygulanması, Köy Enstitülerinin finansmanında köylü kesime ek mali yükümlülükler getirilmesi gibi uygulamalar, toplumun geniş kesimlerinde memnuniyetsizlik yaratmıştır. Ekonomik sıkıntılar ve yaşam koşullarındaki bozulma, özellikle kırsal bölgelerde Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) yönelik tepkilerin artmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, CHP'nin içinde de Hükümet politikalarına yönelik eleştiriler gündeme gelmiştir. VII. Yasama Dönemi sırasında hazırlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısının bazı maddeleri, parti içinde tartışmalara neden olmuştur. Adnan Menderes, Refik Koraltan, Naci Eldeniz, Damar Arıkoğlu ve Cavit Oral gibi milletvekilleri, tasarının belirli hükümlerine açık biçimde karşı çıkmışlardır. Bu tartışmalar, parti içinde uzun süredir biriken muhalif eğilimlerin ilk görünür yansıması olmuştur⁹. Söz konusu muhalif hareket, ilerleyen yıllarda DP'nin kuruluşuyla somut bir siyasal yapıya dönüşecektir.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, uluslararası konjonktür de Türkiye'nin siyasal sisteminde değişimi teşvik eden bir nitelik kazanmıştır. Savaş sonunda faşist ve totaliter rejimlerin (Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini) yenilgiye uğraması, demokratik yönetim biçimlerinin evrensel ölçekte güçlenmesine yol açmıştır. Müttefik devletler, savaşın nedenlerinden birinin bu ülkelerde demokrasinin zayıf olması ya da hiç gelişmemesi olduğunu vurgulamışlardır. Bu durum, savaş sonrası dünyada demokratikleşmeyi bir değer ve güvenlik unsuru hâline getirmiştir¹⁰.

Savaşın ardından oluşan Sovyet tehdidi karşısında Türkiye, Batı dünyasıyla yakın ilişkiler kurma arayışına girmiştir. Ancak tek parti rejiminin varlığı, Batılı ülkeler tarafından demokratik standartlarla bağdaşmayan bir unsur olarak eleştirilmiştir. Dolayısıyla hem dış baskılar hem de iç siyasi ve ekonomik sorunlar, Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecini hızlandıran temel etkenler olmuştur.

Bu gelişmelerin ardından 29 Mayıs 1945 tarihli bütçe görüşmelerinde 368 lehte oya karşı 5 milletvekili aleyhte oy kullanmıştır. Aleyhte oy kullanan dört milletvekili, ilerleyen dönemde Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer almıştır¹¹. 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından CHP Grup Başkanlığı'na sunulan ve tarihe "Dörtlü Takrir" olarak geçen önerge, çok partili siyasal sistemin doğuş sürecinde dönüm

⁸ Süleyman Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika" Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika, Ed. Adem Çaylak, Cihat Göktepe vd., Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 260-261.

⁹ Ünal Başdoğan, *VII. T.B.M.M. Döneminde Türk Siyasal Hayatı (1943-1946)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 72; Seda Bakırcı, *Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları İçinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Anlamı ve Önemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 137.

¹⁰ Fehmi Akın, *Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 45-47; Başdoğan, s. 64-69.

¹¹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 28; Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak "Dörtlü Takrir" in Amacı ve Mahiyeti", *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Isparta 2008, s. 265.

noktası niteliğindedir. Bu önergede; Büyük Millet Meclisi'nde gerçek bir siyasal rekabetin sağlanması, demokratik kurumların özgürce gelişmesini engelleyen yasal düzenlemelerin kaldırılması ve parti tüzüğü'nün bu amaç doğrultusunda yeniden düzenlenmesi talep edilmiştir. Ancak öneri, CHP yönetimi tarafından reddedilmiştir¹².

Dörtlü Takrir'in reddedilmesi, parti içi muhaliflerin daha açık bir şekilde muhalefet yürütmesine yol açmıştır. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün Vatan gazetesi aracılığıyla Hükümet politikalarını eleştiren yazılar kaleme almaları üzerine, bu iki milletvekili 21 Eylül 1945'te partiden ihraç edilmiştir¹³. Celal Bayar da kısa süre sonra milletvekilliğinden ve partiden istifa etmiştir¹⁴.

1 Kasım 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM'nin açılış konuşmasında, devrimlerin yerleşmesinden sonra demokrasiye geçişin artık mümkün olduğunu belirterek, Celal Bayar ve arkadaşlarını yeni bir muhalefet partisi kurmaya açıkça davet etmiştir¹⁵. 4 Aralık 1945'te İnönü, Celal Bayar'ı bir akşam yemeğine davet ederek çok partili yaşamın gerekliliğini vurgulamış ve bir muhalefet partisinin kurulmasını teşvik etmiştir¹⁶. Bu görüşmeler sonucunda 7 Ocak 1946 tarihinde "Demokrat Parti (DP)" resmen kurulmuş, partinin genel başkanlığına Celal Bayar getirilmiştir¹⁷. DP kısa sürede özellikle batı illerinde örgütlenmesini tamamlamış; kuruluşunun ilk iki ayında 63 ilden 18'inde il teşkilatını, 38 ilçede ise ilçe örgütlerini kurmayı başarmıştır¹⁸.

Demokrat Parti'nin artan halk desteği karşısında CHP, 1947 yılında yapılması gereken genel seçimleri bir yıl öne alarak 1946'da gerçekleştirme kararı almıştır. 10 Haziran 1946 tarihli Meclis oturumunda seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş¹⁹; 21 Temmuz 1946'da Türkiye tarihinin ilk çok partili genel seçimi yapılmıştır²⁰. Seçimlere CHP ve DP'nin yanı sıra Milli Kalkınma Partisi, Ergenekon İşçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi ve Sosyal Demokrat Parti gibi küçük partiler de katılmıştır. Ancak bu partiler seçimlerde kayda değer bir başarı elde edememişlerdir²¹.

24 Temmuz 1946'da açıklanan sonuçlara göre CHP 397, DP 59 ve bağımsız adaylar 6 milletvekilliği kazanmıştır²². Meclis açıldığında CHP ile DP arasındaki ılımlı hava yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamış ve hükümet; muhalefeti yasa dışına çıkmak ve halkı isyana teşvik etmeye çalışmakla suçlarken, Celal Bayar da; Recep Peker Hükümeti'ni muhalefete baskı uygulayarak tek parti anlayışına devam etmekle suçlamıştır²³. Siyasette yaşanan bu gerginliğe son vermek ve iki parti arasında kilitlenen ilişkilerin normalleşmesini sağlamak amacıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arabulucu vazifesi üstlenmiş ve iki tarafla da birçok görüşme

¹² Bahattin Demirtaş, "Dörtlü Takrir ve Fuat Köprülü", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 16, 2014, s. 399, Eroğul, s. 30.

¹³ Celal Bayar, *Başvekilim Menderes*, Derleyen: İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 47; Eroğul, s. 31.

¹⁴ Başdoğan, s. 83.

¹⁵ Akın, s. 70.

¹⁶ Başdoğan, s. 87.

¹⁷ Eroğul, s. 32.

¹⁸ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 172.

¹⁹ *TBMM Z.C.*, D.7, C. 24, s. 81, 87.

²⁰ Kerem Ozan Girgin, *Türkiye Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 116.

²¹ Numan Yediyıldız, *VIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1946-1950)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 20.

²² Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi TBMM VIII. Dönem (1946-1950)*, C. I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 2; Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Kadar Genel Seçim Uygulamaları", *ATAM Dergisi*, C. 27, S. 79, 2012, s. 22.

²³ Yediyıldız, s. 53.

yapmıştır. Bu görüşmeler sonucunda partiler arasında uzlaşının sağlanabilmesi için, iki tarafın da bilgisi dahilinde 12 Temmuz 1947'de radyo ve basın yoluyla "12 Temmuz Beyannamesi" olarak bilinen beyannameyi ilan etmiştir²⁴. Beyannamede, CHP-DP ilişkilerinin bozulmasının nedenleri olarak Celal Bayar ve Recep Peker'in sebep olarak neleri gördükleri belirtilmiş, tarafların bu uzlaşmazlığın sonlanması için birbirlerinin atmalarını istedikleri adımlar dile getirilmiştir. İsmet İnönü ise, partilerin gerginliğe neden olmadan izlemeleri gereken siyaseti belirtmiş ve her iki siyasi partiye de eşit mesafede olduğunu beyan etmiştir²⁵.

12 Temmuz Beyannamesi; genel olarak İsmet İnönü'nün uzlaştırıcı tavrı nedeniyle olumlu karşılanmıştır. Fakat hem CHP hem de DP içerisindeki aşırı milletvekilleri bu beyannameye tepki göstermişlerdir. Beyannameye tepki gösteren aşırıları, her iki partiden de tasfiye edilmişlerdir. CHP'de Recep Peker Hükümetten istifa etmek zorunda kalırken, DP'de ise 31 milletvekili partiden ayrılarak Millet Partisi'ni kurmuşlardır. 1948 yılı başlarında DP'den parti disiplin kurulu kararıyla 12 milletvekili ihraç edilmiştir²⁶. Bağımsız kalan milletvekilleri mecliste "Müstakil Demokratlar Grubu" adı ile bir grup kurmuşlardır²⁷. Recep Peker Hükümeti'nin istifası üzerine yeni Hükümeti kurma görevi Hasan Saka'ya verilmiş ve 10 Eylül 1947-10 Haziran 1948 tarihleri arasında görev yapacak olan I. Saka Hükümeti kurulmuştur²⁸. Dolayısıyla 1948 yılı bütçesi Hasan Saka Hükümeti'nin de ilk bütçesi olması münasebetiyle önem taşımaktadır.

2. 1948 Yılı Bütçesi

26 Aralık 1947 tarihinde Bütçe Komisyonu Raporu'nun gündeme alınması ile 1948 yılı Bütçe Kanunu'nun geneli hakkında görüşmelere başlanmıştır. Bütçe Komisyonu'nun hazırlamış olduğu A Cetveli'ne göre 1948 yılı bütçesi 27 kalemde toplamda 2.243.565.697 lira olarak Meclise sunulmuştur. Buna göre 1948 yılı için kurumlar arasındaki gider dağılımı yüksekten düşüğe doğru aşağıdaki gibi belirlenmiştir²⁹:

²⁴ Cezmi Eraslan, "Türkiye'de Çok Partili Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi", *A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 22, 1998, s. 143; Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2012/2, s. 89,

²⁵ Yediyıldız, s. 54; Şeyhanlıoğlu, s. 89-90; Fehmi Akın, "12 Temmuz Beyannamesinin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, 2005, s. 98.

²⁶ Şeyhanlıoğlu, s. 91; Akın, s. 103.

²⁷ Yediyıldız, s. 57.

²⁸ İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 1, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 409.

²⁹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, 30 Sıra Sayılı 1948 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu.

Tablo 1: 1948 Yılı A Cetveli'ne Göre Kurumlar İçin Planlanan Giderler

Sıra No	Kurumların Adları	Tahsis Edilen Ödenek (Lira)	Genel Bütçeye Oranı (%)
1	Milli Savunma Bakanlığı	376.934.895	30,31
2	Devlet Borçları	211.911.139	17,04
3	Maliye Bakanlığı	149.842.116	12,05
4	Milli Eğitim Bakanlığı	106.497.248	8,56
5	Bayındırlık Bakanlığı	97.436.997	7,84
6	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	47.968.377	3,86
7	Adalet Bakanlığı	41.586.428	3,34
8	Jandarma Genel Komutanlığı	36.779.569	2,96
9	Tarım Bakanlığı	33.441.897	2,69
10	Emniyet Genel Müdürlüğü	32.079.730	2,58
11	İçişleri Bakanlığı	19.909.001	1,60
12	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	19.626.153	1,58
13	Dışişleri Bakanlığı	12.704.198	1,02
14	Büyük Millet Meclisi	10.718.964	0,86
15	Ekonomi Bakanlığı	8.971.740	0,72
16	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	7.763.830	0,62
17	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	6.134.653	0,49
18	Ticaret Bakanlığı	3.675.139	0,30
19	Ulaştırma Bakanlığı	3.554.242	0,29
20	Başbakanlık	3.542.018	0,28
21	Diyanet İşleri Başkanlığı	2.897.573	0,23
22	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	2.509.641	0,20
23	Çalışma Bakanlığı	2.274.572	0,18
24	Sayıştay Başkanlığı	1.992.800	0,16
25	Cumhurbaşkanlığı	1.063.496	0,09
26	Danıştay Başkanlığı	986.201	0,08
27	İstatistik Genel Müdürlüğü	763.080	0,06
Genel Toplam		1.243. 565.697	

1948 yılı bütçesinin kurumlar arasındaki dağılımı incelediğinde; toplam bütçenin yaklaşık %60'ı üç ana kaleme yoğunlaşmıştır. Bunlar: Milli Savunma (%30,31), Devlet Borçları (%17,04) ve Maliye Bakanlığı'dır (%12,05). Bu durum, bütçenin ağırlıklı olarak güvenlik harcamaları ve mali yükümlülüklerin karşılanması amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Milli Savunma Bakanlığı tek başına bütçenin yaklaşık üçte birine denk gelmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve İçişleri Bakanlığı birlikte değerlendirildiğinde, iç güvenliğe ayrılan pay ise %7'nin üzerindedir. Bu tablo, dönemin iç ve dış güvenlik kaygılarının bütçe politikalarına doğrudan yansıdığını göstermektedir. Devletin önceliği, kamu düzeninin korunması ve askeri kapasitenin güçlendirilmesidir.

Güvenliği önceleyen mali politikalardan sonra ikinci sırada % 17.04 ile Devlet Borçları yer almaktadır. Devlet Borçları kaleminin yüksekliği, bütçenin önemli bir kısmının geçmiş yükümlülüklerin finansmanına ayrıldığını ortaya koymaktadır. Maliye Bakanlığı'na ayrılan yüksek pay, vergi toplama, bütçe yönetimi ve mali disiplinin merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu durum, bütçenin kalkınmadan ziyade mali dengeyi koruma amacı taşıdığını düşündürmektedir.

% 8.56'luk pay ile Milli Eğitim Bakanlığı ve % 3.86 ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı birlikte ele alındığında, sosyal harcamaların toplam payı sınırlı olmakla birlikte sosyal devlet anlayışının ihmal edilmediği görülmektedir. Ancak bu oranlar, güvenlik ve borç harcamalarıyla kıyaslandığında ikincil öncelik konumundadır. Bu da sosyal devlet anlayışının mevcut olmakla birlikte, bütçede belirleyici unsur olmadığını göstermektedir.

Bayındırlık Bakanlığı'na ayrılan %7,84'lük pay, devletin fizikî altyapı ve imar faaliyetlerine önem verdiğini ortaya koymaktadır. Tarım Bakanlığı'nın %2,69'luk payı ise, tarımın desteklendiğini ancak sınırlı kaynakla ele alındığını göstermektedir ki II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de üretimin artması adına gerekli altyapının oluşturulmaya çalışıldığı karşımıza çıkmaktadır.

TBMM, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, yargı organları ve düzenleyici kurumlara ayrılan payların tamamı %1'in altında veya hemen üzerindedir. Bu durum: devletin idari yapısının görece düşük maliyetle yürütüldüğünü, kaynakların daha çok güvenlikçi alanlara ve icracı politikalara ayrıldığını göstermektedir.

3. TBMM'de 1948 Yılı Bütçe Kanunu Görüşmeleri

1948 yılı bütçesinin kurumlar arasındaki dağılımı incelediğinde; toplam bütçenin yaklaşık %60'ı üç ana kaleme yoğunlaşmıştır. Bunlar: Milli Savunma (%30,31), Devlet Borçları (%17,04) ve Maliye Bakanlığı'dır (%12,05). Bu durum, bütçenin ağırlıklı olarak güvenlik harcamaları ve mali yükümlülüklerin karşılanması amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Milli Savunma Bakanlığı tek başına bütçenin yaklaşık üçte birine denk gelmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve İçişleri Bakanlığı birlikte değerlendirildiğinde, iç güvenliğe ayrılan pay ise %7'nin üzerindedir. Bu tablo, dönemin iç ve dış güvenlik kaygılarının bütçe politikalarına doğrudan yansıdığını göstermektedir. Devletin önceliği, kamu düzeninin korunması ve askeri kapasitenin güçlendirilmesidir.

Güvenliği önceleyen mali politikalardan sonra ikinci sırada % 17.04 ile Devlet Borçları yer

almaktadır. Devlet Borçları kaleminin yüksekliği, bütçenin önemli bir kısmının geçmiş yükümlülüklerin finansmanına ayrıldığını ortaya koymaktadır. Maliye Bakanlığı'na ayrılan yüksek pay, vergi toplama, bütçe yönetimi ve mali disiplinin merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu durum, bütçenin kalkınmadan ziyade mali dengeyi koruma amacı taşıdığını düşündürmektedir.

% 8.56'lık pay ile Milli Eğitim Bakanlığı ve % 3.86 ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı birlikte ele alındığında, sosyal harcamaların toplam payı sınırlı olmakla birlikte sosyal devlet anlayışının ihmal edilmediği görülmektedir. Ancak bu oranlar, güvenlik ve borç harcamalarıyla kıyaslandığında ikincil öncelik konumundadır. Bu da sosyal devlet anlayışının mevcut olmakla birlikte, bütçede belirleyici unsur olmadığını göstermektedir.

Bayındırlık Bakanlığı'na ayrılan %7,84'lük pay, devletin fizikî altyapı ve imar faaliyetlerine önem verdiğini ortaya koymaktadır. Tarım Bakanlığı'nın %2,69'luk payı ise, tarımın desteklendiğini ancak sınırlı kaynakla ele alındığını göstermektedir ki II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de üretimin artması adına gerekli altyapının oluşturulmaya çalışıldığı karşımıza çıkmaktadır.

TBMM, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, yargı organları ve düzenleyici kurumlara ayrılan payların tamamı %1'in altında veya hemen üzerindedir. Bu durum: devletin idari yapısının görece düşük maliyetle yürütüldüğünü, kaynakların daha çok güvenlikçi alanlara ve icracı politikalara ayrıldığını göstermektedir.

1948 yılı Bütçe Kanunu görüşmeleri 26 Aralık 1947 tarihinde başlamış olup bütçenin geneli hakkında ilk söz Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir'e verilmiştir. Keşmir, 1948 Yılı Bütçe Tasarısı üzerine yaptığı konuşmada, bütçeyi hem uluslararası gelişmeler hem de Türkiye'nin savaş sonrası ekonomik ve mali durumu çerçevesinde ele almıştır. Konuşmasına İkinci Dünya Savaşı sona ermesine rağmen dünya barışının henüz tam olarak tesis edilemediğini vurgulayarak başlayan Keşmir, Birleşmiş Milletler'in barışı sağlama yönündeki faaliyetlerine rağmen, uluslararası siyasi gerginliklerin sürdüğünü, bunun da pek çok ülkede olağanüstü savunma tedbirlerinin devam etmesine yol açtığını belirtmiştir. Bu durumun, dünya genelinde ekonomik toparlanmayı yavaşlattığını ifade etmekle birlikte özellikle üretim araçlarının yıpranmış olması, iş gücü sıkıntısı, grevler, ulaşım yetersizlikleri ve döviz – özellikle dolar – darlığı, küresel ölçekte fiyat artışlarına ve hayat pahalılığının yükselmesine neden olduğunu iddia etmiştir. Bakan Keşmir, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya ekonomisindeki ayrıcalıklı konumuna dikkat çekerek, bu ülkenin ithalat–ihracat kredileri ve Avrupa'nın kalkınmasına yönelik girişimleriyle (Marshall Planı çerçevesi) uluslararası iktisadi istikrara katkı sağlamaya çalıştığını ifade etmiş ve uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine yönelik çok taraflı girişimlerin önemini vurgulamıştır³⁰.

Dünyada genel konjonktürden sonra Türkiye'nin durumuna değinen Keşmir, Cumhuriyetin temel dış politika ilkesinin barışçı bir çizgide ilerlemek ve kalkınmayı sağlamak olduğunu belirtmiştir. Savaş yıllarında zorunlu olarak yavaşlayan kalkınma hamlelerinin, savaş sonrasında yeniden canlandırılmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Bu kapsamda özellikle Milli Eğitim, Bayındırlık, Tarım ve Sağlık alanlarına ayrılan ödeneklerin artırıldığını vurgulayan Keşmir, 1946 yılında gerçekleştirilen para ayarlaması ve dış ticaret verileriyle Türkiye'nin ihracat hacminde artış sağlandığını, altın ve döviz rezervlerinin korunduğunu belirtmiştir³¹.

³⁰ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 277.

³¹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 277-278.

Türkiye'nin savunma harcamalarına geniş yer ayırmak zorunda kaldığını açıkça kabul eden Keşmir, 1947 bütçesinde savunma giderlerinin toplam bütçe içindeki payının olağanüstü derecede yükseldiğini; 1948 bütçesinde de bu yükün devam ettiğini ifade etmiştir. Savunma harcamalarının, hem üretim kapasitesi hem de kamu gelirleri üzerinde baskı yarattığını kabul etmekle birlikte, mevcut uluslararası şartlar altında bunun kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Fiyat artışları ve hayat pahalılığı konusuna değinen Keşmir, Türkiye'deki fiyat yükselişlerinin dünya ortalamalarına kıyasla daha sınırlı kaldığını istatistiklerle ortaya koymaya çalışmıştır. Toptan eşya fiyatları ve hayat pahalılığı endeksleri üzerinden yapılan karşılaştırmalarda, Türkiye'nin birçok ülkeye göre daha dengeli bir seyir izlediğini belirtmiştir³².

Konuşmanın önemli bir bölümünü kalkınma planlaması ve mali politikalara ayıran Halid Nazmi Keşmir, tarım, ulaştırma, enerji, sanayi, madenler ve altyapı alanlarını kapsayan bütüncül bir kalkınma planının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu planın hayata geçirilebilmesi için uzun vadeli iç kredi kaynaklarına ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Mali politikanın temel ilkeleri olarak ise gelirlerin artırılması, giderlerde tasarruf ve vergi sisteminin ıslahının gerekliliğini açıklamıştır. Bu çerçevede, vergi reformunu konuşmasının merkezine yerleştiren Keşmir, mevcut Kazanç Vergisi sisteminin adaletsiz sonuçlar doğurduğunu; ticaret ve sanayi kesimlerinin düşük oranlarda vergilendirilmesine karşılık, ücretliler üzerinde ağır bir vergi yükü bulunduğunu istatistiklerle ortaya koymaya çalışmıştır. Bu adaletsizliği gidermek amacıyla Gelir Vergisi Kanunu, Vergi Usul Kanunu ve Kamu Alacaklarının Tahsili Kanunu tasarılarının hazırlandığını belirtmiştir³³.

Bütçe rakamlarına ilişkin değerlendirmesinde 1948 yılı bütçesinin bir önceki yıla kıyasla daha güçlü bir gelir yapısına sahip olduğunu ifade eden Keşmir, gelir artışlarının büyük ölçüde vergi sistemindeki gelişmeden kaynaklandığını, bütçe açığının ise ilk defa tamamen uzun vadeli iç borçlanma ile karşılanacağını vurgulamıştır. Türkiye'nin borç yapısının yönetilebilir düzeyde olduğunu, iç ve dış borçlar bakımından mali istikrarı tehdit eden bir durum bulunmadığını savunmuştur. Son olarak Keşmir, bütçe disiplini sayesinde enflasyonun kontrol altına alındığını, savaş sonrası yıllara ait mali hesapların bunu açıkça gösterdiğini ifade ederek 1948 bütçesinin tam anlamıyla barış dönemi bütçesi olamamakla birlikte, önceki yıllara göre daha umut verici bir yapıya sahip olduğunu belirterek konuşmasını tamamlamıştır³⁴.

Maliye Bakanı Keşmir'den sonra söz alan Diyarbakır milletvekili Vedat Dicleli, 1948 Yılı Bütçe Tasarısı üzerine yaptığı konuşmada, bütçeyi yalnızca yıllık bir mali belge olarak değil, devletin idari yapısını, hizmet anlayışını ve kamu kaynaklarını kullanma biçimini yansıtan temel bir araç olarak ele alınması gerektiğini iddia etmiştir. Dicleli'nin konuşmasının genel çerçevesi; bütçe sisteminin yapısal zaafları, denetim eksiklikleri ve kamu harcamalarında rasyonellik sorunları etrafında şekillenmiştir. Dicleli'ye göre, Bütçe Komisyonu'nda yapılan uzun ve yoğun tartışmalara rağmen ortaya çıkan sonuçlar, esaslı bir mali reformu gerçekleştirmekten uzaktır. Yapılan değişiklikler, daha çok sınırlı tasarruflar ve bazı rakamsal düzeltmelerle sınırlı kalmış; bütçenin temel bünyesini ilgilendiren sorunlara yeterince nüfuz edilememiştir. Bu durum, bütçenin hâlen "ıslaha muhtaç" bir görünüm arz ettiğini göstermektedir³⁵.

Dicleli 1948 yılı bütçesi hakkında Devlet bütçesinde umumi hizmetler ile mahallî hizmetler arasındaki ayrımın belirsizliği üzerinde durmuştur. Genel bütçeden yapılan harcamaların bütün

³² TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 278.

³³ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 278-280.

³⁴ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 280-282.

³⁵ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 282.

yurttaşlara hitap eden hizmetlere tahsis edilmesi gerektiğini vurgulamayan Dicleli buna karşılık, özellikle Ankara Belediyesi'ne yönelik olarak farklı bakanlık bütçeleri aracılığıyla yapılan yardımların bu ilkeyi zedelediğini ifade etmiştir. Bayındırlık Bakanlığı bütçesinden karşılanan park, mezarlık, yol, kanalizasyon gibi harcamaların fiilen belediye hizmeti niteliği taşımasına rağmen devlet bütçesi içinde yer almasını hem mali şeffaflığı hem de bütçe disiplini zayıflatmak olarak yorumlamıştır. Bu çerçevede, mahallî idarelere yapılan yardımların dağıtım ve denetimi güç bir yapı arz ettiğini belirten Dicleli, belediyelere ve özel idarelere yönelik yardımların farklı kalemler altında gizlenmesi, devletin bu hizmetler için katlandığı gerçek mali yükün açık biçimde görülmesini engellediğini iddia etmiştir. Bu nedenle, söz konusu yardımların tek bir kalem altında toplanması ve mümkün olduğunca yatırım ve tesis işlerine yönlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Dicleli'ye göre bakım ve onarım gibi süreklilik arz eden giderler, mahallî idarelerin kendi sorumluluğunda kalmalıdır³⁶.

Dicleli'nin eleştirilerinin bir diğer önemli boyutu, bütçe görüşmelerinde kullanılan yöntemle ilişkindir. Milletvekillerine sunulan bütçe tasarılarında çoğu zaman yalnızca rakamlar ve kısa gerekçeler yer almakta; buna karşın hizmetlerin kapsamını, niteliğini ve zaman içindeki gelişimini ortaya koyan istatistikî ve mukayeseli tablolar bulunmamaktadır. Bu durumun Meclisin bütçe üzerindeki denetim yetkisini fiilen sınırladığını ve harcamaların etkinliğini değerlendirmeyi güçleştirdiğini iddia etmiştir. Dicleli'nin konuşmasında dikkat çekilen bir başka husus; aynı nitelikteki hizmetlerin birden fazla kaynaktan finanse edilmesi olmuştur. Dicleli, bazı bakanlıklarda ve dairelerde benzer hizmetler için hem genel yönetim giderlerinden hem de özel daire ödeneklerinden harcama yapılabildiğini belirtmiştir. Bu "çok musluklu" harcama sisteminin, idarelere geniş bir takdir alanı tanıdığını; ancak aynı zamanda bütçe denetimini zorlaştırıp israf riskini artırdığını iddia etmiştir. Bu bağlamda Dicleli, ödeneklerin mahiyetlerine göre açık ve tutarlı bir biçimde gruplanması gerektiğini savunmuştur. Birbirleriyle ilgisi olmayan hizmetlerin aynı ödenek kalemi altında toplanmasının, bazı bütçe bölümlerinin gereğinden fazla şişmesine yol açtığını ve harcamalar ile hizmetler arasındaki ilişkiyi görünmez hâle getirdiğini iddia eden Dicleli, hangi hizmete ne ölçüde kaynak ayrıldığının açıkça gösterecek bir yapıya kavuşturulması gerektiğini dile getirmiştir³⁷.

Dicleli, bütçede yapılan sınırlı değişikliklerin yeterli olmadığını, asıl ihtiyacın bütçe tertibi, harcama mantığı ve denetim mekanizmalarını kapsayan kapsamlı bir mali reform ile mümkün olacağını savunmuştur³⁸. Vedat Dicleli, 1948 yılı bütçesinin teknik ayrıntıların irdelenmesinin ötesinde, kamu maliyesi anlayışı ve idari rasyonalite açısından ele alan eleştirel değerlendirmelerde bulunarak konuşmasını tamamlamıştır.

Vedat Dicleli'den sonra bütçe hakkında mütalaalarını sunmak üzere Dp grubu adına Kütahya milletvekili Adnan Menderes söz almıştır. Menderes yaptığı konuşmada, bütçeyi yalnızca mali rakamlar bütünü olarak değil, devletin idare anlayışını, kalkınma kapasitesini ve demokratik işleyişini yansıtan temel bir siyasal belge olarak gördüklerini dile getirmiştir. Menderes'in konuşmasının ana eksenini, bütçenin hazırlanış usulü, harcamaların yapısı, tasarruf anlayışının yokluğu ve devlet mekanizmasının hantallığına yönelik eleştiriler oluşturmuştur.

Menderes, konuşmasına bütçelerin tertip ve tanziminde izlenen yöntemi sorgulayarak başlamıştır. Ona göre, Meclisin bütçe üzerindeki denetim yetkisini layıkıyla kullanabilmesi için bütçenin açık, sade ve anlaşılır bir tasnife dayanması gerekmektedir. Ancak mevcut bütçe

³⁶ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 282-283.

³⁷ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 283-286.

³⁸ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 290-291.

tekniki, masrafların hangi alanlara ve hangi amaçlarla yapıldığını ilk bakışta kavramayı mümkün kılmamaktadır. Menderes bu durumun, hem Meclisin sağlıklı karar almasını engellediğini hem de israf ve suiistimal riskini artırdığını iddia etmiştir³⁹.

Menderes, özellikle harcamaların mahiyetlerine göre ayrılmamasını ve icmal tabloların yetersizliğini eleştirerek, maaş, ücret, inşaat, yol ve yolluk gibi giderlerin açık biçimde izlenemediğini belirtmiştir. Ona göre bütçe, devletin hangi politik istikamete yöneldiğini gösteren bir belge olmaktan uzaklaşmıştır. Konuşmasının önemli bir bölümünü, tasarruf meselesine ayıran Menderes, bütçede gerçek anlamda bir tasarrufun yalnızca ödenek kısıntılarıyla değil, öncelikle zihniyet, teşkilat ve harcama alışkanlıklarının değiştirilmesiyle mümkün olacağını savunmuştur. Devlet dairelerinin her birinin adeta müstakil bir “küçük Hükümet” gibi davranmasının, tasarruf önündeki en büyük engellerden biri olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede, Devlet Bakanlığı’nın kaldırılmasından Savarona yatının satılmasına kadar uzanan somut tasarruf önerilerinde bulunmuştur. Menderes bütçeye yönelik eleştirilerindeki esas amacının, vatandaşın vergi yükünü hafifletmek ve kamu kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlamak olduğunu vurgulamıştır⁴⁰.

Menderes, 1948 bütçesinin muhtemel sonuçlarını değerlendirebilmek için 1947 bütçesinin uygulama sonuçlarına dikkat çekmiştir. 1947 yılı içinde 55 milyon liralık aktarma ve 169 milyon liralık ek ödenek verilmiş olmasının, bütçe yapılırken öngörülme 224 milyon liralık yeni harcama anlamına geldiğini dile getirmiştir. Bu durumun, Hükümetin bütçe tahminlerindeki isabetsizliğini ve Meclisin bütçe üzerindeki fiilî tasarruf gücünün ne derece sınırlı kaldığını göstergesi olduğunu iddia etmiştir. Menderes’e göre, maaş, borç ve emeklilik ödemeleri gibi sabit giderlerin bütçenin büyük kısmını oluşturduğu bir yapıda, bu ölçüde büyük sonradan harcamaların ortaya çıkması, bütçe disiplininin zayıflığını ortaya koymaktadır⁴¹.

Menderes, konuşmasının ilerleyen bölümlerinde devletin yürüttüğü kalkınma faaliyetlerinin yetersizliğine değinmiştir. Uzun yıllardır takip edilen politikaların devleti yorduğunu, idari kapasiteyi zayıflattığını ve artık normal kamu hizmetlerinin bile güçlükle yürütülebildiğini savunmuştur. Büyük projelerin başlatılmasının bir yana, mevcut işlerin dahi bütçenin borçlanma imkânlarını tükettiğini ifade etmiştir⁴².

Bu bağlamda, tarım, sağlık, eğitim ve bayındırlık alanlarında ciddi kaynak yetersizlikleri bulunduğunu; özellikle Bayındırlık Bakanlığı bütçesinin kalkınma hedefleri açısından son derece yetersiz olduğunu belirten Menderes, kalkınmanın hızlandırılabilmesi için tasarrufa gerçek anlamda öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamıştır⁴³. Sonuç olarak Adnan Menderes konuşmasında 1948 yılı bütçesini sistematik, eleştirel ve yapısal bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Menderes, bütçenin; pahalı, verimsiz, geleceğe borç yükleyen ve devletin idari zaafını gizleyen bir nitelik taşıdığını savunmuştur. Ona göre, bu bütçe anlayışı sürdürülebilir değildir ve kapsamlı bir mali-idari reform yapılmadığı sürece ekonomik ve sosyal sorunların derinleşmesi kaçınılmazdır⁴⁴.

Adnan Menderes’ten sonra söz alan Denizli milletvekili Reşad Aydın, 1948 Yılı Bütçe Tasarısı üzerine yaptığı konuşmada bütçeyi, vergi yapısı, borçlanma politikası ve hayat pahalılığı

³⁹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 291-292.

⁴⁰ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 293-294.

⁴¹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 295.

⁴² TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 297.

⁴³ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 298.

⁴⁴ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 299-301.

ekseninde ele almış; özellikle maliye politikasının toplumsal etkilerine odaklanan eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Aydınli, konuşmasına 1948 bütçesinin gelir yapısını inceleyerek başlamıştır. Bütçe gelirlerinin büyük bir bölümünün vasıtalı (dolaylı) vergilerden sağlandığını; bu vergilerin toplam gelirler içindeki payının yarıdan fazla olduğunu vurgulamıştır. Gelişmiş ülkelerde dolaylı vergilerin bu denli yüksek bir orana ulaşmadığını belirten Aydınli, Türkiye’de bu vergi türünün tercih edilmesinin temel sebebinin tahsili kolay ancak sosyal bakımdan adaletsiz olması olduğunu ifade etmiş ve bu durumun, vergi yükünü dar ve sabit gelirli kesimlerin omuzlarına yüklediğini savunmuştur. Aydınli’ya göre dolaylı vergiler, maliyetleri artırmak suretiyle doğrudan hayat pahalılığına yol açmakta, ücretli ve dar gelirli vatandaşların geçim şartlarını daha da ağırlaştırmaktadır. Aydınli, maliye idaresinin bu vergi yapısında ısrar etmesini, bütçenin “sakat bir maliyeci zihniyeti” ile hazırlandığının göstergesi olarak yorumlamıştır⁴⁵.

Reşad Aydınli konuşmasının devamında, 1948 bütçesinin gelir-gider dengesini ayrıntılı biçimde ele almıştır. Aydınli, giderlerin gelirlerden belirgin biçimde fazla olduğunu ve ortaya çıkan yaklaşık 128 milyon liralık açığın istikraz (borçlanma) yoluyla kapatılmasının öngörüldüğünü belirtmiştir. 1947 bütçesiyle yaptığı mukayesede, her ne kadar görünürde daha düşük bir harcama seviyesi bulunsa da bütçe açığının önceki yıla göre daha da büyüdüğünü vurgulamıştır. Aydınli bu durumu, bütçe tahminlerinde sistematik bir isabetsizliğin göstergesi olarak yorumlamıştır⁴⁶.

Aydınli’nın 1948 yılı bütçesine yönelik en güçlü eleştirilerden biri de istikraz politikası üzerine olmuştur. Son yıllarda çıkarılan borçlanmaların, kamuoyuna “kalkınma ve yatırım amacıyla” sunulmasına rağmen gerçekte bütçe açıklarını kapatmak için kullanıldığını savunmuştur. Fakülteler, konser salonları, adliye binaları, opera binaları, bakanlık ve Meclis yapıları gibi harcamaların iktisadi kalkınmaya doğrudan katkı sağlamadığını; bu tür yatırımların borçlanma gerekçesi yapılamayacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda Aydınli, Osmanlı Devleti’nden devralınan ağır borç mirasını hatırlatarak, verimsiz alanlarda yapılan borçlanmaların gelecek nesilleri de borç yükü altında bırakacağı uyarısında bulunmuştur. Borçlanmaların yalnızca geri ödeme kabiliyeti yüksek ve üretken yatırımlar için kullanılması gerektiğini savunmuştur⁴⁷.

Konuşmasında hayat pahalılığı meselesine de değinen Aydınli, Hükümetin uyguladığı mali ve ekonomik politikaların yaşam seviyesini yükseltmekten uzak olduğunu; aksine dolaylı vergiler, gümrük resimleri ve muamele vergileri yoluyla fiyat artışlarını kalıcı hâle geldiğini ifade etmiştir. Özellikle ithalat üzerindeki vergi yükünün azaltılmamasının, dışarıdan gelen mallarda fiyat düşüşünü imkânsız kıldığını belirtmiş ve bu durumun, bütçenin bir “idari ve iktisadi reform” perspektifinden yoksun olduğunu açıkça ortaya koyduğunu savunmuştur. Reşad Aydınli 1948 bütçesini; adaletsiz bir vergi yapısına dayanan, borçlanmayı kalıcı bir mali araç hâline getiren ve hayat pahalılığına karşı etkili tedbirler içermeyen bir bütçe olarak gördüklerini beyan ederek sözlerini tamamlamıştır⁴⁸.

Reşad Aydınli’dan sonra söz alan Hatay milletvekili Eyüp Durukan konuşmasında, Bütçe Komisyonu’nun tasarruf amacıyla bazı teşkilat ve birimlerin ödeneklerini kabul etmemesini ilke olarak anlayışla karşıladığını, ancak bu tasarruf anlayışının Milli savunma açısından sakıncalı sonuçlar doğurabilecek alanlara uygulanmasına karşı olduğunu belirtmiştir. Özellikle seferberlik şubelerinin ödeneksiz bırakılması ve fiilen kaldırılmaları yönündeki yaklaşımı

⁴⁵ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 301-302.

⁴⁶ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 302-303.

⁴⁷ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 303.

⁴⁸ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 304-306.

eleştiren Durukan, bu konuda meseleyi ciddiyetle ele alarak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak ile doğrudan görüşüğünü, hem Genelkurmay'ın hem de Milli Savunma Bakanlığı'nın, seferberlik şubelerinin kaldırılmasının uygun olmadığı görüşünde birleştiğini milletvekilleri ile paylaşmıştır. Ayrıca, seferberlik işlerinin hukuken Başbakanın sorumluluğunda olduğunu, bu nedenle alınan kararların Anayasa ve ilgili kanunlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dünya genelinde henüz tam bir barış ortamının oluşmadığını vurgulayan Durukan, uluslararası belirsizliklerin sürdüğünü ve birçok devletin bu nedenle Milli savunma ve seferberlik hazırlıklarını artırdığını ifade etmiştir. Türkiye'nin de benzer güvenlik riskleri karşısında küçük tasarruf gerekçeleriyle savunma teşkilatını zayıflatmaması gerektiğini savunarak konuşmasını tamamlamıştır⁴⁹.

Eyup Durukan'dan sonra söz alan Erzurum milletvekili Vehbi Kocagüney ise 1948 bütçesini kalkınma ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak, ağırlıklı olarak cari giderlere dayalı bir bütçe olarak değerlendirmiştir. Özellikle Bayındırlık Bakanlığı bütçesini örnek gösteren Kocagüney, 97 milyon liralık ödeneğin büyük kısmının maaş ve zorunlu giderlere ayrıldığını, kalkınmaya yönelik yatırımlar için yeterli kaynak bırakılmadığını vurgulamış ve bu durumun devletin ekonomik gelişme hedefleriyle bağdaşmadığını ifade etmiştir. Konuşmasının önemli bir bölümünde tarım, sağlık ve eğitim alanlarındaki yapısal eksikliklere dikkat çeken Vehbi Kocagüney, Türkiye'nin hâlen bir tarım ülkesi olduğunu, buna rağmen Tarım Bakanlığına makine ve araç alımı için yeterli ödenek verilmediğini; çiftçinin verimsiz yöntemlerle üretim yapmaya mecbur bırakıldığını dile getirmiştir. Sağlık alanında ise mevcut hastalıklarla yeterince mücadele edilemediğini, Sağlık Bakanlığının uzun vadeli planlarının yetersiz bütçe nedeniyle gecikeceğini iddia etmiştir. Eğitim alanındaki gayretleri takdir etmekle birlikte, bu alana da ihtiyaçları karşılayacak ölçüde kaynak ayrılmadığını belirtmiştir. Kocagüney'e göre kalkınmanın temel engeli, tasarruf anlayışının yanlış yerde uygulanmasıdır. Devletin, zorunlu olmayan alanlarda tasarrufa gitmesi gerektiğini, buna karşılık üretimi ve verimliliği artıracak yatırımlara öncelik vermesinin zorunlu olduğunu savunmuştur. Vehbi Kocagüney konuşmasının sonunda, mevcut bütçe anlayışıyla Türkiye'nin hızlı ve dengeli bir iktisadi gelişme sağlayamayacağını, Hükümetin daha cesur ve yapısal nitelikte tedbirler alması gerektiğini; aksi takdirde milletin beklediği refah artışının uzun yıllar gecikeceği uyarısında bulunarak konuşmasını tamamlamıştır⁵⁰.

Vehbi Kocagüney'in konuşması sonrasında bütçe görüşmelerine ara verilmiş olup ikinci oturumda 1948 yılı bütçesi hakkında ilk sözü Ankara milletvekili Naci Tınaz almıştır. Naci Tınaz konuşmasında, bütçe görüşmeleri çerçevesinde özellikle yakacak (kömür) meselesini ele almış ve bu konunun hem ekonomik hem de sosyal açıdan son derece rahatsız edici bir sorun hâline geldiğini vurgulamıştır. Ankara başta olmak üzere Çubuk, Polatlı ve Kırıkkale gibi yerlerden sürekli müracaatlar geldiğini belirten Tınaz, halkın ciddi bir yakıt sıkıntısı yaşadığını ifade etmiştir. Tınaz, devlet dairelerinde ve kamu tesislerinde büyük ölçüde kömür israfı yapıldığını somut örneklerle açıklamaya çalışmıştır. İstanbul Elektrik Santrali'nde eski kazanlar nedeniyle her yıl yüz binlerce liralık kömürün boşa harcandığını, bu sorunun zamanında yatırım yapılmadığı için devam ettiğini dile getirmiştir. Benzer şekilde bazı kamu binalarında kaloriferlerin gereksiz yere yakıldığını, buna karşılık vatandaşın evinde yakacak bulamadığını iddia etmiş ve bu durumu adaletsiz ve kötü idareye dayalı bir tablo olarak nitelendirmiştir. Konuşmasında linyit meselesine de özel yer ayıran Tınaz, Tavşanlı ve Değirmisaz gibi bölgelerde linyit kaynakları bulunduğunu, ancak bunların yeterince değerlendirilmediğini söylemiştir. Demiryollarının nakliye kapasitesi sınırlı olduğu hâlde, Anadolu'nun birçok

⁴⁹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 306-307.

⁵⁰ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 307-311.

yerinde küçük ölçekli linyit yataklarının ihmal edildiğini, bunun sonucunda hem halkın yakacak sıkıntısı çektiğini hem de ormanların tahrip edildiğini belirtmiştir. Linyit üretiminin artırılması ve bu alanda gerekli tesislerin kurulması hâlinde, Anadolu'nun önemli bir bölümünün yakacak sorunundan kurtulabileceğini savunan Tınaz, yakacak meselesinin yalnızca bir iktisat veya bütçe problemi değil, aynı zamanda sosyal adalet ve kamu yönetimi sorunu olduğunu ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır⁵¹.

Naci Tınaz'dan sonra Bursa milletvekili Muhittin Baha Pars konuşmasını yapmak üzere söz almıştır. Pars, bütçe görüşmeleri vesilesiyle kamu idaresinin işleyişine, tarım politikalarına ve mali disiplin anlayışına yönelik kapsamlı eleştirilerde bulunmuştur. Devlet teşkilatında idari dağınıklık, sorumluluk belirsizliği ve denetim eksikliği bulunduğunu ifade eden Pars, özellikle mektup ve telgrafların zamanında yerine ulaşmamasını örnek göstererek, kamu hizmetlerinde hesap verilebilirliğin ve iş disiplininin zayıfladığını belirtmiş, gecikmelerin olağan karşılanmasının yönetim anlayışını bozduğunu söylemiştir. Tarım alanındaki uygulamalara da değinen Pars, köylüye destek amacıyla dağıtılan makine, selektör ve ekipmanların bakım, yedek parça ve tamamlayıcı girdiler hesaba katılmadan verildiğini, bu nedenle birçok yerde makinelerin çalışamaz halde kaldığını dile getirmiştir. Tohum dağıtımında da plansızlık bulunduğunu ifade eden Pars, ekim zamanına uyulmamasının köylüde devlete karşı güvensizlik ve ümitsizlik yarattığını ifade etmiştir. Ona göre asıl sorun kaynak yetersizliğinden ziyade idare ve planlama eksikliğinden kaynaklanmaktaydı. Tarımın ülke ekonomisinin temelini oluşturduğunu vurgulayan Muhittin Baha Pars; köylünün korunmasının ve üretim imkânlarının geliştirilmesinin Milli bir zorunluluk olduğunu savunmuştur. Yatırımların büyük ve gösterişli projeler yerine, sulama ve tohum ıslahı gibi küçük fakat sonuç alıcı alanlara yönltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Konuşmasının son bölümünde ise bütçede demirbaş ve döşeme kalemlerine ayrılan ödenekleri eleştiren Pars, bakanlık dairelerinin bu kalemleri her yıl otomatik biçimde artırdığını, gerçek ihtiyaç analizinin yapılmadığını ve bunun gereksiz harcamalara yol açtığını iddia etmiş ve Bütçe Komisyonu'nun bu ödeneklerde indirim gitmesi hâlinde yaklaşık yarım milyon liralık tasarruf sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Muhittin Baha Pars, bütçenin yalnızca rakamsal bir denge meselesi olmadığını; etkin idare, planlı kalkınma ve köylüyü merkeze alan bir ekonomi anlayışıyla desteklenmediği takdirde kamu harcamalarının beklenen faydayı sağlayamayacağını ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır⁵².

Seyhan milletvekili Kasım Ener ise 1948 bütçesini değerlendirirken özellikle tarım kesiminin ekonomik yapı içindeki ağırlığına rağmen yeterince korunmadığını vurgulamıştır. Türkiye'de nüfusun büyük çoğunluğunun geçimini tarımdan sağladığını hatırlatmış; buna karşılık uygulanan mali ve iktisadi politikaların, köylü ve çiftçi üzerinde ağır bir yük oluşturduğunu ifade etmiştir. Ener, zirai ürünler üzerindeki fiyat ve vergi politikalarının çiftçinin üretim gücünü zayıflattığını belirtmiştir. Tarım ürünlerinin fiyatlarının baskı altında tutulmasının şehirli nüfus için kısa vadede fayda sağlayabileceğini kabul etmekle birlikte, bu yaklaşımın uzun vadede çiftçiyi üretimden soğuttuğunu ve ülkenin iktisadi gelişmesini olumsuz etkilediğini savunmuştur. Konuşmasında, çiftçinin desteklenmesinin Milli ekonomi açısından zorunlu olduğu görüşünü dile getiren Kasım Ener, tarımın ihmal edilmesinin yalnızca köylüyü değil, sanayi ve ticaret dâhil tüm ekonomik yapıyı zayıflatacağını belirtmiştir. Devletin tarım politikalarında daha dengeli ve üretimi teşvik edici bir yol izlemesi gerektiğini vurgulamıştır⁵³.

⁵¹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 311-313.

⁵² TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 313-318.

⁵³ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 318-319.

Kasım Ener'den sonra söz alan Kütahya milletvekili Hakkı Gedik, 1948 bütçesini genel hatlarıyla ele alarak özellikle iktisadi istikrar, hayat pahalılığı ve üretim politikaları üzerinde durmuştur. Dünya genelinde savaş sonrası dönemin yarattığı ekonomik dengesizliklerin sürdüğünü, bu koşullar altında bütçenin yalnızca muhasebe dengesi gözetilerek değil, toplumun geçim şartlarını iyileştirecek bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Gedik, hayat pahalılığının temel nedeninin üretim yetersizliği olduğunu vurgulamış; fiyat artışlarının yalnızca denetim ve idarî tedbirlerle önlenemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre kalıcı çözüm, tarım, sanayi ve ulaştırma başta olmak üzere bütün alanlarda üretimin artırılmasıdır. Bu çerçevede bütçenin, üretimi doğrudan destekleyen yatırımlara yeterince ağırlık vermediğini savunmuştur. Konuşmasının önemli bir bölümünde tarım politikalarına yer veren Hakkı Gedik, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olmasına rağmen çiftçinin halen ilkel üretim şartları içinde bırakıldığını dile getirmiştir. Sulama, tohum ıslahı, makineleşme ve gübre temini gibi alanlarda yapılan harcamaların yetersiz olduğunu; bu eksikliklerin hem verimi düşürdüğünü hem de köylünün refahını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Tarım kesiminin güçlendirilmesinin yalnızca köylünün değil, tüm Milli ekonominin yararına olacağını vurgulamıştır. Hakkı Gedik ayrıca, vergi politikalarının toplumsal etkilerini ele almış; dolaylı vergilerin ağırlığının dar gelirli kesimler üzerinde baskı oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu durumun hem hayat pahalılığını artırdığını hem de gelir dağılımında adaletsizliğe yol açtığını savunmuştur. Devletin vergi sistemini daha adil ve üretimi teşvik edici bir yapıya kavuşturması gerektiğini dile getirmiştir. 1948 bütçesinin mevcut hâliyle istikrarı korumakta yetersiz kaldığını, hayat pahalılığıyla mücadelede etkili olamayacağını ve üretimi artıracak güçlü tedbirler içermediğini belirten Gedik, hükûmetin, kısa vadeli mali denge yerine uzun vadeli kalkınma ve refah hedeflerini esas alan bir ekonomi politikası benimsemesi gerektiğini vurgulayarak konuşmasını tamamlamıştır⁵⁴.

Ali Rıza Esen konuşmasında, 1948 bütçesini değerlendirirken özellikle iktisadi yapı, hayat pahalılığı ve mali politikaların toplumsal etkileri üzerinde durmuştur. Dünya genelinde savaş sonrası dönemin yarattığı ekonomik dalgalanmaların Türkiye'yi de etkilediğini belirtmiş; bu şartlar altında bütçenin yalnızca rakamsal dengeye değil, halkın geçim şartlarını iyileştirmeye yönelik bir anlayışla ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasında vergi sistemine değinen Ali Rıza Esen, dolaylı vergilerin bütçe gelirleri içindeki ağırlığının arttığını, bunun da özellikle dar gelirli kesimler üzerinde baskı oluşturduğunu belirtmiştir. Vergi yükünün adil dağılmadığını, ücretli kesimlerin ve küçük üreticilerin orantısız biçimde etkilendiğini ifade ederek, vergi politikasının sosyal adalet ilkesine daha uygun hâle getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Esen, kamu harcamalarında verimlilik ve tasarruf konusuna dikkat çekmiştir. Kendisinden önceki hatiplerin bazı eleştirilerine de cevap veren Esen, Vedat Dicleli'nin Ankara'ya hükümet eliyle yapılan yardımları eleştirmesini doğru bulmadığını ve Ankara şehrinin neticede ülkenin başkenti olması münasebetiyle bir an önce imarının tamamlanmasının herkes için önemli olduğunu dile getirmiştir. Yine Naci Tınaz'ın eleştirilerine de cevap veren Esen, kendisinin daha önceden hükümette bulunduğunu, saydığı aksaklıkları kendi döneminde niçin düzeltmeye çalışmadığını sorgulamıştır. Kendisinin bir doğu şehrinin milletvekili olduğunu vurgulayan Esen, hükümetin bölgedeki asayişsizliği ortadan kaldırmak adına önemli adımlar attığını bu nedenle de hükümete müteşekkir olduğunu belirterek konuşmasını tamamlamıştır⁵⁵.

⁵⁴ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 319-328.

⁵⁵ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 328-330.

Kastamonu milletvekili Fethi Mağara ise bakanlıkların uygulamalarına yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Bazı yerleşim yerlerinde yeterli altyapı hazırlığı olmadan örneğin hükümet konağı, askerlik şubesi ve adliye binası yapılmadan İçişleri Bakanlığı tarafından ilçe olması kabul edilen yerlerde ciddi sıkıntılar yaşandığını iddia etmiştir. Mağara ayrıca Orman Kanunu'ndan kaynaklanan uygulamalar münasebetiyle orman içerisinde kalan köylülerin mağdur olduğunu ve buna yönelik bir adım atılmadığını iddia etmiştir⁵⁶.

Fethi Mağara'dan sonra söz alan Niğde milletvekili İbrahim Refik Soyer, 1948 bütçesi hakkındaki görüşlerini sunarken söze kendisinden önce söz alan Vedat Dicleli'ye bir cevap vererek başlamıştır. Soyer, Dicleli'nin görüşlerinin önemli kısmına katılmakla birlikte özellikle Savarona yatı hakkındaki görüşlerine katılmadığını; Savarona'nın hem Mustafa Kemal Atatürk'ün yadigarı olması münasebetiyle hem de mevcut cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından aktif biçimde kullanılması münasebetiyle satılmasının mümkün olmadığını beyan etmiştir. Soyer konuşmasının devamında bakanlıklara ayrılan telefon ücretlerinin yüksekliğini eleştirmiş, ilgili kurumların bu ödeneği daha kontrollü kullanması gerektiğini beyan etmiştir. Soyer'in konuşmasının kalan kısmı ise seçim bölgesi olan Niğde'nin sorunlarına yönelik olmuş; ilgili bakanlıklara Niğde'de yaşanan sorunları aktararak bu sorunların çözümünü talep etmiştir⁵⁷.

İstanbul milletvekili Ahmet Kemal Silivrili, bütçede yer alan vergi kalemlerinin vatandaş üzerinde ağır bir yük oluşturduğunu, özellikle de köylü kesimin üretmez hale getirildiğini iddia etmiştir. Umumi Müfettişliklerin ve Milli Korunma Mahkemeleri'nin kapatılmasının toplumun üzerindeki yükün küçük de olsa bir kısmını kaldırdığını ifade eden Silivrili TMO başta olmak üzere bazı kurumların da bir an evvel kapatılması gerektiğini beyan etmiştir. Bütçede gereksiz birçok masraf kalemi bulunduğunu ve bunlar içerisinde en başı kamuda gereğinden fazla istihdam edilen personel yer aldığını belirten Silivrili bu yükün vatandaşa yüklenmesinin kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Silivrili ayrıca bakanlık bütçelerinde yer alan taşıt ve mefruşat kalemlerinin de milletin ödediği vergilerin gereksiz yere kullanılmaktan başka bir şeye yaramadığını belirtmiştir. Kamu kurumları adına yapılan bazı inşaatların da gereksiz olduğunu iddia eden Silivrili, saydığı gerekçeler doğrultusunda bütçeyi bir "israf bütçesi" olarak tanımlamış ve Meclisin birçok noktada sunulan bütçe taslağında kesintiler yapmasının şart olduğunu iddia ederek 1948 yılı bütçesi hakkındaki görüşlerini açıklamıştır⁵⁸.

Silivrili'den sonra söz alan Kars milletvekili Hüsamettin Tuğaç, muhalefet milletvekillerinin inşaatların durdurulması ve kamudan personel çıkarılması yönündeki önerilere olumlu bakmakla birlikte bu önerilerin aniden gerçekleşecek şeyler olmadığını dile getirmiştir. Hükümetin 1948 yılı bütçesi adına bu yönde bir adım attığını ve tasarruf adına atılacak bu adımların zamana yayılmasının ekonomik ve toplumsal olarak bir zorunluluk olduğunu iddia etmiştir. Tuğaç ayrıca Avrupa'da yaşanan ekonomik kriz nedeniyle tütün ve fındık gibi lükse kaçan bazı tarım ürünlerinin dış pazarda alıcı bulamadığını, bu nedenle ilerleyen yıllar adına başta hayvan ürünleri olmak üzere daha kolay pazar bulacak temel ürünlerin yetiştirilmesine önem verilmesi gerektiğini belirterek konuşmasını tamamlamıştır⁵⁹.

1948 yılı bütçesi adına söz alan Sinop milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk devlet bütçesinin ev ekonomilerinden bir farkının olmadığını iddia ederek konuşmasına başlamıştır. Tengirşenk, uzun zaman boyunca uygulanan bütçe sisteminin artık uygulanmadığını, bütçede öngörülen

⁵⁶ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 331.

⁵⁷ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 331-333.

⁵⁸ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 333-335.

⁵⁹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 335-336.

gelir kadar harcama yapılması gerektiğini oysa ki yakın zamanda hazırlanan bütçelerin gelir-gider dengesi kurarak hazırlanmadığını ve bütçe açığının borçlanmak suretiyle kapatılmaya çalışıldığını iddia etmiştir. Bu şekilde oluşturulan bütçelerin sürdürülebilir bir tarafının olmadığını savunan Tengirşenk, sadece tasarruf yapmanın da yanlış olacağını, tasarruf ile birlikte üretimin artırılması için tedbirler alınması gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin önemli bir kısmının kırsalda yaşayan köylülerden oluştuğunu ve Türkiye'deki gerçek üreticinin köylüler olduğunu belirten Tengirşenk, köylünün üretimi artırması adına adımlar atılması gerektiğini beyan etmiştir. Tengirşenk, çözüm olarak da Ziraat Bankası'nın % 7 faizle vatandaştan aldığı parayı % 3 gibi bir oranla köylüye vermesi gerektiğini, bu durumun ilerleyen yıllarda üretim ekonomisinin oluşturulması için zorunluluk olduğunu dile getirmiştir⁶⁰.

Yusuf Kemal Tengirşenk'ten sonra söz alan Kocaeli milletvekili İsmail Rüştü Aksal, 1948 yılı bütçesinin 1947 yılında öngörülen bütçenin yaklaşık 70 milyon lira açık vermek suretiyle hazırlandığını belirtmiştir. Bir önceki yılın bütçesinin hükümet tarafından tutturulamaması sorunsalının bu yılda devam edeceğini iddia etmiştir. Aksal, 1948 bütçesinin hazırlanması sırasında vergilerin azami oranda belirlendiğini, dolayısıyla yıl içerisinde yeni vergi ihdas etmenin mümkün olmadığını beyan etmiştir. Üretimde de ciddi bir artış düşünülmediği göz önüne alındığında bütçe açığının bir sonraki yılda da artarak devam edeceğini iddia etmiştir. Sembolik tasarruflarla içinde bulunduğumuz durumun aşamayacağını savunan Aksal'a göre denk bütçeyi yakalamanın ilk ve en önemli şartı kapsamlı bir kamu personeli reformudur. 1.313.625.609 liralık 1948 yılı bütçesinin en yüksek kaleminin 425.702.522 lira ile personel maaş ve ücretlerine ayrıldığını dile getiren Aksal bu gider kaleminin düşürülememesi halinde denk bütçe sorununun ilerleyen yıllarda da devam edeceğini beyan ederek konuşmasını tamamlamıştır⁶¹.

İsmail Rüştü Aksal'dan sonra söz alan Kütahya milletvekili Ahmet Bozbay, diğer hatiplerin dile getirdiği kamu personellerinin iş yapmadığı, vatandaşın mağdur edildiği konuyu dile getirerek konuşmasına başlamıştır. Personelin önemli bir kısmının özveri ile çalıştığı fakat bazı idarecilerin uygulamalarının vatandaşın mağdur ettiğini savunan Bozbay, vatandaşın hayatını kolaylaştırmak ve üretimin artması adına alınan kararların suiistimal edildiğini iddia etmiştir. Özellikle de üretimin artması adına kullanılan kredilerin bazen gerçek üretici tarafından kullanılmadığını, hak etmeyen insanların da bu kredilerden istifade ettiğini dile getirmiştir. Aynı şekilde bölgesel farklılıklar gösteren bazı zirai üretim araçlarının da bölgenin özel durumlarını bilmeyen devlet kurumları tarafından imal edilmesinin uygulamada sorunlar yarattığını belirterek konuşmasını tamamlamıştır⁶².

Bozbay'ın konuşması sonrasında bütçe görüşmelerinin ikinci oturumu sona ermiş olup üçüncü oturum Kastamonu milletvekili Muzaffer Akalın'ın konuşması ile başlamıştır. Akalın, Milli Savunma Komisyonu üyesi olarak Seferberlik Teşkilatı L Cetveli'nde gerçekleştirilen tasarrufun gerekçelerine değinmiştir. Aynı şekilde Umumi Müfettişliklerin kaldırılması konusuna da değinen Akalın, olağanüstü şartların bir sonucu olarak kabul edilen Genel Müfettişlik teşkilatının ne Anayasaya ne de Vilayetler Kanunu'na uygun olmadığını milletvekillerine açıklamak suretiyle konuşmasını tamamlamıştır⁶³.

Muzaffer Akalın'dan sonra İstanbul milletvekili Senihi Yürüten söz almıştır. Yürüten, Bütçe Kanunu'nun D Cetveli'nde yer alan taşıt ve şoför giderleri konusunun üzerinde durmuş ve

⁶⁰ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 336-338.

⁶¹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 338-341.

⁶² TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 342-343.

⁶³ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 344-346.

17.167.097 lira ayrıldığı, şoför ücretleri için ise 649.930 lira ödenek ayrıldığını belirtmiştir. Bu iki kalemin dışında şoför muavini ve araç bakım giderlerinin ise listede hiç yer almadığını, bunlar da eklendiğinde ortaya çıkan rakamın ciddi bir israfa neden olduğunu beyan etmiştir. Akalın, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri araçların dışındaki diğer araçlardan olabildiğince tasarruf edilmesi gerektiğini dile getirerek konuşmasını tamamlamıştır⁶⁴.

Mardin milletvekili General Seyfi Düzgören ise Seferberlik Müdürlükleri üzerine durmuştur. Düzgören, savaşın sadece askerler tarafından cephede kazanılmadığını; iase, sağlık, bayındırlık, lojistik vd. hususlarda Milli Savunma Bakanlığı dışındaki kurumların da seferberlik günlerinde tedbirler aldığını beyan etmiştir. Düzgören, her bakanlığın kendi uhdesinde seferberlik için yaptığı çalışmaların bazen koordinasyonsuzluklara neden olduğunu ve bu durumun da ister istemez ekonomik olarak ciddi bir yekun oluşturduğunu iddia etmiştir. Hükümetin elinde taslak olarak bulunan Milli Savunma Kanunu ile seferberlik teşkilatlarının tek elde birleştirilmesinin hem kurumlar arasındaki sevk ve idareyi daha sağlıklı yapar duruma getireceğini hem de gereksiz bir çok harcamadan tasarruf imkânı doğuracağını söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır⁶⁵. Seyfi Düzgören'den sonra söz alan Manisa milletvekili General Ali Rıza Artunkal da Düzgören'in temas ettiği konulara temas etmiş ve Seferberlik Teşkilatı'nın bir an önce tek elden sevk ve idare edilecek biçimde kurulmasını talep etmiştir⁶⁶.

Milletvekillerinin bütçe ile ilgili değerlendirmelerden sonra Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir tekrar söz almış ve bütçe ilgili eleştirileri ikiye ayırdığını; bunların bir kısmının usule yönelik gerçekleşirken bir kısmının da esasa yönelik gerçekleştiğini belirtmiştir. Usule yönelik gerçekleştirilen eleştirilerin bütçenin daha sağlıklı hazırlanması amacıyla gerçekleştiği için bu yönde eleştiri getiren milletvekillerine teşekkür etmiştir. Esasa yönelik eleştirilerin ise bütçenin samimiyetsizliği, borçlanma, bütçe açığı, tasarruf politikalarının olmadığı yönünde yapıldığını ifade eden Keşmir ilk olarak bütçenin samimi olmadığı ile ilgili eleştiriye açıklık getirmeye çalışmıştır. Keşmir, 1947 yılı bütçesinde yaklaşık % 13'lük bir açık yaşandığını, bu açığın önemli bir kısmının Milli Savunma Bakanlığı'na aktarılan ek ödeneklerden kaynaklandığını beyan etmiştir. Keşmir, 1948 yılı için de aynı sürecin yaşanabileceğini, yeniden ek bütçe hazırlanabileceğini peşinen kabul etmiştir. Milletvekillerinin; bu durum için bütçenin yüksek tutulması önerisini ise Milli Savunma Bakanlığı'nın olağanüstü taleplerini şimdiden tahmin etmek mümkün olmadığı için bu bütçenin artırılmasına şimdilik ihtiyaç olmadığını söyleyerek bu yönde gerçekleştirilen eleştirileri cevaplamaya çalışmıştır⁶⁷.

Halid Nazmi Keşmir ikinci olarak bütçede yeteri derecede tasarruf yapılmadığı konusunda ise; özellikle Milli Savunma Bakanlığı için 1947 yılında normal ve olağanüstü başlıkları ile iki farklı bütçe hazırlandığını, 1948 yılı için ise olağanüstü bütçede yer alan harcamaların farklı kalemlere aktarılması nedeniyle sanki yeni personel alımı yapıyormuş intibainin oluştuğunu oysa ki 1948 yılı için yeni personel alımı öngörülmediğini beyan etmiştir. Milletvekillerinin kamu personeli kadrolarının kısıtlanması yönündeki önerilerini ise; devlet dairelerinde çalışan binlerce memurun aniden devletle bağının koparılmasının mümkün olmadığını, bu durumun başkaca sorunları beraberinde getireceğini iddia etmiştir⁶⁸.

Bütçedeki borçlar ile ilgili eleştirilere de değinen Halid Nazmi Keşmir, kamu hizmetlerinin sürdürülebilir kılınması adına gelir kaynaklarının yetersizliği halinde borçlanmaktan başka bir

⁶⁴ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 346-347.

⁶⁵ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 347-348.

⁶⁶ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 348-349.

⁶⁷ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 349-351.

⁶⁸ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 351-352.

çare olmadığını dile getirerek konuyu açıklamaya çalışmıştır. Keşmir devamında ise başta Bayındırlık Bakanlığı'na ait kamu yatırımları olmak üzere bazı harcamaların borçlanarak yapılmasında bir mahsur olmadığını, bu yatırımların ilerleyen yıllarda milli gelirin yükselmesi suretiyle kendiliğinden borcun ödenmesini sağlayacağını ifade etmiştir⁶⁹. Keşmir, vergiler konusunda yapılan eleştirilere değinmiş ve Türkiye'de gelir kaynaklarının yaklaşık % 58'i dolaylı vergilerden karşılanırken % 42'si ise doğrudan vergilerden karşılanmakta olduğunu iddia etmiştir. Keşmir bu rakamın ABD, İngiltere, Fransa gibi ülkelere yakın bir rakam olduğunu ve oralarda da bu oranın % 50 civarında olduğunu beyan ederek bütçeye yönelik eleştirileri cevaplamaya çalışmıştır⁷⁰.

Maliye Bakanı Keşmir'den sonra söz alan Eskişehir milletvekili Ahmet Oğuz, genel hatları ile Halid Nazmi Keşmir'in konuşmasına yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Oğuz öncelikle uzun yıllardan beri bütçede sistematik bir artış yaşanmasına rağmen özellikle tarım sektöründe üretimde ve tarım arazilerinin işlenmesinde aynı oranda bir ilerleme yaşanmadığını iddia etmiştir. Ahmet Oğuz, Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir'in 1947 yılı bütçesinde % 13'lük bir açığın oluştuğunu söylediğini oysa ki kendi hesaplamalarına göre bu açığın yaklaşık % 40 civarında olduğunu iddia etmiştir⁷¹. Ahmet Oğuz hükümet temsilcilerinin yaklaşık 4 yıldan beri kamu personellerine yönelik bir reformun beklendiğini; buna karşılık geçen bu kadar zaman içerisinde bir adım atılmadığı eleştirinde bulunmuştur.

Bütçenin geneli üzerindeki görüşmeler sona erdikten sonra ilgili kurumların bütçeleri teker teker TBMM'de görüşülmeye başlanmış ve 31 Aralık 1947 tarihinde bütçe görüşmeleri sona ermiştir. 1948 Yılı Bütçe Kanunu 359 milletvekilinin kabul, 51 milletvekilinin red ve 3 milletvekilinin çekimser oyu ile kabul edilmiştir⁷².

SONUÇ

12 Temmuz Beyannamesi sonrasında CHP ve DP'deki aşırılık yanlısı milletvekillerinin tasfiye olması Recep Peker Hükümeti'nin yerine Hasan Saka Hükümeti'nin kurulması sonrasında iktidar-muhalefet ilişkileri bir ölçüde normalleşmeye başlamıştır. Bu durum TBMM'deki tansiyonun bir ölçüde düşmesine neden olmuştur. Bu ortam içerisinde, 1948 yılı Bütçe Kanunu Tasarısı TBMM'ye getirilmiştir. 1947 yılındaki bütçe kanunu görüşmelerine göre daha sakin bir ortamda başlayan bütçe görüşmelerinde Başbakan Hasan Saka'nın yerine hazırlanan bütçenin savunulması vazifesi Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir'e düşmüştür. Keşmir, bütçe tasarısı ile ilgili yapmış olduğu konuşmada 1947 yılı hedeflerine ulaşamamasının en büyük gerekçesini II. Dünya Savaşı bitmesine rağmen savaş tehdidinin devam etmesine bağlamıştır. Savaş tehdidinin devamı ister istemez bütçeden en büyük payın Milli Savunma Bakanlığı'na ayrılmasına neden olmuştur. Ayrıca yıl içerisinde ülke savunması adına Milli Savunma Bakanlığı'ndan gelen taleplerin yerine getirilmeye çalışılmasının bütçe açığının artmasındaki en önemli neden olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Hükümet güvenlik odaklı bir bütçe hazırlamasına rağmen imkânlar ölçüsünde yatırımları desteklemeye, bayındırlık altyapısı oluşturmaya çalışmış, bütçeden bu noktada önemli paylar başta Bayındırlık Bakanlığı olmak üzere icracı bakanlıklara ayrılmaya çalışılmıştır.

Muhalefet milletvekilleri ise Hükümetin sunduğu bütçeyi bir önceki yılın hedeflerine ulaşamaması nedeniyle samimiyetsiz bulmuşlar ve hedeflere yine ulaşamayacağı, bütçenin

⁶⁹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 352-353.

⁷⁰ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 353-354.

⁷¹ TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 357-359.

⁷² TBMM ZC. D. 8, C. 8, s. 907-910.

yine artarak devam edecek biçimde açık vereceğini iddia etmişlerdir. Bunun yanında muhalif milletvekillerinin 1948 yılı bütçesine yönelik diğer eleştirileri; borç yükünün fazlalığı, dolaylı vergilerin gelir kısmındaki payının yüksekliği, hükümetin yeteri derecede tasarruf yapmadığı ve artan hayat pahalılığını engelleyemediği yönünde olmuştur.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Cerideleri, D.7, C. 24, TBMM Basımevi, Ankara, 1946.

TBMM Zabıt Cerideleri, D.8, C. 8, TBMM Basımevi, Ankara, 1948.

Resmi Gazete

24 Mayıs 1924 Tarih ve 71 Sayılı *Resmi Gazete*.

2. Telif ve Tetkik Eserler

Akandere, Osman. "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak "Dörtlü Takrir"ın Amacı ve Mahiyeti", *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Isparta 2008, s. 260-270.

Akın, Fehmi. "12 Temmuz Beyannamesinin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, 2005, ss. 92-109.

Akın, Fehmi. *Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946-1947)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Bakırcı, Seda. *Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları İçinde Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun Anlamı ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Başdoğan, Ünal. *VII. T.B.M.M. Döneminde Türk Siyasi Hayatı (1943-1946)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995.

Bayar, Celal. *Başvekilim Menderes*, Derleyen: İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010.

Çataloluk, Cuma. "Osmanlı Devlet Bütçesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.4, S. 3, 2015, ss. 497-515.

Çufalı, Mustafa. *Türk Parlamento Tarihi TBMM VIII. Dönem (1946-1950)*, C. I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

Demirtaş, Bahattin. "Dörtlü Takrir ve Fuat Köprülü", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 16, 2014, s. 395-409.

Eraslan, Cezmi. "Türkiye'de Çok Partili Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi", *A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 22, 1998, ss. 141-157.

Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Girgin, Kerem Ozan. *Türkiye Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Kabasakal, Mehmet. *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

Kınalı, Gürhan. "Çok Partili Sisteme Geçişin Sancılı Kesitlerinden Biri: 1947 Yılı Bütçe Görüşmeleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Y. 15, S. 23, 2017, ss. 183-220.

Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer. *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C. 1, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

Olgun, Kenan. "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Kadar Genel Seçim Uygulamaları", *ATAM Dergisi*, C. 27, S. 79, 2012, s. 1-36.

Özer, İpek Doğan. "Bütçe Hakkından Kamu Bütçesine: Osmanlı'dan Günümüze", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 29, S. 4, 2022, ss. 683-706.

Seydi, Süleyman. "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika" Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika, Ed. Adem Çaylak, Cihat Göktepe vd., Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 257-296.

Şahin İpek, Elif Ayşe. "Bütçe Hakkının Kullanılması Bakımından TBMM'nin Bütçe Sürecindeki Rolünün Değerlendirilmesi", *Maliye ve Finans Yazıları*, S. 107, 2017, ss. 70-107.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin. "12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2012/2, ss. 77-100.

Yediyıldız, Numan. *VIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1946-1950)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1996.

1949 Yılı Bütçesinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma

A Study on the Evaluation of the 1949 Budget

Doç. Dr. Mikail KOLUTEK

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi/ Türkiye

Doç. Dr. Tekin İDEM

Batman Üniversitesi/ Türkiye

Giriş

Devlet adı verilen siyasi otoritenin sağlıklı biçimde devam ettirilebilmesi için en önemli şartlardan birisi kamunun ihtiyaçları için (güvenlik, sağlık, bayındırlık hizmeti vs.) sürdürülebilir biçimde devam etmesini sağlamak için gerekli mali kaynakları yaratmaktır. Devletin mali kaynaklarının başında ise vergi gelmektedir.

Devletin vergi toplama yetkisi, otoritenin gücünden doğan doğal bir yetki gibi gözükse de İngiltere’de parlamentonun ortaya çıkma sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen Magna Carta’nın kabulü sonrasında kralın keyfi vergi toplama yetkisi elinden alınmıştır. Yabancı devletlerle yaşanan savaşlar ve iç siyasi gelişmeler İngiltere’de düzenli olarak parlamentonun güçlenmesini sağlamıştır. 1689 tarihli ünlü Haklar Beyannamesi’nin imzalanması ile kamu adına toplanan vergilerin nereye ve nasıl harcanacağını açıklanmak zorunda kalınması, vergi izninin bir yıl geçerli olarak kullandırılması modern anlamdaki bütçe kavramının doğmasına neden olmuştur.

Bütçe, her ne kadar gelir ve gider dengesinin ön planda olduğu bir muhasebe bilançosu gibi gözükse de; Devlet adına toplanan vergilerin nasıl harcandığı, hükümetler tarafından ilgili bakanlıkların bir yıllık hedeflerinin ne kadar tutturulup tutturulmadığının millet adına denetlenmesini sağladığı, kamu kaynaklarının etkin ve verimli biçimde kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesini sağladığı için modern siyasal yönetimlerde son derece önemli bir kavramdır. Parlamentoların en önemli vazifelerinden birisi de yukarıda sayılan sorumluluklar doğrultusunda milletin ödediği vergilerin harcanması esnasında amaca ulaşip ulaşmadığını millet adına denetlemesidir.

Bu çalışma ile 27 gider kaleminden oluşan 1949 yılı bütçesinin kendi içerisinde dağılımının nasıl yapıldığı, 1948 yılına kıyasla gider kalemlerinde ne gibi değişiklikler olduğu ve hükümetin teklif ettiği rakamlara karşılık bütçe komisyonunun son kararlarının hangi yöne olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır.

1. Bütçe Kavramının Tarihsel Gelişimi

En basit tanımı ile bütçe, bir ülkede devletin gelir ve giderlerinin neticesini ortaya koyma imkânı sunan belgelerdir. Modern anlamda ise; devletin bir mali yılı kapsayan süre içinde gelir ve giderlerinin tahmini olarak hesaplanması ve hazırlanan hesapların parlamentodan izin olarak

hayata geçirilmesidir¹. Bütçe hakkının çeşitli ülkelerde tarihi bakımdan doğuşu ve gelişimi, sırasıyla üç aşamadan geçilerek tamamlanmıştır. Bu aşamalar;

- Vergilerin ve diğer gelir kaynaklarının parlamento tarafından onaylanması.
- Giderlerin ödenek verme usulü ile parlamento tarafından onaylanması,
- Devletin gelir ve giderlerine ait onay işleminin her yıl parlamento tarafından yeniden yapılması².

Bütçenin tarihsel gelişim süreci incelendiğinde; bu sürecin ilk olarak bütçenin gelir kalemi yani vergilerin alınmasına rıza gösterilmesi ile başladığı görülmektedir. Vergiye rıza gösterme hakkı olarak da bilinen siyasal iktidarın vergi toplamak için halktan izin alması süreci parlamentonun beşiği olarak da bilinen İngiltere’de başlamıştır. İngiliz Kralı Yurtsuz John ile İngiliz Baronlar arasında imzalanmış olan 1216 tarihli Magna Carta’nın on ikinci maddesinde yer alan *Kral, kızının evlenmesi, oğlunun silah kuşanması ve tutsak düştüğünde ödenen fidye dışında Magnum Concilium’un rızası olmadan vergi ve yardım toplayamayacaktır*” hükmü doğrultusunda Kralın keyfi vergi toplama yetkisi kaldırılmıştır. Yani vergiye rıza gösterilmesi ilkesi ya da temsilsiz vergi olmaz ilkesi kabul edilmiştir³.

1628 Tarihli Haklar Dilekçesi ile Kralın keyfi vergi toplayamayacağı bir kez daha yinelenmiş ve 1689 tarihli Haklar Beyannamesi’nde ise sadece gelirler değil giderlerin de parlamentonun onayına sunulması kabul edilmiştir. Ayrıca Haklar Beyannamesi ile Krala vergi toplama ve haraca yetkisi bir yıl için geçerli olmak şartı ile verilmiştir. İngiltere’de yaşanan bu gelişmeler parlamentonun, siyasi iktidarın bir yıllık gelir ve giderlerini millet adına denetleyerek onay verdiği modern bütçe sisteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır⁴. İngiltere’de bütçe hakkının kullanılması diğer Batılı devletleri de etkilemiş, başta Fransa ve ABD olmak üzere diğer ülkelerde de uzun süren mücadeleler neticesinde bu hak kullanılmaya başlanmıştır⁵.

Osmanlı Devleti’nde modern bütçeye uygulamaları neredeyse devletin yıkılış dönemine kadar gecikmiştir. Bu durumun diğer Batılı devletlere göre geç gerçekleşmesindeki en temel faktör devletin siyasal dönüşümde yaşadığı gecikme ile açıklanabilir. Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti’nde bugün uygulanan bir bütçe hazırlama tekniği olmayıp daha ziyade gelir ve giderlerin yer aldığı defterler vasıtasıyla deyim yerinde ise bir muhasebe bilançosu hazırlanmıştır. Bütçeler, 15. ve 16. yüzyıllarda birbirini izleyen iki Nevruz arasını kapsayarak güneş yılını esas alarak hazırlanmışken 17. ve 18. yüzyıllarda ise ay yılını esas alarak hazırlanmıştır⁶. Osmanlı Devlet Bütçesi, merkezi devlet bütçesi, eyaletler bütçesi ve vakıf bütçesinden meydana gelmiştir. Osmanlı Devlet gelirleri eyaletler ve vakıflar düzeyinde öncelikle elde edildiği yerlerin ihtiyaç duyulan giderleri için harcanmış, arta kalan ise merkezi

¹ Harun Şahin, “Osmanlı Bütçe Sisteminin Tekâmülü, 1839–1922”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, S. 2, 2013, s. 855.

² Erdoğan Öner, *Osmanlı Devleti 1912 Yılı Hazine Genel Hesabı ve Kesin Hesap Kanun Tasarısı*, Ümit Ofset, Ankara, 2009, s. 5.

³ Kemal Gözler, “İngiltere’de Parlamento Neden Ve Nasıl Ortaya Çıktı? Mali Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını*, C. 1, 2009, s. 367.

⁴ İpek Doğan Özer, “Bütçe Hakkından Kamu Bütçesine: Osmanlı’dan Günümüze”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 29, S. 4, 2022, s. 686-687.

⁵ Elif Ayşe Şahin İpek, “Bütçe Hakkının Kullanılması Bakımından TBMM’nin Bütçe Sürecindeki Rolünün Değerlendirilmesi”, *Maliye ve Finans Yazıları*, S. 107, 2017, s. 70.

⁶ Hüseyin Güçlü Çiçek ve Süleyman Dikmen, “Osmanlı Devleti’nde Bütçenin ve Bütçe Hakkının Tarihsel Gelişimi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 2, 2015, s. 85-86.

devlet bütçesine aktarılmıştır⁷.

Osmanlı Devleti'nde vergi hakkının başlangıcı olarak Sened-i İttifak kabul edilmektedir. Sened-i İttifak'ın 3. ve 7. maddelerinde vergiler konusunda hükümlerin bulunduğu görülmektedir. 3. Maddede devletin güçlenmesi konusunda vergilerin halktan alınmasında ayanların rolü tanımlanmış olup 7. maddede ise vergilerin toplanmasında aracı olan ayanların fakir halka karşı ölçülü davranacağı yönünde bir taahhüt yer almıştır⁸. Her ne kadar Sened-i İttifak Magna Carta ile eşdeğer bir belge olarak görülüyorsa da bu durumu vergilendirme konusunda tam olarak görmemiz mümkün değildir. Sened-i İttifak'ta tam olarak Magna Carta'daki gibi mutlak iktidarın vergi toplama hakkına rıza göstermek için bir onay mekanizmasından bahsetmek mümkün değildir.

Tanzimat Fermanı'nda bütçe kelimesi yer almamakla birlikte bütçenin yapılması gerekliliği açıkça belirtilmiş olup askeri ve sivil harcamaların miktarlarının daha önceden belirlenip sınırlandırılması, beyan edilmesi ve onaylanması kararlaştırılmıştır. Bu karara rağmen devletin bütçe hazırlamak için yeterli personel ve altyapısının olmaması nedeniyle modern bir bütçe hazırlanması mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde kullanılan farklı takvimler nedeniyle hazırlanan ilk modern bütçenin hangi yıla tekabül ettiği konusunda tartışmalar bulunmakta olup bu konuda 1850, 1863-1864 ve 1864-1865 yılı bütçelerinin ilk bütçe olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır⁹.

Bütçenin nasıl hazırlanacağı konusunda Türk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'de daha net ifadeleri görmek mümkün olup buna göre; bütçe cetvelleri Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından incelenecek ve daha sonra bütçe tasarısı maddeleri tek tek onaylanmak suretiyle Meclis-i Umumi'de ele alınarak kabul edildikten sonra padişahın onayına sunulacaktır. Padişahın, Meclisin bütçeyi kabul etmemesi üzerine Meclisi feshetme yetkisi bulunmaktadır. Yine Kanun-i Esasi'ye göre herkesin geliri oranında vergi ödeyeceği hiç kimseden kanunsuz bir vergi ya da yardım toplanamayacağı kayıt altına alınmıştır¹⁰.

Padişahın bütçenin onaylanmaması halinde Meclis-i Mebusan'ı feshetme yetkisinin dışında çıkaracağı bir kararname ile bir önceki yılın bütçesini uygulama yetkisinin verilmesi bütçenin sağlıklı hazırlanmasında ve her yıl gelir-gider tabloları doğrultusunda idarenin Meclis'e hesap vermesini zorlaştırmıştır. Ayrıca standart biçimde çıkarılan olağan bütçelerin dışında olağanüstü bütçelerin kabul edilmesi, bütçenin kontrol edilmesinde ciddi problemleri beraberinde getirmiştir¹¹.

Cumhuriyet döneminde bütçenin hazırlanması ve bütçe hakkının kullanılması hakkında 1924 Anayasası'nın 26. maddesi¹² ile TBMM yetkili kılınmıştır. TBMM tarafından kabul edilen

⁷ Cuma Çataloluk, "Osmanlı Devlet Bütçesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, 2015, s. 502.

⁸ Ümit Süleyman Üstün, "Türkiye'de Vergi ve Bütçe Hakkının Tarihi Gelişimi", *Tanzimat Döneminden Günümüze Türkiye'de Devlet, Piyasa ve Ekonomi*, (Edt. Perihan Hazel Kaya ve Savaş Çevik), Ekin Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 2021, s. 136-137.

⁹ Hüseyin Güçlü Çiçek ve Süleyman Dikmen, *agm*, s. 89.

¹⁰ İpek Doğan Özer, *agm*, s. 693.

¹¹ Harun Şahin, *agm*, s. 863-864.

¹² **Madde 26:** Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, Devletlerle sözleşme, andlaşma ve barış yapmak, harb ilân etmek, Devletin bütçe ve kesinhesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilân etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar.

bütçenin kullanım hakkı kesin olup yine 1924 Anayasası'nın 35. maddesine göre Meclis'in kabul ettiği bütçeyi veto etme yetkisi bulunmamaktadır. Anayasa'nın 95-98. maddeleri yine bütçe kanunu ile ilgili olup bu maddelere göre bütçe kanunu tasarısının bütçe yılı başından en az üç ay önce Meclise sunulması, bütçe kanununun bir yıllık süre için hazırlanması gerekmektedir¹³.

2. 1949 Yılı Bütçesi Üzerine Yorumlar

1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu A Cetveli'nde yer alan bilgiler ışığında harcama giderleri kurumlar arasında hangi oranlarda paylaştırılmış, 1948 yılına göre hangi kurumun bütçesi artarken hangi kurumun bütçesinde kısıtlamaya gidilmiş ve Hükümet tarafından yapılan tekliflere karşılık TBMM Bütçe Komisyonu tarafından hangi oranlarda ekle/kesinti yapılmıştır sorularına oluşturulan tablolar doğrultusunda cevap aranmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: 1949 Yılı Bütçesinin Kurumlar Arasındaki Dağılımı

Sıra No	Daireler	1949 Yılı (Bütçe Komisyonu'nda Kabul Edilen)	Kurumların Bütçedeki Payı
1	Büyük Millet Meclisi	10.524.623	0.86
2	Cumhurbaşkanlığı	1.047.500	0.09
3	Sayıştay Başkanlığı	1.989.657	0.16
4	Başbakanlık	3.457.560	0.28
5	Danıştay Başkanlığı	1.004.896	0.08
6	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	3.708.272	0.30
7	İstatistik Genel Müdürlüğü	1.671.021	0.14
8	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	2.243.787	0.18
9	Diyanet İşleri Başkanlığı	2.859.215	0.23
10	Adalet Bakanlığı	41.707.997	3.41
11	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	6.178.405	0.51
12	Millî Savunma Bakanlığı	460.450.000	37.68
13	İçişleri Bakanlığı	19.682.872	1.61
14	Emniyet Genel Müdürlüğü	33.446.860	2.74
15	Jandarma Genel Komutanlığı	42.937.214	3.51
16	Dışişleri Bakanlığı	13.427.499	1.10
17	Maliye Bakanlığı	109.669.548	8.97
18	Devlet Borçları	168.148.759	13.76
19	Millî Eğitim Bakanlığı	160.697.843	13.15

¹³ 24 Mayıs 1924 Tarih ve 71 Sayılı Resmi Gazete.

20	Bayındırlık Bakanlığı	10.987.262	0.90
21	Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (Ekonomi)	11.325.509	0.93
22	Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (Ticaret)	3.278.830	0.27
23	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	52.481.308	4.29
24	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	19.357.540	1.58
25	Tarım Bakanlığı	34.211.949	2.80
26	Ulaştırma Bakanlığı	3.801.783	0.31
27	Çalışma Bakanlığı	1.751.900	0.14
Genel Toplam		1.222.049.599	

Kaynak: TBMM ZC., D. 8, C. 16, 133 Sıra Sayılı 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu.

1949 yılı bütçesinin kurumlar arasındaki yüzdeler dağılımı incelendiğinde, listenin en dikkat çekici özelliği; bütçenin aslan payının savunmaya ayrılmış olmasıdır. Milli Savunma Bakanlığı, %37.68 ile bütçenin tek başına üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Buna % 3.51 ile Jandarma Genel Komutanlığı ve % 2.74'lük Emniyet Genel Müdürlüğü payları da eklendiğinde, devletin harcamalarının yaklaşık %44'ünün doğrudan güvenlik ve savunma odaklı olduğu görülmektedir. Bu durum, 1949 yılının İkinci Dünya Savaşı sonrası soğuk savaş döneminin başlangıcına denk gelmesi ve bölgesel güvenlik endişelerinin ne kadar yüksek olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bütçede savunmadan sonra gelen en büyük iki kalem, devletin hem geçmişine hem de geleceğine bakışını özetlemektedir. % 13.76 ile Devlet Borçları, bütçenin ikinci büyük kalemidir. Bu durum, devletin o dönemde ciddi bir borç yükü altında olduğunun en önemli kanıtıdır. % 13.15 bütçe ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın üçüncü sırada yer alıyor olması ise borç ödemeleriyle neredeyse aynı paya sahip bir eğitim bütçesi ile Türk milletinin olağanüstü şartlar içerisinde bile eğitime önem verildiğini göstermektedir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bütçeden ayrılan payın %4,9'da kalması temel hizmetlerin savunma ve eğitimin bir hayli gerisinde kaldığı biçiminde yorumlanabilir.

Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması münasebetiyle Tarım Bakanlığı'na ayrılan bütçe ekonomik hayatımızı doğrudan ilgilendirmektedir. Oysa 1949 yılı bütçesinde Tarım Bakanlığı'na sadece % 2.80'lik bir bütçenin ayrıldığı görülmektedir. Aynı şekilde icracı bakanlıklar olarak yorumlayabileceğimiz Bayındırlık Bakanlığı'na % 0.90, Ulaştırma Bakanlığı'na ise % 0.31'lik pay ayrılmış olması ülkenin kalkınmasına yönelik kurumların da savunma harcamaları nedeniyle ihmal edildiğini ortaya koymaktadır.

Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, TBMM, Danıştay gibi kurumların bütçedeki payının sembolik düzeyde tutulması, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorlukların devletin üst yöneticileri tarafından da sahiplenildiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tablo 2: 1948 yılı Bütçesi ile 1949 Yılı Bütçesinin Kıyaslanması

Sıra No	Daireler	1948 Yılı Bütçesi	1949 Yılı (Hükümetin Teklifi)	1948 Yılına Göre Değişim (%)
1	Büyük Millet Meclisi	10.718.964	10.718.964	-1,81
2	Cumhurbaşkanlığı	1.063.496	1.063.496	-1,50
3	Sayıştay Başkanlığı	1.992.800	1.992.800	-0,16
4	Başbakanlık	3.530.018	3.385.800	-2,05
5	Danıştay Başkanlığı	986.201	1.020.199	+1,90
6	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	4.285.988	3.881.930	-13,48
7	İstatistik Genel Müdürlüğü	763.080	1.716.773	+119,02
8	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	2.509.641	2.291.211	-10,60
9	Diyanet İşleri Başkanlığı	2.897.573	2.863.273	-1,32
10	Adalet Bakanlığı	40.035.328	41.776.812	+4,18
11	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	6.134.653	6.151.405	+0,71
12	Millî Savunma Bakanlığı	376.934.895	462.000.000	+22,16
13	İçişleri Bakanlığı	19.897.001	19.662.094	-1,08
14	Emniyet Genel Müdürlüğü	32.079.730	33.839.415	+4,26
15	Jandarma Genel Komutanlığı	36.779.569	43.419.963	+16,74
16	Dışişleri Bakanlığı	12.704.198	13.489.399	+5,69
17	Maliye Bakanlığı	135.933.616	113.483.813	-19,32
18	Devlet Borçları	211.911.139	196.036.217	-20,65
19	Millî Eğitim Bakanlığı	98.455.848	162.834.283	+63,22
20	Bayındırlık Bakanlığı	11.103.285	13.202.102	-1,05
21	Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (Ekonomi)	8.971.740	11.340.547	+26,23
22	Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (Ticaret)	3.675.139	3.380.774	-10,78
23	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	47.692.377	52.440.031	+10,04
24	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	19.626.153	19.698.129	-1,37
25	Tarım Bakanlığı	31.371.776	36.417.514	+9,06
26	Ulaştırma Bakanlığı	3.554.242	3.952.526	+6,97
27	Çalışma Bakanlığı	2.274.572	2.115.000	-22,98
Genel Toplam		1.127.883.022	1.264.174.470	

Kaynak: TBMM ZC., D. 8, C. 16, 133 Sıra Sayılı 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu.
Congress on Historical Research 19-21 December 2025 Ankara/ Türkiye

1948 yılı bütçesi ile 1949 yılı bütçesi kıyaslandığında; Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası geçiş dönemini ve Soğuk Savaş'ın ilk yıllarındaki stratejik önceliklerini yansıtmaktadır. 1949 yılı bütçesinde rakamsal olarak en büyük artış savunma ve güvenlik harcamalarında görülmektedir. Milli Savunma Bakanlığı'nın 1948 yılında yaklaşık 377 milyon TL olan bütçesi, 1949'da %22,16 artışla 460 milyon TL'ye çıkmıştır. Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi ise 1948 yılına göre % 16.74 oranında bir artış göstermiştir. Bu artışlar, 1947'de ilan edilen Truman Doktrini ve 1948 yılında başlayan Marshall Yardımı süreciyle paralellik göstermektedir. Türkiye, bu dönemde Sovyet tehdidine karşı ordusunu modernize etmeye ve savunma kapasitesini artırmaya öncelik vermiştir.

1948 yılına kıyasla yüzdesel bazda en yüksek artışlardan biri de eğitim bütçesinde yaşanmıştır. 1948'de 98 milyon TL olan Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi, 1949'da % 63.22 gibi rekor bir artışla 160 milyon TL'ye yükselmiştir. Bu durum, savaş sonrası dönemde okullaşma oranını artırma ve Köy Enstitüleri gibi projelerle desteklenen eğitim seferberliğinin bütçeye güçlü bir yansımaları olarak yorumlanabilir. İstatistik Genel Müdürlüğü: %119,02 ile bütçedeki en yüksek oransal artışı yaşamıştır (763 binden 1,6 milyona). Bu, modern devlet yapısı için veri toplama ve planlama faaliyetlerine verilen önemin arttığını gösterir.

1948 yılına kıyasla 1949 yılı bütçesindeki en yüksek artış % 119.02 ile İstatistik Genel Müdürlüğü bütçesinde gerçekleşmiştir. İstatistik Genel Müdürlüğü bütçesinin 763 bin liradan 1.6 milyon liraya çıkarılması modern devlet yapısı için veri toplama ve planlama faaliyetlerine verilen önemin arttığını göstermektedir.

1948 yılı ile kıyaslandığında bütçenin bazı kalemlerinde ise radikal düşüşler olduğu görülmektedir. Bir önceki yıl bütçesine kıyasla en fazla düşüşün yaşandığı kalemlerin başında Devlet Borçları gelmektedir. 1948 yılında 211 milyon lira olan borçların 1949 yılında 168 milyon liraya düşmesi bu kalemden % 20.65 oranında bir azalma yaşanması son derece önemlidir. Aynı şekilde Maliye Bakanlığı bütçesinin de %19,32 oranında düştüğü görülmüştür. Borç ödemelerindeki bu düşüş, bütçede savunma ve eğitim gibi alanlara kaynak yaratılmasını sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde yapılan vergi reformları (1949 Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunları) mali yapıyı yeniden şekillendirmiştir. 1949 yılı bütçesinde dikkat çekici bir değişim de Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı bütçesinde yaşanmıştır. 1949 yılı bütçesinin Ekonomi tarafı %26 artarken, ticaret tarafı %10 azalmıştır. Bu durum, Hükûmetin üretimi teşvik etmeye yönelik bir politika takip ettiğinin göstergesidir.

Tablo 3: Hükümetin Teklifi ile Bütçe Komisyonu'nun Kabul Ettiği Rakamların Kıyaslanması

Sıra No	Daireler	1949 Yılı (Hükümetin Teklifi)	1949 Yılı (Bütçe Komisyonu'nda Kabul Edilen)	Hükümetin Teklifi ile Komisyonun Kabul ettiği Rakamlar Arasındaki Değişim (%)
1	Büyük Millet Meclisi	10.718.964	10.524.623	-1,81
2	Cumhurbaşkanlığı	1.063.496	1.047.500	-1,50
3	Sayıştay Başkanlığı	1.992.800	1.989.657	-0,16
4	Başbakanlık	3.385.800	3.457.560	+2,12
5	Danıştay Başkanlığı	1.020.199	1.004.896	-1,50
6	Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü	3.881.930	3.708.272	-4,48
7	İstatistik Genel Müdürlüğü	1.716.773	1.671.021	-2,66
8	Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	2.291.211	2.243.787	-2,07
9	Diyanet İşleri Başkanlığı	2.863.273	2.859.215	-0,14
10	Adalet Bakanlığı	41.776.812	41.707.997	-0,16
11	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	6.151.405	6.178.405	+0,44
12	Millî Savunma Bakanlığı	462.000.000	460.450.000	-0,34
13	İçişleri Bakanlığı	19.662.094	19.682.872	+0,11
14	Emniyet Genel Müdürlüğü	33.839.415	33.446.860	-1,16
15	Jandarma Genel Komutanlığı	43.419.963	42.937.214	-1,11
16	Dışişleri Bakanlığı	13.489.399	13.427.499	-0,46
17	Maliye Bakanlığı	113.483.813	109.669.548	-3,36
18	Devlet Borçları	196.036.217	168.148.759	-14,23
19	Millî Eğitim Bakanlığı	162.834.283	160.697.843	-1,31
20	Bayındırlık Bakanlığı	13.202.102	10.987.262	-16,77
21	Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (Ekonomi)	11.340.547	11.325.509	-0,13
22	Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (Ticaret)	3.380.774	3.278.830	-3,02
23	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	52.440.031	52.481.308	+0,08
24	Gümrük ve Tekel Bakanlığı	19.698.129	19.357.540	-1,73
25	Tarım Bakanlığı	36.417.514	34.211.949	-6,05
26	Ulaştırma Bakanlığı	3.952.526	3.801.783	-3,82
27	Çalışma Bakanlığı	2.115.000	1.751.900	-17,16
Genel Toplam		1.264.174.470	1.222.049.599	

Kaynak: TBMM ZC., D. 8, C. 16, 133 Sıra Sayılı 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu.

1949 yılı bütçesinde dikkat çeken hususlardan birisi de diğer yıllara oranla Meclis Bütçe Komisyonu'nun Hükûmet'in göndermiş olduğu bütçeye müdahale etmiş olmasıdır. Bütçe Komisyonu, 4 kurumun bütçesine sembolik düzeyde ekleme yaparken, 23 kurumun ise bütçesini ise Hükûmetin talep ettiğinin altında rakamlarla kabul etmiştir. 1949 yılı bütçesi, Hükûmetin sunduğu taslak ile Meclis Bütçe Komisyonu'nun kabul ettiği rakamlar arasında dikkate değer bir "disiplin ve kısıntı" sürecine işaret etmektedir. Genel toplamda yaklaşık 42 milyon TL ile % 3.33'lük bir kesinti görülmektedir.

Bütçe Komisyonu, Hükûmetin teklifine kıyasla en sert kesintileri teknik ve sosyal yatırım kalemlerinde yapmıştır. Çalışma Bakanlığı bütçesi %17.16'lık azalma ile en fazla kesintiye tabi olmuştur. Bu durum, o dönemdeki sosyal güvenlik ve çalışma standartları yatırımlarının geri plana itildiğini gösterir. Bayındırlık Bakanlığı bütçesinde ise % 16.77 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Bu kesinti 1948 yılı bütçe görüşmelerinde muhalefetin sıkça dile getirdiği altyapı ve inşaat projelerinin yavaşlatılması talebinin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Türkiye bir tarım ülkesi olmasına rağmen Tarım Bakanlığı bütçesinde % 6.05'lik bir kesintinin yapılması da son derece düşündürücüdür. Komisyonun en yüksek tutarlı müdahalesi mali yönetim alanında gerçekleşmiştir. Devlet Borçları, Bütçe Komisyonu'nda Hükûmetin teklifinden % 14.23 oranında (yaklaşık 28 milyon TL) daha düşük bir rakam olarak kabul edilmiştir. Bu, borç ödeme takvimindeki bir revizyondan kaynaklanmış olabilir.

Hükûmetin teklifine en yakın kalan, yani komisyonun en az müdahale ettiği kalemler, devletin temel direkleri olan güvenlik ve eğitimidir olmuştur. Milli Savunma Bakanlığı bütçesi sadece % 0.34'lük bir azalma ile bütçesini neredeyse tamamen korumuştur. Bu, Soğuk Savaş'ın başlangıcındaki güvenlik önceliklerinin tartışmasız olduğunu kanıtlar.

Bütçenin genelinde kesinti hakimken, yalnızca birkaç kurumun bütçesi komisyon tarafından artırılmıştır. Bu kurumlar: % 2.12 ile Başbakanlık, % 0.44 ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, % 0.11 artış ile İçişleri Bakanlığı ve % 0.08 ile Sağlık Bakanlığı'dır.

Bütçe Komisyonu'nun müdahaleleri, Hükûmetin sunduğu bütçeyi daha daraltıcı ve tasarruf odaklı bir hale getirdiğini göstermektedir. Özellikle Bayındırlık ve Çalışma gibi "hizmet ve yatırım" kalemlerinden kesilerek, savunma ve eğitim gibi "stratejik ve kalıcı" harcamaların korunmaya çalışıldığı bir denge kurulmaya çalışılmıştır. 1949 yılında yaşanan Hükûmet değişikliği ve vergi tasarılarının geri çekilmesi, komisyonun bu kesinti kararlarında etkili olmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma, 1949 yılı bütçesini hem bir önceki yıl olan 1948 bütçesiyle karşılaştırmalı olarak hem de Hükûmetin sunduğu tasarı ile TBMM Bütçe Komisyonu'nda kabul edilen nihai metin arasındaki farklar üzerinden inceleyerek, Türkiye'nin savaş sonrası dönemdeki mali önceliklerini ve parlamenter denetim işlevini ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, 1949 yılı bütçesinin yalnızca bir mali belge değil, aynı zamanda dönemin siyasal, ekonomik ve güvenlik kaygılarını yansıtan önemli bir tarihsel kaynak olduğunu göstermektedir.

İnceleme sonucunda, 1949 yılı bütçesinde savunma ve güvenlik harcamalarının belirleyici bir ağırlığa sahip olduğu açıkça görülmektedir. Millî Savunma Bakanlığı'nın bütçe içindeki payının %37'yi aşması ve Emniyet ile Jandarma bütçeleriyle birlikte bu oranın yaklaşık %44'e ulaşması, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen Soğuk Savaş ortamında güvenliği temel öncelik olarak benimsediğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, bayındırlık, ulaştırma ve tarım gibi kalkınma odaklı alanlara ayrılan kaynakların sınırlı kalması, ekonomik büyüme

ve altyapı yatırımlarının güvenlik kaygıları karşısında ikinci planda tutulduğunu göstermektedir.

1948 ve 1949 bütçeleri arasındaki karşılaştırma, bütçenin yalnızca niceliksel olarak büyüdüğünü değil, aynı zamanda kaynak tahsisinde önemli yön değişikliklerinin yaşandığını ortaya koymuştur. Özellikle Millî Eğitim Bakanlığı bütçesindeki yüksek oranlı artış, savaş sonrası dönemde insan sermayesine yapılan yatırımın güçlendirildiğini ve eğitimin stratejik bir alan olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Buna karşılık, devlet borçları kalemindeki belirgin düşüş, mali disiplin sağlama ve borç yükünü azaltma yönünde bilinçli bir tercihin varlığına işaret etmektedir.

Çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biri, TBMM Bütçe Komisyonu'nun 1949 yılı bütçesi üzerindeki etkin rolüdür. Komisyonun, Hükûmetin sunduğu tasarıya neredeyse tüm kalemlerde müdahale etmesi ve genel toplamda anlamlı bir kesintiye gitmesi, bütçe hakkının fiilen kullanıldığını ve Meclisin yürütme üzerindeki denetim işlevinin güçlü olduğunu göstermektedir. Özellikle borçlar, bayındırlık ve çalışma gibi kalemlerde yapılan ciddi kesintiler, bütçe politikasının tasarruf ve disiplin ekseninde yeniden şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Buna karşın savunma ve eğitim harcamalarının büyük ölçüde korunmuş olması, bu alanların siyasal uzlaşının dışında tutulduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak 1949 yılı bütçesi, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinde, bir yandan dış güvenlik tehditleri ve uluslararası konjonktürün etkisiyle savunma ağırlıklı bir mali yapı benimsediğini, diğer yandan ise parlamentonun bütçe üzerindeki denetim yetkisini etkin biçimde kullandığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle 1949 bütçesi, erken Cumhuriyet döneminde maliye politikalarının siyasal denge, güvenlik kaygıları ve demokratik denetim mekanizmalarıyla nasıl iç içe geçtiğini göstermesi bakımından tarihsel açıdan önemli bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi, D. 8, C. 16, TBMM Basımevi, Ankara, 1949.

24 Mayıs 1924 Tarih ve 71 Sayılı *Resmi Gazete*.

2. Telif ve Tetkik Eserler

Çataloluk, Cuma. "Osmanlı Devlet Bütçesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, 2015, ss. 497-515.

Çiçek, Hüseyin Güçlü ve Dikmen, Süleyman. "Osmanlı Devleti'nde Bütçenin ve Bütçe Hakkının Tarihsel Gelişimi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 2, 2015, ss. 83-98.

Doğan Özer, İpek. "Bütçe Hakkından Kamu Bütçesine: Osmanlı'dan Günümüze", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C. 29, S. 4, 2022, ss. 683-706.

Gözler, Kemal. "İngiltere’de Parlâmento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını*, C. 1, 2009, ss. 365-374.

Öner, Erdoğan. *Osmanlı Devleti 1912 Yılı Hazine Genel Hesabı ve Kesin Hesap Kanun Tasarısı*, Ümit Ofset, Ankara, 2009.

Şahin İpek, Elif Ayşe. "Bütçe Hakkının Kullanılması Bakımından TBMM’nin Bütçe Sürecindeki Rolünün Değerlendirilmesi", *Maliye ve Finans Yazıları*, S. 107, 2017, ss. 70-107.

Şahin, "Harun. Osmanlı Bütçe Sisteminin Tekâmülü, 1839–1922", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 6, S. 2, 2013, ss. 853-868.

Üstün, Ümit Süleyman. "Türkiye’de Vergi ve Bütçe Hakkının Tarihî Gelişimi", *Tanzimat Döneminden Günümüze Türkiye’de Devlet, Piyasa ve Ekonomi*, (Edt. Perihan Hazel Kaya ve Savaş Çevik), Ekin Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 2021, s. ss. 129-148.

Hellenistik Dönem Krallıklarında Propaganda ve Sikke

Propaganda And Coinage In The Hellenistic Kingdoms

Serpil AYTÜRE KARAKAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi/Türkiye

Giriş

Nümismatik eserler, ekonomik amaçlarının yanı sıra iletişim olanaklarının oldukça kısıtlı olduğu bir dönemde hem kitlesel haberleşme aracı hem de antik dönemin propaganda yöntemlerini öğrenmek için özel bir bilgi kaynağı olarak hizmet etmişlerdir (Baydur, 1998: 10; Mørkholm, 2000, 26). Para birimi olarak pratik bir işleve sahip olan sikkeler, aynı zamanda egemenlerin sikke tasarımlarında yaptığı seçimler sayesinde basıldıkları döneme dair çok şey ortaya koyabilir; aynı zamanda otoritenin politikalarına ve siyasi hedeflerine dair önemli öngörüler sağlayabilirdi (Wheatley ve Dunn, 2021, 37). Bu bağlamda her dönemde siyasi otoritelerin¹ sikkelerde tip seçimine² ve niteliğine özel ilgi gösterdiklerine dair kanıtlar bulunmaktadır (Morrisson, 2002,57). Bu durum özellikle III. Aleksandros³ ve halefleri yani Diadokhlar için de geçerlidir; zira onların bastırdığı sikkeler, ideolojik yaklaşımlarını ve içinde buldukları dinamik siyasi atmosferi açık bir şekilde yansıtmaktadır (Wheatley ve Dunn, 2021, 37).

Hellenistik dönem krallıklarında egemenlerin sikke ikonografisi, dönemlere göre değişen temsillerle birlikte genellikle haleflerin meşruiyet vurgusuyla şekillenmiştir⁴ (Mørkholm, 2000, ss. 26). Bu nedenle Diodokhlar, sikke politikalarında⁵ önceki egemenlerin sikke tiplerini sürdürmeyi tercih etmişlerdir. III. Aleksandros'un zamansız ölümünün ardından yaşanan

¹ II. Philippos ve III. Aleksandros'un sikkeleri, Makedon propagandasının amaçlarını belirlemek bakımından önemli kanıtlar sunmaktadır. Philippos'un bastırdığı sikkeler, kendisinden önceki hükümdarların Makedon hanedanının Hellen kökenini vurgulayan propaganda geleneğini sürdürmüştür bkz. Perlmann, 1965, 58.

² Sikkeler tüm özelliklerinin yanı sıra küçük birer sanat yapıtı olarak dönemin sanat zevki ve düzeyini de yansıtmaktadır bkz. Baydur, 1998, 10.

³ III. Aleksandros'un egemenliğindeki ilk sikke manipülasyonu örneği, Makedon sikkelerinin üzerindeki tasvirleri değiştirmekten değil, tam tersine onlara sadık kalmaktan geliyordu. Aleksandros'un tahta çıkmasının ardından babası II. Philippos'un sikke tiplerini basmaya devam ettiğini görmekteyiz. Bu yöntem, taşıdığı pratik amacın yanı sıra yeni bir hükümdarın, önceki yönetimin sürekliliğini ve istikrarını gösterme çabasını yansıtmaya bakımından da önemlidir. II. Philippos'un sikke tiplerini sürdürmek Aleksandros'un halkına, özellikle de orduya, tanıdık ve güvenilir olarak algılanan bir sikke sunmasının teminatı niteliğindedir bkz. Wheatley ve Dunn, 2021, 162.

⁴ Hanedan duygusunun yoğun olduğu Mısır ve Bergama hariç olmak üzere her yeni kral, kendi sikkесinin, halefini mümkün olduğunca temsil ettiğine inanıyordu; sikke basmak gerçek bir kralın ayırt edici özelliklerinden biriydi bkz. Mørkholm, 2000, 26.

⁵ Sikke basımı, bir hükümdarın tebaasına kim olduğunu ya da en azından onların kendisini kim olarak görmesini istediğini aktarması için ideal bir araçtı; özellikle de bireylerin sikkeler üzerindeki tasvirleri anlayabilmek için okuryazar olmalarının gerekmemesi bunu daha da etkili kılıyordu bkz. Gatzke, 2013,69.

süreçte, halefler için istikrarı vurgulama ihtiyacı büyük önem taşıdığı için güç kazanan komutanlar ve yöneticiler, otoritelerini miras yoluyla değil, doğrudan III. Aleksandrosla olan kişisel bir bağa dayandırmışlardır. Bastırdıkları sikkelerin üzerine kişisel tasarımlar ve tasvirler ekleseler de III. Aleksandros'un sikke tiplerinin devamlılığını sağlamışlardır (Wheatley ve Dunn, 2021, 163). Dolayısıyla III. Aleksandros'un hatırası, onun ölümüyle sona ermemiş; halefleri onun bıraktığı otorite boşluğu içinde ve kişisel güç elde etme yarışında onun adını sikke ikonografilerinde⁶ kullanmaya devam etmişlerdir (Meeus, 2009, ss.235, 247).

Hellenistik Krallıklarda Propaganda Aracı Olarak Sikke

Erken dönem Seleukos krallığı, Akhaimenidler ve III. Aleksandros'un egemenlik döneminde olduğu gibi Ege Denizi'nden Hindistan'a kadar uzanan bir coğrafyaya hükmetmiştir (Wright, 2005, s.67). Seleukos devletinin kuruluş aşamasında, I. Seleukos Nikator (MÖ 312–281), yönetiminin meşruiyetini, III. Aleksandros tarafından kullanılan geleneksel gümüş sikke tipini basmaya devam ederek göstermiş; yalnızca Makedon kralın adını kendi adıyla değiştirmiştir. Bu sikkelerin ön yüzünde aslan postu giymiş genç Herakles başı⁷, arka yüzünde ise kartal taşıyan (Aetophoros) taht üzerinde oturan Zeus tasviri yer almaktadır. MÖ 413'ten itibaren Makedon kraliyet sikkelerinde ön yüz tipi olarak görülen Herakles tasviri, Argead hanedanının⁸ Herakles yoluyla Zeus'a dayanan soy bağına simgelemektedir (Wright, 2005, s.68; Hadley, 1974, ss.52,53; Tarn,1948, s.78; Badian, 2012, s.365).

Sikke örneklerinde kullanılan Zeus başı, daha önce II. Philippos döneminde kullanılmış olsa da kartal taşıyan taht üzerinde oturan Zeus'un arka yüz tipi olarak kullanımı ancak MÖ 333'te Aleksandros'un Tarsus'u ele geçirmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bazı değişikliklerle, tahtta oturan Zeus figürünün, son Akhaimenid satrabı döneminde basılan Tarsus sikkelerinin ön yüzündeki figürden uyarlandığı anlaşılmaktadır (Wright, 2005, s.68). Makedonya ile bağlantılı olduğu kabul edilen geleneksel Olympos tanrıları, Seleukos'un kendi propaganda ve imajı açısından özellikle önem taşıyordu. Seleukos sikkelerinde sıklıkla vurgulanan çapa sembolü bu düşünceyi yansıtmaktadır. Bu sembol, sikkelerin arka yüzünde ters çevrilmiş biçimde, kartal tutan oturan Zeus figürü ile birlikte yer almaktadır. Motif, Apollon'un Seleukos'un ilahi babası olduğuna ve doğmamış oğluna armağan olarak, üzerinde çapa kazılı bir yüzük bıraktığına dair bir efsaneye dayanmaktadır⁹. Bu efsane, Seleukos'u tıpkı III. Aleksandros gibi, önemli bir tanrısal ebeveyne sahip, hükmetme hakkı çok sayıda özel alametle önceden tanrısal olarak belirlenmiş seçkin bir kişi olarak sunmaya yönelik çabasını gösterdiği için de önemlidir (Wheatley ve Dunn, 2021, s.178). Çapa motifi, tek başına bir arka yüz tipi olarak veya bir damga biçiminde ikincil bir figür olarak hanedanın kalıcı ve ayırt edici bir simgesi olarak

⁶Sivas, 1999; SNG Syria 35; SNG Stancomb XI ; SNG Cop. 40.

⁷ Seleukos, *basileus* unvanını aldıktan sonra, Herakles tipleriyle birlikte Aleksandros tiplerini de kullanmaya başlamıştır . Newell ve Tarn, Seleukos'un sikkelerinde Aleksandros tipini benimsemesini, onun İran ve Hindistan sınır bölgelerindeki yakın zamanda tamamladığı fetihleri için ilahlaştırılmış bir prototip olarak hizmet etmesiyle açıklamışlardır. Bu açıklamayı yeterli bulmayan Hadley, Seleukos'un, onu kendi sikke tasarımında kullanmasındaki temel sebebin Aleksandros'u tanrı, kahraman veya koruyucu bir ilah olarak görmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür bkz. Hadley, 1974,52; Newell,1938, Tarn, 1938.

⁸Hdt. VIII, 137-139; Argead hanedanı, Zeus'tan türeyen Heraklesoğullarının kideimli kolu olan Argoslu Temenos soyundan geldiğini iddia ediyordu bkz. Badian, 2012, 365.

⁹ Çapa efsanesi hakkında bkz. App. Syr. XI.

varlığını sürdürmüştür (Wright, 2005, ss.68,69). Seleukos, MÖ 315'ten itibaren diğer Diadokhların sikkelerine çok benzer bir sikke tipi çıkarmıştır. Başlangıçta Aleksandros'un adıyla basılan bu sikkeler, daha sonra arka yüzlerinde kendi adı ve unvanı ile ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ şeklinde değiştirilmiştir. Bununla birlikte Aleksandros tipinde birkaç küçük değişiklik yapılarak sikkelerin arka yüzlerinde kartal yerine Nike figürü kullanılmıştır (Wheatley ve Dunn, 2021, s.178).

Seleukos'un en dikkat çekici sikkelerinden bazıları, MÖ 305-303 civarında Susa'da basılmıştır. Sikkelerin ön yüzlerinde fil derisi başlığı tasviri yer almaktadır. Bu ikonografi III.Aleksandros'un Hint seferlerini ve evrensel fatih kimliğini çağrıştırmaktadır (Hadley, 1974,52). Bir diğer sikke tipi olarak savaş filleri betimi bulunmaktadır. MÖ 303 yılında Çandragupta ile bir barış antlaşması yapan Seleukos, savaş fili betimini olasılıkla antlaşma sonrasında askeri gücünün perçinlenmiş olduğunu vurgulamak için seçmiştir. Yapılan bu antlaşma sonucunda Seleukos, III.Aleksandros'un Hindistan'daki topraklarını 500 savaş fili karşılığında Çandragupta'ya bırakmıştır. Doğu'ya hakimiyet ve geniş topraklar üzerindeki siyasi egemenlik, bu sikkelerin propagandasını yansıtmaktadır (Mørholm, 2000, s.78).

Başka bir sikke tipinin ön yüzünde leopar derisiyle kaplanmış, miğfer giymiş ve boğa kulağı ile boynuzlarla süslenmiş bir erkek figür yer almaktadır. Arka yüzünde ise ağaç gövdesi üzerinde bir zırh, bir miğfer ve bir kalkanın asılı bulunduğu *tropaion* (zafer anıtı)'a çelenk koyan Nike bulunmaktadır. Bu figürün, özellikle Seleukos'un sikkelerinde tasvir edilen diğer Aleksandros portrelerinin kolayca tanınabilir olması nedeniyle Seleukos'u temsil ettiği düşünülmektedir (Wheatley ve Dunn, 2021, s.180; Mørholm, 2000, s.79). Ancak Meeus, bu kahramanın muhtemelen Aleksandros olduğunu ve Seleukos'un Ipsos Savaşı'ndan sonra bile bazı sikkelerini onun adına bastırıldığını ileri sürmüştür. Bu semboller, Seleukos'un tıpkı Aleksandros gibi tanrılar ve kahramanlarla benzer bağlantılar kurduğunu göstermektedir. Mørholm da sikke üzerindeki tasvirin genç birine ait özellikler taşıması ve miğferdeki tanrısal atribüleri nedeniyle portrenin Hindistan fatihi Aleksandros'un Dionysos'a benzetilmiş başı olduğunu düşünmektedir (Meeus, 2009, s.248; Mørholm, 2000, s.79). Dionysos¹⁰, Seleukos'un Ipsos'taki zaferini kutlayan Susa darplı bir gümüş sikke serisinde de tasvir edilmiştir (Iossif ve Lorber, 2010, s.147). Bu bağlamda sikkenin Seleukos'un Hindistan seferine bir gönderme yaptığı düşünülebilir. Sikke üzerindeki boynuzlar da ilahi statüyü göstermek için kullanılmış olmalıdır (Meeus, 2009, s.248). Bununla birlikte II. Seleukos ve III. Antiokhos'un boynuzlu portreleri, muhtemelen bu kralların da kendilerini Dionysos ile özdeşleştirildiğine işaret etmektedir (Iossif ve Lorber, 2010, s.147).

Seleukos'un sikkelerindeki tasvirler, hem III.Aleksandros ve Seleukos arasındaki benzerliği vurgulamak ve hem de Doğu'daki efsanevi fetihlerini hatırlatmak için kullanılmış olmalıdır. Bu tasvirlerde daha da dikkat çekici olan ölümlü bir insan yerine kahraman veya ilah olarak yüceltilme arzusunun vurgulanmasıdır (Wheatley ve Dunn, 2021, s.180). Seleukos'un Ipsos sonrası geniş biçimde dolaşıma giren maden sikkeleri Zeus / fil arabası tipli gümüşler, arka

¹⁰ I. Seleukos'un sikke basımında Dionysos üç bağlamda tasvir edilmiştir. Suriye darplı fil komutanı bronz sikkeleri ve Seleukeia ad Eulaios (Susa)'ta basılan ganimet sikkeleri, Baktriya'daki bir darphane ön yüzde Dionysos başı, arka yüzde ise çapa bulunan bronz sikkeler basmıştır bkz. Iossif ve Lorber, 2010, 147.

yüzünde Zeus Nikephoros bulunan Aleksandros tipi tetradrahmiler ve ganimet serisi, bu meşruiyet iddiasını Seleukos'un tüm krallığına yaymıştır. Bu sikkeler, Seleukos'un zaferlerini, kendisinin kişisel hamileri olarak tanıttığı belirli tanrıların (Nike ile ilişkilendirilen Zeus ve Dionysos ile fil arabasını süren Athena) himayesi altında kazandığını ima etmektedir (Iossif ve Lorber, 2010, s.158). Aynı zamanda bu ikonografik imgeler, III. Aleksandros'un Hellen ve Doğulu unsurların bir "kaynaşmasını" hedefleyen ve istikrarlı bir yönetim kurmaya yönelik düşünceleriyle uyum içinde görünmektedir (Wright, 2005, s.68,69).

I. Ptolemaios, diğer haleflerle¹¹ karşılaştırıldığında, yeni sikke tiplerini tanıtmak ve III. Aleksandros'un klasik ikonografisinden uzaklaşma konusunda oldukça erken davranmış; bu sürece henüz satraplık döneminde başlamıştır. Gümüş paralar üzerindeki ikonografik değişiklikler ise kademeli olarak gerçekleşmiştir (Bodzek, 2014, s.282). Sikkeler, ön yüz veya arka yüzdeki değişikliklere göre dört belirgin evreye ayrılmaktadır. Birinci evrede (yaklaşık MÖ 326), ön yüzde Herakles başı ve Zeus Lykaios tasviri kullanılmıştır. Bunu izleyen dönemde, bu tiplerin bir süre daha tedavülde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu tipler, yaklaşık MÖ 315'e tarihlenen ve tanrılaştırılmış, Ammon boynuzlarıyla betimlenen Aleksandros portresini taşıyan ön yüz tipleriyle bir süre birlikte var olmuş görünmektedir. *Aegis* motifi¹², pullu dokusuyla birlikte yalnızca tekil bir örnekte görülmektedir; buna karşılık geniş seri boyunca Athena Alkidemos arka yüz tipi kullanılmıştır. Aslan postunun standart betimlenişine ek olarak, kartal taşıyan oturma Zeus tasvirinin altında ya da uzanmış sağ elinin altında bir sembol yer almaktadır; bu sembol bazen Zeus'un bacaklarının altında ya da arasında konumlandırılmıştır. Bu sikke tipinde ayrıca ön yüzde kulak altında saç tutamları bulunmaktadır. Bu tutamlar, kulağın yönüyle aynı doğrultuda kıvrılan hilal biçimindedir (Zervos, 1967, s.2).

MÖ 313/12 ve 312/11 yılları boyunca gerçekleştirilen sikke reformu, başkentin taşınmasıyla bağlantılı olarak yürütülmüştür. Bu süreçte Aleksandros tasvirinin muhtemel bir yeniden düzenlenmesi ile Aleksandros/kartal tipli bronz sikkelerin tedavüle sokulduğu görülmektedir. Sonuçta ortaya çıkan yeni "ulusal" sikke sistemi, hem III. Aleksandros'a saygı duruşu niteliği taşımakta hem de Ptolemaios'un kendisiyle birlikte saray çevresi ve ordusunun önemli bir bölümünün Makedon kökenini vurgulamaktadır (Lorber, 2005, 62, 63). Ayrıca MÖ 312/311 yıllarında sikke tiplerinin arka yüzünde Zeus Aetophoros yerine Athena Alkidemos görünmeye başlamıştır (Bodzek, 2014, 282). MÖ 305/304 tarihinde krallığını ilan ettikten sonra, Ptolemaios ön yüzüne kendi portresini, arka yüzüne ise elinde yıldırım tutan ve bir fil dörtlüsü üzerinde duran Aleksandros'u gösteren altın staterleri basmaya başlamıştır. Bronz sikkelerinde, yalnızca yerel kullanım için olan daha küçük değerlerde, Ptolemaios Aleksandros'u *fillet* ve koç boynuzlarıyla tasvir etmiştir. MÖ 300 yılından itibaren Ptolemaios, Aleksandros'un tasvirini

¹¹ Demetrios Poliorketes'in MÖ 283'teki ölümü, Yunanistan'da siyasi bir kargaşa dönemi başlattı. Ancak Demetrios'un halefi Antigonos Gonatas, Makedonya'daki durumu istikrara kavuşturmayı ve dengeli bir yönetim temeli atmayı başardı; bunu büyük ölçüde mitolojik referanslara dayanan titiz bir siyasi propaganda programı ile gerçekleştirdi. Bkz. Peruch, 2023, 60.

¹² *Aegis*, Zeus'un Girit mağarasında onu emziren keçi *Amaltheia*'nın derisiyle yaptığı kalkandır. Yılanlarla çevrili, ortasında bir Gorgo kafası bulunan *aegis* kalkanı, korku salarak orduları bozguna uğrattırır. Zeus'un Titanlara karşı savaşında kullandığı ve kendisinden başka yalnız Athena'ya verdiği bu kalkan kudretin sembolü olmuştur. Bkz. Erhat, 2011, 19.

taşıyan altın ve gümüş sikkeler basmayı bırakmıştır (Meeus, 2009, s.248).

MÖ 294 civarında, ön yüzünde I. Ptolemaios'un başı ve arka yüzünde bir yıldırım üzerinde duran kartal tasvir edilen yeni bir gümüş tipi tanıtılmıştır. Bu ikonografik değişiklikler, bir lejant değişimi ile birlikte olmuştur: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ve ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ifadesi, ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ olarak değiştirilmiştir (Bodzek,2014, s.282). ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ dönemsal nitelikteki az sayıda darp hariç krali sikkelerin arka yüz lejantı olarak kullanılmıştır (Tatar, 2023, s.27). Ptolemaios, ön yüzünde Aleksandros portresi ve arka yüzünde bir gemi pruvası kullanarak, daha önce Pharnabazos'un (MÖ 413-373) Kyzikene basımında ve daha sonra Demetrios Poliorketes'in bazı bronz paralarında kullandığı tasarımı taklit etmiştir. Ptolemaios daha sonra kendi portresi ve pruva ile bronz paralar bastırmıştır. Bununla birlikte Ptolemaios, sikke basımında tercih ettiği tanrılaştırılmış Aleksandros portresini kralın otoritesini ve itibarını sergilemek amacıyla kullanmış olmalıdır. Bu sayede Ptolemaios, Ege Denizi üzerindeki hakimiyeti açısından III. Aleksandros'un varisi olduğunu ilan etmiştir (Bodzek, 2014, s.284).

Tanrısal köken vurgusu ve III.Aleksandros ile aralarındaki bağın propagandasını sikkelerine yansıtan krallardan biri de Pontus kralı VI. Mithridates Eupator'dur. Sikkeler, egemenlerin geniş halk kitlelerine siyasî mesajlar iletmek için kullandıkları en etkili araçlardan biri olduğundan, bu döneme dair nümismatik kanıtlar, Mithridates'in Hellen ve Anadolu kentleri arasında nasıl bu kadar büyük destek kazandığını anlamamıza imkan tanımaktadır (Gatzke, 2013, s.66).

Mithradates krallığının erken safhasında, sikke ikonografisinde Hellen imgeler kullanmış, muhtemelen Aleksandros tipini kopyalayarak kendisini III. Aleksandros'un halefi olarak sunmaya çalışmıştır. Bununla birlikte yalnızca Hellenistik sikke basımındaki genel eğilimleri takip etmiş olması da mümkündür (Erciyas, 2006, s.125). VI. Mithradates döneminde basılan sikkelerin üzerindeki tasvirler çeşitlilik göstermekle birlikte sikkelerin üzerinde genellikle Zeus, Athena, Eros, Dionysos, Ares, Nike, Perseus, Pegasos tasvirlerinin yer aldığı görülmektedir (Köker, 2008, s.230).

Pontos sikkelerinde rastlanan tanrılardan biri olan Zeus'un III. Mithridates döneminden itibaren resmî tanrı konumunda olduğu bilinmektedir (Petrova, 2010, s. 96; Saprykin, 2009, s.251). IV. Mithridates döneminden itibaren, diğer bir resmî tanrı olarak Pontos krallarının mitolojik hamisi Perseus görülmektedir. V. Mithridates döneminde Perseus, Apollon ile ilişkilendirilmiş; Sinope'nin krallığın başkenti ilan edilmesinden sonra Apollon kültü resmî nitelik kazanmıştır. Bu resmî tanrıların tümü, yerel tanrıların yerini almış ya da Anadolu ve Pers kökenli başka tanrılarla özdeşleştirilmiştir. Bu dini motifler, Pontos krallık ideolojisinin temel iddiasıyla, yani kralın Hellenlerin kurtarıcısı olarak sunulmasıyla da örtüşmektedir (Petrova, 2010, s.96). Pontos Krallığı'nın hakim olduğu sikke basan kentlerde karşılaşılan sikke tiplerinden birini de ön yüzünde Ares başı arka yüzünde ise kını içinde kılıç motifi oluşturmaktadır. Mithridates'in hakimiyet yıllarının savaşlarla geçtiği dikkate alınırsa bu sikkeleri, askeri harcamaları finanse etmek ve propaganda aracı olarak kullanmak için bastırmış olabileceği düşünülebilir (Tavukçu ve Ceylan, 2013, s.532).

VI. Mithradates döneminde yürürlüğe konan yeni kent sikkeleri tiplerinin büyük bir bölümü, Pontos hanedanının kökenlerini yüceltmekte ve VI. Mithradates'in siyasal propagandasının bir parçasını oluşturmaktaydı. Bu sikkeler, bölgeyi ticari açıdan bütünleştirirken aynı zamanda Mithradates'in ideolojisinin aktarılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Bunlardan biri olan Perseus miti, olasılıkla Mithradates'in Pers ve Hellen kökenlerini birleştiren kimliğine gönderme yapmak amacıyla kent sikkelerinde kullanılmıştır. Zira Perseus, hem Aleksandros'un hem de Perslerin atası olarak kabul edilmekteydi. Perseus'un, Mithradates'in etnik çeşitliliğini kutlayan kraliyet ve kent sikkelerinde kullanılması son derece uygun bir mitolojik figürdü. Dionysos tasvirli sikkeler ise kuşkusuz Pontos halkına Mithradates'in anne tarafından atası olan Suriye kralı VI. Antiokhos Dionysos'u hatırlatmaktaydı (Erciyas, 2006, s.179). Dionysos ve nitelikleri, kraliyet ve bronz sikkeleri üzerine basılmıştır. Mithradates Eupator'un kraliyet sikkeleri, Pontus'ta Dionysos'un kraliyet kültürünün varlığına ve kralın bu tanrıyla özdeşleştirilmesine tanıklık eden bir sarmaşık çelengiyle süslenmiştir (Saprykin, 2009, s.250).

SONUÇ

Hellenistik Dönem krallıklarına ait sikkelerin iletişim ve propaganda rolünün değerlendirildiği bu çalışmada, Seleukos, Ptolemaios ve Pontos krallık dönemine ait belirli sikke tipleri üzerindeki semboller ve tasvirler incelenmiştir. Bu örnekler, Diodokhlar ve onları izleyen diğer Hellenistik krallıkların dini ve siyasi motifleri, iktidarlarına meşruiyet kazandırmak ve siyasi egemenliklerini kalıcı kılmak amacıyla etkili bir şekilde kullandıklarına işaret etmektedir. Bu bağlamda Seleukos krallığının sikke ikonografisinde yer alan Zeus, Herakles ve çapa sembolleri aracılığıyla hanedanın ilahi yönünün vurgulandığı, Aleksandros tarzı sikke tipleriyle de Aleksandros'un meşru mirasçısı olduğu iddiası izlenebilmektedir. Ptolemaioslar ise Aleksandros ikonografisinden erken uzaklaşan ve kendi krali kimliklerini ön plana çıkarmayı tercih eden bir hanedan olarak görülmektedir. Sikkeler üzerindeki tasvirler, genellikle aslan postlu tanrılaştırılmış Aleksandros ya da fil derisi başlık takan ve Ammon boynuzlarıyla betimlenen ön yüz tipleri, *fillet* ve *aigis* motifleri, Herakles başı, Zeus Lykaios tasviri, Athena Alkidemos tipidir. Ptolemaiosların bu tasvirler aracılığıyla kendisi, saray çevresi ve ordusunun Makedon kökenine gönderme yaptığı, aynı zamanda ilahi ve siyasi meşruiyetini pekiştirmeye yönelik ikonografik bir yaklaşım benimsediği varsayılabilir. Pontos krallığı, sikke ikonografisinde kullandığı Zeus, Athena, Perseus, Pegasos, Eros, Dionysos, Ares, Nike gibi mitolojik tasvirlerle muhtemelen Pers ve Hellen kökenlerin birleştirildiği bir propaganda dili oluşturmuştur. Söz konusu Hellenistik kralların Aleksandros'un imgeleri aracılığıyla siyasi süreklilik ve istikrar düşüncesini vurguladıkları; tanrısal soy bağlarını ima eden imgeler aracılığıyla da ilahi ve politik meşruiyet iddialarını güçlendirmeyi amaçladıkları muhtemel görünmektedir.

KAYNAKÇA

App. *Syr.* Appianos, *Syriaca*. Appian's Roman history. (H. White, Trans.) Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1912.

Arr. *anab.* Arrianus, *Anabasis*. *The anabasis of Alexander*. (E.J. Chinnock, Trans.) London,

1884.

Badian, E. (2012). *Collected papers on Alexander the Great*, Routledge.

Baydur, N. (1998). *Roma sikkeleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bodzek, J. (2014). Naval supremacy propaganda on the coins of Ptolemy I, M. A. Jucha, J. Dębowska-Ludwin ve P. Kołodziejczyk (Ed.) *Aegyptus Est Imago Caeli Studies Presented To Krzysztof M. Ciałowicz On His 60th Birthday* (ss.281-290), Kraków.

Diod. Diodorus Siculus, *Library of history*, (C. B. Welles, Trans.) Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963.

Erciyas, D. B. (2006). Wealth, aristocracy and royal propaganda under the Hellenistic Kingdom of Mithradatids in central Black Sea Region in Turkey, *Colloquia Pontica* 12, Brill, Leiden, Boston.

Erhat, A. (2011). *Mitoloji sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Gatzke, A. (2013). The propaganda of insurgency: Mithridates VI and the “freeing of the Greeks” in 88 BCE, *The Ancient World* 44.1, 63-77.

Hadley, R.A. (1974). Royal propaganda of Seleucus I and Lysimachus, *The Journal of Hellenic Studies*, 94, 50-65.

Hdt. Herodotos, *Tarih*, Mümtekin Öktem (Çev.), İstanbul, 2011.

Iossif, P. P. – Lorber, Cathrine C. (2010). The elephantarches bronze of Seleucus I Nikator, *Syria* 87, 147-164.

Köker, H. (2008). The Greek coins of Black Sea region at Burdur archaeological museum, *CollAn* VII, 229-246.

Lorber, Catharine C. (2005). A revised chronology for the coinage of Ptolemy I, *The Numismatic Chronicle* (1966-), 165, 45-64.

Meeus, A. (2009). Alexander’s image in the age of, *Alexander the Great : a new history* (ss.235-250), Wiley-Blackwell.

Mørkholm, O. (2000), *Erken Hellenistik Çağ sikkeleri*, O. Tekin (Çev.) İstanbul: Homer Kitabevi.

Morrisson, C. (2002). *Antik sikkeler bilimi nümismatik. Genel bir bakış*, Z.Çizmeli Öğün, (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Newell, E.T. (1938). *The coinage of the eastern Seleucid mints*, New York.

Perlman, S. (1965). The coins of Philip II and Alexander the great and their Pan-Hellenic propaganda, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, 5, 57-

67.

Peruch, S. E. (2023). “The mythology of power in Antigonos II Gonatas’ propaganda”, *Selected Proceedings of the Classics Graduate Student Symposia at the University of Florida* 2, 60–89.

Petrova, A. (2010). Review of the book *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, *Black Sea Studies* 9, J. M. Højte (Ed.). *ARCHAEOLOGIA BULGARICA* XIV, 2, 91-98.

Plut. *Alex.* Plutarchus, Aleksandros. Plutarch’s life of Alexander, (T. North, Trans.) London, 1911.

Saprykin, S. J. (2009). The religion and cults of the Pontic Kingdom: Political aspects. *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, J. M. Højte (Ed.) *Black Sea Studies* 9. Aarhus University Press.

SNG Stancomb. Sylloge Nummorum Graecorum. *The royal collection of coins and medals. Danish national museum* (2000). Vol. XI. The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region, Oxford.

SNG Cop. Sylloge Nummorum Graecorum. *The royal collection of coins and medals. Danish national museum* (1977). Vol. 40. Egypt: The Ptolemaies, Copenhagen.

SNG Syria. Sylloge Nummorum Graecorum. *The royal collection of coins and medals. Danish national museum* (1959). Vol. 35. Syria - Seleucid Kings, Copenhagen, Denmark.

Tarn, W.W.(1948). *Alexander the Great*, Cambridge University Press.

Tarn, W. W. (1938). *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge.

Tatar, Ö., (2023). Küçük Asya’da Ptolemaios hakimiyeti altında basılan otonom kent sikkeleri, *Bozok Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/ 1, 27-44

Tavukçu, A.Y.- Ceylan, M. (2013). “Tokat müzesi’ndeki Helenistik dönem Amisos sikkeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 529-538.

Tekin, O.(1999). *The Sivas hoard. Bronze coins of Pontos and Paphlagonia from the reign of Mithradates VI*, İstanbul.

Wheatley, P.& Dunn, C. (2021). Coinage as propaganda, J. Walsh- E.Baynham (Ed.) *Alexander and his Successors* (ss.162-198). Roudledge. London and New York.

Wright, N.L.(2005). Seleucid royal cult, indigenous religious traditions, and radiate crowns: The numismatic evidence, *Mediterranean Archaeology*, 18, 67-82.

Zervos, O. H. (1967). The early tetradrachms of Ptolemy I, *American Numismatic Society*, 13,1-16.

İdman Mecmuasında Jimnastik Ekol Tartışmaları Discussions on Gymnastics Schools in the İdman Magazine

Dr. Öğr. Üyesi Turan SEZAN

Mardin Artuklu Üniversitesi/Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Canan SARIYAR SEZAN

Batman Üniversitesi/Türkiye

Giriş

Osmanlı Devleti'nde basın kavramının kurumsallaşması, 1831 yılında İstanbul'da yayımlanmaya başlayan Takvîm-i Vekâyi ile mümkün olmuş ve böylece Osmanlı basın tarihi resmen başlamıştır (Keskenler ve Keskenler, 2015). Batılı ülkelere kıyasla oldukça geç gelişen Osmanlı basını, özellikle matbaanın Osmanlı topraklarına geç girişi, yazılı kültürün geleneksel üretim biçimlerinin uzun süre sürdürülmesi ve ulemanın el yazması eser üretimine dayalı ekonomik yapıyı koruma yönündeki tutumu nedeniyle gecikmiştir (İnce, 2018). Bu durum, basının bir modernleşme aracı olarak erken dönemde benimsenmesini engellemiş; gazetenin toplumsal işlevi ve siyasal yaşamdaki rolü ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren önem kazanmaya başlamıştır.

Bu genel çerçeve içerisinde spor basını da Osmanlı basın hayatının gelişimine paralel bir seyir izlemiş ve 19. yüzyılın sonlarından itibaren gazete ve dergiler aracılığıyla görünürlük kazanmıştır. Spor kültürünün yaygınlaşması, beden eğitimi alanında yürütülen modernleşme çabaları ve şehirli orta sınıfın spora yönelen ilgisi, spor içerikli yayınların sayısında belirgin bir artışa yol açmıştır (Yetim, 2000). Bu gelişmelerin bir parçası olarak yayımlanan İdman Mecmuası, spora duyulan toplumsal ilginin karşılanması, idman alanındaki bilgi eksikliğinin giderilmesi ve nitelikli bir spor yayın organına duyulan ihtiyaç ortaya çıkmış ve Osmanlı spor basınında önemli bir yer edinmiştir.

İdman Mecmuası, on beş günde bir yayımlanmış olup, "Matbaa-i Hayriye Şürekası" tarafından basılmıştır. Toplamda 35 sayı yayımlanan İdman Mecmuası ilk sayısını, 15 Mayıs 1329 tarihinde çıkarmıştır. İdman Mecmuasının yazar kadrosu ise Ali Sami Yen, Selim Sırrı, Aka Gündüz, Burhan Felek, Ali Seyfi, Ali Faik Üstünidman, Mehmed Sami ve Abidin Daver gibi Türk sporuna büyük hizmetleri bulunan ve modern Türk sporunun kurulmasına öncülük eden kişilerden oluşmaktadır (Torun, 2020).

1. İdman Mecmuasında Jimnastik

Jimnastik, bedeni çevikleştirmeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan alıştırmaların tümünü ifade eden bir kavramdır. Bu yönüyle jimnastik, bireyin daha sağlıklı olmasını, karşılaştığı fiziksel zorlukları daha kolay aşabilmesini, vücudunu tanımasını, esneklik kazanmasını ve kas-iskelet sisteminin güçlenmesini sağlamaktadır (Özlü ve Üzüm, 2021). Osmanlı aydınları açısından ise jimnastik ya da dönemin yaygın ifadesiyle *riyâzet-i bedeniye*, yalnızca bireysel sağlığın

geliştirilmesine yönelik bir etkinlik olarak değil, aynı zamanda millî bekânın korunması ve güçlendirilmesi için zorunlu bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

İdman Mecmuasının 'da ise jimnastik vücudu mümkün olduğu kadar terbiye etmek, yaşanan müddetçe gereken kuvveti, çevikliği, itidali ve cesareti kazandırmak amacını taşır. Yani, spor ve jimnastikten beklenen esaslı fayda; vücudun sıhhati ve selameti düşünülerek icra olunan her türlü harekettir. Bu felsefe, Antik Yunan'a kadar uzanır; nitekim İdman Mecmuasındaki yazılarda Hipokrat'ın "Hüsnü ahlak sağlam vücutta" ve Eflatun'un "Mis Sana in corpore sano" (Selim akıl sağlam vücutta) deyişlerine atıf yapılmıştır (İdman Mecmuası, S1).

Jimnastiğin milli misyonu, dönemin Osmanlı aydınlarının ülkenin içine düştüğü zor durumdan çıkış yolu aramasıyla doğrudan ilişkilidir. Balkan felaketleri sonrasında, Osmanlı gençliğinin sloganı "Vücutta ve Ruhta kuvvet" olmalıdır fikri hakimdir (İdman Mecmuası S.1). Mecmuanın yazarları, toplumu çalışmaya hazırlamak ve atalet (miskinlik) illetini ortadan kaldırmak için jimnastiğin zorunlu olduğunu vurgulamışlardır. Eğer bir milletin saadet ve refahı, hayat mücadelesinden kaçınmak suretiyle temin edilmeye çalışılırsa, o millet mevcudiyetini bile kaybeder. Bu nedenle, jimnastik, beden ve fikren yükselmeyi sağlayacak temel araçtır (İdman Mecmuası, S.1)

Jimnastiğin uygulanmasında izlenecek yol ise terbiye-i bedeniye adı altında bilimsel esaslara oturtulmuştur. Bu sistemin gayesi, sağlıklı bir vücut, orantılı bir endam ve temiz bir ahlaka sahip olmaktır. Spor, jimnastikten ayrı bir kategori olarak ele alınmıştır. Zira jimnastikte temel amaç sıhhat ve kuvvet iken, sporda (rekabetçi oyunlar) öncelikli gaye kazanmaktır. Bu nedenle spor, jimnastikle kazanılan iktidarı artırmak ve çeviklik, cesaret gibi nitelikleri ilave etmek için bir tatbikat aracı olarak görülmüştür (İdman Mecmuası, S.3).

2. Ekol Tartışmaları: İsveç ve Alman Metotları Arasındaki İhtilaf

Jimnastik, Osmanlı Devleti'ne 19. yüzyılın sonlarında girmiş olup, 1868 yılında Mekteb-i Sultani'de Fransız hocalar (M. Curel ve M. Moiroux) tarafından ders olarak okutulmaya başlanan ilk Batı sporudur. Modern Türk sporunun kurucularından Ali Faik Üstünidman, *Riyazet-i Bedeniye* (1889) adlı ilk Türkçe jimnastik kitabını yazmıştır (Torun, 2020). Ancak 1913-1914 yıllarında, jimnastiğin uygulanma şekli konusunda ciddi bir ekol tartışması yaşanmıştır. Bu tartışmalar İdman Mecmuasında da yer bulmuştur. Selim Sırrı Bey'in öğrencisi olan Ali Seyfi, bu tartışmalarda İsveç usulünün üstünlüğünü savunmuş ve Alman jimnastiğindeki zorlayıcı, "cambazlık" kabilinden hareketlerin okullarda uygulanmasının zararlı olduğunu belirtmiştir. İdman Mecmuasındaki yazılar, Alman ve İsveç metotları arasındaki pedagojik ve fizyolojik farklara odaklanmıştır.

2.1. Alman Ekolünün Eleştirisi ve Riskler

İdman Mecmuasında yer alan yazılara göre Alman usulü jimnastik, ağırlıklı olarak atletik jimnastik anlayışını temsil etmekte ve özellikle aletli çalışmalara öncelik vermektedir. Bu yönüne yönelik temel eleştiriler; uzuvları, özellikle kasları, aşırı ve şiddetli faaliyetlere zorlaması, gençleri ağır ve zorlayıcı bir müfredata sevk etmesi ve tabiatın fizyolojik kanunlarına aykırı uygulamalar içermesi noktasında yoğunlaşmaktadır.

a. Fiziksel Zararlar: Alman usulü jimnastiğin sakıncalarına dikkat çeken ve bu konuda Osmanlı kamuoyunda ilk kez eleştiri getiren isim Selim Sırrı olmuştur. Bu sistemde yer alan bazı hareketlerin yalnızca gösterişe dayalı olduğu, son derece yorucu ve hatta sağlığa zararlı sonuçlar doğurduğu ifade edilmektedir. Özellikle barfiks, trapez ve halka gibi aletlerde

gerçekleştirilen aşırı ve afaki duruşların, beyine kan hücumuna neden olduğu ve solunumun kısa süreli de olsa kesintiye uğramasına yol açtığı belirtilmiştir (İdman Mecmuası, S. 4). Ayrıca jimnastik uygulamaları sırasında sporcuların yüzlerinde kızarma ya da sararma görülmesi, temel fizyolojik ilkelerin ihlal edildiğinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (İdman Mecmuası, S. 5).

b. Yanlış Teşkilatlanma: Alman usulü jimnastiğe yöneltilen bir diğer eleştiri ise vücut yapısının doğal dengesini bozmasıdır. Bu yöntemin, gövdenin ön kısmındaki kasların (özellikle kol ve göğüs kaslarının) aşırı derecede kasılmasını gerektirmesi, zamanla sırtın çökmesine ve vücut duruşunun bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Alman usulü jimnastik, beden doğal teşkilatlanmasını göz ardı ederek, sağlıklı ve dengeli bir gelişimden ziyade, dış görünüşte sert ve korkutucu bir beden formu oluşturmayı hedefleyen bir anlayış olarak eleştirilmiştir (İdman Mecmuası, S. 5).

2.2. İsveç Ekolünün Üstünlüğü

Karma eğitimin bulunmadığı dönemde, Jimnastik derslerinin yalnızca erkek okullarında değil, kız okullarında da müfredata alınması, yurt dışından temin edilen kitap ve dergilerin Osmanlıcaya çevrilmesi, topluma uygun jimnastik sistemlerinin tartışılarak belirlenmeye çalışılması ve nihayetinde uzun süren arayışların ardından “İsveç Jimnastiği” modelinin benimsenmesi, dönemin beden eğitimi alanındaki önemli çabalarının bir sonucudur. Bu sürecin şekillenmesinde etkin bir rol üstlenen ve İsveç Jimnastiğinin öncüsü olarak kabul edilen isim Selim Sırrı Tarcan’dır (Acet ve Yıldırım, 1999).

İsveç usulü jimnastik “terbiyevi jimnastikler” olarak adlandırılmış ve sıhhatin temini ile vücut kabiliyetinin doğal yollarla artırılmasını esas almıştır. İsveç usulü jimnastik, vücudun yapısına uygun, düzenli ve ölçülü hareketlere dayanarak ve gücü, çevikliği, dengeyi ve dayanıklılığı geliştirmeyi hedeflemektedir. Herkesin yaşı, sağlığı ve imkânları farklı olduğu için yapılacak hareketler de kişiye göre seçilmelidir; evde çalışanlar başka, spor salonu olanlar başka programlar uygulamalıdır. Jimnastiğin zararlı olduğu düşüncesi, bilinçsizce, hocasız ve kısa sürede aşırı güç kazanma isteğiyle yapılan yanlış uygulamalardan doğar. Oysa düzenli ve uzun süreli yapılan jimnastik, kasları güçlendirir, solunum ve dolaşımı düzenler, çocukların ve gençlerin sağlıklı gelişmesini sağlar, ileri yaştakilerin ise beden dengesini korumasına yardımcı olur; bu yüzden en başarılı beden eğitimi yöntemi, hareketin türüne ve düzenine önem veren İsveç usulü jimnastiktir (Şinoforoğlu, 2015).

İdman Mecmuasına göre İsveç Jimnastiklerinin üstün olmasının sebebi jimnastikle ilgili yazılardan hareketle 3 madde halinde özetlenmiştir.

1. Doğallık ve Tertip: İsveç jimnastiği, hareketlerin vücudun yaratılışındaki tertip ve düzeni dikkate almasını zorunlu kılmaktadır. Programlar, hafiften zora doğru sıralanır ve mutlaka sakatlık ve hastalıklara yol açmayacak şekilde itidal ile uygulanır. Ani ve yorucu hareketlere başlamak gayr-ı tabi ve muzırdır; bu hareketlere hafif talimlerle hazırlanmak lazımdır. Terbiyevi jimnastiklerde hareketler; vücut üzerindeki geliştirme etkilerine, düzeltici ve dengeleyici tesirlerine ve sadelik derecelerine göre sınıflandırılır. Öğretimde hareketlerin en basit ve hafif olanlarından başlayıp giderek daha güç ve zor hareketlere doğru ilerlemek büyük önem taşır. Bu yöntemle vücut aşırı güç harcamaya zorlanmaz; çünkü aniden şiddetli ve yorucu hareketlere başlamak doğal değildir ve zararlıdır. Önce hafif egzersizlerle bu tür hareketlere hazırlanmak gerekir. (İdman Mecmuası, S.4)

2. Fizyolojik Faydalar: İsveç metodu, vücuttaki *hayat-ı nebatiye* (teneffüs, sindirim, kan

dolaşımı) ve *hayat-ı hayvaniye* (hareket) fonksiyonlarını düzenler ve kolaylaştırır. Bedenin her tarafını mütenasip olarak takviye eder ve hastalıklara karşı mukavemeti artırır (İdman Mecmuası S.4).

3. Uygulama Alanı: İsveç jimnastiği, genel jimnastik salonları bulunmayan yerlerde herkesin kendi odasında yapabileceği hareketleri de içermesi ve aletli (Alman usulü) çalışmalar, İsveç usulünün temel programına uyularak yapılırsa faydalı olabilir (İdman Mecmuası S.4).

SONUÇ

Bu çalışma, Osmanlı spor ve beden terbiyesi tarihinin en önemli süreli yayınlarından biri olan İdman Mecmuası üzerinden yürütülen jimnastik ekol tartışmalarını inceleyerek, 20. yüzyıl Osmanlı modernleşme sürecinde beden eğitiminin taşıdığı ideolojik, pedagojik ve fizyolojik anlamları ortaya koymayı amaçlamıştır. Dergide yer alan metinler, jimnastiğin bireysel sağlık ve fiziksel gelişimle sınırlı bir etkinlik olmaktan ziyade toplumsal diriliş, ahlaki terbiye ve milli güçlenmenin vazgeçilmez bir unsuru olarak ele alındığını açık biçimde göstermektedir.

İdman Mecmuasında yürütülen tartışmalar, özellikle İsveç ve Alman jimnastik ekolleri etrafında yoğunlaşmıştır. Bu iki yaklaşım arasındaki farklar pedagojik yöntem, fizyolojik etki ve eğitim felsefesi bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Alman jimnastik sistemi, aletli ve güç temelli yapısı nedeniyle genç bedenler üzerinde sakıncalı bulunmuş; aşırı zorlayıcı hareketlerin sağlık açısından risk taşıdığı ve doğal bedensel gelişimi bozduğu yönünde eleştirilmiştir. Buna karşılık İsveç jimnastiği, hareketlerin doğallığı, tedriciliği ve bilimsel temellere dayanan yapısı nedeniyle daha uygun ve güvenli bir model olarak benimsenmiştir.

Özellikle Selim Sırrı Tarcan ve çevresindeki beden eğitimi öncüleri aracılığıyla savunulan İsveç ekolü, terbiye-i bedeniye anlayışını sistematik bir eğitim modeli haline getirmiştir. Bu model, bedeni bir bütün olarak ele alan, sağlık, askerî hazırlık, tedavi ve estetik amaçları bir arada gözetken çok yönlü bir yaklaşım sunmuştur. İdman Mecmuasında yer alan yazılar, İsveç jimnastiğinin yalnızca okul ortamına değil, toplumun tüm kesimlerine uygulanabilir olması yönüyle de dönemin ihtiyaçlarına cevap verdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, İdman Mecmuasında yer alan jimnastik ekol tartışmaları, Osmanlı Devleti'nin son döneminde beden eğitimi alanında yaşanan zihinsel dönüşümün somut bir yansımasıdır. Bu tartışmalar, modern Türk beden eğitimi ve spor anlayışının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bilimsel, sağlığa dayalı ve pedagojik temelli bir jimnastik anlayışının yerleşmesine zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

Acet M., Yıldırım İ., (1999). İsveç Cimnastiğinin Dünya’da ve Türkiye’deki Gelişimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, s.291-300

İdman Mecmuası (1913-1914)

İnce, Y. (2018). Matbaanın Osmanlı Topraklarına Geç Gelmesinin Müsebbibini Aramak Ya Da Eski Bir Tartışmaya Dâhil Olmak. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(20), 625- 649.

Keskenler, M. F., & Keskenler, E. F. (2015). İlk Resmi Türk Gazetesi: Takvim-i Vekayi. *Takvim-i Vekayi*, 3(1), 1-13.

Özlu Z., Üzümlü İ.H. (2021). “Osmanlı Devleti Spor Tarihine Bir Katkı: Modern Jimnastik Öğretimi ve Kullanılan Jimnastik Aletleri”. *İpek Kumaşa Yazılmış Bir Ömürdü Tarih: Prof. Dr. Serap Yılmaz’a Armağan*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No.85, Aydın. s.401-426.

Şinforoğlu, O.T. (2015). “Selim Sırrı Tarcan ve İsveç jimnastiği: Beden Eğitiminde İsveç Modelinin II. Meşrutiyet Dönemi Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonu”. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Torun, Ü. (2020). “İdman Mecmuasının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.

Yetim, A. (2000). Sporun Sosyal Görünümü. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi (Gazi BESBD)*, 5(1), 63-72.

Ek: İdman Mecmuası (Kapak Sayfası)

برنجی سنه ۱۵ مایس ۳۲۹ چهارشنبه 418

صاحب امتیازی :
« جمعی » کتابخانه سی صاحبی
جمعی .

آبوز :
مذک را اهل ایچونه اوتوزغروس
خارج ایچونه بری فرانوه

ادمان

اسپوردن بحث ایدر اون یش کونده بر جیقار رسمی مجموعه

نومرو : ۱

رسمه

یازیده

بر قاج سوز جمعی
فکرجه . . آقا کوندوز
اولیبه دولت جهانده / فائق
بر نفس صحت کی / فائق
کشاف یولداشلیغ . شگری
غاطله سرایک تاریخجه سی
. ع . سای
. کتافلغ

اسپور حوادثلری
ازمیرایلر کایور
سپور سیاحتی و مهم بر
تشیث
تورکیا شامیونالقلری
۲۱ یسانده « لاطمه سابقه سی
۱۲ مایس بازار مسابقه سی
غاطله سرای - قنار بقیه .

فائق بك
قنار بقیه قلوبی اعضالری
ایله زه لاندیه طائفه لری .
غاطله سرای هوگهی قلوبی
ایله و بیوت سقیه سی
افرادى
پروغره قلوبی ایله زه لاندیه
طائفه لری
قلطه سرای « غول » دن
تورتیلورکن

خلوصی بك
بکی نظامنامه سیله مملکتزده « ادماخیلنگ »
حای و مظاهری صفتی اکتساب ایتمس اولان
مدائمه ملیه جمعیتی رئیس محترمی

France's Attitude to the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict (1992-2020) in Azerbaijani Historiography

Balamirza Mammadli

PhD student, Baku State University, Azerbaijan

Introduction

The Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict, which shaped political dynamics in the South Caucasus from the early 1990s until 2020s, has long been the subject of international mediation efforts. Among the external actors, France – serving as one of the three co-chairs of the OSCE Minsk Group – occupied a prominent position in diplomatic initiatives aimed at resolving the dispute. However, Azerbaijani historiography frequently interprets France's policies through the prism of the Minsk Group's prolonged inefficiency and the perception of France's pro-Armenian orientation, which became especially evident during the Second Karabakh War. Despite the considerable body of Azerbaijani academic literature evaluating international actors in the conflict, a systematic analysis of how French attitudes have been portrayed in Azerbaijani scholarship remains very limited. Our research seeks to fill that gap by examining the narratives, assessments, and criticisms present in Azerbaijani historiographical works concerning France's approach to the Nagorno-Karabakh conflict between 1992 and 2020.

In historiography, France is characterized as one of the first major world powers to recognize the independence of the Republic of Azerbaijan. Having officially recognized Azerbaijan's independence on 3 January 1992, France sent a delegation to Baku as early as February of the same year under the leadership of Bernard Kouchner, declaring its readiness to develop economic cooperation with Azerbaijan and to mediate a peaceful resolution of the Karabakh problem. In Azerbaijani historiography, Kouchner's mission is viewed as the starting point of diplomatic relations between the two countries. In this regard, N.Asadova draws attention to the protocol signed at the Gulustan Palace during the visit concerning the establishment of bilateral diplomatic relations (Əsədova, 2013, p. 24). A.Balayev, adopting a broader geopolitical perspective, writes that the establishment of diplomatic relations with France created favorable conditions for practical cooperation with other European states (Balayev, 2005, p. 142). It is also important to emphasize that the opening of the French embassy in Baku in March 1992 confirmed the seriousness of Paris's intention to strengthen its presence in the region.

From the very beginning of the restoration of independence, France's active interest in Azerbaijan was not accidental. This was primarily explained by the country's rich economic potential and its important geostrategic position. Nevertheless, Azerbaijan-France relations were far from satisfactory in the early years. Due to the absence of necessary steps toward expanding relations with France within Azerbaijan's foreign policy framework until the second half of 1993, Azerbaijani historiography describes the period of 1991-1993 as the "cold stage" of bilateral relations. While a number of Azerbaijani historians place the main responsibility on France – emphasizing its one-sided policy shaped under the influence of the Armenian lobby – others consider the Azerbaijani government's inexperienced foreign policy to be the key factor.

In our view, however, a comprehensive assessment must take into account Azerbaijan's lack of a systematic diplomatic strategy, France's pro-Armenian stance, and the broader international context of the time. Notably, Paris's cautious approach toward Moscow, combined with Russia's geopolitical dominance in the region in the early 1990s and the West's limited engagement in regional processes, also played a significant role in shaping the situation.

Normalization and advancement of Azerbaijan–France relations began only after the experienced statesman Heydar Aliyev returned to power. At that time, with the revival of diplomatic activity, bilateral relations emerged from the “cold period.” On 19–22 December 1993, President Aliyev made the first official visit to France. During the Elysée meetings, where key directions and prospects of bilateral relations were discussed, a number of important documents were signed, including the “Treaty of Friendship, Mutual Understanding and Cooperation between France and Azerbaijan” on 20 December 1993. Following this official visit, relations developed at a dynamic pace: showing increasing interest in the Armenia–Azerbaijan conflict, France sent its representative Roland Blum to Azerbaijan in the summer of 1994. In July 1994, Eleonora Huseynova was appointed Azerbaijan's Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary to France, and the Azerbaijani Embassy in Paris was opened. Total—one of the largest oil and gas companies not only in France but in the world—participated in the “Contract of the Century.”

At the Budapest Summit, when the Armenia–Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict was discussed, France adopted an objective position. On 1 January 1997, France became one of the co-chairs of the OSCE Minsk Group. Shortly thereafter, on 13-15 January, President Heydar Aliyev paid another official visit to Paris and held negotiations with the newly elected French President Jacques Chirac. The talks concluded with the signing of several agreements that expanded economic cooperation between the two countries. In this regard, Azerbaijani historiography particularly emphasizes the agreement between SOCAR, Total, and Elf Aquitaine on the development of the “Lankaran Deniz” and “Talish Deniz” offshore oil fields. The historian I. Alizade writes: “*Alongside the investment of 1.5 billion USD into Azerbaijan's oil industry through the Total and Elf Aquitaine companies, mutual trust between the two countries was also ensured*” (Əlizadə, 2022, p. 47). S. Guliyeva highlights another important nuance: the agreements that deepened economic partnership between the two countries turned France into a state interested in maintaining stability in the South Caucasus. Since, as the author notes: “*The establishment of stability in the region served to protect France's economic interests*” (Guliyeva, 2025, p. 91).

In October 2003, after Ilham Aliyev was elected the new President of Azerbaijan, his first official visit abroad was to Paris. During the visit, which took place in January 2004, President Ilham Aliyev and President Jacques Chirac held discussions on energy projects, the situation in the South Caucasus, and other important matters. Like his predecessor, Heydar Aliyev, it was no coincidence that President Ilham Aliyev chose France for his first foreign visit. This step was primarily aimed at ensuring that France – one of the five permanent members of the UN Security Council and a co-chair of the OSCE Minsk Group – would adopt an objective position in the settlement of the Armenia–Azerbaijan conflict. In July 2004, France's new Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary to Azerbaijan, R. Blatmann, stated that the independence of the self-proclaimed “Nagorno-Karabakh Republic” was not recognized by the French Republic and emphasized his country's respect for Azerbaijan's territorial integrity (Məmmədli, 2025, p. 119). In June 2005, immediately after the “elections” held in the self-proclaimed entity, the French Ministry of Foreign Affairs issued a statement declaring these “elections” illegal. These developments demonstrated that Azerbaijani diplomacy had successfully achieved its intended

goal.

An analysis of Azerbaijani historiography shows that in the first decades of the 21st century, the core of the Azerbaijan–France dialogue was defined by the peaceful resolution of the Armenia–Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict and the pursuit of comprehensive cooperation between the two countries. The most distinct manifestation of France’s mediation efforts during this period was the meeting between the Presidents of Azerbaijan and Armenia on 10-11 February 2006 at the Rambouillet château near Paris. However, this highly anticipated meeting yielded no results due to Robert Kocharyan’s decision to leave the negotiations prematurely. Researcher Ch.Huseynova argues that, at that time, the initiatives carried out under Jacques Chirac’s leadership were on the verge of establishing peace – yet it was Robert Kocharyan’s actions that obstructed the process (Hüseynova, 2014, p. 157).

The visit of President Ilham Aliyev to Paris on 29-31 January 2007 is regarded in Azerbaijani historiography as a golden page in the history of Azerbaijan–France relations. During the visit, President Ilham Aliyev met with the President of France, as well as the heads of both chambers of the French Parliament (the Senate and the National Assembly) and other officials. These meetings resulted in the signing of 8 documents on cooperation across various fields. During this productive visit, President Ilham Aliyev was awarded France’s highest state award, the Order of the Legion of Honour, while Jacques Chirac received the Heydar Aliyev Order, the highest state award of independent Azerbaijan. In this regard, researchers such as A.Abdullayev, N.Gojaturk, A.Aliyev, Z.Adigozalov, and I.Valiyev describe the 2007 visit as evidence that relations between Azerbaijan and France had reached their highest level at the beginning of the century, characterizing it as a model of friendship and cooperation (Abdullayev, 2007, p. 112; Qocatürk, 2008, p. 263; Əliyev, 2010, p. 248; Adıgözəlov, 2015, p. 142; Vəliyev, 2018, p. 493). Although the bilateral partnership expanded, its legal framework strengthened, and political dialogue reached its peak following the official visit, progress on resolving the key issue – the Karabakh problem– remained unattainable.

Pro-Armenian tendencies in France’s foreign policy are considered one of the main reasons for the ineffectiveness of its mediation mission. In Azerbaijani historiography, France’s stance is often explained by the influence of the Armenian diaspora and lobby, highlighting that Armenians with voting rights in France can exert significant impact on public opinion. This was confirmed by the non-constructive steps taken by the French government during the Second Karabakh War. After the outbreak of the war, the French government, openly siding with Armenia, repeatedly made unfounded claims against Azerbaijan. For instance, on 1 October 2020, French President Emmanuel Macron, in Brussels, alleged that mercenaries from Syria had entered the region via Turkey to fight on the side of the Azerbaijani army in the Karabakh conflict. In reality, these claims were based on rumors circulated by Armenia for disinformation purposes. As President Ilham Aliyev noted in an interview with France 24, when asked to provide evidence supporting this claim, the French President did not respond.

Shortly after the end of the Second Karabakh War, on 25 November 2020, the French Senate adopted a resolution on the recognition of the independence of the self-proclaimed Nagorno-Karabakh Republic, representing the culmination of this biased stance. Numerous researchers in Azerbaijani historiography (R.Dadashova, R.Sevdimaliyev, M.Bakhishov, S.Yusifova, etc.) harshly criticize France’s position, characterizing it as a blatant violation of the neutrality obligations of a state that serves as co-chair of the OSCE Minsk Group (Dadaşova, 2021, p. 195; Sevdimaliyev, 2022, p. 162; Baxışov, 2024, p. 238; Yusifova, 2025, p. 167).

Conclusion

Azerbaijani historiography portrays France's role in the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict between 1992 and 2020 as multifaceted, reflecting both diplomatic engagement and criticism of biased tendencies. Initially, France's recognition of Azerbaijan's independence and early diplomatic initiatives laid the groundwork for bilateral cooperation. However, the inefficiency of the OSCE Minsk Group, compounded by France's perceived pro-Armenian stance has been a recurring focus of scholarly critique. Azerbaijani historians emphasize the influence of the Armenian diaspora, lobbying, and domestic political considerations in shaping French foreign policy, which undermined neutral mediation and prolonged the conflict. The failure of the Minsk Group to achieve a lasting resolution is increasingly viewed as emblematic of systemic inefficiency in international mediation efforts. Azerbaijani researchers interpret the restoration of the country's territorial integrity and sovereignty through military means in 2020 not only as a geopolitical turning point but also as a practical consequence of the longstanding ineffectiveness of diplomatic mechanisms. Overall, Azerbaijani historiography presents France's role as simultaneously constructive in early bilateral relations and problematic in conflict mediation, highlighting the broader challenges of balancing diplomacy, international norms, and geopolitical realities in the South Caucasus.

References

- Abdullayev, Ə.İ. (2007). *Müstəqil Azərbaycan və Fransa*. Bakı: İqtisad Universiteti.
- Adıgözəlov, Z.N. (2015). *Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ölkələri ilə siyasi əlaqələri (1991–2006)*. Bakı: CBS PP.
- Balayev, A.M. (2005). *Azərbaycanda ictimai-iqtisadi və siyasi vəziyyət (1985–1995-ci illər)*. Bakı: Nurlan.
- Baxışov, M.Ə. (2024). *Fransa Respublikası*. Bakı: Füyuzat.
- Dadaşova, R.B. (2021). *Azərbaycan Respublikasının BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri ilə əməkdaşlığı*. Bakı: ADMİU-nun mətbəəsi.
- Əliyev, Ə.H. (2010). *Fransa və fransızlar*. Bakı: Elm və təhsil.
- Əlizadə, İ.H. (2022). *Heydər Əliyevin neft strategiyasının reallaşmasında BP və tərəfdaşlarının iştirakı və rolu (1994–2013-cü illər)* (PhD dissertation). Bakı.
- Əsədova, N. (2013). XX əsrin 90-cı illərində Fransa-Azərbaycan siyasi əməkdaşlığı. *Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri*, (1), 24–29.
- Hüseynova, Ç.S. (2014). *Beynəlxalq arenada Dağlıq Qarabağ münaqişəsi: hardayıq və nə etməli?* Bakı: MBM.
- Məmmədli, B.A. (2025). Azərbaycan-Fransa münasibətləri (1991-2025): Vətən tarixşünaslığı prizmasından təhlil. *Bakı Universitetinin xəbərləri (humanitar elmlər seriyası)*, (1), 111-125.
- Qocatürk, N.S. (2008). *İlham Əliyev: İpək Yolu sivilizasiyası və Azərbaycan diplomatiyası*. Bakı: Nurlan.
- Sevdimaliyev, R., & Sevdimaliyev, E. (2022). İkinci Qarabağ müharibəsi və yeni geosiyasi reallıqlar. Bakı: CBS.

Vəliyev, İ.V. (2018). *Sabitlik və rifah naminə siyasət*. Bakı: Təhsil.

Yusifova, S. (2025). Azərbaycan–Fransa münasibətləri müasir mərhələdə. *Geostrategiya*, 3(87), 166–170.

Cüveynî'nin "Târîh-i Cihângüşâ" Eserinde Geçen Moğol Âdet Ve Gelenekleri

Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Khanate of Bukhara According to the Name-i Hümayun Registers (Subhan Kulu Period)

Doç. Dr. Ahmet ÖZTURHAN

Batman Üniversitesi/Türkiye

1. Giriş: Yazar ve Eser Hakkında

13. yüzyıl, Avrasya steplerinden yükselen Moğol dalgasının, kadim medeniyet coğrafyalarını temelden sarsarak yeni bir siyasi ve kültürel düzen inşa ettiği bir dönemdir. Bu büyük dönüşümü anlamak, dönemin yazılı kaynaklarına başvurmakla mümkündür. İşte bu kaynaklar arasında, hem bir aktör hem de bir gözlemci olarak içeriden bir bakış sunan Alâeddin Atâ Melik el-Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ*'sı müstesna bir yere sahiptir.

Cüveynî, 1226 yılında, İran'ın Cüveyn bölgesinde, nesiller boyu bürokrasi ve ilimle iştilal etmiş seçkin bir ailede dünyaya gelmiştir. Dedesi Şemseddin Muhammed, Hârizmşahlar döneminde maliye nâzırlığı yapmış; babası Bahâeddin Muhammed ise Hârizmşahlar ve ardından Moğolların hizmetinde yükselerek "bütün İran'ın sâhib-dîvânı" olmuştur (Bilgin, 1993, s. 140). Bu köklü aile geleneği, Cüveynî'yi devlet idaresine ve siyasetin inceliklerine aşina kılmıştır. Genç yaşta Moğol umumî valisi Emîr Argun'un özel kâtipliğine girmesi, onu Moğol yönetim merkezlerine, özellikle de başkent Karakurum'a götürmüş ve burada Moğol elitinin yaşam tarzı, yönetim felsefesi ve karar alma mekanizmalarını yakından gözlemeleme imkânı sağlamıştır (Şeşen, 1998, s. 165).

1256'da Hülâgû'nun İran'a gelişiyle onun hizmetine giren Cüveynî, İsmâilî kalelerine düzenlenen seferlere katılmış, Alamut'un fethinde bulunmuş ve buradaki muazzam kütüphanenin tahrip olmasını önleyerek ilmi mirasın korunmasında aktif rol oynamıştır. Daha sonra, 1259'da Irak ve Hûzistan eyaletlerinin idaresi kendisine tevdi edilmiş ve Hülâgû ile oğlu Abaka Han dönemlerinde (1265-1282) bu bölgeyi adeta özerk bir vali gibi yönetmiştir. Sulama kanalları açtırması, şehirleri imar etmesi, vergi yükünü hafifletmesi ve vakıflar kurması, onun sadece bir memur değil, aynı zamanda bir ıslahatçı olduğunu göstermektedir. (Günaltay, 1991, s. 223-224). Bu pratik idarecilik tecrübesi, tarih yazımına son derece gerçekçi, detaycı ve

analitik bir bakış kazandırmıştır.

Târîh-i Cihângüşâ (Dünyayı Fethedenin Tarihi), 1252-1253'te yazılmaya başlanmış ve 1260'ta tamamlanmıştır. Eser üç cilttir: Birinci ciltte Moğolların kökeni, Cengiz Han'ın yasaları ve fetihleri, Hârizmşahların yıkılışı ile Ögedey ve Güyük Han dönemlerini; ikinci ciltte Hârizmşahlar tarihini, Moğol öncesi Türk-İslam devletlerini ve İran'daki Moğol valilerini; üçüncü ciltte ise Möngke (Mengü) Kağan'ın tahta çıkışını, Hülâgû'nun faaliyetlerini ve İsmâîlîlerin tarihini ele alır (Günaltay, 1991, s. 229-231). Cüveynî, eserini kaleme alırken sadece gördüklerini ve duyduklarını nakletmekle kalmamış, olayları bir devlet adamının kavrayışıyla yorumlamış, sosyal ve ekonomik arka planı analiz etmiş, yönetim sisteminin işleyişini çözümlenmiştir.

Bu çalışmanın odak noktasını, eserde sıkça karşılaşılan ve Moğol toplumsal dokusunun ayrılmaz parçası olan “âdet”, “gelenek”, “töre” ve “alışıl gelmiş uygulama” (âdet, resm, âdet -i ma'hûd, resm-i ma'hûd, âdet -i me'lûf) kavramları oluşturmaktadır. Bunlar, Cengiz Han'ın yazılı “Büyük Yasa”sı kadar katı ve evrensel olmasa da, günlük yaşamdan devlet protokolüne, hukuki uyumsuzlıklardan savaş stratejilerine kadar hemen her alanda bağlayıcı normlar olarak işlev görmüştür. Yazılı hukukun sınırlı olduğu göçebe bir toplumdaki devşirilen bu imparatorlukta, sözlü gelenek ve teamüller, devletin sürekliliği ve toplumsal uyum için hayati önem taşımaktaydı. Bu makale, Cüveynî'nin aktarımları ışığında, bu etkileşimlerin tematik bir sınıflandırmaya tabi tutularak, Moğol siyasi kültürünün ve toplumsal organizasyonunun karmaşık dokusunu çözümlenmeyi hedeflemektedir.

2. Moğol Âdet ve Geleneklerinin Sınıflandırılması

Cüveynî'nin eserinde satır aralıklarında aktardığı Moğol gelenekleri, çeşitli başlıklar altında toplanabilir. Aşağıda, bu gelenekler metin içinde belirtilen sayfa numaralarıyla birlikte ayrıntılı bir biçimde sunulmuştur.

2.1. Sadelik ve Tevazu

Moğol yöneticileri, gösterişten uzak, sade bir yaşam tarzını ve yönetim anlayışını kesin bir şekilde benimsemişlerdir. Bu durum, özellikle Cengiz Han'ın uygulamalarında net olarak görülmektedir. Cengiz Han, devlet yönetiminde ve hanedan içindeki hitap şekillerinde aşırılığı ve gösterişi ortadan kaldırmak amacıyla köklü bir düzenleme yapmıştır. Onun buyruğu gereğince, lakaplar gibi unvanlardaki aşırılık kapıları tamamen kapatılmış, hükümdarlık makamına oturan kişiler için yalnızca “Han” veya “Kağan” gibi yalın ve tek bir ismin

kullanılması zorunlu kılınmıştır. Diğer tüm aile üyeleri, yani hanın oğulları ve kardeşleri dahi, doğumda kendilerine verilen öz isimleriyle anılmıştır. Bu kural yalnızca günlük hitapta değil, aynı zamanda resmî yazışmalarda, menşurlarda ve mektuplarda da titizlikle uygulanmıştır. Bu uygulamanın amacı, yönetim katmanları arasında suni bir hiyerarşi ve bürokratik karmaşa yaratılmasının önüne geçmek ve idarede şeffaflık ile birlik ruhunu pekiştirmek olarak görülmektedir. Cüveynî, bu durumu “hükümdarların yöntemi ve devlet sahiplerinin geleneği olduğu üzere” ifadesiyle kaydetmiştir (Cüveynî, 1391, s. 129). Bu sadelik politikası, Moğol yönetim felsefesinin merkezinde yer alan pratiklik ve etkinlik ilkeleriyle doğrudan bağlantılıdır.

2.2. Taht Veraseti

Moğol İmparatorluğu’nda tahtın kimin üzerinde kalacağı ve kimin devlet başkanı olacağı, kesin ve karmaşık olmayan bir gelenekler bütünüyle düzenlenmiştir. Bu sistemde en belirleyici unsur, baş hatunların (hanım sultanların) konumu ve onlardan doğan çocukların statüsüdür. Cengiz Han’dan sonraki veraset düzeni, “Moğol yasası ve geleneğine göre, babanın makamı büyük hatundan olan en küçük oğula düşer” şeklindeki kurala dayanmaktadır (Cüveynî, 1391, s. 601). Bu ifade, tahtın doğrudan babadan oğula geçen basit bir verasetin ötesinde, annenin statüsünün belirleyici olduğu bir sistem olduğunu göstermektedir. “Büyük hatun” (baş hatun) olarak kabul edilen eşten doğan çocuklar, diğer eşlerden doğanlara göre daha yüksek bir veraset hakkına sahipti. Bu gelenek içinde, “en küçük oğul”un seçilmesi ise, muhtemelen en büyük oğulların babaları hayattayken askerî seferlere katılıp tecrübe kazanmaları, küçük oğulun ise merkezde kalarak devlet işlerini öğrenmesi gibi pratik kaygılarla ilişkilendirilebilir. Örneğin, Cengiz Han’ın ölümünden sonra Uluğ Noyan (Tuluy) büyük hatun Börte Uçın’dan olan küçük oğul olmasına rağmen, taht Cengiz Han’ın vasiyeti ve kurultayın kararıyla Ögedey’e geçmiştir. Bu durum, geleneğin mutlak olmayıp, kurultay gibi siyasi mekanizmalarla şekillenebildiğini göstermektedir.

2.3. Yasa (Kanun) ve Gelenek İlişkisi

Moğol toplumunda, Cengiz Han tarafından konulan ve “Yasa” olarak adlandırılan yazılı hukuk kuralları kadar, uzun süredir devam eden ve yazılı olmayan gelenekler de büyük bir bağlayıcılık ve saygınlığa sahipti. Hatta gelenekler, yasaların uygulama alanını ve yorumunu şekillendiren temel bir çerçeve işlevi görüyordu. Cengiz Han’ın ölümünden sonra tahta geçen Ögedey Kağan, iktidarının hemen başında, babasının koyduğu tüm hüküm ve emirlerin aynen geçerli olacağını, değiştirilmesi, bozulması veya karıştırılması yönünde hiçbir müdahaleye izin verilmeyeceğini

ilan etmiştir. Cüveynî, Ögedey'in bu konudaki tutumunu, "Daha önce Cengiz Han'ın verdiği hükümler ve emirler aynen geçerli olacak, değiştirme, bozma ve karıştırma gibi kötü müdahalelerden korunacak ve muhafaza edilecekti" şeklinde aktarmıştır (Cüveynî, 1391, s. 237). Bu karar, yalnızca babaya duyulan saygıdan değil, aynı zamanda devletin istikrarını ve birliğini sağlamak amacıyla yasaların sürekliliğine verilen önemden kaynaklanmaktadır. Ögedey, ayrıca kendi tahta çıkış gününe kadar işlenmiş tüm suçları affettiğini, ancak bundan sonra eski yasalara aykırı hareket edenlerin mutlaka cezalandırılacağını bildirmiştir. Bu yaklaşım, geleneğin ve yasanın nasıl iç içe geçtiğini ve yeni bir hükümdarın bile bu mirası sorgusuz sualsiz devam ettirme sorumluluğunu nasıl taşıdığını göstermektedir.

2.4. Kurultay (Han Seçimi)

Moğol devlet geleneğinde yeni bir hükümdarın seçimi, "kurultay" adı verilen ve hanedanın ileri gelen erkek üyelerinin, hatunların, noyanların, kumandanların ve boy beylerinin katıldığı büyük bir meclis tarafından gerçekleştirilirdi. Bu süreç, katı bir verasetten ziyade, bir uzlaş (oy birliği) arayışı içeriyordu. Han adayı, genellikle Moğol geleneğindeki tevazu gereği, önce bu görevi kabul etmekte nazikçe direnir ve kendisinden daha layık ağabeyleri veya amcaları olduğunu söylerdi. Ögedey Kağan'ın tahta çıkışında olduğu gibi, aday "birçok ısrar ve çekingenlikten sonra" nihayet meclisin ortak kararına ve aile büyüklerinin fermanına uymayı kabul ederdi (Cüveynî, 1391, s. 235). Tahta çıkma töreni, belirli ritüelleri içeriyordu. Hanedan üyeleri, saygı göstergesi olarak başlarındaki külahlarını çıkarır, bellerindeki kuşaklarını çözerek omuzlarına atarlardı. Daha sonra, ailenin saygın üyeleri (örneğin Çağatay ve Ot-Tigin) yeni hanı fiziksel olarak tutarak hükümdarlık tahtına oturturlardı. Ardından, Uluğ Noyan (Tuluy) gibi bir hanedan üyesi kadeh (kâse) tutar ve tüm hazır bulunanlar, sarayın içinde ve dışında üç kez diz çökerek yeni hanı selamlar, dualar eder ve onun hanlığını kutlarlardı. Bu törenler, hanın meşruiyetinin aile ve ileri gelenler tarafından toplu bir şekilde onaylandığını gösteren önemli bir sembolik eylemdi (Cüveynî, 1391, s. 235, 285).

2.5. Cezalandırma ve Savaş

Moğol ceza ve savaş hukukunda, yazılı yasalarla birlikte köklü gelenekler de son derece belirleyiciydi. Cezalandırma konusunda, özellikle ölüm cezasına çarptırılanlar için ilginç bir uygulama mevcuttu. Eğer ölümü hak etmiş bir suçlu, hatunların veya diğer nüfuzlu kişilerin araya girmesiyle canını bağışlatırsa, onu doğrudan serbest bırakmak yerine, "savaşa gönderirler"di. Bu uygulamanın gerekçesi, "Eğer öldürülmesi gerekiyorsa, kendisi savaşta

öldürülsün” düşüncesi idi (Cüveynî, 1391, s. 145). Böylece suçlu, devlete hizmet ederek hayatını kazanma fırsatı bulurdu. Bir diğer alternatif ise, affedilen suçlunun kendilerine tam güven duyulmayan asi topluluklara elçi olarak gönderilmesi ya da havası bozuk, sıcak ve salgın hastalık riski olan bölgelere (örneğin Mısır ve Şam) yollanmasıydı. Bu, dolaylı bir idam yöntemi olarak da görülebilirdi. Savaş alanında ise, teslim olmayan şehirlerin akıbeti konusunda acımasız ve standart bir gelenek hâkimdi. Bir kale veya şehir zorla ele geçirildiğinde, savunmacıların direnişi nedeniyle, “alışlagelmiş geleneğe göre” kadın erkek, çoluk çocuk demeden halkın tamamı ovaya sürülür, askerler arasında ganimet olarak paylaşılır ve topluca katledilirdi. Tirmiz ve Belh şehirlerinin yaşadığı akıbet bu geleneğin somut örnekleridir (Cüveynî, 1391, s. 198, 200). Bu uygulama, hem caydırıcılık, hem cezalandırıcı bir nitelik taşıyor, hem de diğer şehirlere gözdağı verme işlevi görürdü.

2.6. Miras ve Ganimet

Moğol mülkiyet ve servet anlayışında, devlet hazinesi ile özel mülkiyet arasında kesin bir ayırım vardı ve bu ayırım geleneklerle korunuyordu. Eğer bir devlet görevlisi (görev sahibi) veya sıradan bir tebaa (reaya) ölürse, geride bıraktığı mal varlığı – az olsun çok olsun – devlet hazinesine aktarılmazdı. Cüveynî’nin aktardığına göre, “ondan geriye ne kalırsa... (hazinede) biriktirmezler ve hiçbir kimse ona el uzatmaz” (Cüveynî, 1391, s. 134). Bu uygulamanın temelinde, ölünün malına el koymanın uğursuz sayılması yatıyordu. Mirasçısı olmayan kişilerin malları, onun çırağına veya kölesine verilirdi. Cüveynî, kendisinin Hülagü tarafından Bağdat bölgesine miras işlerini düzenlemekle görevlendirildiğini ve orada var olan “mirası hazineye almak geleneğini” kaldırdığını belirtir. Bu durum, Moğol geleneğinin, fethedilen bölgelerdeki farklı uygulamaları düzeltmek için bir model olarak kullanıldığını göstermektedir. Ganimet paylaşımı da benzer şekilde kurallara bağlıydı. Savaş sonrası ele geçirilen esirler ve mallar, “alışlagelmiş geleneğe göre” askerler arasında belirli oranlarda ve düzen içinde paylaşılırdı (Cüveynî, 1391, s. 198).

2.7. Dini ve Kültürel Tabular

Moğol inanç sistemi ve dünya görüşü, doğaüstü güçlerle ve ruhlarla dolu bir evren anlayışına dayanıyordu ve bu anlayış, günlük hayatta katı şekilde uyulan çeşitli tabuları beraberinde getiriyordu. Bu tabuların en dikkat çekici olanları, su ve gök gürültüsü ile ilgili olanlardı. Cüveynî’nin ayrıntılı bir şekilde kaydettiğine göre, ilkbahar ve yaz mevsimlerinde hiç kimse suya oturamaz, elini akarsuya sokamaz, altın veya gümüş bir kap içinde su taşıyamaz ve

yıkanmış elbiseleri açıkta, güneşte kurutamazdı. Çünkü bu tür davranışların şimşek ve gök gürültüsünü şiddetlendirdiğine, dolayısıyla tehlikeli fırtınalara yol açtığına inanılıyordu (Cüveynî, 1391, s. 247). Moğol yaylalarında bu mevsimlerde sıkça görülen şiddetli gök gürültülü fırtınalar, bu inancın pratikteki kaynağı olmalıdır. Cüveynî, bu gürültünün şiddetini Kur'an'daki ayetlerle (2/19-20) kıyaslayacak kadar şiddetli olduğunu belirtir. Tabuya uyulmaması durumunda verilen cezalar da oldukça ağırdı: Eğer bir kişiye yıldırım çarparsa, onun tüm aşireti ve ailesi, diğer at sürülerinin arasından üç yıl boyunca çıkarılır ve hanedanın ordugâhına giremezdi. Bir hayvana yıldırım isabet etmesi durumunda da benzer bir tecrit aylarca sürerdi. Ayrıca, böyle bir olayın yaşandığı ayın geri kalanında, topluluk kendi yemeklerinden yemez, ay sonunda ise 'siyürmişi'¹³ adı verilen bir arınma ritüeli gerçekleştirirdi (Cüveynî, 1391, s. 247-248).

2.8. Kesim Usulü

Moğolların hayvan kesimine ilişkin uygulamaları, dini ve kültürel kimliklerini yansıtan önemli bir gelenektir. Cüveynî'nin aktardığına göre, "Kendi (Moğol) geleneklerine göre" hayvanı keserken besmele çekilmezdi ve kesim şekli olarak hayvanın göğsünün yarılması tercih edilirdi (Cüveynî, 1391, s. 249). Bu usul, İslami kesim şeklinden (boğazlama) açıkça farklıydı. İslam'ın Moğol coğrafyasında yayılmasıyla birlikte, bu gelenek Müslüman tebaa ile Moğol yöneticiler arasında pratik bir ayrılık noktası haline gelmişti. Cüveynî, bir Müslüman'ın pazardan koyun alıp evine götürdüğünü, kapıları sıkıca kapattıktan sonra gizlice besmeleyle İslami usulde kestiğini anlatır. Bu detay, Moğol geleneğinin resmî ve baskın olduğu, ancak farklı inançlara sahip toplulukların kendi uygulamalarını özel alanda sürdürebildikleri durumu göstermektedir. Aynı zamanda, kesim usulünün basit bir teknik meseleden öte, bir kimlik ve aidiyet göstergesi olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

2.9. İnfaz ve Toplu Katliam

Moğol askeri stratejisinin en korkunç ve sistematik yönlerinden biri, direnen şehirlere uygulanan toplu katliam geleneğiydi. Bu uygulama, yalnızca bir savaş taktiği değil, aynı zamanda yerleşik bir askeri uygulamaydı. Cüveynî'nin Tirmiz ve Belh kuşatmalarını anlatırken tekrar tekrar vurguladığı gibi, kaleyi zorla ele geçirdikten sonra yapılanlar standart bir usulü

¹³ Cihângüşâ'da hatalı bir şekilde "siyürmişi" imlasiyla kaydedilen "süremişi", kelimesi, Moğolcada korkutmak, birisinin içine korku salmak anlamındadır. Bak: Uğur Başar ve Negin Zabeti Miandoab, "Cüveynî'nin Târih-i Cihângüşâ'sında yer alan Türkçe ve Moğolca kelimeler," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6, no. 13 (2018): s.706.

izliyordu: “alışılagelmiş geleneğe göre” veya “alışılmış gelenek üzere” şehirdeki tüm insanlar – kadın, erkek, çocuk, yaşlı demeden – dışarıya, ovaya çıkarılırlardı (Cüveynî, 1391, s. 198, 200). Ardından, bu insanlar askerler arasında ganimet olarak paylaşılır ve bu paylaşımın hemen akabinde, “yüzlük ve binlik birliklere dağıtılarak” tamamı kılıçtan geçirilirdi. Cüveynî, Belh şehrinde “yaş kuru hiçbir iz bırakmadılar” ifadesini kullanır (Cüveynî, 1391, s. 200). Bu kadar detaylı bir şekilde anlatılan bu uygulamanın amaçları çok yönlüydü: İlk olarak, direnişi en sert şekilde cezalandırarak diğer şehirlere gözdağı vermek ve teslim olmalarını hızlandırmak. İkincisi, ele geçirilen nüfusun ileride isyan etme riskini sıfıra indirmek. Üçüncüsü, askerlere savaşın maddi ve insani “ganimetini” adil ve düzenli bir şekilde dağıtmak. Bu gelenek, Moğol savaş yönteminin psikolojik harp ve toplu cezalandırma konusundaki acımasız verimliliğinin bir göstergesiydi.

2.10. Şefkat ve Bağış

Moğol hanlarının portresi, yalnızca savaşçılık ve acımasızlıkla çizilmez; aynı zamanda cömertlik ve şefkat göstermeleri de önemli bir hükümdarlık erdemi ve geleneği olarak kabul edilirdi. Cüveynî, bu yönü özellikle Ögedey Kağan ve Hülâgü üzerinden vurgular. Ögedey Kağan, “alışılagelmiş cömert geleneği ve tanınmış cömert huyu üzere” hareket ederek, hazine kapılarını sonuna kadar açar ve ilk kurultaydan beri biriken tüm malları, hazır bulunan herkese; yakınına da, yabancısına da hiçbir ayırım gözetmeden ve karşılıksız olarak dağıtırdı (Cüveynî, 1391, s. 243). Bu tür bağış şölenleri, hanın gücünü ve bereketini sergilemesinin yanı sıra, bağlılık ilişkilerini pekiştiren ve sosyal bağları güçlendiren bir işlev görüyordu. Mengü Kağan da benzer bir cömertlik sergilemiştir. Hülâgü Han’ı İran seferine uğurlama toy ve vedalaşma töreninin ardından, “gökyüzü kadar yüksek olan cömertliğiyle” hazinelerdeki mücevher, para ve kumaşları serper, seçkin atları ve hayvanları bağışlar. Özellikle Han’ın hatunları ve oğulları için ayrılan hisseler o kadar fazlaydı ki, “yer onların yüklendiği ağırlıkla ağırlaştı, dünya ise onlarla (bu bağışlarla) hafifledi” şeklinde tasvir edilir (Cüveynî, 1391, s. 670). Bu ifade, bağışın büyüklüğünü edebi bir dille anlatır. Bu cömertlik geleneğinin, hanedan üyeleri, komutanlar ve diğer seçkinler arasında bir dayanışma ve sadakat ağı örmenin vazgeçilmez bir aracı olduğunu da göstermektedir.

2.11. Elçilik ve Haberleşme

Moğol diplomasi ve savaş usullerinde elçiler kritik bir role sahipti ve elçilere yönelik muamele konusunda da belirli gelenekler mevcuttu. Elçiler genellikle savaş öncesi son bir uyarı ve teslim

ol çağrısı yapmak için kullanılırdı. Cüveynî, Cengiz Han'ın Buhara kuşatması öncesinde “dünya hükümdarının süregelen âdeti üzere” Danişmend Hâcib'i elçi olarak şehre gönderdiğini yazar (Cüveynî, 1391, s. 177). Bu elçi, şehir halkına ordunun geldiğini bildirmek ve onları direnmemeleri, aksi takdirde şehrin tamamen yok olacağı konusunda uyarmakla görevliydi. Elçinin mesajı nettir: Eğer teslim olurlarsa can ve mal güvenlikleri sağlanacak, direnirler ise kılıçtan geçirileceklerdir. İlginç olan, elçi kendini “Müslüman oğlu Müslüman” olarak tanıtarak ortak bir dini kimlik vurgusu yapar. Bu, psikolojik etkiyi artırmak için kullanılan bir taktik olabilir. Elçilere doğrudan zarar verilmesi ise genellikle hoş karşılanmaz ve savaş kurallarının ihlali sayılırdı, çünkü elçiler haberleşmenin ve müzakerenin kutsal sayılan araçlarıydı. Ancak, daha önce cezalandırma başlığında belirtildiği gibi, güvenilmeyen kişilerin tehlikeli bölgelere elçi olarak gönderilmesi bir nevi örtülü idam yöntemi de olabiliyordu.

2.12. Ziyafet ve Törenler

Moğol sosyal ve siyasi hayatı, toylar, ziyafetler, şöenler ve çeşitli törenler etrafında şekillenirdi. Bu etkinlikler, yalnızca eğlence amaçlı değil, aynı zamanda siyasi ittifakları pekiştirmek, hanın iktidarını ve cömertliğini sergilemek, askeri zaferleri kutlamak ve dini/atalar kültü ritüellerini yerine getirmek için düzenlenirdi. Tahta çıkma törenlerinin ardından mutlaka büyük ziyafetler verilirdi. Ögedey Kağan'ın tahta çıkışında “eğlence ve sefa meclisi kurulmuş, neşe meydanları süslenmişti” (Cüveynî, 1391, s. 236). Dini ve geleneksel törenler de önemliydi. Ögedey, Cengiz Han'ın ruhu için “gelenek ve töre üzere” art arda üç gün yemek hazırlatmış, hatta kırk genç kızını mücevherler ve değerli kumaşlarla süsleyerek Cengiz Han'ın ruhuna (anısına, öbür dünyaya) göndermiştir (Cüveynî, 1391, s. 237). Bu, ölümler kültü ve şamanistik inançlarla bağlantılı bir uygulamaydı. Diğer bir önemli tören, doğal afetler (yıldırım çarpması) veya belirli zamanlardan (Ramazan Bayramı) sonra yapılan “siyürmişi” adı verilen arınma veya bayramlaşma ritüeliydi. Cüveynî, Hülâgü'nün ordusunda kardeşinin ölümü ve Ramazan ayının bitiminin ardından “geleneksel ‘Siyürmişi’” yapıldığını ve ancak ondan sonra eğlencelere yeniden başladığını kaydeder (Cüveynî, 1391, s. 672). Bu törenler, toplumsal bağları güçlendiren ve kolektif kimliği yeniden üreten sosyal düzeneklerdi.

SONUÇ

Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin Târîh-i Cihângüşâ adlı eseri, Moğol İmparatorluğu'nun yalnızca siyasi ve askeri tarihini değil, aynı zamanda toplumsal hayatını şekillendiren âdet, *Congress on Historical Research 19-21 December 2025 Ankara/ Türkiye*

gelenek, töre ve yerleşik uygulamalarını anlamak için eşsiz bir kaynaktır. Bu çalışmada incelenen metinler, Moğol toplumunda yazılı kanunlar kadar, hatta bazen onlardan daha etkili olan sözlü kuralların varlığını ortaya koymaktadır.

Günlük hayattan taht verasetine, cezalandırmadan şefkat gösterisine, dini tabulardan törensel pratiklere kadar uzanan bu gelenekler, Moğol kimliğinin ve yönetim felsefesinin temel taşlarını oluşturmuştur. Cüveynî'nin, bir devlet adamı ve gözlemci olarak bu uygulamaları kaydetmesi, Moğol tarih yazımına paha biçilmez bir katkı sunmakta ve dönemin sosyo-kültürel dokusunu anlamamıza olanak tanımaktadır.

KAYNAKÇA

Başar, U.; Zabeti Miandoab, N. (2018). Cüveynî'nin Târîh-i Cihângüşâ'sında yer alan Türkçe ve Moğolca kelimeler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (13), ss. 693–714.

Bilgin, O. (1993). Cüveynî, Atâ Melik. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 140-141). TDV Yayınları.

Cüveynî, Alâeddîn Atâ Melik. (1391 Hş.). *Târîh-i Cihângüşâ* (Tashih: Muhammed Kazvîni). Müessise-i İntişarat-i Nigah.

Günaltay, Ş. (1991). *İslâm tarihinin kaynakları: Tarih ve müverrihler* (Y. Kanar, Haz.). Endülüs Yayınları.

Şeşen, R. (1998). *Müslümanlarda tarih-coğrafya yazıcılığı*. İSAR Vakfı Yayınları.

Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı Arasındaki Diplomatik İlişkiler (Subhan Kulu Dönemi)

Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Khanate of Bukhara According to the Name-i Hümayun Registers (Subhan Kulu Period)

Doç. Dr. Ahmet ÖZTURHAN

Batman Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Hanife ALACA

Batman Üniversitesi/Türkiye

GİRİŞ

Türkler tarih boyunca Orta Asya'dan Anadolu'ya, İran coğrafyasından Doğu Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir sahada siyasi varlık göstermiş ve bu alanlarda çok sayıda devlet ve hanlık kurmuşlardır. Bu siyasal teşekküller arasında yer alan Özbek hanlıkları, özellikle VXI. Yüzyıldan itibaren Türkistan coğrafyasında belirli bir güç haline gelmişlerdir. Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı arasındaki diplomatik ilişkiler bu geniş Türk dünyası bağlamında şekillenmiş siyasi, askeri ve dini faktörlerin etkisiyle uzun dönemli bir diplomasi geleneği ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı–Buhara ilişkileri Name-i Hümayun Defterleri ışığında ele alınmakta özellikle Subhan Kulu Han (1681–1703) dönemindeki diplomatik temaslar incelenmektedir. Çalışmanın amacı, söz konusu dönemde iki devlet arasındaki ilişkilerin mahiyetini, karşılıklı beklentileri ve Osmanlı dış politikası içindeki yerini ortaya koymaktır.

Türkistan'da Özbek Hakimiyetinin Oluşumu ve Buhara Hanlığı

Türkistan, tarih boyunca Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarının siyasi ve kültürel merkezi olmuştur. Özbekler ve diğer Türk hanlıkları, Türkistan diye adlandırılan, İran'da Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afrika'dan dahil Pamir ve Hindikuş-Kunlun dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tung-huang bölgesine, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan ile birlikte Güney Sibirya'yı içine alan, batıda Ural Dağları ile Volga ırmağının Hazar Denizi'ne ulaştığı yer kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir¹. XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Timur tarafından kurulan Timurlu İmparatorluğu, Semerkant merkezli geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmuş; ancak Timur'un ölümünden sonra yaşanan taht mücadeleleri devletin çözülmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, Deşt-i Kıpçak bölgesinden gelen Özbek unsurlar Timurluların hâkimiyet sahasına müdahil olmuş ve XVI. yüzyılın

¹ Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *DİA*, c. 41, İstanbul 2012, s. 556.

başlarında Muhammed Şeybani Han liderliğinde Timurlu egemenliğine son vermiştir. XVI. yüzyıl boyunca Türkistan'ın büyük bir bölümü Özbekler tarafında idare edilmiştir.

Özbekler, köken itibarıyla Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin ulusuna mensup Türk-Moğol boylarına dayanmaktadır². Şeybani Han'ın başarıları sonucunda Maverâünnehir'de kurulan Özbek hâkimiyeti zamanla kurumsallaşmış; Buhara Hanlığı bu siyasi yapının en güçlü merkezlerinden biri hâline gelmiştir³. XVI. yüzyıl boyunca Buhara, Hive ve daha sonra Hokand hanlıkları Türkistan'daki Özbek siyasal varlığını temsil etmiştir.

Osmanlı-Özbek İlişkilerinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti ile Özbekler arasındaki ilişkilerin temelinde, XVI. yüzyılın başlarında İran'da Şah İsmail önderliğinde kurulan Safevi Devleti'nin izlediği yayılmacı ve mezhepsel siyaset yer almaktadır. Safevilerin hem Anadolu'da hem de Horasan ve Maverâünnehir'de tehdit oluşturması, Osmanlılar ile Özbekleri ortak bir düşman karşısında yakınlaştırmıştır.

Bu bağlamda, Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran Savaşı öncesinde başlayan diplomatik temaslar, iki devlet arasında resmî ilişkilerin temelini oluşturmuştur. I. Selim, bu savaştan önce Şeybânîler hükümdarı Göçgüncü Han'a, Muhammed Han aracılığı ile 1514 tarihli bir name göndermesi ilk resmi temaslar başlamıştır⁴. Osmanlı padişahları ile Şeybani ve ardından Buhara hanları arasında gönderilen mektuplar ve elçiler, Safevilere karşı iş birliği arayışının en somut göstergeleridir. Name-i Hümayun Defterleri'nde yer alan bu yazışmalar, Osmanlı-Özbek diplomasisinin sürekliliğini ortaya koymaktadır.

Subhan Kulu Han Dönemi Osmanlı-Buhara Arasındaki Diplomatik İlişkiler

Subhan Kulu Han (1681-1703) Abdülaziz'den sonra Buhara Hanlığının başına geçmiştir ve bu süreçte Buhara Hanlığı'nın siyasi ve ekonomik anlamda zayıf kaldığı dönemdir⁵. Han tahta çıkar çıkmaz çocukları arasındaki han olmak için giriştikleri kardeş kavgaları başlamıştı. Bir taraftan iç mücadeleler devam ederken diğer yandan Hive Hanlığı ile olan mücadele ortaya çıktı. Hive Hanlığı Semerkand'ı almış ancak Han tekrar şehri geri almayı başarmıştır. Subhan Kulu Han dönemi genel olarak ekonomik alanda da zor bir dönem olarak geçmiştir. Bunun temel nedenleri arasında İpek yolundan elde edilen gelirlerin azalması ve büyük toprak sahiplerine sağlanan vergi muafiyetleridir.⁶ Ayrıca devletin başkenti olan Buhara dışındaki bölgelerde kendi başına hareket etmeye başlayan emirler halkı sömürmeye başlamıştır.

Osmanlı hükümdarı II. Ahmed, Mustafa Çavuş adındaki bir elçilik heyetini Buhara hükümdarı Subhan Kulu'na göndermiştir. Bu elçilik ile ilgili dönem kaynaklarından Tezkire-i Mukîm Hanî adlı eserde bilgiler verilmiştir. Bu esere göre Mustafa Çavuş'un Subhan Kulu huzuruna kabul edilmesi H.1102 (M.1690-91) yılı olarak belirtilmiştir.⁷ Mektuba göre II.

² İsmail Türkoğlu, "Şeybânîler", *DİA*, c. 39, İstanbul 2010, s. 45.

³ Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, *Batı Türkistan Hanlıkları*, Berikan Yay., Ankara 2019, s.21.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, TTK, Ankara 1982, s.252-253.

⁵ Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, c. 26, İstanbul 1992, s.366.

⁶ Murat Özkan, *Buhara Hanlığı*, Selenge Yay., İstanbul 2021, s.56-57.

⁷ Muhammed Yusuf Münşî, *Tezkire-i Mukîm Hanî*, (Çev. Ahmet Özturhan ve Ahmet Korkmaz), Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s.101.

Ahmed, Osmanlı Devleti'nin Batı ve Avrupa cephesindeki mücadelelerden bahsetmektedir. Aslında bu mektubun amacı Safevilere karşı yapılacak olan herhangi bir seferde padişahın Buhara Hanlığı'nı yanında görmek istemesidir. Gelenek olduğu üzere hükümdarlar mektubun yanında hediyeler de göndermiştir⁸.

III. Ahmed (1703-1730) dönemine gelindiğinde diplomatik ilişkilerin devam ettiği gönderilen mektuplardan anlaşılmaktadır. Bu dönemde Osmanlı ve Buhara Hanlığı, Safevi tehdidini tamamen ortadan kalkmış görmemekteydi. Bu nedenle diplomatik temaslar, sınırlı da olsa devam etmiştir. Name-i Hümayun Defterleri'nde yer alan kayıtlara göre, Subhan Kulu'dan Osmanlı'ya mektup göndermiştir⁹. Bu mektupta, Osmanlı Buhara ilişkilerinde dinî meşruiyet ve İslam birliği söyleminin diplomatik yazışmalarda ne denli belirleyici olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Mektubun hitap kısmında Osmanlı padişahının "Rum sultanı" olarak anılması, Osmanlı hükümdarının İslam dünyasındaki liderlik konumunun Buhara Hanlığı tarafından tanındığını göstermektedir. Bu ifade, iki devlet arasındaki ilişkilerin eşitlikten ziyade, Osmanlı'nın sembolik üstünlüğünü kabul eden bir çerçevede yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Mektubun içeriğinde yoğun biçimde yer verilen cihat, fetih ve dinin ihyası vurguları, Buhara Hanlığı'nın kendi siyasi ve askerî faaliyetlerini İslamî bir meşruiyet zeminine oturtma çabasını yansıtmaktadır. Kâfir ve müşriklere karşı verilen mücadelenin ayrıntılı biçimde aktarılması, Osmanlı padişahına yalnızca bilgi sunma amacı taşımamakta; aynı zamanda Buhara Hanlığı'nın da İslam'ın koruyucusu rolünü üstlendiğini göstermeyi hedeflemektedir. Bu söylem, Safeviler ve Batılı güçler karşısında geliştirilen ortak tehdit algısının diplomatik yazışmalara yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Mektupta öne çıkan bir diğer unsur, İslam dünyasında karşılıklı yardımlaşmanın dinî bir yükümlülük olarak sunulmasıdır. Ehl-i İslam'ın "zahirde ve batında" birbirine yardımcı olması gerektiği vurgusu, Osmanlı-Buhara ilişkilerinin fiilî askerî ittifaktan ziyade, ideolojik ve manevi dayanışma temelinde kurgulandığını göstermektedir.

Son olarak, Kurcubaşı Küçük Hacı Ali adlı elçi ile gelen bu mektup Osmanlı-Buhara ilişkilerinde diplomatik teamüllerin titizlikle gözetildiğini göstermektedir. Culus tebriki vesilesiyle gönderilen elçi aracılığıyla iş birliğinin pekiştirileceğinin ifade edilmesi, Buhara Hanlığı'nın Osmanlı ile ilişkilerini sürdürme konusundaki iradesini ve bu ilişkinin İslam dünyası nezdinde sembolik bir değer taşıdığına olan inancını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle söz konusu mektup, XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı-Buhara diplomasisinin mahiyetini anlamak açısından önemli bir belge niteliğindedir.

Bu mektupta sonra Osmanlı padişahı tarafından Subhan Kulu Muhammed Bahadır Han'a 1703 yılında aynı elçi (Kurcubaşı Küçük Hacı Ali) ile mektup gönderilmiştir¹⁰. III Ahmed döneminde Osmanlı-Buhara diplomatik ilişkilerinin karşılıklı tanıma ve nezaket esasına dayandığını göstermektedir. Mektubun girişinde dostluk ve muhabbet vurgusunun öne çıkarılması, iki taraf arasındaki ilişkilerin yalnızca siyasi zorunluluklardan değil, geleneksel bir ittifak anlayışından beslendiğini ortaya koymaktadır.

⁸ Bu mektup ve hediyelerin ayrıntısı için bkz. Hanife Alaca, "Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı Arasında Elçiler ile Gönderilen Hediyeler (1690-1712)", 8. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri, Ed. Necati Demir, Berker Kurt, Celal Can Çakmakçı, 24-26 Ekim 2024 Atrav-Kazakistan, s. 173-185.

⁹ BOA, DVNS. NMH.d.nr., 6, s. 67-71.

¹⁰ BOA, DVNS. NMH.d.nr., 6, s. 56-58.

Mektupta cülusun tarihinin ayrıntılı biçimde belirtilmesi ve hutbe ile sikkede padişah adının zikredildiğinin ifade edilmesi, Osmanlı hükümdarlığının İslam hukukuna dayalı meşruiyet unsurlarını vurgulama amacını taşımaktadır. Bu durum, Buhara Hanlığı'na Osmanlı tahtındaki değişimin resmî ve kesin bir mahiyet taşıdığı mesajını iletmeye yöneliktir. Aynı zamanda Osmanlı padişahı, bu bildirimle İslam dünyasındaki diğer hükümdarlar nezdinde meşruiyetini pekiştirmeyi hedeflemiştir.

Mektupta dikkat çeken bir diğer husus, Subhan Kulu Han tarafından gönderilen cülus tebriknamesinin Osmanlı padişahının tahta çıktığı gün ulaşmış olmasının özellikle vurgulanmasıdır. Bu durum, Osmanlı tarafınca bir hayır alameti olarak değerlendirilmiş ve iki devlet arasındaki dostluk bağlarının ilahi bir tevafukla güçlendiği şeklinde yorumlanmıştır. Osmanlı padişahının, mektupta dile getirilen birlik ve dostluk ifadelerinden duyduğu memnuniyeti açıkça belirtmesi, karşılıklı diplomatik jestlerin önemsendiğini göstermektedir.

Son olarak mektupta, Osmanlı hanedanının tarih boyunca dostluk ve ittifaklara riayet eden bir siyaset izlediğinin vurgulanması, Osmanlı-Buhara ilişkilerinin süreklilik arz eden bir gelenek olarak sunulmasına hizmet etmektedir. Bu söylem, Osmanlı Devleti'nin Buhara Hanlığı ile ilişkilerini geçici siyasi çıkarların ötesinde, İslam dünyası içindeki kalıcı bir dayanışma çerçevesinde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Böylece söz konusu mektup, iki devlet arasındaki diplomatik yazışmalarda karşılıklı meşruiyet tanıma ve gelenek vurgusunun merkezi bir yer tuttuğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

SONUÇ

Subhan Kulu Han dönemi, Osmanlı-Buhara ilişkilerinin hem diplomatik hem de ideolojik boyutlarının belirginleştiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Name-i Hümayun defterlerinde yer alan belgeler ve mektuplar, iki devlet arasındaki ilişkilerin yalnızca siyasi bir ittifak çerçevesinde değil, aynı zamanda İslam birliği ve dini dayanışma ekseninde yürütüldüğünü göstermektedir. Buhara Hanlığı, Osmanlı padişahının meşruiyetini tanıyarak cülus tebriklerini iletmiş, Osmanlılar ise buna karşılıyarak diplomatik ve sembolik bağlılığın önemini vurgulamıştır. Bu karşılıklı takdir ve nezaket, her iki tarafın da birbirini İslam dünyasında meşru bir güç olarak kabul ettiğini ve ilişkilerin süreklilik arz eden bir gelenek üzerine kurulduğunu ortaya koymaktadır.

Subhan Kulu Han'ın gönderdiği mektuplarda yer alan dostluk ve ittifak vurgusu, Buhara Hanlığı'nın Safeviler veya diğer bölgesel tehditlere karşı Osmanlı desteğine olan ihtiyacını ve aynı zamanda kendi meşruiyetini güçlendirme amacını göstermektedir. Osmanlı tarafı ise, elçiler aracılığıyla hem diplomatik nezaketi hem de stratejik çıkarlarını gözetmiş, Buhara ile olan ilişkilerde dini ve siyasi meşruiyet unsurlarını dikkatle kullanmıştır. Bu durum, Osmanlı-Buhara diplomasisinin yalnızca askerî veya ekonomik boyutlara dayanmadığını, aynı zamanda manevi ve ideolojik bir bağ üzerinden inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Subhan Kulu dönemi Osmanlı-Buhara ilişkileri, Name-i Hümayun defterleri çerçevesinde değerlendirildiğinde, karşılıklı saygı, dini dayanışma ve diplomatik nezaket unsurlarının ön planda olduğu bir ittifak modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu belgeler, iki devletin, birbirlerinin meşruiyetini tanıma ve İslam dünyasında birliği sağlama çabalarının resmi ve yazılı kaydı olarak büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı ve Buhara arasındaki

bu diplomatik yakınlaşma, sadece o dönemin siyasî ve dini koşullarıyla sınırlı kalmayıp, uzun vadede Orta Asya-İslam dünyası bağlamında sürdürülebilecek bir iş birliği geleneğinin de temelini oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
BOA, Name-i Hümayun Defterleri (DVNS. NMH.d), No: 6.

2- Telif Eserler

Ahmet Taşağıl, “Türkistan”, *DİA*, c. 41, İstanbul 2012, ss.556-560.

Hanife Alaca, “Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı Arasında Elçiler ile Gönderilen Hediyeler (1690-1712)”, 8. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri, Ed. Necati Demir, Berker Kurt, Celal Can Çakmakçı, 24-26 Ekim 2024 Atrav-Kazakistan, s. 173-185.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, TTK, Ankara 1982.

İsmail Türkoğlu, “Şeybânîler”, *DİA*, c. 39, İstanbul 2010, ss. 45-47.

Muhammed Yusuf Münşî, *Tezkire-i Mukîm Hanî*, (Çev. Ahmet Özturhan ve Ahmet Korkmaz), Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s.101.

Murat Özkan, *Buhara Hanlığı*, Selenge Yay., İstanbul 2021

Orhan Doğan, Aysel Erdoğan, *Batı Türkistan Hanlıkları*, Berikan Yay., Ankara 2019.

Ramazan Şeşen, “Buhara”, *DİA*, c. 26, İstanbul 1992, s.363-367.

EK-1: Özbek Pâdişâhı Olan Sübhankulu es-Seyyîd Muhammed Bahadır Han’dan Rikâb-i Hümayûn-i Şevket-Makrûna Gelen Nâmenin Tercümesidir¹¹.

Leâlî-i mütelâlî-i hamd ve sipâs-i bî-hadd ve cevâhir-i zevâhir-i şükr ve sitâyîş-i lâ-yuhsa ve lâ-yui‘dd ol pâdişâh-i lem-yezele lâyük ve sezâvârdır ki cevâhir-i mâhîyât-i mümküneyi “Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtu [68] en urafe” mazmûnu ile hazânesinden ibdâ‘ ve nüsha-i câmia‘-i insânîyye-i “Lekad hâlaknâ-l-insâne fî ahseni takvîm(in)” muktazâsınca inşâ ve ihtirâ‘ kılub intizâm-i ahvâl-i Benî Adem ve intisâk-i umûr-i kârhâne-i ‘âlem için hulefâ-i bâ-câh ve miknet ve şehriyârân-i zî-şevkete nişân-i ‘âlî-şân-i “innâ ce‘alnâke hâlifeten fî-l-ardi” verüb teveddüd ve ittihâdlarına terğîb ve tahrîs kılub i‘tibâr-i sahîfe ve nâme ve ihtiyâr-i resûl ve hâme bî-‘âdât-i merzîyeleri kılıcıdır ve ‘anâdil-i nağme-serâ-yi salavât ve hezâr hoş-elhân zemzeme-pîrâ-yi tahîyyât ol verd-i gülşen-i “Şumme denâ fetedellâ” ve ol gül-i zîbende-i çemen-i “Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ” ’ya müsellemdir ki cümle-i mahlukât anın vücûd-i fâizü’l-cûdu için mevcûd olub enbîyâ serveri ve halâyıkın rehberidir –Aleyhu Mines’s-Salavat etimmuha ve mine’t-tahîyyât ekmeluha- ve dürârî-i durûd-i nâ-ma‘dûd âl ve ashâb ve Hülâfe-i Raşîdîn –Rıdvânallahu Teâla Aleyhum Ecmein- üzerlerine olsun ki cümlesi “Bi- eyyihim iktedeytüm ihdeteytüm” ile mümtâz ve ser-efrâz olmuşlardır. Ammâ ba‘d ‘âlî-cenâb, me‘âlî-meâb, câmi‘-i âyât-i nisfet ve dîn-dârî, râfi‘-i râyât-i haşmet ve kâm-kârî, hâmî-i havza-i sünnet ve cemâ‘at, mâhî-i âsâr-i bid‘at ve dalâlet, zübde-i hânedân-i kayâsıra, ‘ümde-i düdmân-i

¹¹ BOA, DVNS. NMH.d.nr., 6, s. 67-71.

ekâsire, hâdimü'l-Haremeynü'ş-Şerîfeyn, zâbit-i makâmeyü'l-mahmûdeyn, Ferîdün-menîş, Sikender-dâniş, furûzende-i çerâğ-i hânî, ferâzende-i livâ-i sultânî, hilâfet-penâh, 'adâlet-intimâ, el-müeyyed be-teyyîdü'l-melikü'l-'alâ, sultân-i Rum –Dame izzehu ve ikbâl ehu- savb-i bâ-savâb ve evb-i felek-cenâblarına sıdk-i müsâfât ve hüsn-i ittihâd ve mevâlâtdan envâ'-i da'vât-i sâmiyât-i meveddet-fuzûn ve bedayî'-i revâyi'-i tahîyyât-i zâkiyât-i muhâlasât mahşûn ki sıdk ve sefâsı revşenger-i merâyâ-yi kulûb-i rûhânîyât ve âsâr-i behcet ve bahâsı zîyâ-bahş-i zevâyâ-yi 'uyûn-i kûdsîyândır ithâf ve ihdâ kılındıktan sonra inhâ ve 'ilâm olunur ki Elhamdulillah ve'l-minne "ibaena la tevellun" 'ahdinden sonra "tu'til mulke men teşau" feyzi ile nevbet-i ra'ıyyet-perverî ve fûrset-i dâd-güsterî bu nîyâzmend-i dergâh-i İllâhî'ye mufavvez oldu "ahsin kema ahsenallahu ileyke" ta'vîz-i bâzû-yi himmet ve temîme-i gerden-i mütâbi'at kılınub hemvâre te'yîd-i dîn-i mübîn ve te'yîd-i sünnet-i senîyye-i Fahrü'l-Murselîn ve kam'-i mazerret-i müşrikîn ve ihmâd-i nevâyîr-i şerr ve fesâd-i muhâribîn mutmih-i nazar-i hayrîyyet-eser olub "cahidil kuffare vel munafikine vagluz aleyhim" fermân-i vâcibü'l-iz'ânın farz-i 'ayn ve 'ayn-i farz bilüb bu hudûd-i İslâmîyye'de 'amme-i halkullah ve kâffe-i 'ibâdullah "Ve nemâriku masfûfe(tun)" , "Ve zerâbiyyu mebsûse(tun)" 'de şükr-i İllâhî ile istirahat üzeredirler. La-seyyuma Allahu Teâla'nın 'inâyetinden kâfir-i bed-kîş-i Kılmak –Huzlehum Allah- vürûd-i summ-i merâkib-i mevâkib-i 'asâkir-i zafer-meâsirden menkûb ve meslûb olub ve kadîmi yurt ve menzilin den geçüb ser-geşte-i bevâdî-i gayr-i zî-zar' olıcıdır. el-Minnetülilleh ve tekeddes her vâkitde ki cuyûş-i İslâmîyye esnâf-i muhâlif ile muhâlif olıcıdır. Fetih ve nüsret 'ala sebîlü'l-isti'câl istikbâl olunmuştur. Cümle-i ehl-i bid'at ve delâlet miskîn-i mükemmin ve mevtın-i ehl-i hak ve imân ve kenâyîs ve meâbid-i küffâr ve eşrâr mahall-i ikâmet-i cum'a ve cemâ'at oldu "lâ uhsi senâen 'aleyke ente kema esneyte 'ala nefsike" bu esnâda öyle ma'lûm oldu ki hazret-i Vâhibü'l-'Atâyâ ve Hâlikü'l-Berâyâ teşrîf-i şerîf-i "tu'izzu men teşâu" ile o şevket ve haşmet-penâhi mümtâz ve ser-ferâz ve ol hudûdda hükümrân ve sultân kılub bu kerâmetîn şükrânesi için sâlik-i mesâlik-i "cahedu fi sebilillahi" olub revâc-i İslâm ve revnek-i millet-i Seyyîd-i Enâm –Aleyhü't-tahiyye ve's-Selâm- ve cihâd-i küffâr-i melâ'îni nasbü'l-'ayn kılmışlar. İttihâd yüzünden mücib-i meserret-i tamâm ve bahcet-i mâlâ-keâm oldi. Ricâ-yi vâsıkdır ki âsâr-i nuhûset-i küfr ve şirk ol hudûddan dahî münkaşî' ve münhâlî' olub nûr-i İslâm ve imân ve neyyîr-i iz'ân ve ikân 'ala sebîlü'd-devâm tâli' ve lâmi' ola. Pes be-mü'eddâ-yi "el-Mü'minûn kenefsın vâhidetin" cümle-i ehl-i İslâm husûsen selâtîn-i zevî'l-ihtirâme vâcib belki farzdır ki her nerede olsa zâhir ve bâtın ile birbirine mûmîdd ve mü'âvin olub nitekim ol tarafta kâfir-i bî-dîn husûsen kâfir Firenk bizim teveccühümüzden ma'dûm ve münhedim olur. Hâlâ çün tevâfûk-i dîni ve tevâsük-i yek-ceheti muktazâsına lâhik eyyâm-i hayrîyyet ihtitâm masrûf-i nâme ve peygâm olmak lâzım ve elzemdir binâenaleyh bendelerimizden ihlâs ve irâdet-i nihâd-i râsihü'l-itikâd Kurcubaşı Küçük Hacı Ali'yi serîr-i sultânîye culûs ve mesâ'id-i evrenk-i hânîye su'ûdları tahniyesiçün taraf-i kesîrî'ş-şereflerine irsâl kıldık ki esâs-i zevâbit-i müvâfikat ve bünyâd-i revâbit-i müsâhibet te'kîd ve teşyîd bulub âvâze-i ittifâk ve vifâk etrâf ve cevânibde ma'rûf ve meşhûr olub anım netâyîcinden a'lâm-i İslâm mürtefi' ve ru'ûs-i ehl-i bid'at ve zilâm menkûb ve mütehannis ola ve muhakkakdır her kaçınki ehl-i İslâm'ın birbiri ile ülfet ve muvâfakatı olsa dîn-i mübîn ve âyîn-i şer'-i metîn revâc ve revnek bulur ve elçi-i mezkûre edâ-yi âdâb-i sefâret ve takdîm-i kavâ'id-i irsâlından sonra ruhsat verilüb mürâc'at buyrulmak cây-gîr-i hâtırımızdır. Hemvâre serîr-i devlet ve ikbâl

ve mesned-i haşmet ve iclâl ‘âlî ve mürtefi‘ bâd. Be-Rabbü'l-İbâd.

Ek-2

‘Âlî-cenâb, saltanat-meâb, rif‘at-nisâb, ‘ubuhhet-iktisâb, sîyâdet-intisâb, câlis-i mesned-i iklim-i Tûrânî, hâris-i havza-i Müslümânî, ‘adâlet-âyîn, sa‘âdet-karîn, hülâsa-i Selâtîn-i Hanefiye, nakâve-i havâkîn-i Özbekîyye, müstecme‘-i hasâil-i hamîde-i velâ-güsterî, müstetbi‘-i şemâil-i pesendîde-i serverî, nizâmen li‘d-devle ve‘l-hüküme ve‘l-ubuhhe ve‘ş-şân, Sübhânkulu es-Seyyîd Muhammed Bahadır Han –Lâzâlet neyyîrât-i devletihi şârikaten min meşârikü‘l-‘izz ve‘l-ikbâl ve şumûsu sa‘âdetihi tâli‘eten min mesâlihü‘l-mecd ve‘l-iclâl- savb-i me‘âlî evbine ta‘tîr-i meşâm-i hübb ve vedâd ve tebhîr-i dımâğ-i hullet ve ittihâd eder. Ed‘îya-i ‘alîyye-i müskîyyetü‘n-nesâyîm ve esnîyye-i celîyye-i verdîyyetü‘ş-şemâyîm merâsim-i tevkîr ve tekrîm ile ihdâ olunduktan sonra hâtîr-i ‘âtîr-i mihr-incilâ ve zamîr-i münîr-i hürşîd-zîyâlarına ki mirât-i hakâyî-nüma-yi eşyâdır nakş-i dil-keş-i hübb ve velâ bu resme inhâ olunur ki hazret-i Hüdâ-yi müte‘âl –Celle ‘anü‘ş-şebîhe ve‘l-misâleke- meyâmin-i te‘yîdât-i ezelîyye ve teyâmen-i tevfi-kât-i lem-yezelîyyesiyle nâsiye-i ahvâl-i sa‘âdet-iştimâl-i mülûkânemizde olan istihkâk-i kâmile ve isti‘dâd-i şâmile muktazâsı üzere ittifâk-i ârâ-yi vüzerâ-yi ‘uzzâm ve ‘ulamâ-yi kirâm-i vâcibü‘l-ihtirâm ile işbu bin yüz on beş senesi şehir-i Rebî‘ü‘l-ahîr’inin dokuzuncu günü serîr-i saltanat-i Osmânî ve evreng-i bâ-şevket-i cihânbanîye cülûs-i hümâyûn-i meymenet-me‘nûsumuz vâki‘ olub memâlik-i vasî‘atü‘l-mesâlikimizde hutbe ve sikke nâm-i şerîfimiz ile müşerref ve mükerrem ve hall ve a‘kd-i umûr-i enâm ve kabz ve best-i mesâlih-i hâss ve ‘âmm menşûr-i lâmi‘ü‘n-nûr-i “inna cealnake halifeten fil ardı” ile yed-i müeyyed-i mülûkânemize mufavvez ve müsellemler olub takdîm-i merâsim-i tehnîyet ve tetmîn-i levâzım-i vedd ve ülfet için ‘ümdetü‘l-emâsil ve‘l-eşbâh Kurcubaşı Küçük Hacı Ali –Zeyyede Mecdehu- vesâtiyle firistâde kılınan nâme-i nâmî-i meveddet-hitâmınız vürûdi sevk-i takdîr-i Hüdâ-yi müste‘ân ile sabîhatü‘l-‘ayd culûs-i hümâyûnumuz eyyâmına tesâdüf etmekle fâtiha-i matla‘ından, hâtîme-i makta‘ına varınca mütâla‘a ve iz‘ân olunub hılâl-i sutûr-i sadâkat-zuhûrunda mestûr olan mukaddimât ve mevâlât ve müsâfât bâ‘is-i inşirâh-i kalb-i saf ve mûcib-i inbisât-i hâtîr-i sadâkat-ittisâfımız olmuştur. Kadîmü‘l-eyyâmdan ila haze‘l-hayn çâr-bâliş-i saltanat ve hilâfetde sadr-nişîn olan âbâ ve ecdâd-i ma‘delet-karînımız dûtân-i devlet-i ‘alîyyeleriyle kemâl-i ittihâdi âyîn edinüb levâzım-i mevâlât ve müsâfâtı ri‘âyet edegeldiklerine binâen –el-hübbu yetevarisu- mîstâkınca bizim dahî zimmet-i himmetimize ahbâb-i ulu‘l-elbâbımızla hüsn-i mu‘âmele simetînden feth-i bâb ve rû-yi ‘arûs-i meveddetinden ref‘-i nikâb-i irtiyâb eylemek iktizâ etmekle derûn-i sefâ-makrûnumuzda cây-gîr ve mir‘ât-i kalb-i ihlâs-meşhûnumuzda suret-pezîr olan tehâbb ve te‘ellüfün iş‘ârî ve bâ-husûs mülûk-i sutûde-sulûk beyînlerinde karâr-dâde olan ‘âdet-i hasene ve deydene-i mustahsene muktezâsı üzere culûs-i sa‘âdet-me‘nûsumuzun ihbârî için nâme-i hümâyûn-i muhâlasat-nümûnumuz tahrîr ve sefir-i mümaileyh bendeleriyle irsâl-i savb-i bâ-savâb ve isdâr-i cenâb-i ni‘emü‘l-meâb kılınmışdır. İnşallah Teâla ledî şerefü‘l-vusûl ber fehvâ-yi sa‘âdet-ihtiva-yi –esrau‘d-düâi icâbeten düâü ğâibin liġaibin- de‘avât-i hayrîyye-i icâbet-iyâtlarıyla tezkâr-i tarîkası meslûk-i kadem-i himem buyrula. Bâkî hemîşe eyyâm-i devlet ve kâmurânî ve hengâm-i sa‘âdet ve fermân-rânî câvdânî bâd. Be-Rabbü‘l-‘ibâd. Tahrîren fî evâil-i şehir-i Receb sene hamse ‘aşeretün ve mia ve elf. (1115).

Historiography in the Early Republican Period in Türkiye

Assoc. Prof. Mehmet Korkud Aydın
Kırıkkale University/ Türkiye

Introduction

Historiography in the modern period is considered not only as an intellectual activity aimed at transmitting the past, but as a field directly related to political and social processes. Especially with the emergence of nation-states, history assumed a central function in the construction of collective memory and in the shaping of social identity. In this context, historiography appears not as a neutral and spontaneously developing field of narrative, but rather as a field of production shaped within specific political and ideological frameworks.

Historiography in Türkiye is not independent of this general framework either. From the Late Ottoman period onward, history became one of the important instruments of the efforts of the state and intellectual circles to redefine society. The process of the dissolution of the Empire brought with it new ways of reading the past; history began to be used not only as a field of narration, but also as a means of questioning and re-positioning. This process constituted the mental ground of the understanding of history that was transferred to the Republican period.

In modern Türkiye, historiography gains meaning particularly through the relationship it establishes with national identity, collective memory, and education policies. Historical narrative reflects not so much a claim to transmit the past in all its aspects, but rather the production of memory organized within a specific social and political framework. In this respect, historiography is not a field limited only to academic circles; it displays a structure that reaches broad masses through the education system, textbooks, and official narratives. Thus, history becomes a determining element in the formation of collective memory (Biletska et al., 2014, p. 96).

Within this general framework, historiography in Türkiye presents a structure that incorporates elements of continuity and rupture together. The relationship established with the Ottoman past is neither entirely rejectionist nor fully based on continuity. On the contrary, historical narrative has been selectively constructed in line with certain preferences. This selectivity laid the groundwork for the formation of a conception of history compatible with the needs of the modern state.

In this context, historiography in Türkiye should be evaluated not by reducing it solely to a particular period or ideological preference, but as part of the modernization process. The understanding of history shaped during the Early Republican period should also be considered within this broader historiographical tradition. This approach both creates an analytical ground that does not produce repetition and enables a more sound discussion of the distinctive aspects of Early Republican historiography (Akıncı & Oğuz, 2018, pp. 20 ff.).

The Formation of Historiography in the Early Republican Period

In the Early Republican period, historiography became one of the fields that were redefined together with the process of political transformation. The establishment of the new state made it necessary to reorganize the relationship established with the past. In this process, historiography turned into a field shaped in line with certain orientations rather than a spontaneously developing academic activity.

The dissolution of the Ottoman State did not mean merely the end of a political structure. This dissolution created a serious uncertainty regarding how the past would be addressed. In the Early Republican period, historiography was shaped within this uncertainty; the past was reinterpreted in line with the needs of the new political order. Historical narrative displayed a structure that contained elements of rupture and continuity together (Ateş, 2017, pp. 22 ff.).

One of the striking features of historiography in this period was the concentration of production around specific institutions. Historical studies went beyond individual initiatives and were carried out within an institutional framework. This situation directly affected the selection of subjects, methods, and the narrative language of historiography. Studies shaped around the Turkish History Thesis constitute prominent examples of this orientation.

Critiques directed at Western-centered understandings of history occupied an important place in Early Republican historiography. The fact that Turks were often treated as a secondary element in Western historiography rendered the field of history a contested ground for the new Republic. Within this framework, the place of Turks on the historical stage was addressed within a broader temporal and geographical perspective. Historical narrative was reconstructed in line with this approach (Akman, 2011, pp. 82 ff.).

The methods employed in historiography during this period also displayed diversity. Chronology-based narration, the use of documents, and an emphasis on causality were brought to the fore. At the same time, romantic and selective approaches became part of historical narrative. Different understandings of history were employed together in line with the needs of the period (Ateş, 2017, pp. 26 ff.).

Historiography did not remain confined solely to academic production. Periodicals of the time played an influential role in shaping historical narrative. In particular, articles published in the journal *Ülkü* played an important role in carrying historical narrative into the public sphere. Through these publications, history reached a broader readership (Erdoğan, 2024, p. 52).

The position of the historian also changed during the Early Republican period. The historian became not only a researcher examining the past but also an intellectual who played an indirect role in the formation of a new social imagination. This situation at times narrowed the critical boundaries of historiography. Nevertheless, historical narrative emerged as a field of production shaped within the political and social conditions of the period (Akıncı & Yavuzylmaz, 2018, pp. 21 ff.).

The formation of Early Republican historiography is too multi-layered to be reduced to a single cause. Institutionalization, ideological orientations, reactions to Western-centered historiography, and efforts to construct a new narrative of the past constitute the main components of this process. In this period, historiography became one of the fields employed in the construction of the intellectual framework of the new regime (Akman, 2011, pp. 87 ff.).

The Functions of Historiography in the Early Republican Period

Historiography shaped during the Early Republican period was not limited solely to producing a particular narrative of the past; it also aimed to bring this narrative into social circulation. In this period, history was removed from being a field of knowledge produced only within academic circles and was turned into a part of everyday knowledge. This situation enabled historiography to produce direct social effects; historical narrative was transformed into a discursive field encountered by broad segments of society (Akıncı & Yavuzyılmaz, 2018, p. 23).

The entry of historical narrative into social circulation took place through specific instruments. Within the education system, history courses played a fundamental role in transmitting a standardized perception of the past. The narratives included in textbooks presented historical knowledge in a simplified form and placed it within a particular framework. This transmission demonstrates that historiography was oriented not only toward conveying information but also toward forming a shared perception of the past.

In this process, history became one of the main reference points through which individuals established their relationship with the past. Historical narrative did not merely present a sequence of events; it offered a structure that determined which events would be remembered and which would remain in the background. In this way, historiography assumed a decisive role in the regulation of collective memory. Collective memory was reshaped through this narrative, and the past began to be perceived within a certain coherence.

The impact of historiography on collective memory can be clearly observed through the periods and emphases selected by the narrative. In Early Republican historical narrative, the past was presented not as a series of isolated events but within a meaningful coherence. This coherence was based on the idea of a historical continuity that explained and legitimized the present. In this respect, history functioned not only as a narrative oriented toward the past but also as a framework that rendered the present meaningful (Biletska et al., 2014, pp. 103 ff.).

Another function of historiography was to enable individuals to position themselves within this coherence. Historical narrative defined a past to which individuals were considered to belong and supported a sense of belonging through this past. History became a symbolic field that established the relationship between the individual and society. This situation demonstrates that historiography was not merely an academic pursuit but assumed an indirect yet effective role in the construction of social identity (Akıncı & Yavuzyılmaz, 2018, p. 22).

In the Early Republican period, historiography also contributed to the formation of the mental framework of the new type of citizen. By regulating the individual's perspective on the past, historical narrative made it possible for individuals to perceive themselves as part of a particular historical continuity. This idea of continuity constituted the background of the relationship that the individual established with the new political order. In this sense, history became one of the fields that created a link between individual identity and collective belonging (Ateş, 2017, p. 30).

One of the functions of historiography was also to shape the manner in which the new political order related itself to the past. Historical narrative presented the emergence of the political structure not as a coincidental rupture but as the continuation of a historical process. This approach enabled the new order to position itself within a framework of historical continuity.

In this way, historiography became a field through which political legitimacy was supported (Akman, 2011, p. 104).

This function can be clearly observed in the narrative construction of historiography. The past was organized around a particular idea of progress, and the historical process was presented within a framework that rendered the present meaningful. In this respect, history functioned not only as a discipline that narrated what happened, but also as a field that determined how what happened would be interpreted.

The social impact of historiography in the Early Republican period was not limited to official texts alone. Historical narrative also circulated within the intellectual environment of the period. Through periodicals and journal articles, history was carried beyond academic debates. This circulation strengthened the public character of historiography and transformed history into a discursive field encountered by broad segments of society.

These functions of historiography demonstrate why the field of history was accorded such intense importance in the Early Republican period. History became a field used not only to explain the past but also to regulate the present and to set a direction for the future. In this respect, historiography emerged as a set of functions directly related to the political and social needs of the period.

CONCLUSION

In the Early Republican period, historiography was shaped as a field directly related to the needs of the new political and social order, going beyond the production of a narrative about the past. In this period, history did not function merely as a discipline that transmitted events, but offered a framework that determined how the past would be remembered and how it would be interpreted. In this respect, historiography became an activity that developed in close connection with the way in which the new state positioned itself.

The studies carried out in the field of history during the early years of the Republic were concentrated along a particular orientation. The past was addressed not as a random sequence of events but within a meaningful coherence. This coherence was constructed through a narrative framework that explained the present and set a direction for the future. Within this framework, historiography became one of the elements that carried the relationship established between the past and the present.

In this process, the entry of historical narrative into social circulation expanded the impact of historiography. Historical knowledge moved beyond the boundaries of academic production and became part of individuals' everyday knowledge world. This situation strengthened the impact of historical narrative on collective memory. Perceptions of the past were shaped through specific emphases and silences; history became a field that determined not only what was remembered but also what was forgotten.

Early Republican historiography also influenced the historical framework within which individuals positioned themselves. Historical narrative made it possible to establish a symbolic link between the individual and the social structure. The meanings attributed to the past became elements that nourished the individual's sense of belonging. In this respect, history played a role not only in shaping collective memory but also in shaping individual perception.

The functions of historiography demonstrate why the field of history was accorded particular importance in the Early Republican period. History was used as one of the ways through which the new political order made sense of itself. This use at times narrowed the critical boundaries of historical narrative; yet at the same time it gave rise to a field of production that gained meaning within the conditions of the period. In the Early Republican context, historiography was shaped as an activity that needs to be evaluated together with political and social transformation.

Within this framework, historiography in the Early Republican period cannot be regarded as a one-dimensional form of guidance or a simple ideological transmission. The narratives produced in the field of history emerged within the needs, expectations, and limitations of the period. In this respect, historiography in this period displayed a multi-layered and functional structure as part of the effort to construct a new perception of the past.

REFERENCES

BİLETSKA, Yuliya; ŞAHİN, Cemile; ŞÜKÜR, İsmail. Kolektif Hafıza Ve Milli Kimlik Bağlamında Türkiye'de Resmi Tarih Yazıcılığı. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches/İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3.1, 94-116.

AKINCI, Abdulvahap; YAVUZYILMAZ, Oğuz (2018). Milli Kimlik İnşasında Resmi Tarih Yazımının Rolü. *Turkish Studies* 13.30: 15-24.

ERDOĞAN, Muhibbe (2024). "Cumhuriyet Döneminde Yeni Ulus Oluşturma Sürecinde Tarih Algısı: Ülkü Dergisi'ndeki Anadolu ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihi Yazılarının İncelenmesi." *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi* 11.2: 41-59.

CELİK, Onur (2025). Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımı ve Kimlik İnşası. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 6(1), 99-116.

AKMAN, Şefik Taylan (2011). Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik Ve Politik Karakteri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2011, 1.1: 80-109.

ATEŞ, Ahmet (2017). Türkiye Cumhuriyetinde Erken Dönem Tarih Yazımı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(3), 21-34.

OSMANLI MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI (OSMED) DERGİSİ SİSTEMATİK DİZİNİ

Neşe LİCELİ AKBULUT

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Student

Assoc. Prof. Ümmügülsüm CANDEĞER

Osmaniye Korkut Ata University

Giriş

Bibliyografya, belirli bir konuya ilişkin yayımlanmış her türlü materyalin toplanması ve belli bir düzen içerisinde bir araya getirilmesi şeklinde tanımlanan bir kelime olup, ayrıca bu alanda kaynağı tanımlama, kaynağa ulaşma ve sınıflandırma işinin yapıldığı bilime de verilen addır. Bu kelime “Bibliyografi” olarak da isimlendirilmektedir. “Bibliyografya, bir konu hakkındaki yayınların tamamı veya kaynakça anlamına gelen, Eski Yunanca’da βιβλιογραφία vasıflandırmak ifadesiyle kullanılmış, biblion (kitap) ile graphein (yazmak, tarif etmek) kelimelerinden türetilmiştir. Kitaplar hakkında yazı anlamında da kullanılmıştır (Kılıçarslan, Altuğ, 2016).

Bibliyografya, dizin, index ya da Türkçe karşılığı ile kaynakça çalışmaları bilimsel araştırmalarda en önemli başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Bu nedenle belli bir yayın grafiğine ulaşmış olan dergiler, belirli aralıklarla yayınlamış oldukları makale ve diğer bilimsel bibliyografyasını yayınlama gereksinimi duyarlar. Dünyanın en önemli bilim kuruluşları ve akademik çalışma yapan bilim insanları, sanal ortamda, büyük bir havuzda toplanan ağlar aracılığıyla bu bilimsel yazılara, verilere kolayca ulaşım sağlamak isterler. Bu nedenle dergilerde yer alan makalelerin tek tek bu veri ağına yüklenmesi son derece önemlidir. E-kitaplar, dergiler vb. türleri için de bu yapılabilir. Bilimsel dizinlere girmiş dergiler, yayınladıkları bilimsel makaleleri bu ortak ağa yükleyerek, bütün dünyaya açılma olanağı bulurlar. Yazar ve bilim insanları için de aynı şey geçerlidir. Makalesi yayınlanan bir akademisyen bilir ki yazısının yayımlandığı derginin katıldığı ağlar üzerinden bu ortak havuza onca emek vererek yaptığı araştırmanın sonuçları aktarılacaktır. Dünyanın en ıssız bir köşesinde aynı ağa giren başka bir araştırmacı ya da bilim insanı çalışmasına ulaşabilir. Ondan yararlanır, verilerini bilimsel araştırma tekniklerine uygun olarak kullanır ve çalışmasına atıf yapabilir. Böylece bir kartopu gibi yayılan araştırması, evrensel boyutta bilimin gelişimine katkı sunmuş olur.

Bu çalışmada amaç Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Medeniyeti alanında özgün araştırmalara yer verilen hakemli bir dergi olan Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi’ni (OSMED) (Journal of Ottoman Civilization Studies) ele alarak okuyucuların kolaylıkla faydalanmasını sağlamak üzere sistematik bir dizin hazırlamak ve okuyucuların kullanımına sunmaktır. 2015 yılında

yayın hayatına başlayan derginin editörlüğünü Prof. Dr. Selim Hilmi Özkan¹ üstlenmiş olup, 2023 yılı itibarıyla dergi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık olmak üzere yılda dört sayı yayımlanmaya başlamıştır. Dergide Türkçe ve İngilizce bilimsel makaleler yer almaktadır. Yıl içerisinde gerekli görüldüğü takdirde özel sayı(lar) da yayımlanmaktadır. Dergi, bilimsel çeviri ve kitapların tanıtımlarına da yer vermiştir. Dergi genel anlamda tarih bilimi alanında yayın yapıyor olmakla birlikte özelden Osmanlı Devleti konusuyula ilgili çalışmalar yapmasıdır. Dergi ulusal (TR Dizin gibi) ve uluslararası (SCOPUS gibi) saygın indeksler tarafından da taranmaktadır.

Bir konu hakkında literatür taramalarının yapılarak konuyla ilgili diğer araştırmacılara derli toplu veriler sunmak ile ilgili çalışmalara genel olarak bibliyometrik çalışmalar denmektedir (Grant, 2015; Ball, 2017). Bibliyometrik çalışmalarda bazen bir dergi özelinde yapılmış çalışmalar dizinlendiği gibi bazen de bir indeks türü üzerinden ya da veri tabanı üzerinden konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar ele alınabilmektedir (Candeğer, Çatal 2022). Dergilerin dizin çalışmalarının yapıldığı bu tür çalışmalar bulunmaktadır (Biltekin, 1993; Yıldızeli, 2009; Ercoşkun, 2007; Türk, 2011; Gaviria-Marin, Merigo, Popa, 2018; Železnik, Vošner, Kokol, 2017)

Yöntem

Çalışmada derginin resmi yayın platformu olan DergiPark'ta yer alan Arşiv bölümü (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/osmed/archive>) veri tabanı üzerinden elektronik olarak açık erişime sahip olan makaleler ele alınmıştır. Çalışmanın evreni ve örnekleme olarak ifade edilebilecek bu arşivde var olan bütün sayılar tek tek incelenmiştir. Elde edilen veriler sistematik olarak tarih çağlarına göre ayrılmıştır. Araştırma nitel veri toplama yöntemlerinden birisi olan doküman incelemesi veri toplama yöntemiyle yapılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım& Şimşek, 2006). Çalışma bu haliyle herkesin açık erişimine sahip olan dergideki makaleler üzerinden bir değerlendirme olduğundan etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Taramalar 2025 yılı Ekim ayında başlayıp Aralık ayı başına kadar devam etmiştir. Tarama derginin elektronik arşivi üzerinden yapılmış ve toplam 259 makale tespit edilmiştir. Daha sonra bu makaleler "Sistematik Dizin" şeklinde tablo haline getirilmiştir. Dizin hazırlığı aşamasında halen 26. sayısı yayımlanan bu dergiden araştırmacıların aradıkları bilgilere kolaylıkla ulaşmasını sağlamak üzere hazırlanan bu çalışmada makaleler sıralanırken önce yazarın, sonra makalenin adı, basıldığı cilt ve sayı ardından da bulunduğu sayfa numarası ve yıl olacak şekilde kaydedilmiştir.

Bulgular

Tarih, insanların geçmişteki yaşantılarını, kültürel gelişimlerini ve medeniyetlerin oluşum süreçlerini anlamamıza yardımcı olan bir bilim dalıdır. İnsanlık tarihi, belirli dönemlere

¹ Selim Hilmi Özkan, Yıldız Teknik Üniversitesi'nde tarih Profesörüdür. Araştırmaları ağırlıklı olarak Osmanlı diplomasisi, Osmanlı dış politikası ve tarih eğitimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Arizona State University'de (2023-2024), Texas Tech University'de (2014-2015) ve University of Wisconsin'de (2012) doktora sonrası araştırmacı olarak görev yapmıştır.

ayrılarak incelenir. Dergipark sitesinde yapılan tarama sonucunda Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi'nde 259 adet makale saptanmıştır. **Bu makaleleri insanlık tarihi için dönüm noktaları olan bu dönemler Eski Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ** olarak dört ana başlık altında sınıflandırılan bu çağlar, önemli tarihsel kırılmalar esas alınarak birbirinden ayrılmıştır. **Eski Çağ**, yazının icadıyla (yaklaşık M.Ö. 3200) başlayan ve Kavimler Göçü'ne (M.S. 375) kadar devam eden bu dönem, insanlık tarihinin yazılı belgelerle takip edilebildiği ilk çağdır. Sümerler, Antik Mısır, Mezopotamya, Yunan ve Roma uygarlıkları bu çağın önde gelen medeniyetlerini oluşturmuştur. Toplular genellikle tarım ve köle emeğine dayalı sistemlerle yönetilmiştir. Mitolojik düşünceler, çok tanrılı dinler ve filozofların ortaya çıkışı bu dönemin dikkat çeken özelliklerindedir. **Orta Çağ**, Kavimler Göçü'nün ardından Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla (476) başlayan ve İstanbul'un Fethi'ne (1453) kadar olan zaman dilimini kapsayan Orta Çağ, Avrupa'da feodalite sistemi hâkimdi. Kilise, toplumsal ve siyasal yaşamda çok güçlü bir konumda bulunmaktaydı. Bilimsel düşünce baskı altında; buna karşılık İslam dünyasında bilim, felsefe, matematik ve tıp alanlarında büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Bu çağda Haçlı Seferleri, Moğol istilaları ve Anadolu'da beylikler dönemi gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. **Yeni Çağ**, İstanbul'un Fethi ile başlayan ve Fransız İhtilali'ne (1789) kadar olan zaman dilimini kapsayan bu dönem, Avrupa merkezli büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bunlar; Coğrafi keşiflerle yeni kıtalar keşfedilmesi, sömürgecilik yaygınlaşması. Rönesans ve Reform hareketleri ile bilim ve sanat alanlarında büyük gelişmeler yaşanması. Matbaanın yaygınlaşmasıyla bilginin daha hızlı yayılması. Güçlü merkezi krallıklar kurulur ve Osmanlı Devleti bu dönemde önemli bir küresel güç haline gelmiştir. **Yakın Çağ**, Fransız İhtilali'nin etkisiyle başlar ve günümüze kadar devam eden zaman dilimini kapsar. Bu dönemde milliyetçilik, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar yaygınlaşmıştır. Sanayi Devrimi ile üretim biçimleri ve toplum yapısında değişmiş. Bilimsel ve teknolojik ilerlemeler hız kazanmış. Bu çağda iki büyük dünya savaşı yaşanmış, Soğuk Savaş dönemi ve ardından küreselleşme süreci başlamıştır. Ulus devlet anlayışı yaygınlaşmış, demokrasi, insan hakları, özgürlük ve toplumsal eşitlik gibi kavramlar dünya genelinde önemli bir yer edinmiştir.

Dergideki makaleler, tarihsel dönemlere göre sınıflandırıldığında Orta Çağ tarihine ilişkin 10 makale, Yeni Çağ dönemine ilişkin 51 makale, Yakın Çağ dönemine ilişkin 181 makale, ayrıca 16 kitap kritiği ve 1 editör değerlendirmesi bulunmaktadır. Yapılan kitap kritiklerinde tercih edilen eserlerin büyük çoğunluğunu tarih kitapları oluşturmakta olup, bu eserler konu bakımından Osmanlı tarihi, Cumhuriyet dönemi alanlarında yoğunlaşmıştır. Konuların dönemsel dağılım oranı grafik 3'te de verildiği üzere Yakınçağ %69.8; Yeniçağ %15.9, Ortaçağ %7.4; Kitap kritiği %3.8 ve Editör değerlendirmesi ise %1.1 oranında olmuştur.

Tablo 1 ve ardından verilen grafiklerde derginin içeriği ile ilgili sistematik olarak bilgilendirmeler görülmektedir. Tablo 1'de dergide yayınlanmış olan makalelerin tarihi dönemlere göre sınıflandırması yapılmıştır. Grafik 1'de yıllara göre yayın sayıları, Grafik 2'de tarihi dönemlere göre yayın sayıları ve Grafik 3'te ise tarihi dönemlere göre makalelerin oransal büyüklükleri verilmiştir.

Tablo 1. Sistematik (Tarihi Çağlara) Göre Dizin

Sıra	Tarihi Çağlar	Yazar(lar)	Makale Başlığı	Cilt Sayı	Sayfa	Ay	Yıl
------	---------------	------------	----------------	-----------	-------	----	-----

1	ORTAÇAĞ	Zehra ODABAŞI	Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Ünvanlar	5	9	165-192	Ekim	2019
2		Ramazan GÜNDÜZ	Gazâlî'nin Bâtnîlere Karşı Yazdığı Eserler Üzerine Bir İnceleme	6	10	83-100	Nisan	2020
3		Orhan AY	Tasavvufî Risâlelerden Oluşan Bir Mecmû'a: "Tasavvuf Mecmû'ası [DİB 81023]	16		103-117	Mart	2023
4		Mehmet AKBABA	Fatih Türkmen Destanlarına Genel Bir Bakış	20		266-280	Mart	2024
5		Hüseyin DOĞAN	Ortaçağ Anadolu Türk Uygarlığında At Kökenli Ürünlerin Terapötik Kullanımı	21		162-177	Haziran	2024
6		Ahmet TOPAL	Nazmü'l-Eflâk" Kasidesinde Sabit Yıldızlar, Burçlar ve Ay'ın Menzilleri	24		184-221	Mart	2025
7		Muhammet TATAR	Şam Ümeyye ve Selimiye Camii Örnekleri Üzerinden Camii Mimarisinde Tevhîd İnancının Yansımaları	24		331-352	Mart	2025
8		Serkan SARI; Azer GÜRCAN	XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Karası Sancağı ve Havalisinde Katrancıyan Taifeleri	25		392-407	Haziran	2025
9		Ayşe Esin KULELİ; Zahide Çiğdem ALAS	Behramkale Murat Hüdavendigâr Camii'ne Tarihsel Bağlamda Yapılan Koruma ve Onarım Müdahalelerinin Kronolojik Değerlendirmesi	26		135-267	Eylül	2025
10		İran KÖSE	Osmanlı Ulemâsından İbrâhim Şânî'nin (ö. 1019/1610) el-İfşâh fi Şerhi Şevâhidi'l-Mişbâh Adlı Eseri Üzerine Bir Çözümleme	26		374-402	Eylül	2025
11	İsmail Kıvrım	16. Yüzyılda Akseki (Yerleşme, Nüfus ve Ekonomi)	1	1	36-62	Temmuz	2015	
12	Selim Hilmi ÖZKAN	Seyyahların Piri Evliya Çelebi: Seyahat mı? Şefaât mı?	3	4	25-35	Ocak	2017	
13	İbrahim YILMAZ	Osmanlı Klasik Döneminde Vakıf Yapıların Korunmasında Onarım Aşamaları	3	4	36-60	Ocak	2017	
14	Ahmet KÖÇ	Ankara'da Eşkîya Tarafından Gerçekleştirilen Vakıf Gayrimenkullerinin Tahribatı Hakkında Bazı Görüşler (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)	3	4	61-79	Ocak	2017	
15	Veli SIRIM	Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği	4	6	22-36	Ocak	2018	
16	Ayşe SEYHAN	Conquest of Bosnia in the Light of Ottoman Chronicles	4	7	152-161	Temmuz	2018	
17	Vural GENÇ	Safevi Kroniklerinde Çaldıran Savaşı	5	8	41-50	Nisan	2019	
18	Osman TAŞKIN	Bir Uzun Hikâye: Cihangir Camii İnşaatı	5	8	93-114	Nisan	2019	
19	Şerife MEMİŞ	EROĞLU Kudüs'te Bir Tenkiziyye Medresesi: Osmanlı Tatbikinde Hayrî Bir Vakıf Eserin Akara Tebdîli Mümkün Müdür?	6	10	64-82	Nisan	2020	
20	Osman TAŞKIN	Bir Uzun Hikâye: Cihangir Camii İnşaatı	5	8	93-114	Nisan	2019	
21	Milena PETKOVA	Reclamation of Agrarian Space in Parts of Ottoman Rumeli, 15th – 16th	12	32-41		Nisan	2021	

		centuries (Case study of the kaza of Eskihisar Zağra)				
22	Osman CENGİZ	XVI. Asır Osmanlı Ulemasında Siyaset - İlim İlişkisi: Birgivi Örneği	13	169-187	Ekim	2021
23	Arzu BAYKARA TAŞKAYA	Rodos Adası'nda Para Vakıflar	14	61-94	Nisan	2022
24	Fuat Ozan BİRKAN	Topkapı'dan Sâdâbâd'a: 15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı Sultanının Sarayında ve İnzivasında Mekânsal Dönüşüm	15	1-16	Ekim	2022
25	Samettin BAŞOL	XVII. Yüzyıl Bursa'sında Halka Yemek Dağıtım Hizmetleri [Vakfiye ve Vasiyetnameler Işığında]	16	145-172	Mart	2023
26	Ensar KÖSE	Osmanlı Taşrasında Bir Seçkinin Yükselişi: İçelli Abdülmü'min Paşa [1650-1684]	17	254-278	Haziran	2023
27	Ahmet İlker BAŞ	Bir Osmanlı Yarı-Periferi Kasabasında Bağ Devirlerinin Analizi: 17-18. Yüzyıllarda Rusçuk'ta Bağ Piyasası	18	21-37	Eylül	2023
28	Bilge İLHAN TOKER	17. Asır İstanbul'unda Bir Tekke Mahfili: Arzî Mehmet Dede'nin Şeyhliği Döneminde Galata Mevlevihanesi	18	63-80	Eylül	2023
29	Mustafa GÜLER; Ramazan Hüseyin BİÇER	İstanbul Örneğinde Haremeyn Vakıflarına Yönelik Suistimaller [1587-1615]	18	121-139	Eylül	2023
30	Burak AKIN; Péter TÓTH	Krallık Macaristanı'nda Bir Ceza Davasının İncelemesi: Eğri'den Gelen Türk'ün Cinayeti [1687]	19	88-107	Aralık	2023
31	Ahmet DOĞAN	Gerây Hânedanına Mensup Bir Kadın Sultan: Kaya Sultân ve Muhallefâtı	19	128-158	Aralık	2023
32	Bekir GÖKPINAR	Menteşe'de Ayân Mücadelesi: Tavas Ayânı Hasan Ağa'nın Katledilmesi ve Terekesi [1757]	19	159-175	Aralık	2023
33	Şefaattin DENİZ	İsyân, İltica ve Ölüm: Safevî Kaynaklarında Şehzade Bayezid Meselesi	20	123-138	Mart	2024
34	Seher YÜCETÜRK	Alacak Verecek Davalarında Davalı ve Davacı Kadınlar: Üsküdar Mahkemesi [1596-1603]	20	139-153	Mart	2024
35	İsa ABİDOĞLU	Toplumsal Uyum ve Yabancılaşma Sarkacında Erken Dönem [15-17. Yüzyıl] Osmanlı-Sırp İlişkileri	20	174-194	Mart	2024
36	Nurullah ARVAS; Sevim ÖNDER	Sadrızam Lutfi Paşa'ya Ait Türkçe Bir İlmihâl: Tuhfetü't-Tâlibîn'deki Dinî Kaynaklar	20	223-241	Mart	2024
37	Hilal YİĞİT	Bir Özge Temâşâ: Gelibolulu Âli'nin "Der-Beyân-ı Seyr ü Sülûk-i Rûhâni" Kasidesinde Varlık ve İdrak	20	281-297	Mart	2024
38	Meriç HARMANCI	Seher Abdal'ın "Mu'cizât-nâme-i Muhammed Aleyhisselâm Kasîde-i Yemen" Adlı Eseri	21	55-87	Haziran	2024
40	Tacettin DEMİREL; Saim SAVAŞ	Rumeli Kazaskeri Sahhaf Şeyhzâde Es-Seyyid Mehmed Efendi'nin	21	88-114	Haziran	2024

			Kazaskerliği ve Mülâzemet Sistemindeki Değişimlerin Rûznâmçelerine Etkisi			
41	Mehmet KALKAN	Talha	The Grand Turk vs. Machiavelli: Understanding Turks in Early Modern Period from Botero's Perspective	21	115-138	Haziran 2024
42	Yusuf Türker YİĞİT	HEPER;	Pınar Uzun Savaşlar Döneminin En Kritik Mücadelesi: Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi [1596]	21	196-215	Haziran 2024
43	Enver ÇAKAR		The Waqf of Nûrî Bimaristan in Aleppo in the Mid-16th Century	21	216-229	Haziran 2024
44	Necati İŞLER		Sultan II. Bâyezîd Dönemine Ait Manzum Bir Akâidnâme: Nazm-ı Cevâhir	21	313-355	Haziran 2024
45	Lale AKSU KILIÇ		Dünden Bugüne Defteroloji: Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Tahrir Defteri Çalışmalarında Metodolojik Arayışlar	22	38-79	Eylül 2024
46	Metin ÇINAROĞLU		Mental Health and Healing Practices in the Ottoman Empire	22	80-103	Eylül 2024
47	Nazenin S GÜLER		Arşiv Belgeleri Işığında Şeyhülislâm Veliiyyüddin Efendi Kütüphanesi	22	131-149	Eylül 2024
48	Rahman ŞAHİN		XVI. Yüzyılda İlbasan Şehri Sâkinleri ve Meslekleri	22	246-263	Eylül 2024
49	Abdelqader STEIH		Osmanlı Devleti'nin Şam Hac Kafilesinin Güvenliğini Sağlamaya Yönelik İcraatlarını Gözden Geçirmesi (1700-1725) ve Güney Şam Sancakları Yöneticileri	22	316-332	Eylül 2024
50	Vi An LU		Osmanlı İmparatorluğu ve Vietnam'da Karşılıklı Coğrafya Anlayışları [XVII.-XIX. Yüzyıllar]	23	21-37	Aralık 2024
51	Şahin DOĞAN		Lala Mustafa Paşa'nın Hanımı Fatma Hatun Vakıfları	23	57-74	Aralık 2024
52	Gül ÇİÇEK; Saim SAVAŞ		Vakıf Kayıtlarına Göre Kemeraltı Hacı Ahmet Ağa Camii ve Medresesi Vakfı	24	24-52	Mart 2025
53	Mustafa KARAZEYBEK		Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Avârız Sınıflar ve Müttekâid Tahrirleri	24	53-83	Mart 2025
54	Sakine EKİCİ	AKCAN	Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterleri ve Bu Defterlerin Değerlendirilmesi Hususunda Notlar	24	84-113	Mart 2025
55	Levent KÜÇÜK		Bir Avarız Akçesi Vakfının Muhasebesi: Kastamonu Kırkçeşme Mahallesi Örneği	24	147-183	Mart 2025
56	Mustafa Ramazan BİÇER	GÜLER; Hüseyin	Sultan III. Ahmed'in Kızı Ayşe Sultan'ın Hayatı ve Vakıfları	25	1-33	Haziran 2025
57	Ersin KIRCA; Kasım HIZLI		Ferman De Los Alamanos": Budin Kalesi'nin Anahtarlarını Getiren Yahudi Aile ve Bunlara Tanınan 368 Yıllık İmtiyaza Dair Yeni Tespitler	25	34-55	Haziran 2025
58	Süleyman LOKMACI		Mehâsinü'l-Âdâb'da Sultan III. Murad Dönemine Dair Eleştiriler	26	26-55	Eylül 2025
59	Nurcan		Lefebvre'nin "Mekânın Üretimi"	26	105-	Eylül 2025

	BOŞDURMAZ; Oğulcan AVCI	Teorisi Çerçevesinde Okmeydanı'nın Değerlendirilmesi			127			
60	Muhammet TUNÇ	Nuri Osmanlı Taşrasında Altı Bölük Komutanı: Kethüdayeri	26	128-161	Eylül	2025		
61	Ahmet GÜMÜŞ	Kemal Sultan III. Mehmed'e Eğri Fethi Münasebetiyle Sunulan Kasideler ve Tarih Manzumeleri	26	357-373	Eylül	2025		
62	Yakup AHBAP	Sonu Gelmeyen Misafirlik: Muhacerat Bosna Muhacirlerinin Kosova'da İskânı	1	1	1-8	Temmuz	2015	
63	Süleyman DEMİRCİ , KARTAL	Kazım 1857/1858 Tarihli Nüfus Defterine Göre Bilâd-ı Selâse'de Sakın Eflâklı ve Kazak Taifesinin Nüfusu ve Sosyo-Ekonomik Durumu	1	1	9-35	Temmuz	2015	
64	Yüksel KAŞTAN	Osmanlı İmparatorluğu'nda Kömür Ocaklarının İşletilmesi (1839 - 1918)	2	2	1-26	Ocak	2016	
65	Mustafa GÜLER	The Role Of The Ottoman Vaqfs In The Solution Of The Issue Of Hebron With A Favor Of Muslims	2	2	27-44	Ocak	2016	
66	Günel TEYMUROVA	1806-1812 Osmanlı-Rusya Savaşı ve Azerbaycan	2	2	45-59	Ocak	2016	
67	Gürsoy ŞAHİN	İngiliz Gezgin Edwin John Davis'in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi	2	2	60-77	Ocak	2016	
68	Yüksel KAŞTAN	Osmanlı Devleti'nde "1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-i Muvakkati" ile Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması	2	2	78-98	Ocak	2016	
69	YAKIN ÇAĞ Naziye ÖZDEMİR	İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Elektrğin Tarihsel Gelişimi (1850-1938)	2	3	17-32	Temmuz	2016	
70	Cabir DOĞAN	Cemiyet-i Akvam'ın Kuruluşunun İstanbul Basımına Yansımaları	2	3	33-47	Temmuz	2016	
71	Yüksel KAŞTAN	Cumhuriyeti'nin Kuruluş Sürecinde Oluşturulan Türkiye Polonya İlişkilerine TBMM Tutanak Defterleri Işığında Analitik Bakış	2	3	48-73	Temmuz	2016	
72	Hüseyin ALADAĞ	H. Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa'nın Layihasına Göre XX. Yüzyıl Başında Balkanlar'da Güç Dengesi	3	4	1-9	Ocak	2017	
73	Yusuf Gamze KOÇAK	SAYIN; Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar	3	4	10-24	Ocak	2017	
73	Ensar KÖSE	İstanbul Ermeni Patrikliği'nin Osmanlı Hükümeti'yle Münasebetlerine Tesir Eden Dinamikler (18. Yüzyılın İlk Yarısı)	3	5	1-24	Temmuz	2017	
75	İlker ÇAĞLAR	Mümin 19. Yüzyıl Ortalarında Bir Anadolu Köyü: Kuzu Köyü	3	5	25-48	Temmuz	2017	
76	Yakup AHBAB	Kalkandere Pare Vakıfları	3	5	49-71	Temmuz	2017	
77	Yüksel KAŞTAN	Tarih Metodolojisinde Laboratuvar Yöntemi ve Safranbolu Örneği	3	5	72-88	Temmuz	2017	
78	YAKIN ÇAĞ Yüksel KAŞTAN	Osmanlı Devleti'nde Türkiye	3	5	89-97	Temmuz	2017	

		Cumhuriyeti'ne Siyasal Partileşme Süreci							
79	Ali APALI	1259 (R.) (1843 M.) Senesi Aydın Sancağı Masarifat Muhasebesi Defterinin Çözümlemesi	4	6	1-21	Ocak	2018		
80	Kasım HIZLI	Reisü'l-Ulema Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takirinde Sultan II. Abdülhamid'e Eğitim ve İdareye Dair Yaptığı Tavsiyeler	4	6	37-56	Ocak	2018		
81	Gürsoy ŞAHİN	XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Avusturya'nın Katolik Ermenilere Yönelik Politikalarına Dair Bazı Tespitler	4	6	57-81	Ocak	2018		
82	Nursel MANAV	Nursel, 19. Yüzyıl Galata'sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon	4	7	89-105	Temmuz	2018		
83	Osman DOĞAN	Osman, Kelkit'in Akdağ Köyünde Yaşanan Kaya Düşmesi Afeti (1888) ve Sonrasında Alınan Tedbirler	4	7	106-117	Temmuz	2018		
84	Mustafa GÜNDÜZ	Metodoloji, Kavram ve Konu Kıskaçında (Türk) Eğitim Tarihçiliği	4	7	118-130	Temmuz	2018		
85	Özcan OĞUR	Konya Hurufat Defterleri ve Mühteva Analizi (1692 - 1835 Yılları Arası)	4	7	131-151	Temmuz	2018		
86	Zeki Emirhan YILMAZPEHLİVAN	ÇEVİK; Emirhan, Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya Osmanlı Askeri Valiliği	4	7	162-175	Temmuz	2018		
87	Osman KARLANGIÇ	Adana'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Bu Çalışmalara Müslüman Ulemanın Tepkisine Bir Örnek (1876-1909)	4	7	176-194	Temmuz	2018		
88	Osman CENGİZ	XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Silüeti: Şam Örneği	5	8	1-23	Nisan	2019		
89	İsa Tolga ÇIPLAK; Zeki ÇEVİK	Babagan Bektaşılık ve Demokrat Parti	5	8	24-40	Nisan	2019		
90	Ahmet Ali GAZEL	İkinci Meşrutiyet Döneminde Kâmil Paşa'nın İktidardan Düşürülmesi ve Askerlerin Buna Etkisi	5	8	51-69	Nisan	2019		
91	Sibel YAZICI	Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalılarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)	5	8	70-92	Nisan	2019		
92	Efkan UZUN	Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Niğde Saat Kulesi	5	9	119-130	Ekim	2019		
93	Osman KARLANGIÇ	Osman, İkinci Meşrutiyet'in İlanının Adana'ya Yansımaları ve Şehirdeki Asayiş Sorunları (1908-1909)	5	9	131-149	Ekim	2019		
94	Derya GEÇİLİ	Osmanlı Devleti'nde İstanbul ve Çevresindeki Sahillere Yapılmaya Başlanan Deniz Hamamları	5	9	150-164	Ekim	2019		
95	Havvanur SARI	Osmanlı Diplomasisinde Bir Kaynak: Nâmei -Hümâyûn Defterleri ve 7 Numaralı Defterin Tanıtımı	6	10	1-26	Nisan	2020		
96	Ahmet GAZEL	Eski Dersim Mebusu Lütü Fikri Bey'in 1925 Yılında Ankara İstiklal	6	10	27-63	Nisan	2020		

		Mahkemesi'nde Yargılanması							
97	Şuheda GÜNÇE	Osmanlı Devleti'nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasıye Olan Etkileri	6	10	101-114	Nisan	2020		
98	Senem GÖNENÇ	Prences Gisela ve Oğullarının İstanbul Seyahati (11 Nisan-4 Mayıs 1908)	6	11	120-140	Ekim	2020		
99	Mehmet Ali AKKUŞ	Mehmet İzzet Bey'in Devlet Anlayışı	6	11	141-150	Ekim	2020		
100	Mehmet GÜNDÜZ	Çanakkale Savaşlarının Amerikan Basınındaki Yansımaları	6	11	151-169	Ekim	2020		
101	Adem ÖLMEZ	Batıyı Anlatan İlk Osmanlı Metinlerinde "Batı Bilgisi"nin Yorumlanması	6	11	170-183	Ekim	2020		
102	Ahmet KÖÇ	Orta Anadolu'da Bir Yörük Köyü: Kömürcü	6	11	184-199	Ekim	2020		
103	Ahmet GAZEL	Hüseyin Cahit Yalçın'ın Malta Hatıraları	6	11	200-231	Ekim	2020		
104	Necla KIZILDAĞ	Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytâm Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler	6	11	232-243	Ekim	2020		
105	Osama ABU NAHEL	The Feudal Rule of Mutawila of Jabal Amel under the Ottoman Era 1804-1830 A.D	12	1-19		Nisan	2021		
106	Asuman AYDIN	Osmanlı Sarayında Teşrifât ve 950 Numaralı Teşrifât Defteri'nde Bayram ve Nevrûz Hediyeleri	12	20-31		Nisan	2021		
107	Servet ÖZKAN	Hatay'da Bir Okul-Kilise: Kırıkhan Ruhban Okulu	12	42-58		Nisan	2021		
108	Issa BARAJİJA	Burning of the Church of the Holy Sepulchre (1808) and the Ensuing Discussion about the Reconstruction (an Archive-Based Study of History)	12	59-69		Nisan	2021		
109	Ömer KARATAŞ	Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan Milli Ayaklanması'nda (1916) Semerkant	12	70-87		Nisan	2021		
110	Ahmet SAĞLAM	Yeşilova Köyü'nün XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yapısı	13	1-38		Ekim	2021		
111	Sevda FİŞNE; Canan YILDIRIM	Tanzimat Dönemi Öncesinde Ankara Şehir Yönetimine Dair Bir İnceleme (1815-1820)	13	39-59		Ekim	2021		
112	Nermin GENÇ	Padişah Çocuklarının Doğumu Üzerine Bir İnceleme: Sultan Abdülaziz'in Velâdeti	13	60-82		Ekim	2021		
113	Uğru KURTARAN; Zeynep KARACA	Osmanlı Devleti'nde Siyasal Bir Ritüel: Kılıç Kuşanma Merasimi (XVIII. Yüzyıl)	13		83-100	Ekim	2021		
114	Selahattin SATILMIŞ	Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimine Bir Örnek: 1889 ve 1890 Malatya Yangınları	13		101-128	Ekim	2021		
115	Ahmet Ali GAZEL	İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Soru Önergelerinin İşleyişi ve Uygulamasında Karşılaşılan	13		129-142	Ekim	2021		
116	Abdullah DOĞTEKİN	Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri	13		143-168	Ekim	2021		

YAKIN ÇAĞ

117	İlker Mümin ÇAĞLAR; Abdullah DOĞTEKİN	Manisa Para Vakıfları [1867-1912]	14	1-28	Nisan	2022
118	Ahmet SAĞLAM	Saruhanlar Köyü'nün 19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Yapısı	14	29-60	Nisan	2022
119	Abdullah EKİCİ; Murat POLAT	XVIII. Yüzyılda Şark Valilerinin İktidar Oyunları ve Bir Feodalin Güç Devşirmesi: Millilü Timur Paşa	14	95-118	Nisan	2022
120	Ahmet KÖÇ	XIX. Yüzyılda Göçebe Hayatının Temsilcisi Olarak Varsak Köyü	14	119-137	Nisan	2022
121	Arzu BAYKARA TAŞKAYA	Rodos Sancağına Bağlı İstanköy Adası [İncirli Adası] Kükürt Madeni	15	17-39	Ekim	2022
122	Sacit UĞUZ; Bilge GECEKUŞU	1831 Nüfus Sayımına Göre Tarsus Sancağı: İdarî Durum, Yerleşme ve Nüfus	15	40-57	Ekim	2022
123	Hüseyin Hilmi ALADAĞ	II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'undan Manzaralar: Francis Marion Crawford'un "Constantinople" Seyahatnamesi ve Türk İmajı	15	58-78	Ekim	2022
124	Osman KARLANGIÇ	Kuruluşundan Lağvedilişine Kadar Cebel-i Bereket Sancağının İdari Yapısı [1879-1933]	15	79-98	Ekim	2022
125	Senem GÖNENÇ	Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İlişkilerinde Bazı Dâhili Meseleler [1908- 1914]	15	99-120	Ekim	2022
126	Şuheda GÜNÇE	Bir Çeviribilimci Olarak Münif Paşa	15	121-133	Ekim	2022
127	Muhammed YAZICI; Erdoğan KELEŞ; Özlem KARSANDIK YAZICI	Milas Kazası Vakıflarının İdarî ve Mali Durumları [Vakıf Kayıtlarına Göre/1848-1885]	15	134-163	Ekim	2022
128	Buket AYDOĞDU	I.Mahmud Döneminde Habsburg Elçilerine Verilen Ziyafetler [1730-1754]	16	1-25	Mart	2023
129	Ramazan GÜNDÜZ	Kilisli Hocazâde Abdullah Enveri'ye Göre Mantiğın Önemi ve Mantiğın Eğitim, Kelam ve İnanç ile İlişkisi	16	26-42	Mart	2023
130	Kasım HIZLI; Aydın KURT	Mülkiye ile Hariciye Arasında Bir Ömür: Hariciye Nazırı Kürt Said Paşa [1834-1907]	16	43-61	Mart	2023
131	Melek EYİGÜN; Selim Hilmi ÖZKAN	Osmanlı Son Dönemi Ulemasından Cemil Molla'ya Göre Siyasal Yönetim Biçimleri ve II. Abdülhamid Yönetimi	16	62-80	Mart	2023
132	Ömer BAYRAMOĞLU	Ahkâm Defterlerine Göre Bosna'dan Merkeze Yansıyan Toprak Anlaşmazlıkları ve Çözüm Arayışları	16	81-102	Mart	2023
133	Mehmet GÜNEŞ	Ayanlıktan Vezirliğe Uzanan Bir Serüven: Karahisar-ı Sahib Ayanı Turunçzâde Süleyman Ağa ve Muhallefâtı	16	118-144	Mart	2023
134	Ramazan SONAT	Kum Fırtınası Altında Siyaset: İngiliz Mandası Altındaki Irak Devleti'nin Kuruluşuna Giden Süreçte Şiilerin Konum ve Yönelimlerini	16	173-196	Mart	2023

		Anlamlandırmak [1918-1921]				
135	Kevser DEĞİRMENCİ	Hürriyet Gazetesi'ne Göre [1868-1870] Bulgar Sorunu	16	197-225	Mart	2023
136	Ecehan SOMUNCUOĞLU	Modernleşme, Oryantalizm ve Mısır'da On Dokuzuncu Yüzyıl İslam Düşüncesinin Seyri	16	226-248	Mart	2023
137	Gülbadi ALAN; Ayşegül KUŞ	Tokat'ı Ziyaret Eden Amerikan Board Misyonerlerinin Verdiği Bilgilerin Şehir Tarihi Açısından Önemi ve Değerlendirmesi	17	1-22	Haziran	2023
138	Ahmet YADİ	Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Bürokrasisinde Süryaniler	17	23-37	Haziran	2023
139	Halime ALKAN	19. Yüzyıl Osmanlısında Ticaret Hukukundaki Değişimin İktisadi İlişkilere Yansımaları: Ceride-i Mehâkim'deki Mahkeme Kayıtları Üzerine Bir İnceleme	17	38-76	Haziran	2023
140	Evren GÖKÇE	Bir Yeniçeri Ortasının Günlük Masrafları: 32. Ortanın Harcamaları Üzerine Bir Değerlendirme	17	77-106	Haziran	2023
141	Necati ÇAVDAR; Burhan BUDAK	Misyoner William Maccallum'ın "What do You Know About Constantinople?" Adlı Risalesi Bağlamında 20. Yüzyıl Başlarında Amerikan Board ve İstanbul	17	107-128	Haziran	2023
142	Zehre İRKİN; Selahattin SATILMIŞ	1901 Erzurum Depremi ve Afet Yönetimi	17	129-151	Haziran	2023
143	Derya GEÇİLİ	Uçurtmanın Tarihi Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devleti'nde Kullanılma Süreci	17	152-168	Haziran	2023
144	Ayşe ÖZKAN	1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Gayrimüslim Gönüllüler	17	169-180	Haziran	2023
145	Hakan DEĞİRMENCİ	Namık Kemal'in Siyasî Paradigmasında Meşveret Kavramı ve Meclis Düşüncesi	17	181-202	Haziran	2023
146	Murat YILMAZ	Jön Türk Muhalefesinde Osmanlı'nın Meşrû Hükümdarı: V. Murâd	17	203-221	Haziran	2023
147	Mensure ÖZTÜRK	Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Yerel Yönetimden Ticarete İzmirli Kâtibzâdeler	17	222-253	Haziran	2023
148	Bilgehan ŞAHİN	Samsun'da İngiliz Konsolosluğunun Kurulması ve Şehirdeki Faaliyetleri [1830-1860]	18	1-20	Eylül	2023
149	Abdullah SAYDAM	Vali Esad Paşa'nın Tecrübeleri Işığında Kadim Düzensiz Tanzimat-ı Hayriye'ye Geçişin Zorlukları	18	38-62	Eylül	2023
150	Zeynep ALTUNTAŞ	Mevleviyet Kadılıkalarında Yeni Düzen Arayışları [1839-1861]	18	81-101	Eylül	2023
151	Eralp Yaşar AZAP	Muharrem Mâtem Merasimlerinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı'da Yaşayan İranlıların Mâtem Merasimleri	18	102-120	Eylül	2023
152	Tarık YALDIRAK	Temettuat Verileri Işığında Bolu Kırsalında Ekonomik ve Sosyal Yapı: Şahnalar Köyü Örneği [1844/1845]	18	140-154	Eylül	2023
153	Mehmet Salih	Preschool and Primary/Secondary	18	155-	Eylül	2023

	ERKEK		Education from the Ottoman Empire to the Republic According to Kâzım Nami Duru				171
154	Şaban ORTAK		I. Dünya Savaşı Yıllarında Millî Ruhun Canlı Tutmanın ve Asker Ailelerine Yardım Toplamının Bir Vesilesi: Hâtıra-i Celâdet Topu	18	172-212	Eylül	2023
155	Ahmet KÖÇ		XIX. Yüzyıl Sonlarında Anadolu'da Koruyucu Sağlık Hizmetlerinin Temsilcileri Olarak Belediye Tabipleri	18	213-228	Eylül	2023
156	Kevser DEĞİRMENÇİ		Tavas Erkek Rüşdiye Mektebi [1874-1912]	18	229-255	Eylül	2023
157	Recep AYHAN		Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Ayn Salıb Çeşmesi ve Vakfı [1848-1911]	19	1-23	Aralık	2023
158	Mustafa GÜNDÜZ		Türk Eğitim Tarihinde Medrese Tarihi Yazıcılığı	19	24-51	Aralık	2023
159	Ersin DURMUŞ		Abdullâh Hasîb Efendi'nin Kaleminden Hüsn-i Matla Sanatı	19	52-62	Aralık	2023
160	Ensar KÖSE		Ereğli'de Hesaplaşma: Karaman Âyanı Çavuş-zâde Zeynelâbidin Ağa'nın Katli [Mayıs 1772]	19	63-87	Aralık	2023
161	Ahmet Ali GAZEL		Newspapers Published by the Employees Against Their Employers in Turkey: Haber and Basın	19	108-127	Aralık	2023
162	Hayrullah KAHYA		The Manifestation of Persuasion in American Board Missionaries' Publications: The Case of the Greek-Lettered Turkish Children's Magazine Angeliyaforos Çocuklar İçün [The Messenger for Children]	19	176-201	Aralık	2023
163	Fatma YAŞAR; KÜTÜK	TUNÇ	Geç Dönem Osmanlı'da İskat-ı Cenini Büşra Yargılamak: Hukuki Düzenlemeler ve Toplumsal Yansımaları	19	202-228	Aralık	2023
164	Mehmet AKBABA; ÇELİK	Fatih TBMM Tutanakları Çevresinde İstiklâl Marşı Olarak Kaleme Alınan Şiirler ve Değerlendirilmeleri	19	229-240	Aralık	2023	
165	Şükriye ÖZYALVAÇ	Pınar	18. Yüzyılda İstanbul'dan Edirne'ye Yolculuk: Kadı Mehmed Nebih Efendi Örneği	19	241-268	Aralık	2023
166	Abdullah GÜVEN	Muaz	Hüseyin Azmî Dede ve "Sâz u Terâne Dair" Adlı Risâlesi	19	269-286	Aralık	2023
167	Gül Hanım CENGİZ	GÖKTAŞ	Çağdaşlaşma Sürecinde Osmanlı İstanbul'unda Bebek Bakımı	19	287-316	Aralık	2023
168	İbrahim Dindar NEGİŞ	SONA;	İstanbul'un İşgali'nden Lozan Barış Konferansı'na: Bıçakçızade İsmail Hakkı'nın Tarih-i Zafer'i	19	317-338	Aralık	2023
169	Ahmet YADI		Osmanlı Belediyelerinde Bir Sağlık Hizmeti: Ebelik [Kâbilelik]	20	1-17	Mart	2024
170	Burak KOCAOĞLU		Sultan II. Abdülhamid Döneminde Paskalya Yortusu Özelinde Gayrimüslimlere Yapılan Yardımlar	20	18-37	Mart	2024
171	Kerim Mustafa ÖZDEMİR;	Gazi Süleyman Paşa'nın Vakıflarına Dair Yeni Bulgular	20	38-56	Mart	2024	

		KARAZEYBEK				
172	Berces KILIÇ	Osmanlı Devleti'nin Taşra Topraklarında Kriz, Değişim ve Direnç: Suruç Kazâsında Vergi Nizâmına Dair Meseleler [1726-1781]	20	57-79	Mart	2024
173	Turhan ADA	Doktor Abdülhak Adnan Adıvar'ın Tıp Eğitimi Dönemi [1899-1910] ve II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki Hekimlik Faaliyetleri [1909-1919]	20	80-94	Mart	2024
174	Sadık SARISAMAN; Biray ÇAKMAK	Tabanoğlu Hoca İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi [1876-1950]	20	95-122	Mart	2024
175	Halil İbrahim EROL	Palyatif Modernleşme: Kavalalı Mehmed Ali Dönemi Mısır'da Modern Ordu ve Eğitim	20	154-173	Mart	2024
176	Ahmet DÖNMEZ	İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde Protestanlığı Yayma ve Filistin'de Yahudileri İskân Projesi [1837-1857]	20	195-222	Mart	2024
177	Eralp Yaşar AZAP	Osmanlı Okullarında Türkçenin Öğretimine Genel Bir Bakış	20	242-265	Mart	2024
178	Ferdi ERTEKİN	İngiliz Askeri Ataşe Raporlarında 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'nun İstanbul Kuşatması	21	1-27	Haziran	2024
179	Vehbi BAYSAN	From the New Order to the Benevolent Event - Making Children's Education Compulsory in the Ottoman Empire, 1808-1826	21	28-54	Haziran	2024
180	Abdolvahap ALICI; Yunus GÜLER	Osmanlı Devleti'nin 1863-1879 Kolera Pandemisinde Salgınla Mücadelesi ve Aldığı Tedbirler	21	139-161	Haziran	2024
181	Ali ÇAPAR	Famine and Childhood: Ottoman Children's Experiences during the Famine of 1873-1875	21	178-195	Haziran	2024
182	Abdullah EKİNCİ; Murat POLAT	Müfsitlik Töhmetine Uğramış Bir 18. Yüzyıl Hayirseveri: Rakka Âyanı Firuz Paşa	21	230-251	Haziran	2024
183	Feyza KURNAZ ŞAHİN	I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde III. Ordu'da Sansür Teşkilatı	21	252-281	Haziran	2024
184	Özgür YILMAZ	Forty-Eight Years in Ottoman Service: General Inspector of Quarantines Dr Bartoletti Efendi and His Activities [1840-1888]	21	283-312	Haziran	2024
185	Enes KAVALÇALAN	Arşiv Kaynakları Işığında Ergiri Sancağındaki Osmanlı Dönemi Kiliseleri ve İnşa Süreçleri [1720-1912]	21	356-395	Haziran	2024
186	Yunus ÖZGER	Osmanlı'da Taziye Diplomasisi Aracılığıyla Tesis Edilen Uluslararası İlişkiler	22	1-22	Eylül	2024
187	Yusuf Sabri ŞİMŞEK	II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı Arasında Toplumsal Karşıtlığın Oluşumu	22	23-37	Eylül	2024
188	Mehmet GÜNEŞ	Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Görev Yapan Akşehir Doğumlu Memurlar [1879-	22	104-130	Eylül	2024

		1913]					
189	Mustafa Kaan SAĞ	Yıldız Hamidiye Camii Tavan Süslemesinin İzleri: Gök Mavisi Üzerine Altın Renginde Yıldızlı Kalem İşi Bezeme	22	150-168	Eylül	2024	
190	Ahmet GÜLENÇ	Osmanlı Devleti'nde Eğitimdeki Modernleşmenin Taşraya Yansması: Akçaabad Mekteb-i Rüşdiyesi Örneği	22	169-199	Eylül	2024	
191	Serkan ERDOĞAN	Van Merkez Hapishanesi [1852-1919]	22	200-224	Eylül	2024	
192	Biray ÇAKMAK	Payitaht İstanbul'da Modern Eğitimin İzini Sürmek: Eyüp Kız Rüşdiye Mektebi [1875-1914]	22	225-245	Eylül	2024	
193	Resul YAVUZ	Sykes-Picot Antlaşması'ndan Sonra İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'nun Paylaşım Planlarında Şerif Hüseyin'in Rolü ve Önemine Dair Bir Değerlendirme	22	264-285	Eylül	2024	
194	Ruhat ALP	Osmanlı'da Modern Kimya Sanayisinin İnşasına Yönelik Bir Girişim: Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi	22	286-315	Eylül	2024	
195	Ali Fuat ARICI	II. Abdülhamid Döneminde Türkçe Öğretimi	22	333-349	Eylül	2024	
196	Hasan CANKURT	Studies on Ottoman Sherbets from the Past to Present	22	350-371	Eylül	2024	
197	Hayrullah KAHYA	Mümeyyiz Çocuk Dergisinde (1869-1870) İdeal ve Gerçek Çocukluk	23	1-20	Aralık	2024	
197	YAKIN ÇAĞ Yakup KAYA; Merve GÖNLÜHOŞ ELMAS	From Janissaries to Leaders: The Continuing History of the Kuloghli in Libya	23	38-56	Aralık	2024	
199	Doğukan ORUÇ	Çamlık Hanedanından Bir Osmanlı Bürokrati: Âbidin Paşa ve Güney Arnavutluk Sorunu [1877-1879]	23	75-92	Aralık	2024	
200	Yıldırım YILDIRAY	Almanlar Tarafından Yapılan Zincirli Höyük [Sam'al] Kazıları ve Osmanlı Devleti'nin Bu Süreçteki Uygulamaları	23	93-115	Aralık	2024	
201	Sema KELEŞ YILDIZ	An Examination of the Socio-Economic Representation of American Women in Ottoman Women's Periodicals	23	116-141	Aralık	2024	
202	Mustafa DAĞ	Osmanlı'da Asayiş Sağlamaya Yönelik Bir Uygulama: Rumeli Çeteler Layihasının Tatbikine Dair Bir İnceleme [1909-1910]	23	42-166	Aralık	2024	
203	Hasan ÖZTÜRK; Hakan ANAMERİÇ	Karanlıkta Kalmış Bir Filatelist: Ahmed Rifat Bey ve Pul Koleksiyonculuğuna Dair Eseri	23	167-191	Aralık	2024	
204	Nurettin GEMİCİ	The Impact of Ottoman Modernization on the Birth of Western-Influenced Aesthetic Arts	23	192-206	Aralık	2024	
205	Mehmet GÖZİTOK; Halime ÇAVUŞOĞLU	Akif Ferâiznâme Literatürüne Zeyl: Hâzık'ın Ferâ'izü'l-Manzûme'si	23	207-233	Aralık	2024	
206	Mehmet Ali	Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Ordusunda	23	234-	Aralık	2024	

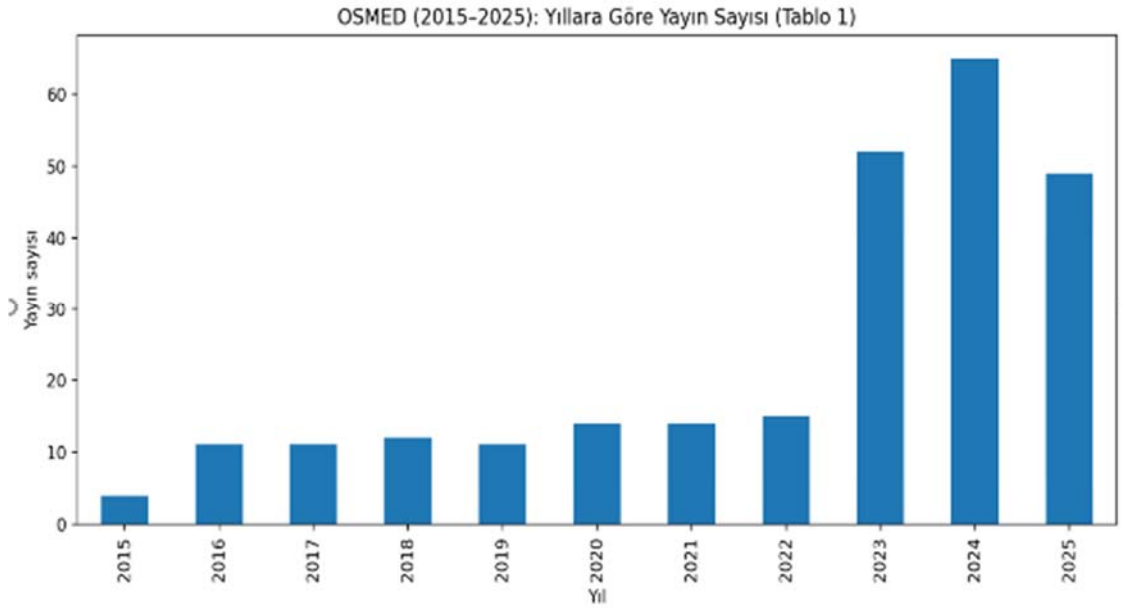
	KARAMAN;	Emir Komuta Zincirinde Yaşanan		252		
	Mustafa Abdullah	Aksaklıklar				
	KÜNDEVİ					
207	Mustafa AKKUŞ;	Geyikli Baba Zâviyesi ve Osmanlı	23	253-270	Aralık	2024
	Büşra BAĞCI	Kuruluş Sürecine Etkisi				
208	Abdullah SAYDAM	Kaht-ı Ricâl Girdâbında Saltanat Sürmek: II. Mahmud ve Yönetici Kadro [1808-1826]	23	271-295	Aralık	2024
209	Kerem ÖZBEY	Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Sınırların Tarihsel-Sosyolojik İnşası	23	296-309	Aralık	2024
210	Mehmet AKBABA	Fatih Müdürlüğü'nün Aldığı Kararların Uygulanmasına Bir Örnek: Arzu ile Kamber Hikayesi	23	310-322	Aralık	2024
211	Turhan ADA	İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Dr. Adnan [Adivar] Bey ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti	24	1-23	Mart	2025
212	Ahmet KARAÇAVUŞ	Ümmet-i Merhûme/Millet-i Merhûme Terkibini Kullanış Biçimleri Çerçevesinde Mehmet Akif'in Müslüman Toplumlara Yönelttiği Eleştiriler	24	114-146	Mart	2025
213	Mehmet MUTLU	Mezar Taşlarında Ebcetle Tarihlendirme: Kastamonu Şeyh Şaban-ı Velî Haziresi Örnekleri	24	221-237	Mart	2025
214	Seniha ALTIER	Türk-İslam Kültüründe Söğüt Ağacı ve Osmanlı Dini Mimarisindeki Duvar Resimlerinin İkonografisi Üzerin	24	238-275	Mart	2025
215	Tuğba YUSUFOĞLU;	Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Tokat Sulu Han Örneği	24	276-314	Mart	2025
	Ceren GÜNEŞ					
216	Özlem MURAZ	BUDAK İki Cinayet, Bir Dava ve Son Dönem Osmanlı Yargılama Sistemi Üzerine Düşüncele	24	315-330	Mart	2025
217	Selçuk DEMİR	Bir Osmanlı Paşasının Kitap Dünyası: Silahdar İbrahim Paşa ve Kütüphanesi	24	353-394	Mart	2025
218	Yunus EKİCİ;	Çanakkale Cephesi'nde Muhabere Hizmetleri	24	395-412	Mart	2025
	Selim ÇELOĞLU					
219	Ozan Can AKPINAR	Rahat Durur Takımdan Olmayanlardan': Bedirhanzâde Hüseyin Kenan Paşa [1855- 1913]	24	413-445	Mart	2025
220	Şeyma AKSOY;	Almanya Alfeld Öğretmen Semineri ve Osmanlı Son Döneminde "Savaşın Meyvesi" Türk Öğrenciler [1917-1921]	25	56-82	Haziran	2025
	Mustafa GÜNDÜZ					
221	Mehmet KORKMAZ	Modernleşme Dönemi Osmanlı Bahriyesinde Bir Müzakere Kurumu Olarak Şûrâ-yı Bahriye: Bürokratik Yapısı ve Çalışma Usulü [1877-1914]	25	83-104	Haziran	2025
222	Ümit AKIN	Dünya Müslüman Kongresi İçin Bir Girişim: İsmail Gaspralı'nın Mısır'da Çıkardığı En Nahda Gazetesi	25	105-126	Haziran	2025
223	Arzu Eylül A	Sufi Bureaucrat's Reflection: The	25	127-	Haziran	2025

	YALÇINKAYA	Late Ottoman Concept of Terakkî (Progress) in Aşçı Dede's [1828-1906] Memoirs		154		
224	Suat ÖZDAĞ	Amerikan Misyoner Okullarındaki Eğitim Sisteminin Ermeni Meselesine Etkileri [Bitlis İstasyonu Örneği]	25	155-190	Haziran	2025
225	Abdul FUAD; POLAT	Rahman Murat The Forgotten Allure in Ottoman Archives: Tracing the Bengal's Financial Solidarity to Ottoman Wars, 1911-1913	25	191-218	Haziran	2025
226	Ömer ÇAĞATAY	Osmanlı Ordusunda Salgın Hastalıklar ve Hastalıkların Sefer Organizasyonuna Yansımaları	25	219-240	Haziran	2025
227	Tahsin HAZIRBULAN	Enderunlu Ne Okurdu?	25	241-270	Haziran	2025
228	Küskü FIRAT	19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Mesire Kültürü: Üsküdar Mesireleri	25	271-304	Haziran	2025
229	Ümüt AKAGÜNDÜZ	Frenji Hastalığının II. Meşrutiyet Yıllarının Fikri Atmosferinde Edindiği Konum [1908-1918]	25	305-339	Haziran	2025
230	Rıdvan KAŞIKÇI	Ahmed Esad Pasha's Struggle for Power During the Reign of Sultan Abdulaziz	25	340-354	Haziran	2025
231	Esengül CAN; Muhammet CAN	SAĞLAM Değişen Zaman Dönüşen Kimlik: Refik Halid Karay'ın Deli Piyesi Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme	25	355-391	Haziran	2025
232	Ramazan AKKIR	Interpretation of Ahmet Ağaoğlu's Perspectives on Religion and Society from the Late Ottoman Empire to the Early Turkish Republic Period	25	408-423	Haziran	2025
233	Nihat BAYAT; Begümhan YÜKSEL; Yasin ÖZKARA	Osmanlı Dönemi Çocuk Dergilerinde Kültürleme: Çocuk Bahçesi ve Çocuk Dünyası Örneği	26	1-25	Eylül	2025
234	Mehmet KÖSEOĞLU	Komşu Balkan Devletlerinin Kosova Vilayeti Üzerindeki Emellerinin Mitroviçe Kazasına Yansımaları	26	56-84	Eylül	2025
235	Nilüfer GÜNAY	ALKAN III. Selim Döneminde Taşra Maliyesine Müdahaleler: Bursa'ya Tekâlif Nazırı Ataması ve Etkileri [1795-1799]	26	85-104	Eylül	2025
236	Emrah YILMAZ	Geç Dönem Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası [Vebâ-yı Bakarı] ve Bu Hastalığa Karşı Alınan Yasal Tedbirler	26	162-194	Eylül	2025
237	Enes TURBİC; Sabri Can SANNAV	The Evolution of Bosniak Political Life: From a Religious Movement to Political Organization [1878-1906]	26	195-234	Eylül	2025
238	Emre KOÇ	Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Stratejik Meis Adası Talebi ve Babıali'nin Politikası [1824-1825]	26	168-292	Eylül	2025
239	Bahadır KÜÇÜKKALAY; Yakup AYDIN	Emre Akdeniz İskeleleri ve İstanbul Arasında İngiltere Bandıralı Gemilerin Deniz Ticaretinin Analizi [1821-28]	26	293-324	Eylül	2025
240	Hasan IŞIK; DAĞLI	Rifat Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Eğitim Yapılarında Tasarım ve Fonksiyonellik: Muallim Cevdet'e Göre Okul Mimarîsi ve Sağlığı	26	225-356	Eylül	2025

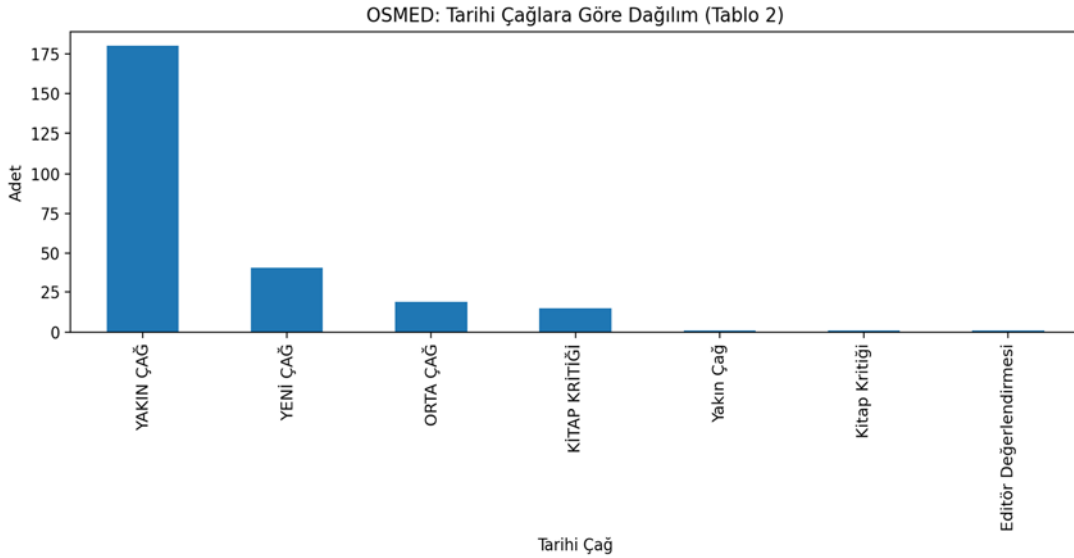
241	Ersoy ZENGİN	Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Dersim [1914-1918]	26	403-442	Eylül 2025
242	Hasan Ali POLAT	Refi' Cevat Bey'in (Ulunay) Sürgün Hayatı [1913-1918]	26	443-461	Eylül 2025
243	Selim Selimoğlu (Kitap Kritiği)	Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler	1	63-66	Temmuz 2015
244	Naciye ŞAŞMAZ (Kitap Kritiği)	Kızlar Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi	2	99-103	Ocak 2016
245	Vural GENÇ (Kitap Kritiği)	Düsturu'l-Amel Lı İslahı'l-Halel	2	74-76	Temmuz 2016
246	Şule ALTINBAŞ (Kitap Kritiği)	Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek	3	98-101	Temmuz 2017
247	Kasım HIZLI (Kitap Kritiği)	1905 Yılında Küçük Asya'da At Sirtında Seyahat Hans Hermann Schweinitz ve Eşinin Anadolu Seyahati (Ein Reitusflug durch das Innere Kleinasiens im Jahre 1905)	4	82-88	Ocak 2018
248	Mehmet GÜNEŞ (Kitap Kritiği)	Zenginlikten İflasa Mustafa Reşid Paşa'nın Sarrafi Cezayirlioğlu Mıgırdı	5	115-118	Nisan 2019
249	Mehmet DERİ (Kitap Kritiği)	Ortadoğu Denkleminde Filistin Sorunu	6	115-119	Nisan 2020
250	Osman TAŞKIN (Kitap Kritiği)	II. Abdülhamid Zamanında Bir Osmanlı Binbaşısının Gözünden Libya, Binbaşı Abdülvahid	6	244-247	Ekim 2020
251	Mehmet DERİ (Kitap Kritiği)	Ayşe Aksu, Robert Kolej'in İzinde: Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, 440 sayfa, ISBN: 978-975-995-829-9.	14	138-141	Nisan 2022
252	Ayşegül GÖKSEL (Kitap Kritiği)	Osmanlı'da Dil ve Edebiyat, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2018	15	164-168	Ekim 2022
253	Mehmet DERİ (Kitap Kritiği)	Remzi Kılıç, Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye [Tarihî Coğrafyası - XIX. Yüzyılda İdarî Yapısı], İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2011.	16	249-251	Mart 2023
254	Neslihan DOKUMACI (Kitap Kritiği)	İbrahim Halil Tuğluk ve Özkan Ciga, [Abdullah El-Kâtib, Tezkire-i Rumât, Okçular Kitabı, İnceleme-Metin-Sözlük], Ketebe Yayınları, İstanbul, 2021.	18	256-260	Eylül 2023
255	Nurullah KARAOĞULLARI (Kitap Kritiği)	Kudret Altun, [Osmanlı'da Sosyal Sınıf ve Kimlikler], Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2019.	21	396-399	Haziran 2024
256	Ayşe Hilal KALKANDELEN (Kitap Kritiği)	Benedek Péri, [Haydar H̄arizmî, "Maḥzan-al-asrâr"- The Treasury of Secrets], Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2020.	22	372-378	Eylül 2024
257	Abdullah ÖZDEMİR (Kitap Kritiği)	Tahir Selçuk Atay ve Şerife Ağarı, [Mehmed Atâ, İktitâf], İhlamur Akademi, İstanbul, 2024.	23	323-327	Aralık 2024
258	Emine BÖKE (Kitap Kritiği)	GÜMÜŞ Ömer Menekşe, Osmanlı'da Hırsızlık [Sebepleri ve Önleyici Tedbirler], İlahiyat Yayınları, Ankara, 2024.	24	446-450	Mart 2025

259	Editor Değerlendirmesi	Hüseyin ALADAĞ	Hilmi	Tarih; Veri Yığına, Tarihçi; Tarih Mühendisine mi Dönüşecek? Teknolojinin Getirdiği İmkânlara Temkinli Bakmak	24	451-454	Mart 2025
-----	------------------------	----------------	-------	---	----	---------	-----------

Grafik-1 OSMED (2015–2025): Yıllara Göre Yayın Sayısı

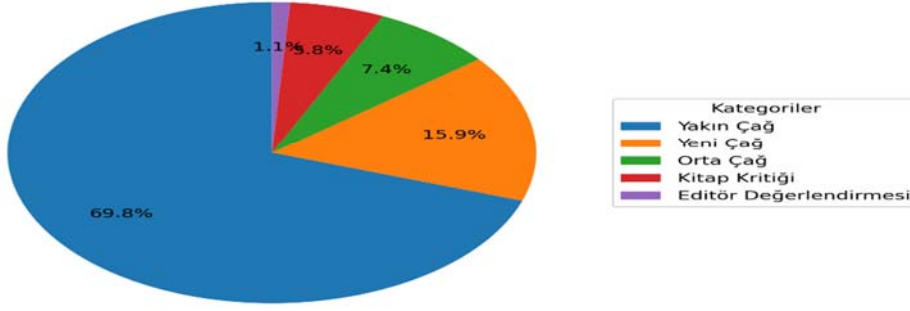

Grafik-2 OSMED: Tarihi Çağlara Göre Dağılım

Grafik-3 OSMED: Tarihi Çağlara Göre Dağılım (%)

OSMED (2015–2025): Tarihi Çağlara Göre Yayın Dağılımı

SONUÇ

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'nin ele alındığı bu çalışmada okuyucu ve araştırmacılar için sistematik bir dizin çalışması yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma doküman inceleme metoduyla ele alınmış elde edilen veriler sistematik bir tabloya yerleştirilmiştir. Çalışmada tarih biliminin doğası gereği anlaşılmasının kolaylaştırmak amacıyla daha önceden yapılmış olan tarihi çağlara göre sınıflandırma yapılmıştır. Dergideki makaleler, tarihsel dönemlere göre sınıflandırıldığında Orta Çağ tarihine ilişkin 10 makale, Yeni Çağ dönemine ilişkin 51 makale, Yakın Çağ dönemine ilişkin 181 makale, ayrıca 16 kitap kritiği ve 1 editör değerlendirmesi bulunmaktadır. Dönemsel sınıflandırmaya göre makalelerin oranı Yakınçağ %69.8; Yeniçağ %15.9; Orta çağ %7.4; Kitap kritiği %3.8 ve Editör değerlendirmesi ise %1.1 oranında olmuştur.

Derginin ana çalışma eksenini Osmanlı Medeniyeti ile ilgili olduğundan bu dergide yayınlanan makalelerin özellikle yeniçağ ve yakınçağ alanında yoğunlaşması normaldir. Osmanlı Devleti 1299-1922 yılları arası varlığını sürdürmüş ve geniş bir coğrafyaya hükmetmiştir. Dönemindeki medeniyet çalışmalarının incelenmesi daha uzun yıllar dergiye konu çıkarabilecek büyüklüktedir. Bu çalışma sadece dönemsel bir sınıflandırma yapmıştır. Dizin aynı zamanda tematik olarak ele alınması daha sonraki çalışmalara ışık tutması açısından daha sağlıklı olacağı düşünülmektedir. Konuyla ilgili bir sonraki çalışma tematik inceleme olabilir.

Kaynaklar

- Ball, R. (2017). *An Introduction to Bibliometrics*. (Oxford: Chandos): 23–30.
- Biltekin, H. (1993). Türkoloji Dergisi Dizini. *Türkoloji Dergisi*, 11(1): 427-443
- Candeğer, Ü. & Çatal, A. C. (2022). Büyük Taarruz Konusuyla İlgili Bibliyometrik Bir İnceleme. *Zaferin 100. Yıl Dönümünde Millî Mücadele'ye Yeni Bakışlar*, Ed. Tekin İdem, Canan Sarıyar Sezan, Ankara: Sonçağ: 443-454.

- Ercoskun, T. (2007). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Dizini Cilt I XXV Sayı 1 40. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (41): 143-192.
- Gaviria-Marin, M.; Merigo, J. M. & Popa, S. (2018). Twenty years of the *Journal of Knowledge Management: a bibliometric analysis*. *Journal of Knowledge Management*, 22(8); 1655-1687.
- Grant, J. (2015). *An Introduction to Bibliometrics*. https://www.theinternationalschoolonria.com/uploads/resources/doha_school_2015/15_13_Pillar_3_Bibliometrics.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2025.
- Kılıçarslan, Z. & Altuğ, E. (2016). Bibliyografya. *Türk Kütüphaneciliği*, 30 (2): 338-339.
- Türk, A. T. (2011). “Kazan Utları” Dergisi ve 1994-2009 Yılları Arası Yazarlar İndeksi ve Yazılar Dizini. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (20), 65–231.
- Yıldırım, A.& Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6. Bask., Ankara: Seçkin Yayıncılık:187.
- Yıldızeli, A. (2009). Türk Kütüphaneciliği Dergisi Dizinleri (1952- 2007): Örnek Bir Grup Çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, 23 (4), 924-930.
- Železnik, D.; Vošner H. & Kokol, P. (2017). A bibliometric analysis of the Journal of Advanced Nursing, 1976–2015. *Journal of Advanced Nursing*, doi: <https://doi.org/10.1111/jan.13296>

Congress on Historical Research
Proceeding Book

CHR- 2025

ISBN

978-625-96079-1-7